

43476

**“ŞER’İYE SİCİLLERİNE GÖRE” XVII. YÜZYILDA
BOR’DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT**

Mustafa Korkmaz

*Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü*

*Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Tarih Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.*

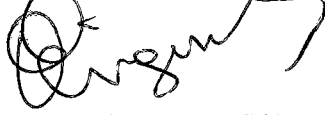
*Ankara
Ekim, 1995*

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

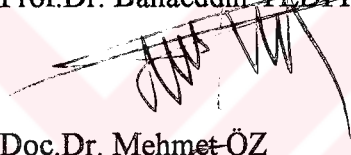
Başkan: Prof.Dr. Özer ERGENÇ

Üye : Prof.Dr. A.Yaşar OCAK
(Danışman)

Üye : Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Üye : Doç.Dr. Mehmet ÖZ

Üye : Yrd.Doç.Dr. Fahri UNAN

Onay,

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... / / 1995

Prof.Dr. Hüsnü ARICI

(Enstitü Müdürü)

ÖZET

Bu araştırmada XVII. yüzyıla ait beş adet şer'iyeye sicil defteri temel alınarak Bor kasabasının sosyal ve ekonomik yapısı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bor ve çevresi ilk çağlardan beri iskân edilmiş ve Malazgirt savaşından sonra, Anadolu'nun fethiyle beraber Türk hakimiyetine geçmiştir. Önceleri Danişmendliler ve Anadolu Selçukluları olmak üzere Bor ve çevresi sırasıyla Eretna ve Karamanoğulları beyliklerinin hakimiyet sahaları arasına girmiş, son olarak da 1471 yılında Osmanlı idaresine malolmuştur. Bor, 1518'de Bor nahiyesinin merkez köyü durumundayken 1584'te de Bor kazasının merkez kasabası olmuştur. Bu idarî statüsünü XVII. yüzyıl boyunca da devam ettirmiştir.

Kanunî dönemi başlarına ait tahrir defterleri ve şer'iyeye sicillerine göre Bor'a Türkmenlerin Kayı, Kınık ve Bügdüz boylarının oymakları yerleşmişlerdir. Söz konusu tahrir defterlerine kaydedilen ve kendilerine Karamanlılar denilen az sayıdaki gayr-i müslim unsur da VIII-X. yüzyıllarda Bizanslılar tarafından Bor'a iskân edilmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'dan gelen göçmenlerin de tesiriyle nüfusu iyice artan Bor kasabası, XVII. yüzyılın başlarında iyice tenhalaşmıştır. Nüfusun azalmasında önce Celâli isyanları, arkasından suhte ayaklanmaları önemli rol oynamıştır. Bor kasabasına XVII. yüzyılda yerleşenler daha çok yakın çevreden gelenlerdir.

XVII. yüzyılda Bor kasabasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde olduğu üzere reâyâ ve askerî sınıf olarak iki kısımda mütalâa edilen halkın, askerî kesimini ehl-i örf ve ehl-i şer'e mensup görevliler oluşturmaktaydı. Bunlardan subaşı, voyvoda, kasaba kethüdası ve mübaşir ehl-i örfü; kadı, naip, mahkeme kâtibisi ile muhırbaşı ve muhırılar da ehl-i şer'i meydana getirmekteydiler. Bunların yanında "ehl-i seyf" denilen ve meslekleri askerlik olan üçüncü bir kesim daha vardı ki, bunlar yeniçeriler, altı bölük halkı (kapıkulu süvarileri) ve sekbanlardan meydana geliyordu. Sosyal yapıda kasabanın dinamik unsurunu meydana getiren halkın, problemlerinin çözümünde kasaba içinde söz sahibi olan eşraf ve a'yânlar baş rolü oynamışlardır. Geleneksel Türk ailesinin teşekkülü sırasında cereyan eden örf ve âdetlerin Bor kasabası ölçeğindeki izlerini bazı sicil kayıtlarından takip edebilmekteyiz. Bu erevde aile hayatına nişanla ilk adım atılmaktadır. Evlilik ve aile müessesesinin temeli olan nikâhın sadece söz ile değil resmen de tescil edildiği anlaşılıyor. Kasabadaki varlıklı aileler köle ve cariyeler satın alarak özel hizmetlerinde istihdam etmişlerdir.

Kasaba ekonomisinin temelinde ziraat üretim baş rolü oynamış ve ziraat yapı içinde ise bağcılık özel ve önemli bir yer tutmuştur. Üretimin el sanatları kolu arasında dericilik, dokumacılık, demircilik ve keçecilik önemli sektörleri oluşturmaktaydı. Bor kasabasında 1637 yılından itibaren başlayan ve 38 yıl boyunca su gücüyle çalışan imalâthanelerde üretilen barut yılda 91.080 vukıyyeye (116.764,56kg) kadar ulaşmış ve XVII. yüzyılın uzun süren savaşlarında önemli bir cephane katkısı sağlamıştır. Savaşların sürdüğü yıllarda reâyâ vergileriyle beraber, tahsil edilen avâriz türü vergilerin ve beylerbeyilerince toplanan tekâlif-i şakkanın halkı zor durumda bırakmasından dolayı her mahallede vergi mükelleflerine ve ihtiyacı olanlara kredi veren avâriz vakıfları kurulmuştur. XVII. yüzyılda dünya ekonomisine giren Amerikan gümüş ve altınlarının yönlendirdiği dünya maden ve para hareketinin tabii bir sonucu olarak üretim arzının piyasalardaki talebi karşılayamaması sonucu, yüzde yüze varan fiat artışlarını Bor kasabasından da izlemek mümkün olmaktadır.

Bor kasabasından da takip edilebildiği gibi bu dönemdeki timarlı sipahiler ile kapıkullarının, başta seferlere katılmakta çıkardıkları müşkilat ve firarlar olmak üzere, asayiş bozucu hal ve tavırlar göstermeleri şeklinde ortaya çıkan askerî müesseselerdeki bozulma tezahürleri, bu dönem devlet müesseselerinin genel çaptaki bozulma temayüllerine sadece bir örnek teşkil etmektedir. Bunun gibi liyakatsızlık ve ehliyetsizliğin sebep olduğu bozulmaların bir diğer tezahürüne bazı vakıf mütevellilerinin gösterdikleri yönetim zaafiyetleri şeklinde de rastlamaktayız. Bu dönemde vakıf kuranlar daha çok manevi kazançların arttırılması istikametine yönelmişlerdir. XVII. yüzyıl Bor'undaki vakıf kurucuları, arasında kadınların erkeklere nazaran çoğunlukta oluşu dikkatimizi çeken bir diğer husustur.

SUMMARY

In this research we have tried to describe the social and economic structure of the town of Bor mainly on the basis of five şer'ıye sicils (kadi's court registers) belonging to the 17th century. Bor and its surroundings had been settled ever since the ancient times and the area was brought under the Turkish sovereignty after the Battle of Manzikert (Malazgirt). Thereafter the area was ruled respectively by Danishmendis, Anatolian Seljukids, the Principality of Eretna and Karamanids and eventually taken by the Ottomans in 1471. Under the Ottoman provincial administration, Bor was the central village of the subdistrict (nahiye) of Bor in 1518; it became the central town of the district (kaza) of Bor by 1548 and this status of Bor continued during the 17th century.

According to the tahrir defters (registers of tax-paying population and the taxes paid by them) and şer'ıye sicils of the area, belonging to the beginnings of the reign of Suleiman the Magnificent, some clans of Kayı, Kınık and Büğdüz were settled in this area. The small number of non-Muslims, recorded in the defters and called Karamanids, had been settled in Bor by the Byzantine government in the 8th - 10th centuries. While Bor witnessed a remarkable population increase because of migrants of Eastern Anatolian origin towards the end of the 16th century, the town became virtually deserted at the beginning of the 17th century. Those who settled in Bor in the 17th century were generally from some neighboring places.

In the Ottoman Empire, society was generally regarded as consisting of two main classes, i.e. askerî (the ruling class) and reâyâ (the ruled) and in the 17th century Bor the askerî was made up of functionaries belonging to the ehl-i örf and ehl-i şer' (military-administrative and legal-administrative groups). While the ehl-i örf included such officials as the subaşı (military commander, in charge of security in towns), the voyvoda (official in charge of imperial estates), the kethüdas of the town and the mübaşir (usher), the kadı (registrate), the naib (the substitute of the kadı), the scribe of the court, muhızırbaşı and muhızır (officials in charge of bringing defendants to the court) constituted the ehl-i şer'.

In addition, there was a third group called ehl-i seyf (men of sword) consisting of jannisaries, altı bölük halkı (people of the six divisions) and sekbans. The eşraf and ayan (notables), who were of great dominance in the affairs of towns, played the main role in resolving various problems among townspeople. We can trace from the kadı's court registers of Bor some signs of traditional and customary practices in

the formation process of traditional Turkish family. It seems that marriages were agreed not only verbally but also registered officially. It also appears that the rich families of the town would buy slaves and concubines and take them in to their private services.

The economy of the town was mainly based on agricultural production, and especially viticulture had an important place in this agricultural structure. Leather manufacturing, textile industry, felt-making and the production of the iron materials, were important among the branches of the handicrafts. In the town of Bor during 38 years starting from 1637 a large quantity of gunpowder was produced in the factories that worked by water. This production reached annually to 91.080 vukiyye (116.764,56 kg.) and contributed much to the prolonged wars of the 17th century. In the course of these wars, taxes of the reâyâ and avârız and tekâlif-i şakka, which were collected by beylerbeyis (governors of the provinces), caused the people to fall in great difficulties. Therefore wakfs of avârız, which gave credits to the tax-payers and to those in need, were founded in every mahalle (town quarter). Because of the influx of the American silver and gold in a large quantity which directed mining and monetary activities in the world the supply of production could not meet the demand of the markets. As a result, the increase of the prices which reached to the rate of %100 can be seen in Bor too.

In this period generally timarlı sipahiler and kapıkulları did not want to go to campaigns and furthermore some of them deserted from the army. These detrimental actions disturbed the public order in Bor as in other regions of the empire are typical examples of the corruption of the institutions of the state. Another example of corruption was the abuses of the administrators (mütevelli) of wakfs. In this period those who established wakf paid more attention on moral gains. In the 17th century it is remarkable that among those who established the wakfs the number of women was more than that of men.

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ÇİZİMLER LİSTESİ	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	X
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
GİRİŞ: XVII YÜZYIL BAŞLARINA KADAR BOR'UN TARİHİNE GENEL BAKIŞ	
A) Türk İdaresine Kadar	6
B) Türk İdaresinden XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar	
1. Siyasî Tarih	8
2. İdarî Tarih	14
3. Sosyal ve Ekonomik Tarih	17
I. BÖLÜM: FİZİK YAPI	
A) Kasabanın Yerleşim Durumu	34
B) Savunma Mahalli (Kale)	34
C) Mahalleler	35
D) Sanat ve Ticaret Yerleri	
1. Çarşı ve Pazarlar	38
2. Hanlar	40
E) Sosyal Dinî ve Kültürel Yapılar	
1. Camiler ve Mescidler	42
2. Tekkeler	52
3. Sıbyan Mektepleri ve Medreseler	54
4. Hamamlar	55
II. BÖLÜM: İDARİ VE SOSYAL YAPI	
A) İdarî Durum	59
B) Asayiş	60
C) Aile Hayatı	68
D) Sosyal Tabakalaşma	74
1. Ehl-i Örf	75
a) Subaşı	75
b) Voyvoda	78
c) Kasaba Kethüdası	79
d) Mübâşir	80
2. Ehl-i Şer'	
a) Kadı	81
b) Naib	85
c) Mahkeme Kâtibi	86
d) Muhzırbaşı ve Muhzırlar	87
3. Ehl-i Seyf	88
a) Timarlı Sipahiler	90
b) Yeniçeriler	94
c) Altı Bölük Halkı (Kapıkulu Süvarileri)	97
d) Sekbanlar	99
4. Eşraf ve Ayân	102

5. Halk	
a) Nüfus ve İskân	105 ✓
b) Müslümanlar-Zimmîler	111 ✓
c) Seyyidler	113 ✓
d) Köle ve Cariyeler	115 ✓
e) Konar-Göçerler	117 ✓
III. BÖLÜM: EKONOMİ	
A) Ziraî Yapı	129
B) Üretim	130
1. Hizmet Üretimi	
a) Halkın Kendi Aralarındaki Hizmetler	130
b) Haberleşme Hizmetleri	131
2. Mal Üretimi	
a) Gıda Üretimi	134
b) Eşya Üretimi	135
c) Barut Üretimi	137
C) Mukataalar	144
1. Bor Niğde Tamga Mukataası	144
2. Esbkeşan Mukataası	146
3. Bor Hasları Mukataası	147
D) Esnaf	149
E) Ticaret	152
F) Vergiler	153
1. Çift resmi ve onunla bağlantılı vergiler	154
2. Bâdihevâ türü vergiler	158
3. Zirai faaliyetler ile bunlara dayalı diğer sektörlerdeki üretim üzerinden alınan vergiler	158
4. Ticarî ve sınaî faaliyetlere konu olan vergiler	160
5. Avâriz-ı Divâniye	161
6. Tekâlif-i Şakka	165
G) Fiyat ve Para Hareketleri	165
IV. BÖLÜM: VAKIFLAR	172
SONUÇ	185
KAYNAKÇA	187
EKLER	
A) Belgeler ve Okunuşları	205
B) Levhalar	221
C) Kroki ve Haritalar	223

TABLO VE ÇİZİMLER LİSTESİ

1. 1483 Yılı Bor Vakıfları Gelirlerinin Muhtelif Kalemlere Göre Dağılımı	29
2. 1500 Yılı Bor Vakıfları Gelirlerinin Muhtelif Kalemlere Göre Dağılımı	30
3. 1584 Yılı Bor Vakıfları Gelirlerinin Muhtelif Kalemlere Göre Dağılımı	31
4. XVI. Yüzyılda Bor'da Vergiye Esas Nüfusun Mahallelere Dağılımı	32
5. XVI. Yüzyılda Bor'da Vergi gelirlerinin Çeşitli Dönemlere Dağılımı	33
6. XVII. Yüzyıl Bor Kazası Timarlarının Buldukları Köyler ve Değerleri	120
7. 1637 Yılı Bor Kasabası Avarızhâneleri	121
8. 1637 Yılı Bor Kazası Köyleri Avarızhâneleri	122
9. 1642 Yılı Bor Kasabası Mahalleleri Avarızhâneleri	123
10. 1642 Yılı Bor Kazası Köyleri Avarızhâneleri	124
11. 1673-1674 Yılları Bor Kasabası Mahalleleri Avarızhâneleri	125
12. 1673-1674 Yılı Bor Kazası Köyleri Avarızhâneleri	126
13. 1676 Yılı Tahririne Göre Bor'da Vergiye Tâbi Nüfus	127
14. XVII. Yüzyıl Bor Kazası Avarızhâneleri	128
15. XVII. Yüzyıl Bor Kasabası Avarızhâneleri	128
16. XVII. Yüzyılda Bor Kasabası'nda Faaliyet Gösteren Esnaf Gurupları	180
17. XVII. Yüzyılda Bor'da Esnaf Guruplarının Fonksiyonlarına Göre Dağılımı	181
18. XVII. Yüzyılda Bor'da Üretilen Eşya	182
19. Şer'iyeye Sicillerine Göre Avarız Vergilerinin Toplanmasına Esas Sikke Rayiçlerinin Akçe Cinsinden Yıllara Göre Dağılımı	183
20. Bor Kasabası'nda Gıda Maddelerine Çeşitli Yıllarda Verilen Narhlar	184
21. Bor'un Mahallelerini Gösteren Kroki	223
22. Anahtar Harita	224
23. XVII. Yüzyılda Bor Kazasını Gösterir Harita	225

KISALTMALAR

- AET: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi.
AÜSBE: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bkz.: Bakınız.
bs: Basım.
BŞS: Bor Şer'ie Sicili.
BŞMD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Baş Muhasebe Defteri.
BTDD: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
C.: Cilt.
Çev.: Çeviren.
DTCF: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
DTCFD: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
DTCFYAD: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi.
Haz.: Hazırlayan.
IJMES: International Journal of Middle East Studies.
IJTS: International Journal of Turkish Studies.
İA: İslam Ansiklopedisi.
İFM: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.
İ.Ü.E.F.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
JESHO: Journal of The Economic And Social History of The Orient.
KK: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi.
KKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi.
Krş.: Karşılaştırınız.
KTB: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
MD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri.
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı.
MM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter.
Nr.: Numara.
OA: Osmanlı Araştırmaları.
ODTÜGD: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi.
OMÜEFD: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
Ort.: Ortalama.
SAD: Selçuklu Araştırmaları Dergisi.
TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi.
TD: Tarih Dergisi.
TED: Tarih Enstitüsü Dergisi.
TK: Türk Kültürü.

TKAE: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü.

TM: Türkiyat Mecmuası.

TT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

ÜHED: Ülkü Halk Evleri Dergisi.

VD: Vakıflar Dergisi.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyıl nüfus artışı, paranın değer kaybı gibi görünüşteki gelişmelerin yanısıra, yüzyıl boyunca süren savaşlar sebebiyle askerî düzen ve vergi düzenindeki önemli değişikliklerin başladığı ve söz konusu değişme ve gelişmelerin yüzyılın başı ve sonu itibarıyla yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur.

Bunlardan askerî düzende timarlı sipahilerin önemini yitirerek yerlerine yeniçeriler ile sekban ve sarucaların ön plana çıkmasıyla, gerek savaş masraflarının ve sözü edilen askerlerin ulûfelerinin karşılanması için ihdas edilen tekâlîf-i divâniye ve salmaların her yıl alınan sürekli vergiler haline gelmesi, gerekse vergilerin doğrudan muhatabı olan reâyâ üzerindeki etkilerinin Celâlî isyanlarına zemin oluşturan ve kendilerine leventler denilen başıboş ve işsiz güçsüz bir tabakanın oluşması şeklinde köklü problemler ihtiva eden yansıma göstermesi, nihayet bütün bu değişme ve gelişmelerin yarattığı sosyal, ekonomik ve siyasî karmaşalar bu dönemi ele alan Osmanlı yazarları tarafında, imparatorluğu çözüme ve çöküntüye doğru götüren olaylar zinciri şeklinde yorumlanmıştır.

Günümüzde bilinen bu gelişme ve değişmelerin XVII. yüzyıl Türk cemiyeti üzerindeki dağılım ve tesirleri muhakkak ki, ülkenin çeşitli çevrelerinde farklı oranlarda ve boyutlarda hissedilmiştir. Konumuzu işlemeye bizi sevkeden amaçların başında, Bor ve çevresinde XVII. yüzyılda söz konusu gelişme ve değişmelerin boyutlarını incelemek ve farklı hususlar varsa bunları da ortaya çıkarabilmek olmuştur.

Bu çerçevede başta XVII. yüzyıla ait Bor şer'îye sicilleri olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde aynı döneme ait belgeler imkanlar nisbetinde taranarak yukarıdaki hususlara cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Bu cümleden olarak XVII. yüzyılda Bor kasabasında asayiş, aile hayatı, sosyal tabakalaşma, esnaf teşkilâtı, üretim tüketim ilişkileri, merkezî hükümet ile kaza halkı arasındaki ilişkilerin cereyan tarzları ve sonuçları, Bor kazasındaki müesseselerin işleyişi gibi hususlar ele alınmıştır. Metin içindeki bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu çalışma ile XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek merkezî idare bakımından görünüşü ve gerekse Bor kasabası ölçeğindeki görünüşü ile ilgili olarak bilinen gelişmelere bazı yeni bilgilerin de ilave edildiğini sanıyoruz.

Çalışmalarım sırasında yardımlarından dolayı hocam Prof. Dr. A. Yaşar Ocak'a şükran duygularımı bütün samimiyetimle ifade etmek isterim. Yine çalışmalarım sırasında başta Prof. Dr. Özkan İzgi olmak üzere değerli hocalarım Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Prof. Dr. A. Haluk Çay, Doç Dr. Gümeç Karamuk, Doç.Dr. Mehmet Öz, Yrd. Doç. Dr. Fahri Unan da mesai ve teşvikleriyle bize yol göstermişlerdir. Onlara da ayrıca içten teşekkürlerimi sunarım. Burada isimlerini tek tek anamadığım pek çok kimsenin yardımını olmuştur. Bu vesile ile kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mustafa Korkmaz

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Konumuzla ilgili asıl kaynaklar halen Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı'nın Eski ve Nadide Eserler Bölümü'nde 378, 379, 380, 381, 382 envanter numaraları ile kayıtlı Bor şer'iyeye sicilleridir*. Söz konusu sicillerin ihtiva ettikleri belge çeşitlerini aşağıdaki gibi tesbit etmekteyiz.

a) Hükümet, eyâlet ve sancak merkezlerinden Bor kadılarına gönderilen ferman, berat ve hükümler, kadıasker mektupları, serdar ve kethüdayeri inha mektupları, beylerbeyi buyruldukları ve inha mektupları, Karaman Eyâleti divanı tezkereleri, Niğde sancak beyi inha mektupları, nakibü'l eşraf kaimmakamı mektupları.

b) Kadıların yetki ve sorumlulukları altında tutulan hüccet, ilâm, mürasele, vakfiye, i'taknâme gibi hukukî ve idarî mahiyette çeşitli belgeler. Çeşitli asayiş olaylarına evlenme ve boşanmalara, alım-satım sözleşmelerine ait dava zabıtları, hibe, nafaka, vekâlet, vesâyet, mehir ve miras taksimleri ile ilgili belgeler, narhlar.

c) Çeşitli mukata'a ve vergi muhasebelerine ait kayıtlar.

d) Barut üretimi çerçevesinde tutulan muhasebe kayıtları ve bu hususlarla ilgili olarak Bor kadılarına gönderilen Karaman Eyâleti Hazinesi divan tezkereleri.

Divanî kırmasıyla tutulan söz konusu defterlere ait fizikî ve kronolojik bilgiler de şöyledir.

378 no'lu defter :

15,5x39 cm boyutunda toplam 147 sayfadan ibarettir. Cildi iyice dağılmış olan defterin yüzü karton kapakla kaplanmış ve 145. sayfasının bir kısmı üstten yırtık durumdadır. Çoğunluğu bozuk bir hatla yazılan belgelerden bazılarının, renklerinin hafifçe soluklaşması dışında fizikî bakımdan herhangi bir zarar görmedikleri anlaşılmaktadır.

1027 yılı Ramazan (1618 yılı Ağustos-Eylül ayları) ayına ait ekmek narhıyla başlayan defterin sonradan verilen sayfa numarasına göre, ikinci sayfası gözükmemekte, onuncu sayfaya kadar düzenli kronoloji izleyen ve en son Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1027 (1618) tarihine ait bir alacak davasının zaptedildiği söz konusu defterin 11-12-13 ve 14. sayfaları Evâil-i Rebiü'l-evvel 1044 (1634) ve Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1044 (1634) tarihlerine ait bazı sicil kayıtlarından oluşmaktadır. 15.

*Söz konusu kütüphanede koruma altına alınan Bor şer'iyeye sicillerinin tamamı 19 adet olup XVII. yüzyıla ait olanlarının sayısı yukarıda belirtildiği gibi 5 adettir.

sayfada yeniden Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1027 (1618) tarihli bir vesâyet kaydına dönüldüğüne göre, 1044 (1634) yılına ait söz konusu 4 adet sayfanın halihazırda mevcut olmayan bir başka defterden ayrılarak sonradan buraya eklendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu defterin 99. sayfası kronoloji bakımından en son sicil kaydı olan Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1032 (1623 yılı Ocak ayı sonları) yılına ait verasetle ilgili bir davanın kaydedildiği sayfadır. Defterin 100-147. sayfaları arası 1032 (1622)'den geriye doğru giden bir kronolojik sıraya göre düzenlenmiş ve en son 1028 Rebiü'l-evvel'ne (1619 yılı Şubat ayına) ait helva narhıyla son bulmaktadır. Söz konusu defterdeki tarihlendirme en çok ayların başları, ortaları ve sonları şeklindedir.

379 no'lu defter _____ :

15,5x39,5 cm boyutunda toplam 113 sayfadan ibarettir. Cildi iyice yıpranmış olan defterin yüzü ince bir deri ile çerçevelenmiş karton kapakla kaplıdır. Ön kapağa yapışık olan yüzden sonra gelen sayfa, çok az bir dip kalacak şekilde yırtık durumdadır. "1" ile başlayan sayfa numarasının söz konusu yırtık sayfadan sonra gelen sayfaya verildiği görülmektedir. Ön karton kapağa yapışık olan yüzde mahiyeti iyice anlaşılacakla beraber, bazı vakıflardan borç para alanlarla ilgili zor seçilen birkaç belge ve en sonunda da Cami-i Atik'in çerağ akçesi olan 300 akçenin 1065 Ramazan başlarından itibaren yıl sonuna kadar 60 akçe fazlasıyla alınacak şekilde murabahaya verildiğini gösteren bir kayıt mevcuttur. Defterdeki yazıların fizikî bakımdan herhangi bir zarara maruz kalmadığı anlaşılmaktadır. 1 numara verilen sayfadaki kayıtlar Evâil-i Cemaziye'levvel 1065 (1655 yılı Mart ayı ortaları) tarihini taşımaktadır. Söz konusu defterin 61. sayfası kronoloji bakımından en son sicil kaydı olan Evâil-i Şevval 1067 (1657 yılı Temmuz ayı sonları) yılına ait bir olay zaptıdır ki, söz konusu olayda sabık Karaman Defterdarı Sadeddin Efendi'nin Bor Baruthanesi'ni devraldığından itibaren 30 gün boyunca işletmiyerek zararına sebep olduğu hususu ehl-i vukufça kayıt altına alınmıştır. Defterin 62-113. sayfaları arası 1067-1065 (1657-1655) yıllarına ait geriye doğru giden, bir kronoloji ile düzenlenmiştir. Ancak söz konusu kronoloji kararlı bir seyir izlememekte mesela 79. sayfadaki Evâil-i Receb 1065 (1655 yılı Mayıs ayı ortaları) ve Evâil-i Zilkade 1063 (1653 yılı Ekim ayı başları) tarihlerine ait iki sicil kaydından da anlaşıldığı gibi, aynı sayfada bile iki farklı yıla ait kaydı ihtiva edebilmektedir. Söz konusu defterde tarihlendirme çoğunlukla ayların başları, ortaları ve sonları dikkate alınarak yapılmıştır.

380 no'lu defter _____ :

10x29 cm boyutunda 179 sayfadan ibaret bir defterdir. Ceylan derisiyle ciltlenen bu defterin cildi nisbeten sağlam kalmıştır. Ön yüz üzerine yapıştırılan bir kağıtta "fi gurra-i zilkâdeti'sşerife sene erbâ ve seb'in ve elf" (26 Mayıs 1664) ibaresi

okunmaktadır. Defterin birinci sayfasında da Bor Kadısı Mehmed Efendi İbn-i Mahmud'un kadılığı zamanı olduğuna dair Arapça ibarenin altında aynı tarih ikinci defa yazılmıştır. Daha altta da “ya müfettiha'l evbâb iftâhlenâ hayre'lbab” dua sözü yer almaktadır. Defterin 124-127., 136. sayfaları ile 150-160. sayfaları arası boştur. Yer yer bozuk bir hatla yazılan defterin bazı sayfaları boşluk bırakılmayacak şekilde doldurulmuş olmasına rağmen, bazı sayfalarda da boşluklara rastlanmaktadır. Yazılar fizikî bakımdan herhangi bir zarara uğramamışlardır. Söz konusu defterin kronoloji bakımından en son kaydı 128. sayfada Bor'un çeşitli mahallelerinin, çevre kasaba ve şehirlere göndermekle mükellef tutuldukları ulaklara ait Evâsıt-ı Cemâziye'l-ahir 1077 (1666 yılı Aralık ayı ortaları) tarihli sicil kaydıdır. 129-179. sayfalarında yer alan belgelerin tarihleri 1073-1076 (1662-1665) yılları arasında değişen ancak karışık bir kronolojik sıra gösteren bir düzenleme arz etmektedir. Defterin tarihlendirilmesinde ayların başları, ortaları ve sonları dikkate alınmakla beraber çoğu zaman değişmeyen tarihler tekrar edilmeyerek “fittarihü'l mezbur” ibaresi kullanılmıştır.

381 no'lu defter _____ :

11x30 cm boyutunda 413 sayfalı bir defterdir. Ceylan derisiyle ciltlenen ve cilt kapaklarında yırtık ve dağınıklar olan bu defterin ön kapağına yapıştırılan sayfa numaralanmamıştır. Söz konusu bu sayfada üç adet belge olup, bunlardan birincisi 16 Cemâziye'l-ahir 1083 (9 Ekim 1672) tarihli borç akdidir. İkincisi Evâsıt-ı Receb 1083 (1672 yılı Kasım ayı ortaları) tarihli ekmek, börek, çörek ve esvâb narhlarıyla ilgilidir. 100 dirhemi bir akçe olarak belirlenen kaba ekmek hariç, diğer börek ve çörek çeşitlerinin dirhem cinsinden ağırlıklarının tesbit edilmediği görülmektedir. Esvâb narhı da rutubetten mütevellit yazıda bozulma ve aynı yerin bir kısmında yırtılma olmasından dolayı okunamamaktadır. üçüncü ve son belge zimmetinde olan borcunu ödeyen kimse ile ilgili tarihsiz bir sicil kaydıdır. 1 numara verilen sayfada Mevlâna Abdurrahman Efendi İbn-i Abdülfettah'ın kadılığa başladığı tarih olan Gurre-i Rebiü'l-evvel 1083 (27 Haziran 1672) tarihi kayıt altına alınmıştır. Mesela aynı sayfanın en alt kısmına sonradan ilave edildiği anlaşılan belgede sipahisi bilinen ve mevkufat defterine dahil olmaması gereken bir reâyâ ile ilgili 1084 yılı Muharrem ayına (kaçıncı gün olduğu silinmiş) ait bir kayıt gibi, istisna kabilinden farklı kronolojik sıraya kaydedildikleri anlaşılan az sayıdaki kayıtlar dışında, 306. sayfaya kadar düzenli bir kronolojik sıra izlenmektedir. 306. sayfada Karaman defterdarı için Kale Mahallesi'nde “izn-i sultanı” ile inşa edilmesinin karar altına alındığı bir konak ile ilgili 14 Cemâziye'l-evvel 1086 (6 Ağustos 1675) tarihli kayıt aynı zamanda kronoloji bakımından en son sicil olmaktadır. 308. sayfadan itibaren kronoloji bakımından geriye doğru giden, bir tarihlendirme dikkati çekmekte ve 413. yani en son sayfası 1083 yılı Cemâziye'l-ahiri sonları (1672 yılı Ekim ayı ortaları) tarihini taşıyan deri ve

pabuç çeşitleri narhlarıyla sona ermektedir. Defterdeki yazıların genellikle itina ile yazıldığı dikkati çekiyor. Tarihlendirme ayların başları, ortaları, sonları şeklinde yapıldığı gibi, ayların kaçınıcı günleri olduğu da belirtilmek suretiyle karışık olarak yapıldığı görülmektedir. Cilt kapaklarındaki yırtık ve dağılmalar dışında fizikî bakımdan en iyi korunan defterlerdendir.

382 no'lu defter _____ :

15x42,5 cm boyutunda 70 sayfalık bir defterdir. Ceylan derisiyle ciltlenen ve cilt kapakları oldukça yıpranmış olan defterin 1. sayfası sulh ile sonuçlanan bir alacaklı davasının kaydedildiği Safer 1090 (1679) (ayın kaçınıcı günü olduğu belirtilmemiş) tarihiyle başlamakla beraber, düzenli bir kronolojik seyir izlememekte, mesela 2. sayfadaki en son belge itibarıyla Evâil-i Ramazan 1089 (1678 yılı Ekim ayı sonları) tarihli, ölen Ramazan Ağa ibn-i Kasım Ağa'nın terekesi cümlesinden sagir oğlu Kasım Çelebi'ye isabet eden ev, bağ ve değirmen hisselerinin tesbit edildiği bir kayıttan anlaşıldığı üzere bir önceki yıla dönülmektedir. Defterin 3-70. sayfaları 1089-1091 (1678-1680) tarihlerine ait sicil kayıtlarının, tarih sırasına riayet edilmeksizin karışık bir şekilde düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Kronoloji bakımından en son sicil kaydı 26. sayfada Selh-i Cemâziye'l-ahir 1091 (27 Temmuz 1680) tarihli mülk satışı ile ilgili kayıttır. En son sayfa olan 70. sayfada tarihi belirtilen en son belge Gurre-i Muharrem 1091 (2 Şubat 1680) tarihli tarlasının tasarruf hakkını "izn-i sipahi" ile bir başkasına "tefviz eyleyen" kimse ile ilgilidir. Genellikle bozuk bir hatla tutulan defterin yazılarının fizikî bakımdan herhangi bir zarara uğramadığı anlaşılıyor.

Araştırmalara gelince, Avram Galanti tarafından 1951 yılında kaleme alınan "Niğde ve Bor Tarihi" isimli çalışmada konumuzla ilgili kayda değer hiçbir husus bulunmamaktadır. Bor üzerinde yapılan ikinci çalışma 1991 yılında Zeki Can tarafından hazırlanarak Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Kuruluşundan Günümüze Bor Tarihi" başlıklı Yüksek Lisans tezidir. Yazar ilgili tezin "Giriş" bölümünde ana kaynak olarak Bor şer'îye sicillerini kullandığını ifade ediyorsa da, meselâ bu hususta "Ekonomik Durum" başlığı altında toplam altı sayfadan ibaret bilgilerden hiçbirini hangi şer'îye sicil defterinin kaçınıcı sayfasından aldığını belirtmemektedir. Esasen kaynak ve literatür gösterme mecburiyetine, söz konusu tezin başından sonuna kadar uyulmadığı dikkati çekmektedir. Önemli ölçüde Halil Ataman isimli zatın hatıralarının ve derlemelerinin yer aldığı anlaşılan tezin bu haliyle bir hatıra kitabı niteliği taşıdığı ve akademik çerçevede kullanılmayacağı söylenilebilir.

Doğrudan Bor üzerinde olmasa da konunun sınırları itibariyle Bor'a yer verilen üçüncü çalışma Mustafa Oflaz tarafından 1992 yılında hazırlanarak, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan "XVI. Yüzyılda Niğde Sancağı" başlıklı çalışmadır. Araştırmanın mekan bakımından sınırlarının geniş tutulmasının, sadece Bor'a ait bilgilerin değil Niğde Sancağı'na bağlı diğer idarî birimlerin de, gerekli ölçüde ele alınmasını engellediği görülmektedir. Bunların dışında metodolojiye uymayan hususlar da vardır. Meselâ Bor'a ait bölümde Evliya Çelebi'nin Bor ile ilgili yazdıklarının hiçbir tenkide tâbi tutulmadan doğrudan aktarılması bu hususla ilgili örneklerden biridir. Bunlar dışında metin içinde de yer yer değindiğimiz gibi, gerek okuma güçlüklerinden gerekse bazı dikkatsizliklerden ileri gelen yanlışlıklar ve eksikliklere sık sık rastlanması, söz konusu araştırmanın sıhhatli olmadığını göstermektedir.

Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi'nin emekli memurlarından Ragıp Önen'e ait Türk Etnografya Dergisi'nin 1958 yılı III. sayısı ile yine aynı derginin 1962 yılı V. sayısında yayınlanan iki makalesi de, konumuzu ilgilendirmektedir. Bunlardan birincisi "Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi'ndeki Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Kişi ve Köy İsimleri" başlıklı olup, Hicrî 926-939 (1519-1533) tarihli ve 377 no'lu Bor Şer'îye Sicili'nden faydalanılarak hazırlandığı anlaşılan bu çalışmanın, bir sayfa tutan giriş bölümünde başlarında zimmî sözü bulunan Türkçe kişi adlarının Hıristiyan Türkler'e ait olduğu iddia edilmekte ancak konuya ilmî bir açıklama getirilememektedir. Girişten sonra çalışmaya, başlarında zimmî sözü bulunsun bulunmasın söz konusu sicilin çeşitli sayfalarından derlenen Türkçe şahıs adları ile bazı köy isimlerinin alfabetik bir sıralamasının yapıldığı üç sayfalık bir liste daha ilave edilmiştir.

İkincisi ise, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları" başlığını taşımakta olup, daha çok hicrî 1083-1086 (1672-1675) tarihli ve 381 no'lu defterden faydalanılarak hazırlanan ve içinde söz konusu defterden seçilmiş, yer yer okuma hatalarının yapıldığı bir adet ferman metnini de ihtiva eden dört sayfalık bir çalışmadır.*

Yukarıda sözü edilen çalışmalar dışında kitap ve makalelerinde Bor'a çeşitli vesilelerle değinen Halil İncılık, Ronald C. Jennings, Suraiya Faroqhi gibi yazarlardan da faydalanılmış olup, bunlara metin içinde yer verildiği için burada gösterilmemiştir.

*Yazarın Türkçe okunuşunu verdiği söz konusu ferman hakkında bkz. BŞS.381/141.

GİRİŞ

XVII. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR BOR'UN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

A- Türk İdaresine Kadar

Orta Anadolu Bölgesi'nde bugünkü yüzölçümü 1,935 km² olan Bor, kuzeyden Hasan ve Melendiz dağları, güney ve güneydoğudan Toros silsilesinin Aladağlar ve Bolkar dağlarının uzantılarıyla çevrili ve ortalama 1000-1500 metre yüksekliğindeki plato alanı üzerinde yer alır (Gabriel 1962: 88; Yurt Ansiklopedisi 1982-83: 6150-6151; Ana Britannica 1987: 430.)

Niğde yönünden gelen ve Bor'a hayat veren, günümüzde Karasu (Yurt Ansiklopedisi 1982-83: 6149). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Humam Çayı (Evliya Çelebi 1314:190) adıyla anılan çay, Bor'u baştan başa geçerek Bor ovasında kaybolur.

İnsan topluluklarıyla üzerinde yaşadıkları coğrafi mekânın tabii şartları ve iklimi arasında sıkı sıkıya bir münasebet bulunduğu (Tanoğlu 1954: 2-6) işaret eden beşerî coğrafya ile yine insan topluluklarının yerleştikleri coğrafi mekânların eskiliğini (Togan 1969: 7-8) tesbit eden tarih ilmi, tarihî iskân olgusuna beraberce açıklık getirmektedirler. Bu anafikirden hareketle Bor ve çevresinin geniş ekilebilen araziye, yeterli akarsulara, hayvan otlatmaya müsait mer'a ve yaylalara sahip olması¹, söz konusu çevrenin oldukça eski bir iskân alanı olması gerektiği kanaatini uyandırmaktadır. 1964-1966 yıllarında, Bor'a kuzeybatı istikametinde 3 km uzaklıktaki Pınarbaşı Höyüğü ile güneydoğu istikametinde 8 km uzaklıktaki Köşkpınar'da yapılan araştırmalar Bor çevresi tarih öncesi iskânını Neolitik Çağa (M.Ö. 8000-5500) kadar götürerek (Yurt Ansiklopedisi 1982-83: 6234; krş. Ana Britannica 1987: 430) bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Kınal (1991, 238-239)'a göre Hitit dönemindeki adı bilinmemekle beraber M.Ö. VIII. yüzyıla ait abideler Bor'un geç Hitit şehir devletlerinden Tabal memleketi şehirleri arasında olduğunu göstermektedir.²

¹ Bor ve çevresi topografik durumunu gösteren haritada % 35,7 lik oranla ovalar en geniş yeri kaplarken yaylalar da % 33,2 lik oranla ikinci sırayı almakta, dağlık alan ise % 31,7 lik oranla en son sırada yer almaktadır. Bkz.Niğde İl Yıllığı 1973: 28. Akarsular bakımından yukarıda bahsettiğimiz Humam Çayı dışında, sicil kayıtlarına nazaran Kilisehisar ve Dragon köylerindeki arazinin sulanmasında önemli rol oynayan "Kisle Suyu" ile ilgili olarak bkz. BŞS. 381/381.

² F.Kınal'ın isimlerini belirtmediği abideler muhtemelen Bor'a bağlı Keşlik köyündeki Geç Hitit dönemi Keşlik Steli ile yine Bor'a bağlı Gökbez köyünde bulunan ve Fırtına Tanrısı Teşhup'u tasvir

Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde "Bor" adıyla ifade edilen ve Bor'un bugünkü yerleştiği coğrafi mekânı gösteren bir iskân mahalinden söz etmeyen bazı araştırmacılar (Galanti 1951: 57, 78; Gabriel 1962: 17, 67) bugünkü Bor'a 5 km uzaklıkta bulunan Kemerhisar'ın¹ yerleştiği coğrafi mekânda kurulan ve Hitit döneminde Tuvana², Hellenistik dönemde Dana (Ramsay 1960: 383) Roma ve Bizans döneminde Tyana³, adı verilen şehirle Bor'u aynileştirmişlerdir (Galanti 1951: 57; Gabriel 1962: 19, 60.) Bor adının Yunanca "Poros" kelimesinden geldiğini ileri süren bazı araştırmacılar (Galanti 1951: 61; Yurt Ansiklopedisi 1982-83: 6162) ise aslı Türkçe olan yer adlarını antik adlarla aynileştirerek "Anadolu'da toponiminin devamlılığı kaidelerini" kanunlaştırmak isteyen batılı araştırmacılarla⁴ aynı düşüncüyü paylaşmış olmalıdırlar. Halbuki Türk dili ve kültürünün kaynak eserleri ve Türkçe sözlükler incelenirse "Bor" kelimesinin şarap (Arat 1951: XII; Arat 1979: 103.) "şarap tortusu" (Kaşgarlı Mahmud 1986: 103; Caferoğlu 1968: 47), kireçli killi toprak, kil ve kireç kalıntısı, tebeşir, alçı taşı, tarla, tuzlu (Sümer 1960: 586), sürülmemiş otsuz sert toprak, boz renk (Dilçin 1983: 37) gibi bir çok mana zenginliği taşıdığı da görülür. Şu halde "Bor" kelimesini sunî zorlamalarla Yunanca'da yol ve deniz limanı (Galanti 1951: 61) manalarına gelen "Poros" ile aynileştirmeyi ilmi gerçeklere uygun bulmuyoruz.

Etimolojiden hareket etmeyen, Roma ve Bizans dönemleriyle ilgili olarak Bor'un bugünkü yerleştiği saha üzerinde bir iskândan da doğrudan söz edemeyen Ramsay, Bor'un şehir olarak ortaya çıkışı hakkında "Roma ve Bizans şehirleri, yakınlarındaki su kaynağının büyüklüğü oranında gelişme göstermiş, su kaynağının ihtiyaca yetmediği hallerde ise, şehirler bol su kaynaklarının bulunduğu noktalara kayarak, eski şehrin yerine geçen yeni şehirler türemiştir. Bor da aynı sebeple Bizans Tyana'sının yerini alan şehirlerdendir". (Ramsay 1960: 91-92) şeklinde bir teori ileri sürmüştür. Bor'un şehir olarak ortaya çıkışı hakkında Ramsay'ın ileri sürdüğü söz konusu teori, zaman faktörünün çerçevlendirdiği siyasî ve kültürel gelişmelerle

eden kaya kabartması olmalıdır. Bunlarla ilgili geniş açıklama için bkz. Yurt Ansiklopedisi 1982: 6234

1 Söz konusu iskân mahalli XVI. yüzyıl başlarında, Niğde Sancağı'na bağlı bir köydür. Bkz. TT 42/49.

2 Tuvana Geç Hitit döneminde Tabal memleketinin başşehri olarak gösterilir. Bkz. Kınal 1991: 238-239.

3 Jones 1937: 175-191; Ramsay 1960: 311-351, 383-387; 371-372 yıllarında Roma imparatoru Valens, Kayseri, (Caesareia) piskoposu Basil'e ait toprakları küçülterek piskoposun nüfuzunu azaltmak gayesiyle Kapadokya'yı ikiye bölmüş ve böylece Tyana ikinci Kapadokya adıyla teşekkül eden eyâletin metropolisi haline getirilmiştir. Bkz. Ramsay 1960: 312; krş. Jones 1937: 184.

4 Bu türlü aynileştirme gayretlerine Yedi yıldız da işaret eder. Bkz., Yedi yıldız 1984: 29-30; aynı tür gayretlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Baykara 1988: 7.

belgelendirilememiştir. Halbuki bir şehir veya kasabanın herhangi bir dönemde iskân mahalli olabilmesi için, o dönemlere şahitlik eden maddî kültür unsurlarının bulunması da önemli bir kıstasdır. (Texier 1340: 87) O halde bu tarz bir teorinin de doğrulanması mümkün görülmemektedir. Kapadokya Eyâleti'nin sınır bölgesinde önemli bir kale olan Tyana, görebildiğimiz kadarıyla yalnızca siyasî gelişmelere bağlı olarak gerilemiştir. Bu cümleden olarak, ilk defa 709'da ikinci olarak 806'da Emevi ve Abbâsî ordularınca kuşatılarak ele geçirilmiştir. (Ostrogorsky 1981: 133, 182) Abbâsî halifesi Memun tarafından 832 yıllarında yeniden imar edilen Tyana'nın birden bire gerileme sürecine girmesinin sebebi, Halifenin yakın zamanda ölümüyle şehrin eski haline terk edilmesine bağlanmıştır. (Gabriel 1962: 17)

XI. yüzyılda Anadolu'da mevcut 45 metropolitlik arasında yer alan ve böylece daha çok dinî nüfuz açısından göze çarpan Tyana bu hususiyetini de gittikçe yitirmiş ve nihayet 1369'larda kilisesi de cemaatiyle beraber ortadan kaybolup gitmiştir. (Vryonis 1971: 34-35, 292) Tyana'nın zaman içinde gerilemesi ve nihayet şehir olmaktan çıkarak Osmanlı döneminde gördüğümüz bir köy (Kilisehisar)¹ haline düşüşü süreciyle Bor'un yavaş yavaş bir iskân mahalli olarak ortaya çıkışı meselesi, XI. yüzyıldan itibaren Orta Anadolu'ya yapılan Türk akınları ve bu akınlarla beraber şekillenen siyasî gelişmeler çerçevesinde ele alınmalıdır.

B- Türk İdaresinden XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar

1. Siyasî Tarih

Bilinen en eski vakıf defterleri Bor'un XV. yüzyılın son çeyreğinde Niğde Sancağı'na bağlı bir köy² olduğunu göstermektedir. Bor'un fizikî görünüşü, siyasî, sosyal ve ekonomik kurumlarıyla bir kasaba kimliğini kazanabilmesi 1518-1584 tarihleri arasında mümkün olabilmıştır.³ Vakıf defterlerine nazaran 1476-1500 arasında karşımıza büyükçe bir köy⁴ olarak çıkan Bor'un bir iskân mahalli olmasıyla ilgili seyri Hacı Muhsin Mahallesi'ndeki Sarı Camii'nin kuzey cephesine yerleştirilen 602 (1205-1206) tarihli kitabeden⁵ hareketle XIII. yüzyıl başlarına kadar çıkarmak

1 Bkz. sayfa 7'de 1 no'lu not.

2 Bor'un söz konusu dönemde köy olduğu ile ilgili olarak mesela 881 (1476) tarihli Kubbealtı'ndan Müdevver Atık Konya Vakıf Defteri'ndeki "evkaf-ı Ereğli vakf-ı Mescid-i Uğurlu der karye-i Bor" ibaresine bakılmalıdır. Bkz. KK 564/72; ayrıca 888 (1483) tarihli Karaman Eyâleti vakıf defterinde Bor'un bu defa Niğde'ye tâbi bir köy olduğu ile ilgili olarak bkz. TT 1085/103.

3 Bor'un kasaba olma yolundaki seyri için sırasıyla bkz. TT 455/661-688; TT 387-161-164, 171-172; BŞŞ 377/1-218; KK 135/90-118.

4 Bkz. 2 no'lu notta gösterilen belgeler. Ayrıca bkz. KK 565/145-147.

5 Albert Gabriel'e göre söz konusu kitabe Sarı Camii inşa edilmeden önce camiin yerinde yapılmış bulunan bir mescide aittir. Bkz. Gabriel 1960: 57.

mümkün ise de, Bor'un içine yerleştiği coğrafi mekanın, Türk hakimiyetine girişindeki safhaları XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar çıkarabilmekteyiz.

Bor ve çevresine ilk Türk yayılışının, muhtemelen 1064'den itibaren Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği, Afşin Bey'e bağlı kuvvetlerin Antakya'yı ele geçirerek Orta Anadolu üzerine yürümesi ve 1067'de Kayseri'yi zaptetmesi (Turan 1971: 19; Yinanç 1944: 61-62.) sırasında vuku bulduğunu söylemek mümkündür.

Orta Anadolu'daki Türk hâkimiyeti sürekli ve kalıcı olmadığından, bölgenin fethi görevi Artuk Bey'den sonra Tutak Bey'e tevdi edilmiştir. Tutak Bey'in söz konusu bölgeye yüzbin kişilik bir kuvvetle girdiği (Yinanç 1946: 104) bilinmektedir.

Bor'un yer aldığı bölgenin kesin ve kalıcı olarak Türk hakimiyetine girişi, Malazgirt zaferinden sonraki tarihlere rastlamaktadır. Bu cümleden olarak 1077 yılına gelindiğinde Orta Anadolu'nun fethi Kutulmuş oğulları Süleyman ve Mansur tarafından tamamlanmış (Yinanç 1944: 104) fetihle beraber söz konusu bölgenin iskân faaliyeti de yoğunlaşmıştır. (Yinanç 1944: 120, 172-173)

Bor ve çevresinin de Türkler tarafından iskânının sözü edilen tarihlerde olduğu düşünülebilir. Bu çevrede Türk iskânını olumsuz yönde etkileyen en önemli olay Anadolu üzerine yapılan I. Haçlı seferidir. Nitekim 1097 yılı I.Haçlı seferleri sırasında, Ereğli'ye kadar gelen Haçlılar, burada Kılıç Arslan ve Orta Anadolu hâkimi Hasan Bey'in kuvvetleriyle karşılaştılar. Haçlılar karşısında bir hayli zayıf veren Hasan Bey kuvvetleriyle beraber Aksaray-Bor-Niğde arasında yer alan dağlara çekildi. Bor ve Niğde çevresini kısa bir süre ele geçiren Haçlılar, daha sonra Kayseri'ye doğru hareket ettiler¹.

Haçlı ordusu Orta Anadolu'dan çekildikten sonra yeniden Selçuklu hâkimiyetine geçen Bor'un² 1129'larda bu defa da Anadolu Selçukluları'yla

¹ Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan evliyâ ziyaretgâhları arasında, Niğde'lilerin Hasan Bey, Kayseri'lilerin Turasan isimleriyle türbelerini ziyaret ettikleri kahraman, işte sözü edilen Hasan Bey'dir. Niğde ve Aksaray arasındaki dağlara da, kendisine nisbetle Hasan Dağı denilmiştir. Bkz. Turan 1971: 130; Turan 1977: 684.

² I.Haçlı seferinden sonra, I.Kılıç Arslan ve kendisine bağlı Türk'lerin toparlanmaları ve Eskişehir-İznik yolunda ilerleyen diğer Haçlı ordusunu iyice yıpratmaları, daha sonra Kılıç Arslan'ın Danişmend Ahmed Gazi ile birleşerek 1101 yılında Ankara-Çankırı yolunda ilerleyen Haçlı ordusunu Amasya civarında tamamen imha etmeleri, yine bu yıllarda Akşehir-Konya-Ereğli yolunu izleyen diğer bir Haçlı ordusunun yıpratılması ve Ereğli civarında tamamen kılıçtan geçirilmesi ve sonunda Orta Anadolu'da Selçuklu hakimiyetinin yeniden tesisiyle, Bor'un da Selçuklu hakimiyetine girdiği düşünülmelidir. Bütün bu siyasî olaylarla ilgili olarak bkz. Turan 1971: 104-106.

Danişmendliler arasında Anadolu'nun siyasî hâkimiyeti için çıkan rekabetten galip çıkan Danişmendliler'in eline geçtiği (Gregor Ebu'l-Farac 1950: 363; Yinanç 1976: 470.) anlaşılmaktadır. Bor ve çevresinde Danişmendli hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber, Selçuklu sultanı Mesud'un, 1145'de Fırat boylarına kadar Danişmendli ülkesini ele geçirdiği (Turan 1971: 180) göz önüne alınırsa, yine aynı hükümdar zamanında, söz konusu çevrenin Anadolu Selçuklularına geçtiği söylenebilir.

Anadolu Selçuklu birliğinin tamamlandığı II.Kılıç Arslan (1155-1192) zamanından itibaren Bor ve çevresini Anadolu Selçuklu devleti sınırları dahilinde görmekteyiz.¹ XIII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu Selçuklu devleti ardarda talihsiz gelişmelere sahne olur. I.İzzeddin Keykavus (1211-1219) ve I.Alâeddin Keykubad (1219-1237) arasında süren taht mücadeleleri (Turan 1971: 294-296), I.Alâeddin Keykubad'ın ilk dönemlerinde bazı emirlerin muhalefeti bunlarla yapılan mücadele (Uzluk 1952: 29; Turan 1971: 341-342.), bu arada kesintisiz bir şekilde devam eden Türkmen göçleriyle iyice nüfusu artan Orta Anadolu'da XIII.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kötü hayat şartları altında ezilen Türkmenlerin (Ocak 1980: 63-64) I.Alâeddin Keykubad'tan sonra yerine geçen oğlu II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246), yönetimdeki zaafiyetinden faydalanarak, Selçuklu saltanatını ele geçirmeye yönelik bir istikamette gelişen Babaî ayaklanmasını çıkarmaları (Turan 1971: 421-423; Ocak 1980: 179.) gibi gelişmeler devleti iyice sarsmış, önceleri saldırıya cesaret edemeyen Moğollar'a Anadolu'nun kapılarını iyice açmıştır. (Ocak 1980: 134) Bu bakımdan siyasî üstünlüğün Selçuklular'dan Moğollar'a geçtiği 1243 Köseadağ bozgunu (Turan 1971: 431-450) en önemli dönüm noktasını oluşturur.

Moğol baskısının iyice arttığı Anadolu'da artık Moğol hâkimiyetine boyun eğen Selçuklu sultanları dönemi başlamıştır.(Aksarayî 1943: 151-152) Bu dönemde Anadolu, İlhanlı hükümdarı Hülagû tarafından II.İzzeddin Keykavus ile IV.Kılıç Arslan arasında paylaştırıldı. Hâkimiyetin bölüştürüldüğü topraklardan Bor'un da içinde bulunduğu Orta Anadolu Keykavus'un hissesine düştü. (Aksarayî 1943: 151-152) Keykavus durumdan memnun olmadı ve bu arada Moğollara karşı Memlûk Sultanı Baybars'ın ittifakını sağlamak maksadıyla onunla haberleşmeye başladı. Durumu öğrenen Moğollar'ın üzerine gelmelerinden korktuğu için de, 1262'de tahtı

¹ 1476-1500 tarihlerinde bilinen en eski vakıf defterlerinde Bor, Niğde şehrinin idarî ve coğrafi bütünlüğü içinde yer almıştır. Söz konusu idarî ve coğrafi bütünlüğün Anadolu Selçuklu döneminde de varid olduğu düşüncesinden hareketle bundan sonra, Niğde veya Niğde bölgesindeki siyasî ve idarî gelişmelerden bahsedilirken Bor ve çevresi de buna dahil edilecektir. Bu cümleden olarak I.Kılıç Arslan'ın 1180 yılında ülkesini 11 oğlu arasında eksi Türk feodal geleneğine göre paylaştığı sırada, Niğde Aslan Şah'ın hissesine düşmüştür. Bkz. Turan 1971: 197-217 Bor ve çevresi de bu idarî taksimat sonunda yine Aslan Şah'ın hissesi içinde düşünölmelidir.

bırakarak Bizans'a iltica etti. Söz konusu tarihten sonra bütün Orta Anadolu, dolayısıyla Bor ve çevresi de, IV.Kılıç Arslan'ın idaresine geçti. (Turan 1971: 491-497)

Tam bu sıralarda Ermenak ve çevresinde Karaman Bey (1256-1261) önderliğinde ortaya çıkan Karamanoğulları, Moğollar'a ve onları destekleyen IV.Kılıç Arslan'a karşı mücadeleye giriştiler. Karaman Bey'in hareketinden çekinen IV.Kılıç Arslan, Ermenak ve çevresini Karaman Bey'e iktâ olarak vermekle, beyliklerini tanımak zorunda kalmıştı. (Uzunçarşılı 1969: 2)

Şikârî'nin verdiği bilgiler doğru ise, 1261'de Niğde'nin dolayısıyla Bor'un kısa bir süre Karaman Türkmenleri'nin hâkimiyeti altına girdiği (Şikârî 1940: 40), ancak aynı yıl Karamanlılar'ın Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane'ye yenilmelerinden (Uzunçarşılı 1969: 2) sonra, tekrar Selçuklu hâkimiyetine dahil olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim zekası ve kabiliyetiyle IV.Kılıç Arslan üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olan Pervane'nin (Kaymaz 1970: 180) 1262 yılında beylerbeylik makamına getirilmesinde önemli rol oynadığı Hatiroğlu Şerefeddin'e en büyük vilâyetlerden biri olan Niğde'nin, iktâ ve emirliğinin verilmesinde de büyük hissesi olduğu bilinmektedir. (Kaymaz 1970: 106)

IV.Kılıç Arslan döneminde Niğde bölgesiyle ilgili olarak, hükümdarla vezir Pervane'nin arasının açılmasına sebep olan olay, Hatiroğlu'nun Niğde ahalisini zalimce idaresinin, halkın şikâyetine yol açmasıdır. (Kaymaz 1970: 106, 115-116). Muhtemeldir ki, Bor ve civarındaki sakinler de Hatiroğlu'nun söz konusu tutumundan zarar görmüşlerdir. Hatiroğlu konusunda hükümdarla ters düşen Pervane, Niğde emirliğine getirmek için gayret sarfettiği adamı Hatiroğlu'nu, bu defa Moğollar'ı ve onlara tâbî Selçuklu sultanlarını ortadan kaldırmak için, Karamanoğulları ve Memlûk sultanıyla ortak hareket ettiği ve isyanı başlattığı gerekçesiyle engellemeye çalışmış yakalanmasında, Moğol beylerinin kurduğu mahkemede yargılanmasında ve nihayet 1276'da İlhan Abaka'nın emri gereğince idam edilmesinde ister istemez aktif rol almak durumunda kalmıştı. (Aksarayî 1943: 181-188; Uzluk, 1952, 37; Turan 1971: 537-542.)

Hatiroğlu isyanından sonra Memlûk sultanı Baybars'ın Moğolları Anadolu'dan atmak ve Hatiroğlu'nun intikamını almak için, 1277'de Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında Moğollar ilk yenilgiyi aldı. (Aksarayî 1943: 206-207; Turan 1971: 563-564.) Anadolu'da Moğol hakimiyetine boyun eğen Selçuklu sultanları dönemi, son Selçuklu sultanı II.Gıyaseddin Mesud'un 1308'de ölümüyle son buldu. Bundan sonra

Anadolu'nun idaresi umumî valilik şeklinde Moğol beylerinden birine verilmeye başlandı. (Turan 1971: 585-628; Uzunçarşılı 1972: 21.)

Bunlardan Anadolu umumî valisi Demirtaş, Konya ile Niğde arasını elde tutabilmek için, bu yerlere Moğol oymaklarını yerleştirmiş, böylece Karamanoğulları'nın genişlemesi bir müddet için engellenmiştir. (Sümer 1969: 91)

1333 yılında Niğde'ye uğrayan Arap seyyahı İbn-i Batuta'nın şehrin bazı kesimlerinin harabe haline geldiğinden bahsetmesi (İbn-i Batuta 1971: 23-24), söz konusu bölgenin geçirdiği siyasî tahribatı göstermesi bakımından önemlidir.

Anadolu'nun son genel valisi Demirtaş'ın Mısır'a iltica ettiği sırada, yerine vekil bıraktığı kayınbiraderi Eretna 1344'de Kayseri merkez olmak üzere kendi adıyla anılan bir devlet kurdu. (Uzunçarşılı 1969: 157; Sümer 1969: 101.) Eretna zamanında Eretna devletine tâbî olan Niğde bölgesi, Eretna'nın torunu Ali Bey zamanında Karamanoğulları tarafından alındı. (1367) (Uzunçarşılı 1969: 155-156; Yücel 1970: 22-24.) Ali Bey'in 1380'de ölümü üzerine küçük yaştaki oğlu Mehmed Bey'i bertaraf ederek 1381'de kendi devletini kuran Kadı Burhaneddin Ahmed, 1394'de Karamanoğulları elinde bulunan Niğde bölgesini ele geçirebilmek için, Karamanoğullarıyla kıyasıya bir mücadeleye girdi. Bu arada karşı tarafa oldukça önemli kayıplar da verdiren Burhaneddin, kuşattığı Niğde kalesini, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'den bir türlü almayı başaramadı. (Uzunçarşılı 1969: 162-163; Yücel 1970: 15, 36-38, 126-127.)

Sivas sultanının Niğde bölgesine son seferi 1396 yılında vuku buldu. Bu sırada Kadı Burhaneddin kızkardeşinin oğlu Kayseri valisi Şeyh Müeyyed ile işbirliği yapan Karamanoğlunu te'dip için diğer Karaman illeriyle beraber Niğde bölgesini de yağma ve tahrip ederek Aksaray üzerinden Kayseri'ye döndü. (Yücel 1970: 146)

Kadı Burhaneddin'den sonra Niğde bölgesi üzerinde Osmanlılar'ın müessir oldukları göze çarpmaktadır. Şöyle ki, Yıldırım Bayezid'in 1390'da Hamidoğulları üzerinden Karamanoğulları'nın baskı ve tehdidini kaldırmak üzere hareket ederek Konya'yı kuşattığı sırada, Aksaray ve Kayseri yanında Niğde bölgesi ahâlisi de, Yıldırım Bayezid'e bağlılıklarını göstermişlerdir. (Oruç Bey 1972: 56; Aşıkpaşazâde 1985: 72-73.) Ancak daha sonraları Yıldırım Bayezid'in Rumeli'de bulunmasından faydalanarak, Ankara'da bulunan Anadolu Beylerbeyisi Sarı Timurtaş Paşa üzerine baskın düzenleyen ve Paşayı esir ederek Konya'ya götürülen Karamanoğlu Alâeddin Ali bey üzerine 1397'de ikinci defa yürüyen Yıldırım Bayezid, Ali beyi bozguna uğrattı ve

sığındığı Konya kalesinde yakalatarak öldürttü. Osmanlılar'ın Karaman beyliğinin hâkimiyetine geçici bir süre son verdiği bu olaydan sonra Niğde bölgesi 1402 Ankara bozgununa kadar dört yıl boyunca Osmanlılar'ın elinde kaldı. (Uzunçarşılı 1969: 16-17; Uzunçarşılı 1972: 296-297.)

Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düşmesinden sonra, Timur sayesinde serbest kalan Karamanoğlu II.Mehmed Bey, Konya'da tahta çıkarken kardeşi Ali Bey de, Mehmed Bey'e tâbi olarak Niğde beyi oldu. (Uzunçarşılı 1969: 17)

1420'de Memlûk sultanının iki kardeş arasını açtığı ve Niğde beyi Ali Bey'i destekleyen bir Memlûk ordusunu Anadolu'ya gönderdiği görüldü. Söz konusu ordu, diğer Karaman illerinin yanısıra Niğde bölgesinde de pek çok tahribat yaptı. II.Mehmed Bey'i esir ederek Kahire'ye götüren Memlûk'lar bu arada Niğde beyi Ali Bey'i de, Karaman hükümdarlığına getirdiler.(Tekindağ 1988: 324).

1421'de Memlûk sultanı Müeyyed'in ölümü, yerine geçen Seyfeddin Tatar'ın Mehmed Bey'i serbest bırakmasından sonra, Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey, Osmanlılar'ın yardımını alarak Konya ve Lârende'yi ele geçirdi. Ali Bey tekrar Niğde'ye çekildi. 1423'de Mehmed Bey'in ölümüyle, tekrar Karaman tahtını ele geçirme fırsatı bulan ve Konya'ya gelerek hükümdarlığını ilan eden Ali Bey, II.İbrahim Bey'in bir defa daha Osmanlılar'dan sağladığı kuvvetle üzerine gelmesiyle, tutunamadı ve yine Niğde'ye çekildi (1424). Ölene kadar da muhtemelen Niğde beyi olarak kaldı. (Uzunçarşılı 1969: 20-22)

II.İbrahim Bey'in 1464'de ölümünden sonra Karaman hükümdarı olan oğlu Pîr Ahmed'in Osmanlılar aleyhine Akkoyunlu ve Venedikliler'le yaptığı anlaşma üzerine (Uzunçarşılı 1969: 30-32), Fatih Sultan Mehmed Karaman ülkesine yürüyerek Konya'yı aldı. (Uzluk 1958: 4) Pîr Ahmed Lârende'de Mahmud Paşa'ya yenildikten sonra Tarsus'a çekildi. Bu arada Karaman Vilâyeti Fatih Sultan Mehmed tarafından oğlu Mustafa'ya verildi (Uzunçarşılı 1969: 32).

Pîr Ahmed Bey'in kardeşi Kasım Bey'le barışarak Karaman beyliği için, beraberce Osmanlılar'la mücadeleye girişmeleri, söz konusu mücadele sırasında Akkoyunlu ve Venedikli'lerin de desteğini almaları, Karamanoğulları'nın istiklâllerini kazanmalarına kâfi gelmedi. 1470-1471 yıllarında Karamanoğulları üzerine önce İshak Paşa, daha sonra Gedik Ahmed Paşa kumandasında gönderilen Osmanlı ordusu, Karaman ilini önemli ölçüde zaptetti. Bu arada 1470 yılında Niğde İshak Paşa tarafından alınarak, 1471 yılında kalesi tamir edildi. Söz konusu tarihten itibaren

Bor'un da içinde bulunduğu Niğde bölgesi Osmanlılar'a kesin olarak bağlandı. (Uzluk 1958: 4; Tekindağ 1962: 43-76; Uzunçarşılı, 1969, 32-33; Uzunçarşılı 1975: 91-92; Hoca Sadeddin Efendi 1279: 544-550; Tekindağ 1988: 327.)

1475 yılında Develi Karahisar'ın fethini hasta olduğu halde tamamlayan Şehzâde Mustafa Niğde üzerinden Konya'ya dönerken hastalığı ağırlaştı, Bor'a geldi ve Bor hamamında banyo yaptıktan sonra vefat etti. Cenazesi Bor'dan Konya'ya oradan da Bursa'ya nakledilerek II. Murad'ın mezarı civarına defnedildi. (Hoca Sadeddin Efendi 1279: 551.;Kırş; Uzunçarşılı 1975: 108.)

Karaman ülkesinin Osmanlılar tarafından fethi, Fatih Sultan Mehmed döneminde 1474 yılında tamamlanmıştır. (İnalcık 1973: 106) Ancak Karamanoğlu hanedanının son varisi olan Kasım beyin 1483 yılında ölümüne kadar, söz konusu bölge üzerindeki hâkimiyet iddialarının sürmesi (Gökbilgin 1968: 29; Tekindağ 1988: 327.) dolayısıyla, taksimatında Niğde Vilâyeti'nin de yer aldığı Karaman Eyâleti'nin kuruluşu II.Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. (Gökbilgin 1968: 29, 32; İnalcık 1973: 327)

XVI. yüzyılda Bor'da cereyan eden diğer siyasî gelişmeler "Asâyîş" başlığı altındaki bilgilerden takip edilmelidir.

2. İdarî Tarih

Karaman Eyâleti'nin kuruluşuna ilk adım olarak, Gedik Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, 1476'da öncelikle bölgenin vakıf ve mülkleri tesbit edilmiştir. (Gökbilgin 1968: 32) Eyâletin ilk taksimatını da veren söz konusu vakıf ve mülk tahririnde, Karaman Eyâleti Konya, Lârende, Seydişehir, Beyşehir, Akşehir, Niğde, Ürgüb, Aksaray vilâyetlerinden oluşmaktaydı. (KK. 564/1) Söz konusu taksimat içinde Bor'un statüsüne gelince: Bor da muhtemelen Niğde sancağına bağlı bir köydü.¹ Büyüklüğü hakkında 1476 yılında fikir edinemediğimiz Bor köyünün söz konusu tarihli tahrirde, Karamanoğulları devrinden intikal eden bir çok vakıf tesislerinin unutulduğu,² altı yıl sonra 1483 yılına ait vakıf tahririndeki Bor köyü ile ilgili kayıtlardan da (TT 1085/103) izlenebilmektedir.

1 Söz konusu vakıf ve mülklerin yer aldığı 1476 yılı vakıf defterinde Niğde Vilâyeti vakıflarından Niğde'deki Akmedrese vakıfları sayılırken "Bor'a gider yolda tarik-i amme karib çayır yeri" KK. 564/62; yine Niğde vakıflarından "vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Bor kapısı" KK.564/65; ayrıca "evkaf-ı Ereğli vakf-ı Veled-i Uğurlu der karye-i Bor" KK. 564/72 gibi ibareler yer almıştır. Bu ibareler bize Bor köyünün Niğde Vilayeti'ne bağlı olduğu hakkında kuvvetli ip uçları vermektedir.

2 F.Nafiz Uzluk da 906 (1500) tarihli ve 565 no'lu vakıf defterine atfen bu hususa işaret etmektedir. Bkz. Uzluk 1958: 8.

Şu halde Bor köyünün Karamanoğulları devrinde önemli bir gelişme göstererek, büyük bir köy haline geldiği¹ söylenebilir. 1483 ve 1500 yılı vakıf defterlerinde Bor köyünün Niğde Vilâyeti'ne bağlı bir köy olduğu açık bir şekilde görülmektedir. (TT. 1085/103; TT. 565/145.) Yeni kurulan vakıf tesislerinin sayıları gözönüne alınırsa 1483 yılından 1500 yılına gelindiğinde onyediyedi yıl içinde Bor köyündeki vakıf tesislerinin 8'den 13'e çıktığı, dolayısıyla hızlı bir gelişmenin Osmanlı döneminde de devam ettiği görülmektedir. (TT. 1085/103, Tablo Ia; KK. 565/145; Tablo Ib.)

II. Bayezid döneminde 1502-1507 yılları arasında tahriri tamamlanan Karaman Eyâleti'nde (Oflaz 1992: 8) Niğde "vilâyet" yerine "Livâ" adıyla kaydedilerek (TT. 42/12) sancak düzenine geçilmiş, Bor köyü ise 12 mahallesiyle Niğde Livâsı'na bağlı büyük bir köy olarak yerini almıştır. (Bkz. Tablo II) 1518 yılına gelindiğinde yine aradan geçen 18 yıl içinde gelişmenin beraberinde Bor köyünün idarî statüsünde de değişiklik meydana gelmiştir. Kendisiyle beraber 24 köy ve 8 mezreanın bulunduğu coğrafi ve idarî bir bölge, Niğde kazasından ayrılarak Bor nahiyesi teşekkül ettirilmiştir.² Söz konusu tarihten itibaren Bor köyü yeni teşekkül ettirilen Bor nahiyesinin idarî merkezi manasındaki "nefs"³ terimiyle ifade edilmiştir.

1 Bu kanaatimizi kuvvetlendiren diğer bir delil 1465 tarihli vakfiyesiyle Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretî Vakfı'na ilhak edilen, kadın ve erkeklere mahsus Bor çifte hamamıdır. Bkz. Uzunçarşılı 1937: 103; Krş.Konyalı 1967: 421.

2 TT. 455/666-698; Of laz 1991: 44, 47, 50; Kazalara ait bazı köyler gurubunun teşkil ettiği coğrafi ve idarî bölgelerin, zamanla ayrılmalarıyla nahiyelerin oluşturulduğu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Gökbiğlin 1988: 37-38; Mustafa Akdağ nahiyenin kazadan daha küçük bir idarî ünite haline gelişini, Tazminat'tan sonra ortaya çıkan bir idarî sistem olarak gösterir ise de (bkz. Akdağ 1955: 48), fikrinin isabetsizliği Nejat Göyünç tarafından örneklerle ortaya konulmuştur. (bkz. Göyünç 1969: 38) İleride Bor nahiyesinin idarî bir ünite olduğu hakkında varılan sonuç ve verilen bilgi Nejat Göyünç'ün bu husustaki haklılığını bir kere daha teyid etmektedir.

3 Mustafa Of laz "XVI. Yüzyılda Niğde Sancağı" başlıklı doktora tezinde, 1518 tarihli tahrir atfen "nefs" olarak kaydedildiğinden hareketle, bu tarihten itibaren Bor'u "kasaba" olarak gösterir. (Bkz. Of laz 1991: 80) ise de, fikrine katılmak zordur. Çünkü "karye-i Bor" ibaresinin 1528-1535 yıllarını kapsayan dönemde de, "nefs" anlamında sıkça kullanıldığı (Bu hususla ilgili olarak mesela Bkz. BŞS. 377/1, 19, 35, 38, 41, 49, 148, 158, 174, 180, 188, 197, 209, 212, 217 Bunlar içinde s.19.'da "... nefsi-i Bor'un ve nahiyesinin ihzariyesin", s.41'de "...karye-i Bor'a nevahisi ile muhızır olan İbrahim ve Hasan ve Kemal ve Hüseyin....", s.49'da "...karye-i Bor ki, nevahisi ile şevvalin evvelinden 500 Osmanî akçeye mukataaya virdim....", gibi ibareler, özellikle dikkati çekicidir) ayrıca yine söz konusu tezin 114 üncü sayfasında 1522 yılı Niğde sancakbeyi hasları meyânında gösterilen vergi gelirleri arasında Bor'dan "....karye-i Bor ma keyl ve mirabi" (ilgili tezde mirabi yerine mirani yazılmış olup düzeltilmiştir.) ibaresiyle bahsedilmesi de göz önüne alınırsa, 1518 tarihli tahrirde kaydedilen "nefs" terimiyle Bor nahiyesinin idarî merkezi olan Bor köyünün kastedildiği daha iyi anlaşılır. Bazı yazarlar "nefs" teriminin şehir ve kasaba manası üzerinde ağırlıklı olarak dururlarken (bkz. Göyünç 1969: 56; ayrıca bkz. Faroqhi 1978: 71) Huricihan İslamoğlu ise şehir ve kasaba manası dışında, nahiyeye ve kazaların idarî merkezleri olan köylerin de, "nefs" olarak kayda geçtiğini beyan ederek, Bor örneğini doğrulamış olur. Bkz. İslamoğlu-İnan 1991: 260.

1528-1535'li dönem boyunca çoğunlukla "karye" olmak üzere, Bor hem "karye" ve hem de "kasaba" terimleriyle nitelendirilmiştir.¹ Bir iskân mahallinin aynı zaman içinde hem kasaba ve hem de köy olması düşünülemeyeceğinden, söz konusu mes'elenin makul ve mantıklı bir izahı olmalıdır. Bu cümleden olarak Bor nahiyesinin teşekkül ettirilmesinde, coğrafi bütünlüğe sahip bir bölge olmasının yanında idarî ve kazaî işlerin kolaylıkla görülmesinin de göz önüne alındığı,² Bor'da kurulan mahkeme ve subaşılık teşkilatından³ açıkça anlaşılmaktadır. Bunların yanısıra 1528-1535 yılları sicil kayıtlarına nazaran, Karaman Eyaleti'nde tamga, şab, bac-ı keyl gibi vergiye konu mukataaların birer şubelerinin de, Bor'da açılmaları (BŞS. 377/ 21, 28, 29, 94, 107, 138.) , bize ilk bakışta Bor'un kasaba olma niteliklerini yansıtan unsurlar gibi gözükmemektedir. Bu düşüncemiz, S.Faroqhi'nin bu husustaki düşüncesiyle de bir bakıma doğrulanmaktadır. Ona göre, bir yerin kasaba sayılabilmesi için hiç olmazsa orada bir kadı bulunmalı ve vergilere konu ekonomik faaliyetlerle iştigal eden en az 400-1000 vergi mükellefini de barındırabilmelidir. (Faroqhi 1993: 12-13)

Yine, bir iskân mahallinin Osmanlı kanununa göre hukuken kasaba statüsü kazanması, orada han, hamam, bedesten ve kervansaray inşa edilmiş olması (Ergenç 1981: 1265) yanında o yerin kadısının teklifiyle hükümdar beratının çıkarılması ve bu durumun kasaba defterine kaydedilmesini (Handzic 1988: 897-898, ayrıca Bkz. Orhonlu 1981: 6-7.) de gerektiriyordu.

Bor'un durumunu söz konusu esaslar çerçevesinde değerlendirdiğimizde, kasaba olmasını tescil edecek fizikî ve ekonomik şartları hemen hemen taşıdığı⁴ kabul edilse bile, merkezî idarenin kasaba ilânını yaptığına dair elimizde hiçbir delil bulunmamaktadır. Diğer taraftan mahkeme ve kadının bulunduğu bir iskân mahalli genellikle kasaba veya şehir olmakla (Faroqhi 1993: 12-13) beraber, bir iskân mahallinin köy olması, o yerde mahkeme kurulmasını ve kadı bulunmasını engellememektedir.⁵

1 Söz konusu tarihler arasında Bor'un kasaba terimiyle ifade edilişi hakkında Bkz. BŞS. 377/51, 178, 205; karye terimiyle ilgili olarak da bkz. sayfa 15'de 3 no'lu not.

2 Bu hususla ilgili bir örnekte nahiye ile naip arasındaki ilgiden bahsedilirken reâyânın "...umur-ı şer'iyelerin ve havassa müteallik sair umur-ı lâzımelerin..." kolaylıkla görülmesinden bahsedilmektedir. Bkz. Göyünç 1969: 39.

3 1528-1535 yıllarındaki sicil kayıtları bize Bor nahiyesinde ihdas edilen mahkemeye, Niğde kadısınca naib gönderildiğini (bkz. BŞS. 377/92, 119, 205), naibin işlerini kolaylaştırmak üzere muhızrlık teşkilatının kurulduğunu (bkz. Muhızrbaşı ve muhızrlar başlığı altında verilen bilgiler.) güvenlik ve asayişin sağlanması için Niğde sancakbeyince subaşı tayin edildiğini (bkz. Subaşı başlığı altında verilen bilgiler) göstermektedir. Söz konusu yıllarda Bor'da gördüğümüz bu teşkilat, Bor köyünün nahiye merkezi yani "nefs" olarak kaydedildiği 1518 yılından sonra kurulmuş olmalıdır.

4 Bu hususta "Fizik Yapı" başlığı altında XVI. yüzyıla ilişkin verilen bilgilerle, yine Bor'un XVI. yüzyılda ekonomik durumunu gösteren III no'lu Tablo incelenmelidir.

5 Bu hususta Bozok Sancağı tipik bir özellik göstermektedir. Bkz. Koç 1989: 18.

Bu örnek bize kurulan mahkemeye gönderilen nâibin Bor'un köy olma vasfını doğrudan doğruya değiştirecek bir husus olmadığını da, göstermektedir. Sonuç itibariyle ortaya çıkan durum bizi bir belirsizliğe doğru götürmekle beraber, şimdilik elde bulunan deliller çerçevesinde 1518-1535 dönemi Bor'unu idarî açıdan değerlendirmek gerekirse, kasaba olma sürecinde bir hayli mesafe kaydetmiş, büyükçe bir köy, veya kasaba görünümlü büyük bir köy olarak vasıflandırabiliriz.

1574 Martı'nda Sokullu Mehmed Paşa Evkâfi cümlesinden Bor'da bir cami ve bedesten inşa edilmesiyle (VGMA 2104/444) kasaba olmak için, fizikî şartlar tekemmül ettiği halde, 1578' de Bor'dan hâlâ karye olarak söz edilmesi (MD. 34/237) hayli ilginç gözükmele beraber, artık Bor'un bu tarihe yakın yıllarda hukuken de kasaba statüsü kazandığı 1584 yılına ait bir hükümden¹ anlaşılmaktadır.

Yine 1584 yılı tahriri, Niğde Sancağı'nda Bor ve Develi gibi iki yeni kazanın teşkil edildiğini göstermektedir. Bunlardan Bor kazası, Bor nahiyesine eski Anduğı kazasını teşkil eden, Ortaköy ve Şücaeddin nahiyelerinin ilâvesiyle teşkil edilmiş olup, coğrafi bakımdan eski Anduğı kazası bölgesiyle Bor nahiyesinin tamamını içine alıyordu. Bu yeni idarî düzenlemede Ortaköy nahiyesinin ismi Anduğı olmuş, dolayısıyla da Anduğı ve Şücaeddin nahiyeleri Bor kazasına bağlanmıştır. (Baykara 1988: 188; Oflaz 1992: 42, 44.) Bu son durum gözden geçirilirse, Bor kazasının tahrir edildiği tarih olan 1584 yılı içinde, Bor için "kasaba" terimi de kullanıldığına göre, Bor kazasının teşkiliyle Bor kasabasının hukuken tescil edilerek söz konusu kazanın merkez kasabası olması halinin muhtemelen aynı tarihlerde gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir.

Mühimme defterlerindeki kayıtlara nazaran 1590-1593 yıllarında Anduğı, Şücaeddin ve Kayı kadılarına hüküm gönderildiğine göre (MD. 68/47; MD. 71/1, 42), söz konusu tarihlere yakın dönemde Anduğı, Şücaeddin ve Kayı'nın Bor kazasından ayrılarak müstakil kazalar teşkil edildiği şeklinde bir sonuç çıkmaktadır.

3. Sosyal ve Ekonomik Tarih

Oğuz Türkleri'nin Anadolu'yu "yurt tutmaları" bir başka ifadeyle Anadolu'ya yerleşmeleri, bilindiği gibi 1071 Malazgirt zaferinden sonra başlamış ve iki yüzyıl kadar kesintisiz bir şekilde sürmüştü, bu arada XIII. yüzyıl Moğol istilâsı sırasında yeni

¹ 992 (1584) yılında Niğde kadısına gönderilen bir hükümdede, orducu esnafı ihracı emrinde, Bor kasabası sanatkarlarının da eskiden olduğu gibi Niğde'ye yardım etmeleri istenmektedir. Bkz. MD. 52/341.

ve kalabalık Türkmen kitlelerinin Türkistan ve İran'dan kümeler halinde Anadolu'ya geldikleri görülmüştür. (Sümer 1960: 574)

Emevî ve Abbasîler zamanında düzenlenen gâzalar sırasında ahâlisi oldukça azalan Orta Anadolu'daki köylerin bir çoğu, işte bu sözü edilen göçlerle gelen Türkler'in iskânıyla muhtemelen yeniden kurulmuştur. Söz konusu köylere yerleşen Türkler yerli ahâliye nazaran büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olmuşlardır. (Yinanç 1944: 181) Bu bilgiler ışığında Orta Anadolu'da yer alan Bor köyünün de تنها ve terkedilmiş topraklar üzerinde XI-XIII. yüzyıllarda Türklerin iskânıyla yeniden kurulduğu, söz konusu köyün Türkçe karşılığı boş, işlenmemiş toprak anlamına uygun olarak da "Bor" kelimesiyle isimlendirildiği¹ düşünülebilir.

XVI. yüzyıl başlarında Bor nahiyesi köyleri arasında gördüğümüz Kayı (TT. 455/694; BŞS 377/46, 185; Sümer 1972: 425.), Kınık², Bügdüz (TT 455/666; BŞS 377/157, 146; Sümer 1972: 456) köylerinin aynı adı taşıyan Türkmen boylarının oymaklarınca kurulduğu anlaşılmaktadır. Şu halde söz konusu yüzyıl başlarındaki Bor köyü sakinlerinin de sözü edilen Türkmen oymaklarından oldukları, daha başka oymakların varlığı³ da gözardı edilmeyerek tahmin edilebilir. Sözü edilen Türkmen oymaklarından Kayılar, üzerinde durulmaya değer bir durum arz etmektedir. Konya'nın kuzeydoğusunda geniş yaylalarda yaşayan ve XVI.yüzyılın başlarında yarı göçebe halde iken, bu yüzyılın sonlarında yerleşik hayata tamamen intibak ettikleri anlaşılan Atçeken veya Esbkeşan aşiretleri arasında büyük bir Kayı oymağı da bulunmaktaydı. (Sümer 1948: 576-577)

XVII. yüzyılda Bor ve civarında Esbkeşan mukataası çerçevesinde yerleşik hayat süren Atçeken aşireti mensublarından⁴ bir çoğunun, sözü edilen Kayı oymağı aşireti bakiyelerinden olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Kayı oymağı tarafından iskân edilen Kayı köyünün Bor nahiyesi içinde, Bor'dan sonra nüfusu en kalabalık köy olması⁵ göz önüne alındığında, XVI. yüzyıl başlarında Bor köyü sakinleri arasında

¹ "Bor" kelimesinin boş, işlenmemiş toprak anlamıyla ilgili olarak bkz. Dilçin 1983: 37; Mükrimin Halil Yinanç'a göre Orta Anadolu'da Türkler tarafından yeniden kurulan köylerin isimlerinin tamamı Türk adlarıyla anılmaktadır. Bkz. Yinanç 1944: 181.

² BŞS. 377/175; ayrıca Kınık boyu Türkmenleri'nin Orta Anadolu'ya yoğun bir şekilde yerleştikleri hakkında bkz. Yinanç 1944: 173.

³ Mesela 377 no'lu Bor şer'iye sicil defterinde "Çepni" ismi taşıyan kimselere rastlanması, Çepni Türkmen oymağının da varlığına delil olmalıdır. Bkz. BŞS. 377/41.

⁴ Bu hususta "Esbkeşan Mukataası" başlığı altında verilen bilgiye bakılmalıdır.

⁵ Bor'a 17 km. uzaklıkta olan söz konusu köy XVI. yüzyılda Niğde Sancağı'nın en büyük köyleri arasındadır. 1522'de 4 mahalleden müteşekkil olan Kayı köyü (bkz. TT. 387/164), 1584'de iki kat büyüyerek 8 mahalleli büyük bir köy haline gelmiştir. (Bkz. Oflaz 1992: 90) 1590'larda ise idarî statüsü değişmiş olarak aynı adı taşıyan kazanın merkezi durumunda gözükmektedir. (Bkz. MD. 68/47)

da sayıca diğerlerine üstün gelebilecek miktarda Kayı oymağı mensubu bulunabileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

II.Bayezid dönemine (1481-1512) ait tahrir defterine göre, Bor'da sadece bir mahalle sakinleri halinde yaşamakta olan Hıristiyan cemâati de bulunmaktaydı. Söz konusu Hıristiyan cemâatinin vergiye tâbi nüfusunun yarısından çoğu, aldığı Türk isimleriyle dikkati çekmektedir. Bunlar arasında Tursun, Bahadır, Tanrıvirmiş, Arslan, Polad, Bali, Bektaş, Budak, Yahşi, Durak, Yağmur, İnebeği gibi Türk isimleriyle Yorgi, Mihail, İskender, Köstendil, Vasil, Kolhos, Nikola gibi belli başlı Hıristiyan isimlerine de rastlanmaktadır.(TT. 42/9-11)

Bor'daki Hıristiyan reâyânın oturduğu mahallenin XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde *Zimmiyân Mahallesi* (TT. 42/9; TT. 387/162; KK. 135/98.) olarak kaydedilmesine karşılık, Kanunî dönemi başlarına ait Bor şer'iyeye sicilinde, aynı mahalleye *Rûmiyân Mahallesi* de denmesi (BŞS. 377/193), buradaki sakinlerin Rum kilisesine bağlı olduklarını göstermektedir.

Sözü edilen zimmîlerin ağırlıklı olarak Türk isimlerini kullanmaları mes'elesi Bor ve çevresine münhasır olmayıp, Ronald C.Jennings'in de tesbit ettiği gibi, Karaman Eyâleti'nin bir çok yerleşim bölgelerinde örneklerine rastlanmıştır.(Jennings 1976: 28, 31, 36)

Bor'da olduğu gibi Karaman Eyâleti'nin bir çok bölgelerine dağılmış, Türk isimleri taşıyan, Türkçe'den başka bir dil bilmeyen Rum ve Ermeni kiliselerinden birine intisap etmiş bu Hıristiyan topluluklara, Karamanoğulları Beyliği topraklarında iskân edildiklerinden dolayı, *Karamanlı* lâkabı verildiği 1553'lerden beri bilinmektedir.¹

Bazı Türk ve batılı yazarların bu Hıristiyan topluluğun Türkçe konuşmaları ve Türk isimleri taşımaları mes'elesini, sözü edilen Hıristiyan unsur üzerine, Türk kültürünün ağırlıklı olarak tesir etmesi (Sümer 1960: 576-577; Jennings 1976: 28.) şeklinde değerlendirmeleriyle, yine bazı batılı yazarların söz konusu mes'eleyi Osmanlı devletinin asimilasyon politikası çerçevesinde değerlendirmeleri (Texier 1340: 262; Vryonis 1971: 457.), birincilerin mes'eleye sathi olarak, ikincilerin de daha çok taassup ve hissî düşünceyle yaklaştıklarını göstermektedir. Halbuki bazı batılı ve Türk ilim adamları mes'eleye dil ve tarih araştırmaları açısından yaklaşarak, gerçeklerin bulunmasında daha fazla gayret göstermişlerdir. Bunlar içinde mes'eleye dil incelemesi

¹ Vryonis 1971: 454; Göyünç 1983: 29. Semavi Eyice de, Orta Anadolu'da Karamanlıca kitabelerle, Karamanlıca bir salnâme üzerindeki iki ayrı araştırmasında Karamanlı Hıristiyanların adadillerinin Türkçe olduğu kanaatini izhar eder. Bkz. Eyice 1975: 25-48; Eyice 1977: 80.

açısından yaklaşan Macar Türkoloğu Janos Eckman, Karamanlı Hıristiyan topluluklarını "Hıristiyanlığı kabul etmiş Türklerin torunları" (Eröz 1983: 32) şeklinde değerlendirirken, bir başka batılı araştırmacı Gyula Moravcsik bunları "Bizans hizmetine alınan Türklerin soyundan" (Göyünç 1983: 88) şeklinde gösterir.

Bizde ise mes'elenin tarihî boyutunu inceleyen Mükrimin Halil Yinanç, söz konusu toplulukları, İslam orduları ve Müslüman Türkler'le savaşmak üzere Bizans döneminde VIII. ve X. yüzyıllarda Toros geçitleri ve Kapadokya'da iskân edilen çok sayıdaki Bulgar Türkü'nün torunları şeklinde değerlendirir. Ona göre, sözü edilen Hıristiyan Türkler'den bir kısmı İslâmiyeti kabul ederek Oğuz Boylarına karışmış, kabul etmeyenler ise mensup oldukları kiliselere göre Rum veya Ermeni adını alarak haksız yere yüzyıllar boyunca taşımışlardır. (Yinanç 1944: 167, 176)

Bizce de mes'eleye bu son araştırmacılar gibi yaklaşılmalıdır. Çünkü II. Bayezid döneminde Niğde kazasına tâbi olan, Kanunî dönemi başlarında ise Bor nahiyesi idarî bölgesi içinde gördüğümüz Bulgarcık köyü (TT. 42/28; BŞS. 377/148, 189.), Bor ve civarındaki Rum kilisesine bağlı Hıristiyanların, Yinanç'ın da işaret ettiği Bulgar Türkleri'nin bakiyelerinden olduğu hususunu toponomi bakımından da desteklemektedir.

Yakın-Doğu İslâm kültür çevresinde şehirlerin mahallelerden oluşan bir cemiyet yapısı meydana getirdiği, bunun bir örneği olan Osmanlı şehrinde de aileleriyle beraber sosyal dayanışma ve ortak sorumluluk duygusuna sahip cemaatin topluca ibadet ettikleri bir mescit etrafında yerleşerek oluşturdukları mahallelerde yaşadıkları, çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. (Ergenç 1980a: 103-105; Ergenç 1984: 69.)

Osmanlı döneminde mahalle denilen fizik yapının teşekkülünü, yeni bilgiler ışığında şehir ve kasabaların yanısıra büyükçe köylerde de görebilmekteyiz. Bor nahiyesi içinde yer alan Bor köyü ile Kayı köyü, buna iyi birer örnek teşkil eder. (TT. 387/162) Bunlardan Bor köyünü, 1518'de Bor nahiyesinin merkez köyü olmadan önce, yani Niğde kazasına bağlı büyükçe bir köy olduğu 1507'li yıllarda da 12 mahalle halinde teşekkül etmiş olarak bulmaktayız.¹ Söz konusu 12 mahalleden Zimmiyân Mahallesi hariç tutulursa, diğer mahalleler aynı mescid çevresindeki evler ve bu evlerin oluşturduğu sokaklardan meydana gelmiştir. Mahallelerden çoğu, isimlerini mescidlerin banilerinden almıştır. Söz konusu mescidleri yaptıranlar, aynı zamanda

¹ Bkz. Tablo II; 888 (1483) tarihli ve 1085 no'lu vakıf defterindeki mescid ve cami vakıflarına bakılırsa, Bor köyünün 1483 yıllarında 8 mahalleden teşekkül ettiği söylenebilir. Bkz. Tablo Ia.

buraları yaşatmak, korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli vakıflar da tesis etmişlerdir.¹ Mahallelere isimlerini verenlerden her birinin aynı zamanda birer vakıf kurucusu olarak açtıkları çığırın ve yaptıkları hizmetin büyüklüğünün, XV. ve XVI. yüzyılın çeşitli dönemlerinde söz konusu vakıfların gelişmeleri, yenilerinin kurulması ve bu arada yeni mahallelerin teşekkülüyle, kısacası Bor'un gelişmesiyle nasıl doğrudan ilgili olduklarını daha çok idrak etmekteyiz.²

1507'de Bor'daki 12 mahalleden isimlerini vakıf kurucularından alan 8 tanesi şunlardır:

Mahalle-i Mescid-i Veled-i Sırrı

"	"	Hacı İsmail
"	"	Hacı Muhsin
"	"	İlyas Fakih (nam-ı diğer Karakaya)
"	"	Uğurlu
"	"	Hacı Kemal
"	"	Pirî Fakih (nam-ı diğer Akkız Oğlan)
"	"	Veled-i Cüllah

Geri kalan mahallelerden Mahalle-i Sofıyan ve Mahalle-i Mescid-i Vustâ gibi, ikisi isimlerini halkın kendi aralarında kurdukları vakıflardan almışlardır. Diğer iki mahalleden ilki Mahalle-i Câmî olup, muhtemelen Karamanoğlu Alâeddin Bey'in (1361-1398) inşa ettirdiği câmiden ismini almıştır. İkincisi ise, Rum Ortodoks kilisesine bağlı Hıristiyan'ların oturduğu *Zimmiyân* (Rûmiyân) *Mahallesi'dir*.³

1 Bkz. 888 (1483) tarihli ve 906 (1500) tarihli vakıf defterleri, TT. 1085/103; KK. 565/145-147. Mustafa Oflaz'ın 1507'de Sofıyan Mahallesi'ni mescidsiz olan mahalle olarak göstermesi, herhalde bir dikkatsizliğin sonucu olmalıdır. Bkz. Oflaz 1992: 81; bu hususta 1500'lerdeki "Vakf-ı Mescid-i sofiler" ibaresi için bkz. KK. 565/146.

2 Bu hususta Tablo Ia, Ib ve Ic karşılaştırılarak incelenmelidir.

3 1507 yılı Bor mahalleleri ile ilgili olarak bkz. Tablo II. Mustafa Oflaz'ın ilgili tezinin 95 inci sayfasının devamında numarasız 4 üncü sayfada "Bor Kasabası Mahalleleri ve Nüfusu" başlıklı tablosunda düzeltilmesi gereken yerler bulunmaktadır. Bunlardan "Veled Seydi Mescidi" şeklindeki okunan mahalle "Veled-i Sırrı Mescidi" şeklinde okunmalıdır. Bkz. TT. 42/1; KK. 565/147 yine aynı yazarın "Celan Mescidi" şeklinde gösterdiği mahalle "Cüllâh Mescidi" veya "Veled-i Cüllâh" şeklinde okunmalıdır. Bkz. TT. 42/3; KK. 565/145. Ayrıca "Aktez Oğlan Mescidi" şeklinde okunan mahalle "Akkız Oğlan Mescidi" şeklinde okunmalıdır. Bkz. TT. 42/6; KK. 565/146. "Pirî Fakih nam-ı diğer Akkız Oğlan" şeklinde düzelttiğimiz mahalle ismi için bkz. KK. 135/91. Bunlardan başka aynı yazarın söz konusu tablosunda yine sehven unuttuğu anlaşılan "Zimmiyân Mahallesi"ni de ilâve etmeliyiz. Bkz. TT. 42/9. Bütün bu hususlarla ilgili olarak bkz. Oflaz 1992: 95 in devamındaki numarasız 4 üncü tablo. Halihazırdaki bilgilere göre, Bor'da Karamanoğulları devrinden intikal eden yegâne cami Karamanoğlu Alâeddin bey (1361-1389) tarafından inşa ettirilmiştir. Bkz. Gabriel 1962: 56-57. Bor'daki Zimmiyân Mahallesi'ne Rumiyân Mahallesi de denilmekteydi. Bkz. BŞS. 377/193.

Mevcut mahallelere ilâve olarak 1518 yılı kayıtlarında görülen "Hacı Pir Ahmed Mahallesi" ile beraber Bor'daki mahalle sayısı 13'e ulaşır. Yakın zamanda kurulduğu anlaşılan söz konusu mahallenin de aynı adı taşıyan vakıf kurucusundan ismini aldığı anlaşılmaktadır.(TT. 455/661)

1522-1584 yılları arasında Bor'un mevcut mahalleleri ve nüfusunu gösteren kayıtlara rastlanmamakla beraber, 1584 yılı tahririne nazaran Bor'daki mahalle sayısı 24'e ulaşmıştır. Bunlardan *hâdis* (yeni) kaydedilen Hacı Seydi Ahmed, Gözlü Şeyh, İİaldı, İsa, Şeyh Muhyiddin, Demürçi Murad gibi 6 adet mahallenin (KK. 135/92-98) yakın bir zamanda kuruldukları anlaşılmaktadır. Şu halde geriye kalan mahallelerden Hacı Mahmud Veled-i Küçük Ahmed Mescidi, Hacı Mehmed Mescidi, Hacı Mustafa, Sarı Ali ve Şahin isimleriyle zikredilen 5 adet mahallenin 1522 yılından başlamak üzere 1580'li yıllara kadarki geçen 50-60 yıl içerisinde muhtelif zamanlarda kurulduğu tahmin edilebilir. İsimleri vakıf defterlerinde geçmeyen Demürçi Murad, Gözlü Şeyh, İİaldı, İsa ve Şahin gibi mahalleler istisna edilirse, 1522-1584 yılları arasında kurulan 6 mahallenin de isimlerini vakıf kurucularından aldıkları anlaşılır.¹

XVI. yüzyıl Bor'unda nüfusla ilgili bilgiler II nolu tablodan da görüleceği üzere, 1507-1584 yıllarıyla sınırlı kalmış olup, daha çok 1507-1522 tarihleri arasında yoğunlaşmıştır. Mufassal ve icmal şekillerinde düzenlenen tahrir defterlerinde, 1507-1522 tarihleri arasında Bor'un nüfusu nefer ve hane olarak kaydedilmiştir. Mevcut tahrir defterleri içinde, halen en son Niğde mufassalı durumundaki 1584 yılı kayıtlarında, Bor kasabası nüfusuyla ilgili sadece nefer sayısı verilmiş, hane sayısı ise belirtilmemiştir. Ancak mevcut verilerden hareketle 1584 yılı tahminî hane sayısını bulmak mümkündür. Şöyle ki, 1507, 1518 ve 1522 yıllarındaki nefer sayılarının hane sayılarına oranları 0,1 gibi küçük bir fark dışında sabit kalmaktadır. Bir başka ifadeyle, söz konusu yıllara ait nefer sayılarının hane sayılarına oranlarının ortalamasından 1,41 katsayısı elde edilmektedir. Bu oranın bir an için 1584 yılında da değişmediğini farzederek, 1584 yılı hane adedi yaklaşık $2072:1,41=1469$ olarak bulunur. Tahminî nüfus hesaplamalarında şimdiye kadar değişik metodlar da kullanılmış olmakla beraber,² en çok kullanılanı olması hasebiyle Barkan'ın teklif ettiği $hanex5$ formülünü³ tercih edersek, XVI. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Bor'un nüfusuyla ilgili aşağıdaki tahminî tablo ortaya çıkar:

¹ Bkz. Tablo II, Krş. Tablo Ic; Mustafa Oflaz *hâdis* kaydedilen mahalleleri Hacı Seydi Ahmed, Gözlü Şeyh, İİaldı ve İsa olmak üzere gösterir ise de, eksiktir. Bunlara Şeyh Muhyiddin Mescidi ve Demürçi Murad gibi mahalleler de eklenmelidir. Bu hususta bkz. Oflaz 1992: 82; Krş. KK. 135/92-98.

² Tahminî nüfus hesaplamalarında, şimdiye kadar kullanılan metodlarla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Öz 1991: 173-205.

³ Barkan 1953: 12; bu formülün bir çok araştırmacı tarafından kullanılmasıyla ilgili olarak da ayrıca bkz. Göyünç 1979: 332.

Yıllar	Hanex5	Tahmini nüfus
1507	452x5	2260
1518	406x5	2030
1522	431x5	2155
1584	1469x5	7345

Tabloya dikkat edilecek olursa, 1507 yılına göre Bor'un 1518 yılındaki nüfusu artacak yerde, aksine %10,17 gibi bir oranda azalmıştır. Halbuki aradan geçen 11 yıl gibi bir zaman faktörünün yanısıra, Bor'un 1518'de teşkil edilen nahiyenin merkezi olmasıyla, ticarî hayatı ilgilendiren faaliyetlerin de artması,¹ nüfusun artmasını gerektirecek diğer zahirî sebepler arasında sayılabilir. 1518 yılı tahrir defterinde nüfusun eksilmesini açıklayan herhangi bir kayıt da bulunmadığından (TT. 455/661-688), 1507-1518 dönemi nüfus azalmasını tahminlere bağlamaktan başka çare bulunmamaktadır. Buna göre söz konusu dönemde Bor nüfusunun azalması şu sebeplere dayanabilir:

- a) Devletin mecburî iskân (sürgün) siyâseti.
- b) Salgın hastalıklar sırasındaki ölümler veya geçim sıkıntısı ve kıtlıklardan ileri gelen göçler.
- c) Asâyîşi bozucu iç karışıklıklar.

Birinci şıkla ilgili olarak daha sonraki dönemlerde olduğu gibi II.Bayezid ve Yavuz Selim dönemlerinde de Rumeli'nin iskânı maksadıyla Anadolu'nun çeşitli köy ve kasabalarından gerektiği zamanlarda 10 haneden bir veya iki hane olmak üzere, sürgün çıkarmak mükellefiyeti konulmuştu.² 1518 yılı Bor nüfusuyla ilgili hane sayısının 1507 yılı hane sayısına nazaran yaklaşık % 10'luk bir eksilme ihtiva etmesi (Tablo II), bu ihtimali birinci planda göz önüne almayı gerektirmektedir.

İkinci şık şimdilik meçhul olmakla beraber üçüncü şıktaki asâyîşe ait iç karışıklıklar nüfusun azalmasına tesir eden bir diğer önemli faktör olarak ele almayı gerektirecek kadar önem arz etmektedir. Bu cümleden olarak, II.Bayezid'in ihtiyarlığı ve hastalığından dolayı şehzadelerin saltanat mücadelesine girişmelerini fırsat bilen Şahkulu'nun ayaklanarak, önce Antalya'yı kuşattığı daha sonra Orta Anadolu'ya girerek, uğradığı köy ve kasabaları yakıp yıktığı, kendisine katılmayanları katlettiği³

¹ Bkz. "İdarî Tarih" başlığı altında verilen bilgiler.

² Bu hususta bkz. Barkan 1949-1950: 546; yine mesela XVI. yüzyıl başlarında Anadolu'dan göçürülerek Silistre Sancağı'na yerleştirilen 1025 hanelik sürgünler zeâmeti ile ilgili olarak bkz. Barkan 1953-1954: 225.

³ Şahkulu'nun tenkili ile görevlendirilen kumandanlar arasında Niğde Sancakbeyi şehzâde Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in de bulunması dikkati çekmektedir. Bkz. Altundağ 1988: 426-427.

bilinmektedir. Söz konusu ayaklanma sırasında Bor'un da tahrip ve katliamdan nasibini aldığı veya halkın bir bölümünün başka yerlere göç ettiği düşünülebilir.

1584 yılına gelindiğinde, 1522 yılına nazaran Bor'un nüfusunda yaklaşık % 342.47 gibi üç kattan fazla bir artış söz konusu olmuştur. Esasen XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı genelinde görülen nüfus artışları dikkati çekmekle beraber (Barkan 1953: 19, 21-22; Barkan 1978: 167-171.), Bor kasabası nüfusunun 1522-1584 dönemindeki artış oranı, yakın dönemlerde Ankara, Konya, Tokat, Diyarbakır, Trabzon gibi büyük şehirlerdeki artış oranlarından daha yüksek olmuştur. (Barkan 1953: 22; Barkan 1978: 168.) Bor kasabasındaki bu dikkat çekici nüfus artışını sadece doğum oranlarının yüksekliğiyle açıklamak kafi değildir. Muhtemelen Anadolu'nun doğu kesiminden önemli sayılabilecek bir nüfusun kasabaya göçü de düşünülmelidir.¹

Bor nüfusunun XVI. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki dağılım ile ilgili tablo aşağıya çıkarılmıştır:

Yıllar	Müslüman Nüfus	%	Hıristiyan Nüfus	%
1507	2045	90,49	215	9,51
1518	1820	89,66	210	10,34
1522	1935	89,80	220	10,20
1584	7195	97,95	150 *	2,05

* Hıristiyan hanesi yaklaşık 30 hane olarak alındı.

Dikkat edilecek olursa 1507-1522 döneminde Hıristiyan nüfusta fazla bir değişme olmazken, 1522-1584 döneminde Müslüman nüfustaki fevkalade artışa rağmen, Hıristiyan nüfusun bununla ters orantılı olarak düştüğü gözlenmektedir. Bu dönemdeki Hıristiyan nüfusun azalması herhalde göçlere bağlı bir gelişmenin sonucu olmalıdır.

XVI. yüzyılın başları ve sonları itibariyle Bor'daki vergi kaynaklarını da aşağıdaki gibi tesbit edebilmekteyiz. II.Bayezid döneminde 1507'lerde Niğde kazası köyleri içinde yer alan Bor'un vergi gelirleri bakımından söz konusu kazanın diğer köylerini geride bıraktığı² bilinmektedir. Bu dönemde Bor'da henüz ticarete konu olan

¹ Kayseri ve Kırşehir'e XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun doğu kesiminden çok sayıda göçmen geldiği (Bkz. Faroqhi 1993: 90) göz önüne alınırsa, Bor kasabasına da aynı şekilde göçler vuku bulduğu ihtimali düşünülmelidir. S.Faroqhi de aynı yıllarda Bor'un geniş ölçüde iş arayan göçmeni çekmiş gibi görüldüğünü ifade eder. Bkz. Faroqhi, 1979-1980, 28. Nitekim 1584 yılına yakın tarihlerde Bor'da 6 adet yeni mahallenin kuruluşu (bkz. KK. 135/92-98) bu düşüncemizi iyice kuvvetlendirmektedir.

² (TT 1047/19, 20, 28, 29; TT. 42/1-10.) Bu dönemde Niğde Kazası'nın ikinci büyük köyü olan Kayı köyünün toplam vergi gelirleri 19.828 akçedir. Bkz. TT. 42/19.

vergileri görememekteyiz. Tamamının ziraî faaliyetlerden elde edildiği anlaşılan bu vergi gelirleri, cizye dahil 43048 akçeye ulaşmaktadır. Bunlar içinde öşr-i bağ 24000 akçe ile ilk sırayı alırken, resm-i bennak 4980 akçe ile ikinci, badihevâ 3744 akçe ile üçüncü, resm-i ganem 2200 akçe ile dördüncü, hububata konu olan öşr-i gallas (el-galle) 1759 akçe ile beşinci sırayı almaktadır. Diğerleri 870 ile 250 arasında değişmekte olup, söz konusu vergilerden resm-i caba 870, resm-i çift 486, öşr-i kovan 550, öşr-i bostan 250, on ay faal olan iki değirmenden 567 akçe vergi alınmaktaydı.(TT. 42/10)

1518 yılına gelindiğinde, ziraî faaliyetlerden alınan vergi gelirlerinin yanısıra Bor'da "bac-ı bazar", "ihtisab" ve "kapan" gibi ticarî fonksiyonlu vergileri, yine bu kabilden bozahane, meyhane gibi imalâthanelerden elde edilen vergileri görmekteyiz. (TT. 455/665) Bu tarihlerde teşkil edilen Bor nahiyesinin "nefs-i Bor" ibaresiyle isimlendirilen merkez köyünde, nahiye teşkiliyle beraber ticarî hayatın iyice yerleşmesinde, çevre köylerin alış veriş merkezi olmasının da önemli rol oynadığı şüphesizdir.

1507 dönemine göre, bazı değişimlerle beraber 1518 yılı vergi gelirleri şöyle sıralanabilir: Yine en başta gelen vergi geliri 27477 akçe ile önceleri "öşr-i bağ" denilen gelirlerin, bu defa "mukataat-ı bağat" adıyla yeniden düzenlenen aynı nitelikteki gelirdir. İkinci sırayı 10000 akçe ile "Bor bac-ı bazarı" adıyla anılan yeni bir gelir kalemi almıştır. Üçüncü sırada 7200 akçe ile yine yeni nitelikteki "bozahane" gelirlerini, dördüncü sırada 6000 akçe ile "badiheva" gelirlerini görmekteyiz. 5116 akçe ile "resm-i bennak" beşinci sırayı almasına rağmen, bir önceki döneme göre bir miktar artmıştır. Daha sonra sırayı 3600 akçe ile "meyhane" ve 2800 akçe ile "mukataat-ı mirabî" denilen iki yeni vergi kalemi almıştır. 2200 akçelik geliri ile "resm-i ganem" sabit kalırken daha sonraki sırayı 1800 akçelik geliriyle yine yeni nitelikteki "ihtisab-ı bazar-ı Bor" almıştır. 852 akçe geliriyle "resm-i caba" düşüş kaydederken, 800 akçelik geliriyle "öşr-i kovan" da artış meydana gelmiştir. "Resm-i asiya" 570 akçe ile aşağı yukarı değişmezken, 252 akçelik geliri ile "resm-i çift" yarıya yakın oranda düşmüştür. 200 akçelik "öşri bostan" da da bir miktar düşme meydana gelmiştir. ¹

1518 yılı vergi gelirlerinin bağlar ve mirabi mukataalarına ait 29.497 akçelik bölümü padişah haslarına alınırken, 40.049 akçelik diğer vergi kalemlerine ait bölüm, Niğde sancakbeyi haslarına dahil edilmiştir. (TT. 455/665). Sonuç olarak 1507' ye

¹ Bütün bu hususlarla ilgili olarak bkz. TT. 455/665 ve III no'lu tablo.

nazaran 1518'de vergi gelirlerine cizye gelirleri kaydedilmezken, vergi gelirlerinde % 63,48'lik önemli bir artış meydana gelmiştir. Söz konusu artışta, ticarî nitelikteki vergi gelirleriyle, imalathanelerin gelirlerinin en baş rolü oynadığı açıkça görülmektedir. (III nolu tablo)

İlk dönemlerden beri Osmanlı maliyesinin temelini teşkil eden mukataa ve iltizâm usulünün timar ve haslarda da yaygın biçimde uygulandığı (İnancık, 1954, XXXV; Beldiceanu, 1985, 30.) ve söz konusu usulün Kanunî devri başlarında da carî olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1522 'lerde Bor'da da has ve zeâmete konu olan gelir kaynaklarının mukataa ve iltizam yoluyla işletildiği görülmektedir. (TT. 387/162) Bunlardan Niğde sancakbeyinin hasları cümlesinden, Bor'daki bağlar ve mirabî mukataasının yıllık hasılı bağlar 27.497, mirabî 2500 akçe olmak üzere toplam 29997 akçe olup, (TT 387/162) sancakbeyinin toplam hasları içinde % 15,35'lik bir orana ulaşmaktaydı.¹

1518'de söz konusu bağlar ve mirabî mukataası gelirlerinin padişah hasları arasında gösterildiğini yukarıda görmüştük. 1522'deki değişiklikte bağlar ve mirabî mukataası, Niğde sancakbeyi hasları arasına alınırken, padişah haslarına herhangi bir vergi geliri ayrılmamıştır. Yine 1518 de Niğde sancakbeyi hasları meyanında gördüğümüz muhtelif vergi kalemlerine ait vergi gelirlerinin, 1522'de bu defa Niğde Sancağı dahilindeki timarlı sipahilere ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu sipahilere ait olan ve artık tamamen iltizam ve mukataa yoluyla tasarruf edilen bu gelir kalemlerinden birincisi *öşr-i gallat*, *resm-i çift*, *bennak*, *resm-i caba*, *resm-i ağnam*, *öşr-i kovan* ve *öşr-i bostan* mukataasının yıllık hasılı toplam 10330 akçedir. İkincisi olan *resm-i asiya*, *resm-i bac-ı bazar*, *resm-i keyl*, *ihtisab*, *kapan*, *meyhane resimleri*, *badiheva*, *cürm-i cinayet* ve *resm-i arus* mukataasının yıllık hasılı ise toplam 21670 akçe olup, timarlılara ayrılan yıllık gelirler toplamı 32000 akçeye ulaşmaktaydı. (TT. 387/162)

Bor'da 1522 yılı toplam vergi gelirleri 1518 yılı toplam gelirlerinden 8044 akçe eksikliğiyle toplam 61997 akçe olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle aradan geçen 4 yılda reel vergi gelirlerinde % 11,48'lik bir azalma olmuştur.²

Şer'iye sicillerindeki kayıtlara nazaran 1531-1533'lü yıllarda Bor mukataası adıyla Bor zaimlerine (subaşlarına) tahsis edilen gelirler cümlesi *öşr-i gallat*, *resm-i kovan*, *badiheva*, *resm-i bostan*, *deştbanlık* (resm-i deştbanî) gibi vergi kalemlerinden

¹ Aynı yıl Niğde sancakbeyinin hasları toplamı 195.402 akçedir. Bkz. TT. 387/333.

² Bu hususta TT. 455/665 ile TT. 387/162'yi ve ayrıca III no'lu tabloyu gözden geçiriniz.

oluşmakta, aynı yıllarda 17000-22000 akçe arasında değişen miktarlarda mukataaya verilmekteydi. (BŞS. 377/112,119,138,149) Yine geliri Bor zaimlerine ait olan Bor meyhane mukataası günlüğü 4 akçeye bir zimmîye mukataaya verilmiştir. (BŞS. 377/105,138) 1532'de bir yıllığı 6000 akçeye mukataaya verilen Bor muhtesipliğinin bu tarihlerde kime ve nereye hasıl kaydedildiği belirtilmemiştir. (BŞS. 377/174)

Bor'da merkezî hazine adına mukataaya verilen gelir kalemleri de bulunmaktadır. Bunlar 1530-1532'lerde *bac-ı keyl* mukataası ile *bogasi* tamgası mukataasıdır. Karaman Eyâleti'ne merkezden gönderilen eminler vasıtasıyla merkezî hazine gelirleri arasında toplanan söz konusu vergiler, ilgili eminlerin amillerince mukataaya veriliyordu. Bunlardan *bac-ı keyl* mukataası Bor, Niğde ve Ortaköy'ü içine almakta olup, Karaman Eyâleti *bac-ı keyl* mukataası baş amilince üçü birlikte 1532'de iki yıllığı 6000 akçeye mukataaya (BŞS. 377/182), diğeri olan *bogasi* tamgası mukataası Karaman Eyâleti *bogasi* tamgası mukataası emini tarafından 1530'da yıllığı 500 akçeye mukataaya verilmiştir. (BŞS. 377/21)

1530'da Bor, Niğde ve Ortaköy *tamga-i bogasi* mukataası adı altında birleştirilen söz konusu mukataanın 1531-1532 yıllarında üçü bir arada 8 ay 9 günlüğü 1250 akçeye mukataaya verilmişti. (BŞS. 377/84,86)

1522 yılı tahrirlerinde rastlamadığımız boyahane gelirleri (TT. 387/162) 1530'lu yıllarda birdenbire karşımıza çıkmaktadır. Bu durum 1530'dan önce Bor'da boyahane olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü 1483 yılı vakıf tahririnde Bor Camii Vakfı gelirleri arasında boyacı dükkanı da sayılmaktadır. (TT. 1085/103) Buna göre Bor'daki boyahane de oldukça eski bir geçmişi olmalıdır. (Cemaziye'levvel 937) 1530 Aralık'ından itibaren bir aylığı 750 akçeden 800 akçeye çıkarılmak suretiyle mukataaya verildiği görülmektedir. İltizama verilen Bor boyahanesi herhangi bir devlet memuruna görevi karşılığı hasıl mı kaydedilmiştir? Yoksa merkezî hazineye mukataa mı kaydedilmiştir? Bu durum anlaşılamamaktadır.¹

1584 yılı tahrirlerine nazaran yine en başta ve revaçta olan vergi geliri mukataat-ı bağatdır. 1518 yılına göre, 7677 akçelik yani % 27,93'lük bir artışla 35000 akçeye yükselmiştir. Söz konusu yıllarda *bac-ı bazar* ve *resm-i ihtisab* gibi vergilerin, 1518'e göre 5600 akçelik, bir başka ifadeyle % 47,45'lik bir artışla 17400 akçeye

¹ Sadece tahrir kayıtlarına dayanarak XVI. yüzyılda şehir hayatına konu olan vergilendirme üzerinde çalışan Suraiya Faroqhi muhtelif şehir ve kasabalara ait boyahane gelirleriyle ilgili tabloda 1520-1531 yıllarına ait Bor boyahane gelirleri hanesini boş bırakmıştır. (Bkz. Faroqhi 1979-1980: 46) Söz konusu tabloya 1531 yılına ait yıllık 9.600 akçelik Bor boyahane gelirleri (Bkz. BŞS. 377/87) ilave edilirse, tablo daha anlamlı hale gelir.

ulaşması ticarî hayatın daha çok ilerleme kaydettiğini göstermekle beraber vergi veren nüfusun aynı dönemler arasında üç kattan daha fazla artması göz önüne alındığında, ticarî nitelikli vergilerin beklenen artışı göstermediği söylenebilir.¹

1518 yılına göre vergi gelirlerindeki diğer değişiklikler şöyle sıralanabilir. İlk defa kaydedilen resm-i boyahane gelirlerinin 10000 akçe ile Kırşehir, Beypazarı, İskilip, Niksar, Gümüş gibi bazı şehir ve kasabaların boyahane gelirlerinden daha fazla miktara ulaştığı,² dolayısıyla dokuma ve halı sanayiinin dikkat çekici bir gelişme gösterdiği, hububat üretiminin 2,71 kat artarak 4080 akçelik bir gelire ulaştığı, ilk defa kaydedilen bir diğer imalât sanayii gelirlerinden resm-i mumhanenin 2500 akçelik gelir getirdiği, resm-i ganemin % 0,68 gibi çok küçük bir artışla 2215 akçeye ulaştığı, üçü bir arada kaydedilen resm-i çift, bennak ve cabanın 2,60 kat büyüyerek 16536 akçeye ulaştığı, yine 1500 akçe geliriyle resm-i deştbaninin ilk defa kaydedildiği, öşr-i kovan gelirlerinin 800 akçeden 518 akçeye düşerek bal üretiminde de % 35,25'lik bir azalma meydana geldiği, resm-i asiya gelirlerinde buğday üretimindeki artışa paralel olarak 1,81 kat büyüme kaydedilerek 1035 akçe gelir sağlandığı söylenebilir. (Tablo II, Tablo III.)

1584 yıllarında Bor'daki vergiye tâbi halkın çoğunluğunu ziraî ekonomi kategorisine dahil eden S.Faroqhi, Bor'un söz konusu yıllardaki dikkat çekici gelişme içine girmesini, izahı güç bir mahallî mesele (Faroqhi 1979-1980: 28) olarak takdim ederken, Ronald C.Jennings de aynı yıllarda Bor'un bu dikkat çekici gelişmesini, yaygın ve gelişmiş ziraî faaliyetler ve kasaba endüstrisine bağlar. Bunu izah ederken de Bor'dan geçen bol sulu ırmağın akılcı bir biçimde hem ziraî faaliyetlerde ve hem de üzerinde kurulan 23 değirmenin faaliyetinde kullanılarak üretime dönüştürüldüğünü belirtir. (Jennings 1983: 200)

Sonuç olarak XVI. yüzyılda Bor'da üretim faaliyetlerini yansıtan vergi gelirlerinin aynı yüzyılın başı ve sonu yani 1507-1584 dönemi itibariyle 2,2 kat arttığı söylenebilir.

1 Bütün bu hususlarla ilgili olarak bkz. Tablo II ve Tablo III.

2 Söz konusu şehir ve kasabaların boyahane gelirleriyle ilgili olarak bkz. Faroqhi 1979-1980: 46.

Tablo Ia**1483 YILI BOR VAKIFLARI GELİRLERİNİN
MUHTELİF KALEMLERE GÖRE DAĞILIMI**

VAKIFLAR	BAG GELİRLERİ	DEĞİRMEN GELİRLERİ	DÜKKAN GELİRLERİ	ZEMİN GELİRLERİ	EV KIRALARI	HAN GELİRLERİ	TOPLAM (Akçe)
Mevlana Fahreddin Mescidi	247	20	20	-	-	-	287
Bor Camii	235	60	20	60	20	-	395
Ali Hoca Mescidi	20	-	-	-	-	30	50
Bal Hasan Mescidi	120	-	-	-	-	-	120
Orta Mahalle Mescidi	141	-	-	-	-	-	141
Cülah Mescidi	110	110	-	-	-	-	220
Hacı İsmail Mescidi	160	-	-	-	-	-	160
Veled-i Sırrı Mescidi	36	-	20	-	-	-	56
TOPLAM	1069	190	60	60	20	30	1429
Toplam Vakıf gelirleri içindeki % payı.	74.80	13.29	4.19	4.19	1.39	2.09	99.95

(TT 1085/103'e göre düzenlenmiştir.)

Tablo Ib

**1500 YILI BOR VAKIFLARI GELİRLERİNİN
MUHTELİF KALEMLERE GÖRE DAĞILIMI**

VAKIFLAR	BAĞ GELİR.	DEĞİRMEN GELİRLERİ	DÜKKAN GELİR.	ZEMİN GELİR.	EV KİRA- LARI	BAHÇE GELİR.	HAN GELİR.	TOPLAM (Akçe)
Mevlana Fahredden Mescidi	280	20	20	-	-	-	-	320
Bor Camii	1641	300	45	417	-	-	-	2403
Ali Hoca Mescidi	20	-	-	-	30	-	-	50
Bal Hasan Mescidi	-	-	-	-	-	-	-	-
Orta Mah. Mescidi	410	70	20	100	-	120	-	720
Cülah Mescidi	270	-	50	-	-	-	-	320
Uğurlu Mescidi	1170	300	-	45	-	100	-	1615
Hacı İsmail Mescidi	140	-	50	90	-	-	-	280
Akkız Mescidi	180	-	-	9	-	-	65	254
Sufiler Mescidi	130	-	-	117	-	-	-	247
İlyas Fakih Mescidi	50	-	-	-	-	-	-	50
Veled-i Sırrı Mescidi	380	-	380	-	-	30	-	790
Hacı Kemal Mescidi	200	-	100	-	-	-	-	300
TOPLAM	4871	690	665	778	30	250	65	7349
Toplam vakıf gelirleri içindeki % payı	66.28	9.38	9.04	10.58	0.40	3.40	0.88	99.96

(KK 565/145-147'e göre düzenlenmiştir.)

Tablo 1c

**1584 YILI BOR VAKIFLARI GELİRLERİNİN
MUHTELİF KALEMLERE GÖRE DAĞILIMI**

Vakıflar	Bağ Gelirleri	Değirmen Gelirleri	Dükkan Gelirleri	Zemin Gelirleri	Ev Kiraları	Bahçe Gelirleri	Nukud	Diğer	TOPLAM (Akçe)
Bor Camii	855	260	80	380	140	30	-	100	1845
Uğurlu Mescidi	470	100	74	-	95	-	600	-	1339
Karakaya Mescidi	110	-	60	-	-	-	1400	-	1570
Hacı İsmail Mescidi	675	-	-	-	-	-	3700	-	4375
Hacı Kemal Mescidi	300	-	165	-	-	-	1600	-	2065
Şeyh Muhyiddin Mescidi	60	-	-	-	-	-	300	-	360
Vasati Mescidi	310	-	280	-	-	110	4300	-	5000
Akkız Mescidi	530	-	60	120	-	-	2100	-	2810
Bal Hasan Mescidi	770	-	-	-	-	-	1000	-	1770
Hacı Muhsin Mescidi	635	350	106	-	-	-	350	-	1441
Hacı Mustafa Mescidi	-	-	-	-	-	-	6840	-	6840
Hacı Mehmed Mescidi	8	-	-	-	-	-	5000	-	5008
İbn-i Sırrı Mescidi	440	-	1530	-	-	-	-	-	1970
Cüllah Mescidi	190	400	20	-	20	-	2000	-	2630
Mescid-i Cami-i Cedid	205	-	-	-	-	-	7300	100	7605
Saru Ali Mescidi	-	-	-	-	10	-	2600	-	2610
Hacı Mahmud Mescidi	300	120	-	-	-	-	13350	-	13770
Hacı İlyas Mescidi ve Mektebhanesi	-	-	-	-	-	-	14000	-	14000
TOPLAM	5858	1230	2375	500	265	140	66440	200	77008
Toplam Vakıf gelirleri içindeki % payı	7.60	1.59	3.08	0.51	0.34	0.18	86.27	0.25	99.82

(KK 584/63-65'e göre düzenlenmiştir.)

Tablo II

**XVI. YÜZYILDA BOR'DA VERGİYE ESAS NÜFUSUN
MAHALLELERE DAĞILIMI**

Mahalleler	1507		1518		1522		1584	
	N	H	N	H	N	H	N	H
Cami	65	44	57	46	59	48	113	
İbn-i Sırrı Mescidi	73	48	63	44	66	46	117	
İlyas Fakih Mescidi (namı diğer Karakaya)	42	27	37	28	39	30	112	
Hacı İsmail Mescidi	62	46	56	34	60	36	110	
Hacı Kemal Mescidi	41	29	31	21	33	23	67	
Hacı Muhsin Mescidi	56	35	50	36	53	38	94	
Hacı Pir Ahmed Mescidi	-	-	21	15	21	16	56	
Piri Fakih (namı diğer Akkız oğlan) Mescidi	36	33	32	18	33	20	62	
Sofıyan	14	10	13	8	14	9	123	
Uğurlu Mescidi	57	45	33	28	35	30	112	
Vasati(Vusta) Mescidi	92	66	84	61	88	64	139	
Veled-i Cüllah Mescidi	43	26	34	25	35	27	107	
Zimmîyan	61	43	65	42	69	44	42	
Demürce Murad	-	-	-	-	-	-	97	
Gözlü Şeyh	-	-	-	-	-	-	84	
İlaldı	-	-	-	-	-	-	42	
İsa	-	-	-	-	-	-	26	
Hacı Mahmud Veled-i Küçük Ahmed Mescidi	-	-	-	-	-	-	179	
Hacı Mehmed Mescidi	-	-	-	-	-	-	80	
Hacı Mustafa	-	-	-	-	-	-	50	
Sarı Ali	-	-	-	-	-	-	155	
Hacı Seydi Ahmed Mescidi	-	-	-	-	-	-	55	
Şahin	-	-	-	-	-	-	35	
Şeyh Muhyiddin Mescidi	-	-	-	-	-	-	15	
TOPLAM	642	452	576	406	605	431	2072	

NOT: 1507 yılı nüfusuna ait bilgiler için bkz. TT 42/1-10; TT 1047/19, 20, 28, 29.
1518 yılı nüfusuna ait bilgiler için bkz. TT 455/661-665
1522 yılı nüfusuna ait bilgiler için bkz. TT 387/162.
1584 yılı nüfusuna ait bilgiler için bkz. KK 135/91-99.

Tablo III

XVI. YÜZYILDA BOR'DA VERGİ GELİRLERİNİN ÇEŞİTLİ DÖNEMLERE DAĞILIMI

VERGİLER	1507	1518	1584
Elgalle	2059	1503	4080
Resm-i Çift	486	252	Resm-i çift, bennak, caba bir arada
Resm-i bennak	4980	5116	
Resm-i caba	870	858	
Resm-i ganem	2200	2200	2215
Mukataat-ı bağat	24000	27477	35000
	öşr-i bağ adı altında		
Mukataat-ı Mirabi-i Bor		2800	
Öşr-i kovan	550	800	518
Öşr-i bostan	250	200	
Resm-i asiyab	567	570	1035
Bac-ı bazar-ı Bor		1000	Bacı bazar, resm-i ihtisab ile beraber, 17400
İhtisab-ı Bazar-ı Bor		1800	
Bozahane-i şehri Bor		7200	
Meyhane-i Bor		3600	
Badiheva	3744	6000	4000
Resm-i deştbanı			1500
Resm-i Boyahane			10000
Resm-i Mumhane			2500
TOPLAM	39706	70376	94784
Defterlerde belirtilen toplam	43048	70041	94784

(TT 42/10; TT 455/665; TT 135/100'e göre hazırlanmıştır.)

I. BÖLÜM : FİZİK YAPI

A- Kasabanın Yerleşim Durumu

Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yüzyıl ortalarında Bor kasabası alçak bir kayalık üzerine inşa edilen yer yer yıkılmış bir kale ve Niğde yönünden gelerek, söz konusu kalenin dibinden geçen ve Ereğli sazlığında kaybolan Humam çayı ile çayın her iki yanında uzanan bağlık ve bahçelik aynı zamanda geniş ve düz bir varoшта yer alır. (Evliya Çelebi 1314: 190)

Evliya Çelebi'nin Bor'la ilgili olarak çizdiği genel fizikî tablonun alt cümlesi niteliğindeki kale, mahalle, cami, mescid, çarşı, han, hamam, mekteb, tekke gibi diğer unsurların çeşitli dönemlerdeki gelişmeleri ve XVII. yüzyıldaki durumları mevcut bilgiler çerçevesinde aşağıda incelenecektir.

B- Savunma Mahalli (Kale)

XVII. yüzyıl ortalarında Bor'a uğrayan Evliya Çelebi'nin¹ eski bir kale olduğunu belirttiği, ancak hangi dönemden intikal ettiğine değinmediği Bor kalesi muhtemelen VII. yüzyılda Arap ordularının Anadolu içlerine saldırılar düzenledikleri dönemlerde Bizans tarafından savunma amaçlı olarak inşa edilmiş olmalıdır.²

Tamir görmemesi sebebiyle zamanla yer yer yıkıldığından bahseden Evliya Çelebi'ye göre, söz konusu kalenin ilk hali alçak bir kayalığın üzerinde, düzgün bir yerde, beşgen şeklinde inşa edilmiş oldukça sağlam bir yapı olmalıdır. Yine Evliya Çelebi'nin tesbitine göre, kale surları içinde elli adet evden müteşekkil ve bir kapıyla dışarı açılan bir mahalle de mevcuttur. (Evliya Çelebi 1314: 190) Bir sicil kaydına nazaran Evliya Çelebi'nin Bor'u ziyaretinden yaklaşık on beş yıl sonra kale duvarından bahsedildiğine bakılırsa 1665'lerde kale surları hâlâ mevcut olmalıdır. (BŞS. 380/118)

¹ Evliya Çelebi'nin Orta Anadolu'yu dolaşması 1648-1650 yıllarına tesadüf eder. Bkz. Evliya Çelebi 1971: IV. Evliya Çelebi bu arada Bor'a da bu tarihler arasında uğramış olmalıdır.

² Ankara kalesinin inşası ile ilgili olarak Paul Wittek'in 654 yılı Arap saldırılarını sebep göstermesi hususu Bor kalesi'nin inşası için de düşünülebilir. Bununla ilgili olarak bkz. Ergenç 1980b: 95. Osmanlı döneminde iç bölgede kalmasından dolayı, halihazırda söz konusu kaleye ihtiyaç bulunmadığına değinen Evliya Çelebi de, bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Bkz. Evliya Çelebi 1314: 190.

C- Mahalleler

Bor kasabasında avâriz-ı divaniye türü vergilerle bennak, caba, ispençe gibi reâyâyâ tevzii edilen vergilerin toplanmasına esas defterlerde kaydedilen resmî mahalle sayıları, XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar 19 ile 21 arasında değişmektedir.(Tablo V, VI, VII, VIII) Halbuki 1584 yılı tapu tahrir defterinde kaydedilen resmî mahalle sayısı 24 idi. (Tablo II) XVI. yüzyıla nazaran, XVII. yüzyılda Bor kasabasındaki mahalleler vergiye esas tahrirlere göre, sayıca azalmaya uğramış gibi gözüktüğü halde, sicillere intikal eden, ancak tahrirlerde görülmeyen bazı mahalle isimleri dikkate alındığında, bir kaç istisna dışında azalma olmadığı, buna karşılık XVI. yüzyıla nazaran XVII. yüzyılda esas azalmanın mahallelerdeki nüfusta meydana geldiği ve bu yüzden vergiye esas defterlerde bazan iki mahallenin bir mahalle gibi mütalaa edildiği görülmektedir. XVII. yüzyılda genişlemeye müsait bazı mahallelerin içinde farklı isimler altında mahalleler, teşekkül ettiği gibi, bazı mahallelerin isimlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Şimdi XVII. yüzyılda Bor kasabası mahallelerindeki değişiklikleri ayrı ayrı ele alalım.

1584'de gördüğümüz Demirci Murad, Gözlü Şeyh, Şeyh Muhyiddin gibi mahalleleri XVII. yüzyılda görememekteyiz. (Tablo II, V, VI, VII, VIII) Bunlardan Demirci Murad ve Şeyh Muhyiddin mahallelerinin akıbeti bilinmemekle beraber, "Gözlü Şeyh" adıyla anılan mahalle, XVII. yüzyılda herhalde "Şeyh İlyas" adıyla anılmaya başlamıştı. Çünkü adını Şeyh İlyas'dan alan ve söz konusu mahallede bulunan cami, hem Gözlüzâde Camii ve hem de Kale Camii adlarıyla anılmaktaydı. (Evliya Çelebi 1314: 190; BŞS. 380/51) Diğer taraftan Evliya Çelebi'nin bahsettiği yaklaşık 50 fakirin barındığı Kale içindeki mahalle veya Kale Mahallesi vergiye esas defterlerde kaydedilmezken, sicillere kaydedilebilmekteydi. (Tablo V, VI, VII, VIII, Evliya Çelebi 1314: 190; BŞS. 379/46; BŞS. 382/42) Bu bilgiler ışığında Kale Mahallesi de "Şeyh İlyas" mahallesi içinde mütalaa edilmelidir. İncelediğimiz dönemde diğer mahallelerdeki değişme veya gelişmeleri de aşağıdaki gibi tesbit edebilmekteyiz.

Hacı Kemal Mahallesi:

XVI. yüzyıl sonlarında büyüklük bakımından 24 mahalle arasında 15. sırayı alan bu mahallenin 1637 ve 1642 yılları avârizhâne tahrirlerinde İbn-i Sırrı Mahallesi içinde kaydedilmesi, XVII. yüzyılın ilk yarısında söz konusu mahallenin küçüldüğü veya nüfus itibarıyla iyice azaldığı intibamı uyandırmaktadır. (Tablo II. V, VI) XVII. yüzyılın ikinci yarısında avâriz-ı divaniye ve raiyyet vergilerine ait tahrirlerde Hacı

Kemal Mahallesi'ne hiç yer verilmemesi (Tablo VII, VIII), bu mahallenin İbn-i Sırrı Mahallesi'yle birleştiği ve zamanla önemini kaybettiği kanaatini uyandırmaktadır. ¹

Hacı Pir Ahmed Mahallesi:

XVI. yüzyıl boyunca aynı isimle anılan bu mahallenin (Tablo II) ismi 1483 yılından beri varlığı bilinen bir mescidden gelmektedir. Söz konusu mescid "Hacı Pir Ahmed nam-ı diğer Bal Hasan Mescidi" ibaresinde olduğu gibi iki ayrı isimle temayüz etmektedir. (Tablo Ia, Ib, Ic) İşte XVII. yüzyıl boyunca bu defa "Hacı Pir Ahmed" ismi bırakılmış söz konusu mahalle artık hep "Bal Hasan" ismiyle anılır olmuştur. (Tablo V, VI, VII, VIII)

Pirî Fakih Mahallesi:

XVI. yüzyıl boyunca hem "Pirî Fakih" ve hem de "Akkız" isimleriyle anılan bu mahallenin (Tablo II) XVII. yüzyılda nüfus itibarıyla gittikçe azalan bir seyir izlediği 1637-1676 yılları arasındaki vergiye esas kayıtlarda hep "Bal Hasan Mahallesi" içinde mütalaa edilmesinden de anlaşılmaktadır. (Tablo V, VI, VIII)

Karakaya Mahallesi:

XVI. yüzyıl boyunca hem "İlyas Fakih" ve hem de "Karakaya" isimleriyle anılan bu mahalle (Tablo II) XVII. yüzyılda sadece "Karakaya" ismiyle anılmıştır. (Tablo V, VI, VII, VIII)

Sofiyan Mahallesi:

Önceleri "Sofiyan" ismiyle anılan bu mahalle, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren hem "Sofiyan" ve hem de "Yağlıca" isimleriyle anılmaya başlamıştır. (Tablo II, V, VI, VII, VIII; BŞS. 379/60)

¹ Nitekim XVII. yüzyıla ait bütün siciller taranmış ve söz konusu mahallenin adına sadece Hacı Kemal Mescidi imamına ait nakit para vakfiyle ilgili olarak 1674-1675 yılına ait bir kayıta "Mahalle-i Hacı Kemal imamı vakfa şart olunan akçe" ibaresiyle rastlanmıştır. Bkz. BŞS. 381/232.

İlaldı Mahallesi:

XVI. yüzyılın son çeyreğinde kurulan bu mahalle¹ XVII. yüzyılın son çeyreğine kadarki vergiye esas avârizhane tahrirlerinde aynı isimle anılmıştır. (Tablo V, VI, VII) raiyyet vergilerine esas 1676 yılı tahririnde ise söz konusu mahallenin bir bölümünün “Hacı İsa” diğer bölümünün “İlaldı-i Ulvi” isimleriyle iki ayrı kesime ayrıldığı dikkati çekmektedir. (Tablo VIII) Hattı zatında bu mahallenin sicil kayıtlarına göre “İlaldı-i Süfla”, “İlaldı-i Ulvi” isimleriyle ikiye ayrıldığını 1655 yılından beri takip edebilmekteyiz. (BŞS. 379/6) Bütün bunlardan hareketle XVI. yüzyıl sonlarında ayrı bir mahalle olarak görülen İsa'nın (Tablo II) muhtemelen XVII. yüzyılın başlarında İlaldı Mahallesi'yle birleştiği ve zamanla Ulvi ve Süfla olmak üzere iki kesime ayrıldığını söyleyebiliriz.²

Karaca Mahallesi:

1584 yılı tahririnde mevcut olmayan bu mahalle (Tablo II) muhtemelen ya XVI. yüzyıl sonlarında veya XVII. yüzyıl başlarında kurulmuştur.³ XVII. yüzyılın ilk yarısında vergiye esas kayıtlarda Uğurlu Mahallesi içinde yer alan bu mahallenin, (Tablo V) nüfusunun gittikçe arttığı ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında vergiye esas tahrirlerde müstakil olarak yer aldığı görülmektedir. (Tablo VII, VIII)

Hacı Mustafa Mahallesi:

1637 yıllarına kadar aynı isimle anılan bu mahallenin (Tablo II, V) 1637 yılını takip eden ilk beş yıl içinde hem “Hacı Mustafa” ve hem de “Çukur” olmak üzere iki ayrı isimle de anılmaya başladığını tesbit edebilmekteyiz.⁴

Sergerdan Mahallesi:

XVII. yüzyıldaki vergiye esas tahrirlerde ismini göremediğimiz bu mahalleye sicil kayıtlarına nazaran ilk defa 1657 yıllarında rastlamaktayız. (BŞS. 379/51) Söz konusu mahalle avârizhane tahririne göre 1748 yıllarında İbn-i Sırrı Mahallesi içinde mütalaa edilmektedir. (BŞS. 383/81)

¹ Söz konusu mahalle 1584 yılı tahririnde “hâdis” kaydedilen mahalleler arasındaydı. Bkz. KK. 135/97.

² XVIII. yüzyılın ilk yarısında İlaldı Mahallesi'nin Ulvi ve Süfla olarak ikiye ayrıldığı avârizhane tahririnden de görülebilmektedir. Bkz. BŞS. 383/82.

³ Sicil kayıtlarına nazaran “Karaca” adıyla anılan mahalleye ilk defa 1618 yılında rastlamaktayız. Bkz. BŞS. 378/29.

⁴ Tablo V ve Tablo VI karşılaştırıldığında böyle bir durum ortaya çıkmaktadır.

D- Sanat ve Ticaret Yerleri

1. Çarşı ve Pazarlar:

Bütün Osmanlı şehir ve kasabalarında olduğu gibi Bor'da da çarşı hükümdara nisbetle "sûk-ı sultanî" terimiyle ifade edilmekte¹, günlük gıda ve diğer tüketim maddelerinin yanısıra müzayede usulünün carî olduğu mülk satışlarına da zemin teşkil etmekteydi.²

1483 yılı vakıf gelirleri arasında terzi ve boyacı dükkanı³ gibi meslek erbabının faaliyetini gösteren mekânlardan bahsedilmesi, Bor'da çarşının oldukça eski bir geçmişi olduğu hakkında ipuçları vermektedir. Bor'un nahiye merkezi haline geldiği ve ticarî hayatın iyice yerleştiği 1518'den⁴ itibaren Bor çarşısının fizik mekân bakımından da belli bir forma kavuşma sürecinin başladığından söz edilebilir.

1531'de Bor çarşısının geceleri korunması ve güvenliğinin sağlanması için tayin edilen ve kendisine "ases" denilen görevlinin (BŞS. 377/123, 134) varlığı, bize söz konusu tarihlerde Bor çarşısının artık belli bir forma kavuştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Şehir ve kasabaların gelişmesi bir bakıma çarşı ve pazarların gelişmesine bağlıdır. Kasabaların gelişmesi için bazı devlet ricalinin kurdukları vakıflara, çoğunluğu dükkan olan emlâki vakfetmeleri sayesinde çarşıların gelişmesi ise, oldukça sık rastlanan bir husustur. (Barkan 1963: 239-240; Faroqhi 1978: 59) Nitekim bu çerçevede Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nın Bor'da inşa ettirdiği câmiin vakıf emlâkinden söz eden 1574 tarihli vakfiyesinde, adı geçen câmiin altında inşa edilen ve 40 adet dükkanı ihtiva eden bezzazistan ile câmiin haricinde inşa edilen 48 adet

¹ "Sûk-ı Sultanî" teriminin genel çapta Osmanlı şehir ve kasabalarındaki çarşılara nisbetle kullanıldığı hakkında bir çok örnek vermek mümkün ise de, bu hususta mesela bkz. Uluçay 1942: 136; Özdemir 1986: 46; Demirel 1989: 30, 75.

² "...zikri sabk iden beş hark bağ zaruret-i deyn için bey' olunmak lâzım olıcak sûk-ı sultanîde kirâren ve mirâren nida ve müzâyede olunub, iş bu merkum Elhac Süleyman'ın üzerinde beş Esedî guruşa karar idüb bir akçe ziyade ile âher talibi olmayub, vesayetim hasebiyle bağ-ı mezkuru meblağ-ı merkum beş Esedî guruşa bey' idüb ..." Bz. BŞS. 381/192; "... mahdud kırk altı hark bağ-ı sûk-ı sultanî'de müzâyede olunub otuz guruşda karar idüb, ziyade ile talib-i âher olmamağla biz dahi bağ-ı mahdudu otuz guruş mezbur İsmail Çelebi'ye bey eyleyüb semeni olan meblağ-ı mezbur otuz guruş deyni olan meblağa takas idüb.." Bkz. BŞS. 381/288.

³ 1483'lerde Bor'da sözü edilen bu dükkanlardan başka hangi meslek erbabına ait olduğu belirtilmeyen dükkanlar da mevcuttur. Bkz. TT 1085/103.

⁴ Bu hususta "İdarî Tarih" başlığı altında yeterli bilgi verilmiştir.

dükkanın varlığı (VGMA. 2104/461) da, Bor kasabasının gelişmesi veya dolayısıyla Bor çarşısının genişlemesi ve yeni bir muhteva kazanmasında önemli rol oynamıştır.

XVII. yüzyıl ortalarında Sultan Alâeddin Câmii civarından başlayan Bor çarşısı (Evliya Çelebi 1314: 190), Sokullu Mehmed Paşa Câmii ve çarşı kompleksini, Sokullu'nun hazinedârı ve kölesi Tavaşî Hasan Ağa'nın şimdiki belediye meydanında inşa ettirdiği hamamı ve adına izafeten mahalle kurulan Bor eşrafından Hacı Kemal'in muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında inşa ettirdiği vakıf hanı da bünyesine almakta ve şimdiki belediye sarayı civarındaki üzüm pazarını içine alacak şekilde uzanmaktaydı¹

Sokullu Mehmed Paşa evkâfindan olan câmiin altındaki bezzazistanda 1574 yılı kayıtlarında 40 adet dükkan mevcut iken (VGMA. 2104/461) Evliya Çelebi söz konusu dükkan adedini 70 olarak vermektedir. Yine söz konusu câmi dışında 1574 yılı kayıtlarına nazaran 48 adet dükkan mevcut iken (VGMA. 2104/461), Evliya Çelebi sözü edilen dükkanların mevcudunu 60 adet olarak vermektedir. Şayet Evliya Çelebi'ye inanmak lazım gelirse, Sokullu evkâfına ait gerek bezzazistan dahili, gerekse harici dükkanlara yenilerinin ilâve edildiği gibi bir sonuç ortaya çıkarsa da, XVIII. yüzyıl sonlarına ait vakıf kayıtlarından birinde, bezzazistan dahilindeki dükkan adedinin 42 olarak verilmesi (VGMA. 2104/491) bu hususta Evliya Çelebi'nin mübalağâ yaptığını ortaya koymaktadır. Sokullu evkâfindan bezzazistan dışında yer alan dükkanlar iki taraftan dışarı açılan demir kapılarla korunuyordu. (Evliya Çelebi 1314: 191)

Bezzazistan dışında söz konusu vakfa ait dükkanlardan 25 adedinin bulunduğu bölüm, bazen "arasta" (BŞS. 381/67, 387) bazen de, "haffaf han" (BŞS. 381/362) olarak anılmaktaydı. Bezzazistan haricindeki Sokullu evkâfi dükkanlarından arasta bölümü dışında kalan diğer dükkanlar muhtemelen çeşitli meslek erbabınca kiralanmaktaydı. (VGMA. 2104/492-495)

XVII. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu vakfın dışındaki Bor çarşısının, diğer bölümlerinde de aynı mesleği icra eden esnafın genellikle bir arada kümelendiklerini "attarlar sûku" (BŞS. 381/189; VGMA 2104/492), "eskiciler sûku" (VGMA. 2104/493), "mumcular" (BŞS. 381/347) gibi ibarelerden anlamak mümkündür.

¹ Bor çarşısının XVII. yüzyılın ortalarındaki sınırları ile ilgili verdiğimiz tahmini bilgiler, "Fizik Yapı" başlığı altında verilen diğer bilgilerin ve bugünkü Bor çarşısının bir bütünlük içinde göz önüne alınmasıyla oluşmuştur.

Bor çarşısı içinde faaliyetlerini dükkan dışında üstü açık mekânlarda sürdüren esnafa da rastlanmaktadır. Bunlardan bakkallar gibi gıda ve günlük tüketim maddelerini satan guruba *basdacı* (BŞS. 378/70), giyim eşyalarını satanlara da *sergici* (VGMA. 2104/491) denilmektedir. Basdaların kurulduğu yerler bilinmemekle beraber, sergilerin kurulduğu arsalar Sokullu evkâfına aitti ve Sokullu Mehmed Paşa Câmii'nin önünde yer almaktaydı. (VGMA. 2104/491-492)

Muhtemelen 1617-1618 yıllarına ait "...tarih-i kitabdan beşinci gün ki Bor bazarıdır..." ibaresinin geçtiği bir sicil kaydından (BŞS. 378/10), kasaba çarşısı içinde haftanın belirlenen bir gününde pazar kurulduğu, bunun yanı sıra 1674 tarihine ait bir başka sicil kaydında geçen "...sûk-ı sultanîde vaki üzüm bazarı..." (BŞS. 381/189) ibaresinden de üzüm pazarının Bor çarşısı ve Bor pazarı içinde ayrıca müstesna bir bölüm oluşturduğu anlaşılmaktadır.

2. Hanlar:

Evliya Çelebi'ye göre 1648-1650'li yıllarda Bor'da üç tane han mevcuttu. Bunlardan biri "Kervansaray", diğeri "Kapan Hanı", üçüncüsü de "Bekar Hanı"dır. (Evliya Çelebi 1314: 191)

1619-1680 yılları arasında Bor'daki hanlardan bahseden belgelere bakıldığında, Bor'da yine üç tane handan söz edilmektedir. Bunlar sırasıyla "Elhac Kemal Vakfı Hanı", "Kapan Hanı" ve "Yeni Han"dır.

a) *Elhac Kemal Vakfı Hanı:*

Bor eşrafından Elhac Kemal tarafından muhtemelen XV. yüzyıl sonları veya XVI. yüzyıl başlarında inşa ettirilen¹ ve günümüzde mevcut olmayan söz konusu han, XVII. yüzyıl ortalarında Sokullu Mehmed Paşa vakfına ait bezzazistan ve Haffaf han civarında olmalıdır.² Elhac Kemal vakıfları arasında yer alan bu han gelip geçen

¹ Hacı Kemal kendi adına izafeten kurduğu Hacı Kemal Türbesi vakfına ait paradan 8000 akçeyi sağlığında, Hacı İbrahim isimli bir şahsa borç olarak vermiştir. Hacı Kemal'in torunu Hacı Abdülkadir'in, Hacı İbrahim'in ölmesiyle üzerinde borç olarak kalan 8000 akçeyi, Hacı İbrahim'in oğlu Mustafa'dan talep ettiğini bildiren 1530 tarihli belge (Bkz. BŞS. 377/77) ile yine Hacı Kemal'in Bor'da kendi adına izafeten 1500 yıllarına yakın bir tarihte bir mescid kurduğu (KK 565/147) göz önüne alındığında, söz konusu hanın da, XV. yüzyıl sonları veya XVI. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği istidlâl edilebilir.

² Osmanlı şehir planında câmi, bedesten, imâret siteleri hakim unsurları teşkil etmektedir. Bu unsurlardan şehrin merkezini oluşturan bedesten etrafında ise hem geceleme ve hem de ticarî fonksiyon taşıyan hanlar yer almaktadır. Bkz. Ergenç 1980: 106; Bu klasik ve teorik bilginin yanında, Elhac Kemal Vakfı Hanı'nın Bor Çarşısı içinde yer aldığından bahseden belgeyi de (Bkz. BŞS 379/90) koyduğumuzda söz konusu hanın yeri hususunda böyle bir tahmin yapmak mümkün olmaktadır.

yolcuların, hizmetine tahsis edilmişti. (BŞS. 379/65, 70) 1650'li yıllarda hanın gelir kaynaklarını deruhte eden mütevellisi günde bir akçe yevmiye almaktaydı. (BŞS. 379/65, 90) Evliya Çelebi'nin "Bekâr Hanı" dediği han muhtemelen Elhac Kemal Vakfı Hanı olmalıdır.

b) Kapan Hanı:

Bor'da Kapan Hanı, muhtemelen Bor'un nahiye merkezi olmasıyla beraber alınan ticarî nitelikli ihtisab resmi ile bir arada kaydedilen kapan resminden bahseden tahrir defteri kayıtlarına nazaran 1518 yılında inşa edilmiş olmalıdır. (TT. 455/665) Bugünkü sebze halinin bulunduğu mahal üzerine oturan Kapan Hanı, XVII. yüzyılda Tavaşî Hasan Ağa Hamamı'nın karşısında çarşıyla bitişik bir konumdaydı.¹

Kapan Hanları şehrin un, buğday ve diğer yiyecek maddelerinin, bir başka ifadeyle, şehrin beslenmesiyle ilgili ticaretin yapıldığı ve içinde kapan denilen büyük tartı aletinin bulunduğu pazarlardır. (Faroqhi 1978: 43; Ergenç 1980: 90, 94) Şehirlere satılmaya gelen meyve, sebze kapan hanlarında "kantara vurulup" vergileri alındıktan sonra dükkanlara dağıtılmaktaydı. (Akdağ 1974b: 202) Bu hanlar bir bakıma şehrin çevresinden gelen malların toptan alınıp satıldığı yerler olarak da bilinmektedir. (Ergenç 1973: 5; Akdağ 1974b, 224)

Bor'daki Kapan Hanı da başta un olmak üzere çeşitli yiyecek maddelerinin tartıldığı (BŞS. 382/63) ve "kapan resmi" denilen vergilerin alındığı (BŞS. 379/82) yer olduktan başka, "tatar" (BŞS. 378/46), "misafir" (BŞS. 378/46) ve "tüccar" (BŞS. 381/98) gibi çeşitli zümrelere mensup, kimselerin geceledikleri bir mahal olma özelliğini de taşımaktaydı. Bor Kapan Hanı'na gelen yiyecek maddelerinin içinde un en baş sırayı aldığından², söz konusu hana "un kapanı" da (MD. 81/Belge no 238) denilmekteydi. Celâlî İstilâsı sırasında yıkılarak harabe haline getirilen Bor Kapan Hanı hükümdar fermanıyla 1615-1616 yıllarında yeniden inşa ettirilmişti. (MD. 81/ Belge no 238)

c) Yeni Han:

Yeri ve ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber, XVII. yüzyılda çarşı civarında olduğu kuvvetle muhtemel bir diğer han da Yeni Han'dır. Daha çok başka şehirlerden gelen esnaf (BŞS. 380/134) ve menzilcilerin kaldıkları (BŞS. 380/7)

¹ Bor'un bugünkü yerleşim durumundan söz konusu hanın yerini tayin etmek zor değildir.

² "... dakik ve sair muhtaç olan ol handa dahil-i vezn olagelmış iken..." Bkz. BŞS. 382/63.

anlaşılan söz konusu handa, 1618 yılında Karaman Beylerbeyi'nin haslarını teftişi sırasında maiyetiyle beraber iki gün kalması (BŞS. 378/141) bu hanın oldukça büyük bir han olduğu hakkında önemli bir fikir vermektedir. Evliya Çelebi'nin "Kervansaray" olarak vasıflandırdığı han muhtemelen bu han olmalıdır. (Evliya Çelebi 1314: 191)

E- Sosyal, Dinî ve Kültürel Yapılar:

1. Câmiler ve Mescidler:

a) Cüllah Mescidi:

İnşa zamanı belli değildir. Bu mescid 1483-1584 yılları arasındaki vakıf defterlerine "Mescid-i Cüllah" (TT 1085/103; KK 565/145; KK 584/64) adıyla kaydedilmiştir. Bir sicil kaydına göre, XVII. yüzyıl başlarında da Cüllah Mescidi (BŞS. 378/23) adıyla anılan mescid ile Cüllah Mahallesiyle ilgili 1747 yılına ait bir sicil kaydında adından hem "Hacı Mehmed Mescidi" ve hem de "Şeyh Süleyman Cami-i Şerifi"¹ olarak bahsedilen mescidin aynı mescid olup olmadığı hususu şimdilik vuzuha kavuşmamıştır.

b) Uğurlu Mescidi:

Uğurlu Mescidi'ne ilk defa 881 (1476) yılı Konya vakıf defterinde rastlamaktayız. Söz konusu tarihte Ereğli vakıfları arasında gösterilen Uğurlu Mescidi'ne Bor'daki 5 adet bağ ve bir tarlanın gelirlerinden 99 akçelik bölümü tahsis edilmişti. (KK. 564/72) 1483 yılına ait vakıf defterinde kaydedilmeyen bu mescide (Bkz. Tablo Ia), 1500 yılına ait vakıf defterinde yer verilmiştir. (KK. 565/146) Karamanoğulları devrinden intikal eden Uğurlu Mescidi'nin inşa tarihi kesin olarak tesbit edilememiştir. Söz konusu mescid 1476-1500 yıllarında "Mescid-i Veled-i Uğurlu", 1584 yıllarında da "Mescid-i Mahalle-i Uğurlu" gibi ibarelerle anılmıştır. (KK 564/72; KK 565/146; KK 584/63 XVII). yüzyıl başlarında ise söz konusu mescid "Uğurlu Mescidi" (BŞS. 378/76) adıyla anılıyordu.

1622 yıllarında Mevlâna Elhac Abdülfettah, isimli bir zat, mescidin aydınlatılması için Ebu'l Müslim isimli bir kimse üzerinde alacağı olan 800 akçeyi "Uğurlu Mescid-i Şerifi'nin "çerağına" vakfetmişti. (BŞS. 378/76)

¹ "... Cüllâh Mahallesi'nde vâki Hacı Mehmed Mescid-i dimekle maruf Şeyh Süleyman Câmi-i şerifine..." BŞS. 383/64.

c) Hacı İsmail Mescidi:

İnşa tarihi bilinmemektedir. 1483-1584 yılları arasındaki vakıf defterlerinde "Mescid-i Hacı İsmail" adıyla anılan bu mescid (TT 1085/103; KK 565/146; KK 584/63 1678-1680) yıllarına ait çeşitli sicil kayıtlarında yine "Hacı İsmail Mescidi" (BŞS. 382/37, 41, 60) adıyla kaydedilmiştir.

1674 yılı Hacı İsmail Mescidi vakfı gelirleri kadılıkça tesbit edilmiştir. Söz konusu gelirler "nukud" ile "bağ ve zemin" olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktaydı. Toplam 75 guruş 300 akçe olan nukudun 14 kişi üzerine, çeşitli vadelerle nemâya verildiği görülmektedir. Miktarı nakdî olarak belirtilmeyen bağ ve zemine ait gelirler ise mescid imamına tahsis edilmiş olup, 7 parça bağ ve 2 parça zeminden oluşuyordu. (BŞS. 381/232-233)

1668-1669 yıllarında guruşun serbest piyasadaki rayicinin 200 akçe olduğu (BŞS. 381/403) ve 1674 yıllarında söz konusu rayicin değişmediği kabul edilirse, Hacı İsmail Mescidi vakfına aid nukud gelirlerinin $75 \times 200 = 15000 + 300 = 15300$ akçeye tekabül ettiği görülür. Bu miktar, söz konusu mescidin 1584 yılı nukud gelirlerine göre, 11300 akçelik yani 4.13 katlık bir artışı ifade etmektedir.¹

d) İbn-i Sırrı Mescidi:

İnşa zamanı bilinmemektedir. 1483 ve 1500 yıllarına ait vakıf defterlerinde "Mescid-i Veled-i Sırrı" (TT 1085/103; KK 565/147) adıyla kaydedilen mescid, 1584 yılı vakıf defterinde "Mescid-i İbn-i Sırrı" adıyla kaydedilmiştir. (Tablo Ic) Söz konusu mescid XVII. yüzyıl boyunca "İbn-i Sırrı Mescidi" adıyla anılmıştır. (BŞS 378/44; BŞS 379/83, 90)

1673 yılı İbn-i Sırrı Mescidi vakfı nakdî gelirleri kadılıkça tesbit edilmiştir. Toplam 111 guruş olan nakdî gelirlerin, 12 kişi üzerine muhtemelen bir yıllığına nemâya verildiği görülmektedir. 1668-1669'larda guruşun serbest piyasadaki rayicinin 200 akçe olduğu (BŞS. 381/403) ve 1673'de de bu rayicin sabit kaldığı kabul edilirse, İbn-i Sırrı Mescidi vakfına ait nakdî gelirlerin $111 \times 200 = 22200$ akçeye tekabül ettiği görülür. Söz konusu mescidin 1584 yılı "nukud" kaleminden gelirleri bulunmadığı göz önüne alınırsa (Tablo Ic), 89 yıl sonra para vakıfları bakımından oldukça önemli bir gelir kaynağına kavuştuğu anlaşılır.

¹ 1584 yılı Hacı İsmail Mescidi "nukud" gelirleri ana parası 3700 akçedir. Bkz. Tablo Ic.

e) İlyas Fakih (Karakaya) Mescidi:

1500 yılında "İlyas Fakih Mescidi" adıyla kaydedilen mescid (KK. 565/147) 1507 yılında "Mahalle-i Mescid-i İlyas Fakih" (TT 42/7) ibaresiyle bir mahallenin de adı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1518 yılında "Mahalle-i Karakaya Mescid-i İlyas Fakih" (TT 455/663) ibaresiyle, İlyas Fakih Mescidi'nin bulunduğu mahallenin adı Karakaya ismini alır. 1522 ve 1584 tarihli tahrir defterlerinde, 1518 yılındaki durum aynen devam eder. (TT 387/162; KK 135/97) 1584 yılı vakıf defterinde ise, söz konusu mescid bu defa "Karakaya Mescidi" adıyla anılır. (KK 584/63) Görüldüğü gibi bahsi geçen mescidin adı 1500-1584 yılları arasında yapılan çeşitli tahrirler boyunca sürekli bir değişkenlik göstermektedir. 1483 yılı vakıf kayıtlarında adı geçmediğine göre (Tablo Ia), söz konusu mescid 1500 yılına yakın bir zamanda muhtemelen İlyas Fakih isimli bir zat tarafından inşa edilmiş olmalıdır. 1620 yılına ait bir sicil kaydına nazaran, İlyas Fakih Mahallesi'nde Hacı Ali isimli bir zatın inşa ettirdiği bir mescidden (BŞS. 378/62) bahsedilmektedir. Burada bahsi geçen Hacı Ali'nin İlyas Fakih Mescidi'ni tamir ettiren kişi mi, yoksa aynı mahallede ikinci bir mescid yaptıran kişi mi, olduğu anlaşılamamaktadır.

f) Hacı Mustafa Mescidi:

1483 ve 1500 yılları vakıf defterlerinde yer almayan bu mescid (Tablo Ia, Ib) 1584 yılı vakıf defterinde kaydedilmiştir. (KK. 584/64) Mevcut bilgiler çerçevesinde söz konusu mescidin, 1584 yılından önceki bir tarihte Hacı Mustafa isimli bir zat tarafından inşa ettirildiği söylenebilir.

Hacı Mustafa Mahallesi XVII. yüzyılın ilk yarısından beri aynı zamanda "Çukur" adıyla da anılmaktaydı.¹ Şu hale göre "Çukur Mahalle Mescidi" denildiğinde bunun aynı zamanda "Hacı Mustafa Mescidi" olduğu düşünülmelidir. (Evâhir-i Receb, 1083) 1672 yılı Kasım başlarına ait bir vakıfnâme zabtında Hayrünnisa bint-i Elhac Mustafa Efendi, Çukur Mahalle'de "Küçük Bahçe" adıyla bilinen bahçesinin yıllık gelirlerinden 10 guruşunu, söz konusu mahalle mescidine imam olanlara her sabah namazından sonra "Sure-i Mülk tilâvet" etmeleri için, kalan gelirlerden 10 guruşunu da söz konusu mescidin "çerağına" vakfetmişti. (BŞS. 381/3-4)

¹ Bu hususla ilgili olarak " Mahalleler" başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

g) Hacı Mehmed Mescidi:

Hacı Mustafa Mescid'i için verilen bilgiler bu mescid için de söylenebilir. 1483 ve 1500 yılları vakıf defterlerinde yer almaması (Tablo Ia, Ib), buna karşılık 1584 yılı vakıf defterine kaydedilmesi (KK 584/64), söz konusu mescidin 1584 yılından önceki bir tarihte Hacı Mehmed isimli bir zat tarafından aynı adla anılan mahallede inşa ettirildiğini¹ göstermektedir.

h) Hacı Muhsin Mescidi:

1483 ve 1500 yıllarına ait vakıf defterlerinde neden ve niçin kaydedilmediği anlaşılamayan (TT 1085/103; KK 565/146-147) Hacı Muhsin Mescidi 1522 ve 1584 yılları vakıf defterlerinde kaydedilmiştir. (TT 387/175; KK 584/64) Adından da anlaşılacağı üzere Hacı Muhsin isimli bir zat tarafından inşa ettirildiği, 1655 yılına ait bir sicil kaydından da² anlaşılmaktadır.

Albert Gabriel'in Hacı Muhsin Mahallesi'nin Câmii olarak bahsettiği Sarı Camii'nin (Gabriel 1962: 57), sözü edilen mescidin yerine yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Üzerindeki bir kitâbede Hicrî 800 yılı Cemaziye'l evvelinin sonlarında yani Miladi 1398'de Hacı Mahmud oğlu Hacı Muhsin tarafından inşa edildiği beyan edilen (Levha III) söz konusu câmiin, çeşitli dönemlerde tadillere uğradığı üzerindeki 1205-1206 yıllarına ait diğer kitâbeden de (Gabriel 1962: 57) anlaşılmaktadır. Şu halde 1205-1206 yılına ait kitabe, Gabriel'in de belirttiği gibi câmiin ilk inşa edildiği yıla ait ise, 1398 yılına ait kitabe de, söz konusu câmiin ikinci haline ait olmalıdır. 1675 yılına ait bir dava zaptında Hacı Muhsin Mahallesi'ndeki bir evin "tabhâne" denilen odasının 1645 yılından beri, Hacı Muhsin Mescidi'nin "çerağına vakf" olduğu tescil edilmişti. (BŞS. 381/290) Bir sicil kaydından Hacı Muhsin Mescidi'nin 1678'lerde halen mevcut olduğu (BŞS. 382/32) anlaşılmaktadır.

ı) Sarı Ali Mescidi:

Bizans asıllı bazı malzemenin söz konusu yapıda kullanıldığından bahseden Albert Gabriel, günümüzde "Sarı Ali Camii" olarak anılan camiiin, XV. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğine ihtimal verirse de (Gabriel 1962: 57) tahmininde yanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü XV. yüzyıl vakıf defterlerinde "Sarı Ali" adıyla anılan herhangi bir vakıf veya mahalle bulunmamaktadır. (Tablo Ia, Ib) 1584 yılı tahririnde kaydedilen

¹ "Mahalle-i Mescid-i Hacı Mehmed" ibaresi için bkz. KK 135/94.

² "... Bor kadısı Mevlâna Abdullah mektub gönderüb kaza-i mezburda vâki Hacı Muhsin[in] bina eylediği mescid-i şerifin müezzini olmayub..." Bkz. BŞS 379/108.

"Sarı Ali Mescidi" ve "Sarı Ali Mahallesi" (Tablo Ic, II) XVI. yüzyılda karşımıza çıktığına göre, sözü edilen mescid de, XVI. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

Sarı Ali Mescidi Vakfı'nın 1662-1665 yıllarına ait menkul ve gayrimenkullerinin muhasebesi mescid imamı ve bazı şahitlerin de hazır bulunduğu bir oturumda vakıf mütevellisi Kılıçcioğlu Mustafa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda ibra edilmiştir. Buna göre mütevellinin zimmetinde 241,5 Esedî gurusu ve 400 akçe bulunduğu anlaşılmaktadır. (BŞS. 380/41)

i) Hacı Pir Ahmed Mescidi (Bal Hasan Mescidi):

Ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. 1483 yılı vakıf defterinde "Mescid-i Bal Hasan" (TT 1085/103), 1518 ve 1522 yıllarına ait tahrir defterlerinde "Mescid-i Hacı Pir Ahmed" (TT 455/661; TT 387/162) adıyla kaydedilen söz konusu mescid, 1584 yılı vakıf defterinde hem "Bal Hasan" ve hem de "Hacı Pir Ahmed" Mescidi gibi iki isimle birden anılmıştır. Sözü ettiğimiz mescidi, XVII. yüzyıl başlarında sadece "Bal Hasan Mescidi" (BŞS. 378/61) ibaresiyle görmekteyiz.

k) Hacı Kemal Mescidi:

1483 yılı vakıf kayıtlarında adına rastlanmaması (Bkz. Tablo Ia) ve ilk defa 1500 yılı vakıf defterine kaydedilmesine (KK 565/147) bakılırsa, mescidin Hacı Kemal isimli zat tarafından 1500 yılına yakın bir zamanda inşa ettirildiği tahmin edilebilir. Söz konusu mescid 1584 yılı vakıf defterine de kaydedilmiştir. (KK 584/63) (Evâil-i Ramazan, 1027) 1618 Ağustos sonlarında Hacı Kemal Mescidi vakfının fahri mütevellisi Ahmed Dede İbn-i Elhac Veli, söz konusu vakfa aid bir bahçeyi 1 yıllığı 10 akçeden 90 yıl boyunca ve her üç yılda kirasının yenilenmesi şartıyla kiraya vermişti. (BŞS 378/27) Bir başka sicil kaydına göre Hacı Kemal Mescidi imamına 1674 yılında mescid vakfi nakdî gelirlerinden 28 gurusun yıllık nemâsı ile 7 adet bağ ve 2 zeminin yıllık gelirleri ayrılmıştı. (BŞS. 381/232)

l) Akkız Mescidi:

1483 yılı vakıf defterinde adından bahsedilmeyen söz konusu mescide (Tablo Ia) 1500 yılı vakıf defterinde yer verilmesi (KK 565/146) bu mescidin 1500 yılına yakın bir tarihte inşa edildiği kanaatini uyandırmaktadır. Akkız Mescidi 1500 yılı vakıf defterinde "Mescid-i Akkız" (KK 565/146), 1507 yılı tahrir defterinde "Mescid-i Akkız Oğlan" (TT 42/6), 1584 yılı vakıf defterinde yine "Mescid-i Akkız" (KK

584/63) isimleriyle anılmıştır. 1518 yılında Akkız Mescidi'nin "Mahalle-i Pirî Fakih nam-ı diğer Akkız" ibaresiyle (TT 455/664) aynı zamanda bir mahallenin adı olarak karşımıza çıkması hususunu, yukarıda verdiğimiz bilgilerle bütünleştirdiğimizde Pirî Fakih isimli zatın genç yaşta ölen Akkız isimli kızının adını yaşatmak üzere, böyle bir mescidi inşa ve vakfettirdiği meselesini hatıra getirmektedir. Söz konusu mescid XVII. yüzyıl başlarındaki bir sicil kaydında da "Akkız Mescidi" (BŞS 378/138) adıyla kaydedilmiştir.

m) Karaca Mescidi:

Vakıf ve tahrir defterlerine nazaran XV. ve XVI. yüzyıllarda Bor'da Karaca ismi taşıyan ne bir mescid ve ne de bir mahalleye rastlanmamaktadır. (Tablo Ia, Ib, Ic, II) Sicil kayıtlarına göre Karaca adıyla anılan mahalleye ilk defa 1618 yılı Eylül sonlarında (BŞS. 378/29), "Karaca Mescidi" adına ise XVII. yüzyıl sicil kayıtlarına nazaran ilkinde (Evâhir-i Cemaziye'levvel 1045) 1635 yılı Kasım ayı ortalarına ait bir vakıfnâmede (BŞS. 378/13), ikincisine de 1654 yılına ait bir sicil kaydında¹ rastlamaktayız. Mevcut bilgileri birleştirdiğimizde, Karaca Mescidi'nin aynı adı taşıyan mahallenin teşekkülü sırasında muhtemelen XVI. yüzyıl sonlarında veya XVII. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği sonucuna ulaşmaktayız. Söz konusu mescide "Hacı Karaca Mescidi" (Galanti 1951: 165) de denildiğine göre, bu mescidin banisi Hacı Karaca isimli bir zat olmalıdır.

n) Şahin Mahallesi Mescidi:

Mevcut tahrir defterlerine nazaran Şahin Mahallesi 1575 yılında "Mahalle-i Şahinoğlu" (TT. 968/33), 1584 yılında da "Mahalle-i Şahin" (KK. 135/93) adlarıyla kaydedilmiştir. Ancak ilginç olanı, 1584 yılı vakıf defterinde Şahin Mahallesi'ndeki mescidle ilgili kayıtların bulunmamasıdır. (Bkz. Tablo Ic) Buna rağmen bizce Şahin Mahallesi Mescidi muhtemelen bu mahallenin XVI. yüzyıl ortalarında teşekkülüyle beraber inşa edilmiş olmalıdır. 1618 yılına ait bir sicil kaydında, Şahin Mahallesi Mescidi'nden bahsedilirken "Mahalle-i Şahinde Vâki mescid"² ibaresi kullanılmaktadır.

¹ "Kasaba-i Bor mahallatından Karaca nam mahallede vâki Karaca Mescidi'nin müezzinliği mahlûl olmağın iş bu râfi' tevki-i refi-i humâyûn Mehmed Halife her vecihle mahall ve lâyük ve müstehak olmağın yevmi bir akçe ile vazife ile tevcih olunub..." Bkz. BŞS. 379/80.

² "... Kasaba-i mezbur mahallatından olub Mahalle-i Şahin'de vâki mescid müsakkafı iki gözü görmez demekle maruf değirmenin on iki sehminde altı sehmi mescid-i mezburun imamına vakf olub..." Bkz. BŞS. 378/23.

o) Şeyh Muhyiddin Mescidi:

1584 yılı vakıf defterine kaydedilen bu mescidin (KK 584/63) bulunduğu, aynı adla anılan mahallenin yani Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nin, aynı tarihli tahrir defterinde hadis kaydedildiğinden (KK. 135/98) hareketle, söz konusu mescidin Şeyh Muhyiddin isimli bir zat tarafından 1584 yılına yakın bir tarihte inşa edildiğini söylemek mümkündür.

ö) Hacı Seydi Ahmed Mescidi:

Hacı Seydi Ahmed Mahallesi'nin 1584 yılına gelinceye kadarki tahrir defterlerinde mevcut olmaması (Tablo II), buna karşılık 1584 yılı tahrir defterinde hadis yani yeni kaydedilen mahalleler arasında gösterilmesi, bu mahallenin 1584 yılına yakın bir tarihte kurulduğuna işaret etmektedir. Şu halde söz konusu mescid de, Hacı Seydi Ahmed isimli bir zat tarafından aynı adı taşıyan mahallenin teşekkülü esnasında muhtemelen XVI. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır. Nitekim 1666 yılına ait bir sicil kaydında, mescidin Hacı Seydi Ahmed tarafından inşa edildiğine¹ işaret edilmektedir.

p) Câmi-i Atik (Alâeddin Câmii):

Günümüzde Alâeddin Câmii adıyla bilinen (Gabriel 1962: 56) söz konusu câmi, XV. ve XVI. yüzyıl vakıf ve tahrir defterlerinde "Câmi-i Bor" (TT 1085/103; KK 565/145; KK 584/63) XVII. yüzyıl şer'îye sicillerinde ise, "Câmi-i Atik" (BŞS. 378/92; BŞS. 381/70) adıyla bilinmektedir. Bir sicil kaydında Karamanoğlu Alâeddin Ali bey tarafından inşa ettirildiğine işaret edildiğine² göre, ilk bakışta sözü edilen hükümdarın hakimiyet sürdüğü 1361-1398 yılları arasında (Uzunçarşılı 1969:12-16) inşa ettirildiğine hükmedilebilirse de giriş kapısı üzerine konulan 813 Hicrî 1410 Milâdî yılına ait kitabedeki ibareden camiın Sultan Alâeddin Bey zamanında değil, oğlu Sutan Mehmed Bey zamanında inşa edildiği beyan edilmektedir. (Levha VI) Kitabede adı zikredilen Ali Bey'in Alâeddin Ali Bey (Uzunçarşılı 1969:13) veya kısaca Alâeddin Bey olduğu ve camiye de "Sultan Alâeddin" ismi verildiğine göre, söz konusu camiın inşasına Alâeddin Ali Bey zamanında başlandığı ve oğlu Mehmed Bey zamanında tamamlandığı düşünülebileceği gibi, Alâeddin Bey'in adını yaşatmak maksadıyla da Mehmed Bey zamanında inşa edilen camiye onun adının verildiği de

¹ "Kasaba-i Bor mahallatından Hacı Seydi Ahmed Mahallesi'nde vâki Seyyid Ahmed[in]bina eylediği mescid-i şerifde yevmî bir akçe ile imam olan ibrahim..." Bkz. BŞS. 380/148.

² "...kasaba-i Bor'da vâki merhum Alâeddin'[nin] bina eylediği cami-i şerifde yevmî bir akçe vazife ile kayyim olan İsa Halife fevt olub..." Bkz. BŞS. 382/57.

düşünülebilir. Albert Gabriel de, camiın inşa tarihi ile ilgili olarak kesin bir tarih verememiş, 1410 yılına ait olan kitabenin camiın tadilatı sırasında buraya konulduğunu beyan etmiştir. (Gabriel 1962:57) Evliya Çelebi ise "Câmi-i Atik" olarak bilinen bu câmiın Sultan Alâeddin tarafından yaptırıldığına işaret ettikten sonra, çarşı civarında yer alan câmiın , Bor câmilerinin en büyüğü olduğunu ancak minaresi bulunmadığını bildirmektedir. (Evliya Çelebi:1314:190)

r) Vusta (Vasatî) Mahallesi Câmi:

Kitabesinden 1408 yılında inşa edildiği (Levha IV) anlaşılmalı beraber, söz konusu câmiın, XV. ve XVI. yüzyıllardaki halinin mescid olduğu "Mescid-i Orta Mahalle" ve "Mescid-i Vasatî" ibarelerinden (Tablo Ia, Ib, Ic) anlaşılmalıdır. Bu mescidin XVII. yüzyıl başlarında bu defa câmiye tahvil edildiği, yine aynı döneme ait sicil kayıtlarındaki "Vusta Câmi" (BŞS. 378/47, 138) ibarelerinden de izlenebilmektedir. XVII. yüzyıl ortalarında Vasatî Mahallesi'nde bulunan bir câmiden "Tahtalı Câmi" diye söz edilmesi¹ Vusta Câmi ile zikri geçen Tahtalı Câmi'nin aynı câmi olma ihtimalini hatıra getirirse de, bu husus şimdilik vuzuha kavuşturulamamaktadır. Vusta Câmi hakkında Evliya Çelebi "Orta Mahalle Câmi minarelidir" (Evliya Çelebi 1314: 191) demekle yetinmektedir.

s) Hacı Mahmud Mescidi (Câmi):

1483 ve 1500 yılları vakıf defterlerinde yer almayan bu mescid (Tablo Ia, Ib), 1584 yılı vakıf defterinde kaydedilmiştir. (KK. 584/65) Söz konusu mescid 1584 yılı tahrir defterinde "Mescid-i Hacı Mahmud Vele-i Küçük Ahmed" (KK. 135/95) adıyla da anılmaktaydı. Bir tahrir defteri kaydına nazaran 1575 yılında Hacı Mahmud Mahallesi mevcut olduğuna (TT. 963/33) göre, bu mescidin inşası 1575 yılından daha önceki bir tarihe tekabül etmelidir. 1679 yılına ait bir sicil kaydındaki "Kasaba-i Bor'da vaki Elhac Mahmud'[un] bina eylediği câmi-i şerifinde bir akçe vazife ile cuma salâhan olan Veli..." (BŞS. 382/61) ibaresinden söz konusu mescidin Hacı Mahmud isimli bir zat tarafından inşa ettirildiği anlaşılmalıdır. Ancak Hacı Mahmud zamanında inşa ettirilen yerin, câmi olduğu ibaresi yanlıştır. Çünkü Hacı Mahmud'un inşa ettirdiği ibadet yerinin, ilk haliyle mescid olduğu, yukarıda verdiğimiz bilgilerde de görülmektedir. Hacı Mahmud Mescidi'nin câmi haline getirilmesi, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu hususta XVII. yüzyıl ortalarında ki bir sicil kaydına

¹ "Kaza-i Bor mahallatından Vasatî Mahallesi'nde vâki Tahtalı Camii demekle maruf cami-i şerifin ferraşı olan Yusuf pîr ve alil olmağla..." Bkz. BŞS. 379/89.

nazaran¹ söz konusu mescidin câmiye tahvil edildiği beyan edilmektedir. Sözü edilen sicilin zaptedildiği tarih (Evâhir-i Şevval 1065) 1655 yılı Ağustos ayının sonlarına rastladığına göre, Hacı Mahmud Mescidi'nin câmiye tahvili de, bu tarihe yakın bir zamana tekabül etmelidir. Bu mescidi câmiye tahvil ettiren veya ettirenler bilinmemekle beraber, 1679 yılına ait bir sicil kaydındaki "Elhac Mahmud Câmii Şerifi" (BŞS. 382/18) ibaresinden, mescidin camiye tahvilinden sonra da, Hacı Mahmud adının devam ettirildiği görülmektedir. Evliya Çelebi söz konusu câmiden "Çayırılı Câmii" diye bahsetmekte ve bir minareli bir camidir demekle yetinmektedir. (Evliya Çelebi 1314: 190)

ş) Şeyh İlyas Câmii:

Câmiin adı Şeyh İlyas isimli bir zat tarafından inşa edildiği gibi bir hususu hatıra getirir ise de, câmiin söz konusu adla anılması bitişiğindeki Şeyh İlyas Türbesi'ne izafeten olmalıdır. 1665 yılına ait bir sicil kaydındaki "mahalle-i mezburda vâki merhum Şeyh İlyas nevverallahü merkadehü dimekle maruf câmi-i şerifde..." (BŞS. 380/51) ibaresinden durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Kale yakınında inşa edilen câmiin ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Evliya Çelebi söz konusu câmiin Ramazanoğulları vakfından olduğunu "Gözlüzâde Câmii" dendiğini ancak daha çok "Kale Câmii" adıyla anıldığını (Evliya Çelebi 1314: 190) bildirir. 1656 yılına ait bir sicil kaydına göre² 1500'lü yıllardan beri varlığı bilinen Şeyh İlyas Tekkesi'nin banisi Şeyh İlyas'tan Evliya Çelebi'nin hiç bahsetmemesi, hayli ilginç görünmekle beraber söz konusu câmiin, Şeyh İlyas tarafından inşa ettirilmediği anlaşılmaktadır. Albert Gabriel'e göre bu câmi XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. (Gabriel 1962: 57)

t) Şehid Mehmed Paşa (Sokullu Mehmed Paşa) Câmii:

Sokullu Mehmed Paşa'nın çeşitli Osmanlı beldelerinde inşa ettirdiği câmilerin, mescidlerin, medreselerin, dar-ı kurraların, mekteplerin, imâretlerin ve çeşmelerin hepsi Şehid Mehmed Paşa Evkâfi adı altında, ileri sürdüğü şartlar çerçevesinde yaşatılmakta ve idare edilmekteydi. Bunlardan yedi tanesi câmi olarak inşa edilmiş olup, biri de Bor'da bulunmaktadır. "Şehid Mehmed Paşa Câmii" adıyla anılan câmi (VGMA 2104/442-444; BŞS. 379/92, 94; BŞS 382/52) Bor çarşısının orta yerinde,

¹ "Kasaba-i Bor mahallatından Elhac Mahmud Mahallesi sükkanından râfiü'l-kitab Fahrü'l-müderresin Ali Efendi İbn-i Yusuf mahfil-i kazada mahalle-i mezburede vâki mescid iken câmi olan câmi-i şerifin evkâfına bi'lfiil mütevellî olan Mehmed Çelebi..." Bkz. BŞS. 379/25.

² "... mezbur Ali Çelebi zikr olunan yeri 150 sene mukaddem ecdadımız Şeyh İlyas Tekyesi'ne vakfolunmuş deyu davâ idüb..." Bkz. BŞS. 379/53.

altında 40 adet dükkanı ihtiva eden Bezzazistan'ın üstüne vakfiye tarihi olan 1574 yılı Mart ayı sonlarına yakın bir tarihte inşa edilmiştir. Söz konusu câmiin bakım ve onarımı giderleriyle câmiye ait günlük hizmetlerin devamının sağlanması için tayin edilen bir hatip, bir imam, iki müezzin, bir salâ müezzini, 4 devirhan, 30 cüzhân, bir vâiz, iki kayyim, bir siracî, bir muallim, iki meremmetçi ve bir noktacının ücretlerinin karşılanması maksadıyla Bor'da 40'ı Bezzazistan dahilinde ve 48'i Bezzazistan haricinde olmak üzere 88 adet dükkan, yine Niğde çarşısı dahilinde 50 adedi Bezzazistan'da 60 adedi Bezzazistan dışında olmak üzere, 110 dükkan bunlara ilâve olarak, Kayseri kazasına dahil Anbarviranı köyünde bir mülk arazinin icarlarının gelirleri tahsis edilmişti. (VGMA. 2104/461, 475-476)

Şehid Mehmed Paşa Câmii vakıflarının gelir ve giderlerini deruhte eden mütevellisi ile diğer cami görevlileri, Sokullu Mehmed Paşa'nın neslinden gelen ve kendisine "Mütevelli-i Kebir" de denilen, bütün Sokullu vakıflarının birinci derecede idarî yetkilisi olan kimsenin hükümdara arzıyla tayin edilirken (BŞS. 379/63; BŞS. 382/52), ayrıca Rüus-ı Hümayûn gereğince, söz konusu câmi vakıflarını denetleyen bir de nazır tayin edilmekteydi. (BŞS. 378/133)

Şehid Mehmed Paşa Câmii XVII. yüzyıl sicillerinde "...merhum Mehmed Paşa'nın bina eylediği Câmii..." (BŞS. 378/127; BŞS. 379/92; BŞS 381/94) ve "...merhum Koca Mehmed Paşa Câmii..." (BŞS. 379/91) gibi ibarelerle anılmaktaydı. Evliya Çelebi söz konusu camiye "Şehid Mehmed Paşa yani Sokullu Vezir Câmii" demektedir ve çarşı içinde yüksek ve aydınlık bir câmi olduğunu (Evliya Çelebi 1314: 190) bildirmektedir.

Albert Gabriel Sokullu Mehmed Paşa Câmii için XV ve XVI. yüzyıllardan kalma bedesten üzerine yakın zamanda inşa edilen ve hiç bir özelliği olmayan câmi, şeklinde görüş ileri sürerek indi ve hatalı bilgi vermiş, bu husustaki belgeleri göz önüne almamakla büyük bir yanılığa düşmüştür.

u) Şeyh Abdüllâtif Câmii:

Sofiyan Mahallesi'nin câmiidir. (Galanti 1951: 65) 1483 yılında adından bahsedilmeyen (Tablo Ia) ancak 1500 yılı vakıf defterine nazaran Sofiyan Mahallesi'nde "Mescid-i Sofiler" (KK. 565/146) adıyla kaydedilen bir mescid bulunmaktadır. Söz konusu mescidin adına 1584 yılı vakıf defterinde rastlanmamakta, buna karşılık Şeyh Abdüllâtif isimli bir zatın, adından "Mescid-i Câmii-i Cedid" diye bahsedilen bir câmiyi inşa ve vakfettiğinden ve vakfiyesinden de câmiin mütevelliliğini

kendinden başlamak üzere babadan oğula el değiştirecek bir tarzda şart koştuğundan¹ bahsedilmektedir. 1584 yılı vakıf kaydına göz atılırsa söz konusu câmiin daha önceki tahrirlerden birinde de kaydedildiğini "ber mucceb-i defter-i atik" ibaresinden anlamaktayız. Mevcut bilgilerden hareketle Şeyh Abdüllâtif Câmii'nin XVI. yüzyıl ortalarında inşa edildiği tahmin edilebilir.

Bilinen belgelerden hareketle Sofiler Mescidi'nden en son 1522 yılı kayıtlarında bahsedilmektedir. (TT 387/175) 1584 yılı vakıf defterinde ise söz konusu mescidden söz edilmemektedir. (Tablo İc) Mevcut bilgiler yan yana getirildiğinde, Şeyh Abdüllâtif isimli zatın Sofiler Mescidi'ni kendi adıyla anılan bir câmiye tahvil ettirdiği gibi bir ihtimal belirmektedir.

1619'da söz konusu câmiin mütevellisi Şeyh Abdüllâtif'in neslinden gelen Şeyh Ferid Efendi'nin oğlu Hamid Çelebi'dir. (BŞS. 378/47) 1679 yılına aid bir sicil kaydında Sofiyan Mahallesi'ndeki câmiin Ferid Efendi tarafından inşa ettirildiği² belirtilmektedir. 1584 yılı vakıf defterinde söz konusu câmiin Şeyh Abdüllâtif tarafından inşa edildiği açıkça ifade edildiğine (Bkz. 29 no'lu not) göre, 1679'da kendinden bahsedilen Ferid Efendi ile 1619'larda sözü edilen Şeyh Ferid Efendi şayet aynı kişi ise, Ferid Efendinin söz konusu câmiyi inşa eden değil muhtemelen XVI. yüzyıl sonları veya XVII. yüzyıl başlarında tamir ve tadil ettiren kişi olması gerekir. Evliya Çelebi Şeyh Abdüllâtif Câmii ile ilgili aydınlatıcı bilgi vermemiş "Sofiyan Mahallesi Câmii minaresizdir" (Evliya Çelebi 1314: 190) demekle yetinmiştir.

2. Tekkeler:

1220'lerde başlayan Moğol istilâsının yol açtığı göçlerden sonra Anadolu'da hızla çoğalan tekkeler dinî-tasavvufî eğitimin merkezleriydiler. Selçuklu dönemi Anadolu'sunda medreselere nispetle sayıca ezici bir çoğunluğa sahip olan tekkelerin (Ocak 1981a: 74-75), Kanunî dönemi başlarında da sayıca üstünlüklerini korudukları anlaşılmaktadır. Nitekim 1520'lerde Bor'un da içinde bulunduğu Karaman Eyâleti'nde küçük tekkeler hüviyetinde olan zaviyelerin medreselere nispetle sayıca 6 kat daha fazla olması,³ bu duruma bariz bir örnek teşkil etmektedir. Tekkelerin sayısında daha sonraki dönemlerde herhangi bir artış olmadığı kabul edilirse, Bor'un içinde mevcut

¹ "Evkâf-ı Mescid-i Câmii-i Cedid der nefsi Bor ki, Şeyh Abdüllâtif bina itmişdir ve tevliyeti nefesine ba'dehû evlâdına ve evlâd-ı evlâdına deyü kayd-ı şart kılmışdır. Ber mucceb-i defter-i atik ..." Bkz. KK 584/64.

² "Kasaba-i Bor'da vâki Sofiyan Mahallesi'nde Ferid Efendi'nin bina eylediği câmi-i şerifin..." Bkz. BŞS. 382/60.

³ 1522'de verilen istatistiklere göre Karaman Eyâleti'ndeki medreseler 45, zaviyeler ise 272 adettir. Bkz. TT 387/337.

olan 10 adet tekkenin¹ XVII. yüzyıl ortalarında Karaman Eyâleti içindeki oranının % 3,66 olduğu görülür.

Evliya Çelebi'nin tesbitine göre, XVII. yüzyıl ortalarında Bor'da mevcut 10 adet tekke arasında her ikisi de kale içinde yer alan "Gözlü Sultan Tekkesi" ile "Kesbî Mustafa Efendi Tekkesi" en büyük tekkelerdir. Çayırılı Câmii'ndeki "Esat Efendi Tekkesi" de, Şeyhi Himmet Efendi'nin evliyadan olması bakımından önemlidir. Yine Evliya Çelebi'ye göre; Eski Mezarlık'ta yer alan "Sarı Saltık Tekkesi" de Bektaşiler tekkesidir.(Evliya Çelebi 1314:191) Menkabeleri Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli veya sadece Vilayetnâme adıyla bilinen eserde uzun uzun anlatılan ve muhtemelen Hacı Bektaş'ın halifelerinden olan Sarı Saltık, önce Gürcüler daha sonra da Rumeli halkı arasında İslamiyeti yaymakla görevlendirilmişti. (Ocak 1981b: 39; Ocak 1984: 48; Ocak-Faroqhi 1986:475) 1480'lerde Cem Sultan'ın emriyle maiyeti erkanından Ebu'l-Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan Saltıknâme isimli bir başka menâkıbnâme'ye göre Sarı Saltık, "Dobruca'da İslamiyeti yaymaya çalışan heterodoks bir gazi velî" olarak bilinir. (Ocak 1984:51-52) Sarı Saltık'la ilgili olarak diğer kaynaklarda verilen tarihî malumat menâkıbnâmeleri doğrulamaktadır. Bunlara göre 1262-1263 yıllarında bir Türkmen kolonisiyle Dobruca'ya giden Sarı Saltık, burada bir zaviye kurarak İslamiyeti civara yaymıştır.(Ocak 1981b:39) Uzun bir ömürden sonra Dobruca'da ölen Sarı Saltık'ın Rumeli ve Anadolu'nun bir çok şehrinde merkat veya makamları olduğu söylenir. (Köprülü 1943: 435; Köprülü 1976: 55) Bor kasabasındaki Sarı Saltık Türbesi de muhtemelen bunlardan biri olmalıdır.² Kale Mahalesi'nde metruk bir çeşme üzerine konulan bir kitabeden Hicrî 760 Milâdi 1358-1359 yıllarında Sultan Eretna'nın oğlu Sultan Mehmed zamanında onun himayesiyle Bor'da bir de Mevlevîhane inşa ettirildiği (Levha I) anlaşılmaktadır. Muhtemelen Kale Mahallesi'nde inşa ettirilen Mevlevîhane hakkında sicil kayıtlarında herhangi bir bilgi rastlanılamamıştır.

Bu bilgiler dışında 1656 yılına ait bir sicil kaydında varlığı ile ilgili olarak 1500'lü yıllara kadar gidilebilen "Şeyh İlyas Tekkesi" (Bkz. BŞS. 379/53) ile, yine 1656 yılına ait, veraset anlaşmazlığı sebebiyle Vasatî Mahallesi'nde sınırları tesbit edilen evin yakınında bulunan bir diğer tekkeden ³ bahseden sicil kaydı dışında 1663

¹ XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Bor'da 10 adet tekkenin mevcut olduğunu beyan etmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, 1314, 190.

² Bazı tekkelerin yanibaşlarında yer alan türbelerden de bahseden Evliya Çelebi, kale içindeki "Gözlü" ve eski mezarlıktaki "Sarı Saltık" ziyaretlerini ayrıca zikreder. Bkz. Evliya Çelebi 1314: 191; Sarı Saltık Türbesi'nin bir merkad mı? yoksa bir makam mı? olduğu kesinlik kazanmamıştır. Bununla ilgili olarak bkz. Smith 1982:216-225. Söz konusu türbe içinde iki ayrı kişiye ait olduğu anlaşılan Selçuklu tarzı iki mermer mezar taşı bulunmaktadır. Taşlardan birinde 762 (1360-1361), diğerinde 779 (1377-1378) tarihleri okunmaktadır (Levha II).

³ "... mahalle-i mezburede vâki bir tarafı Veli bağçesi, bir tarafı Mahmud Çelebi mülki ve bir tarafı tekye..." Bkz. BŞS. 379/53.

yılına ait bazı sicillerde Bor'un haricindeki bir küçük tekmeden daha bahsedilmektedir. Söz konusu tekke Bor Kazası'na tâbi Ahiler köyünde, tasarruf hakkı kendilerine "tekyenişin" de denilen "evlâda meşrut", bir küçük tekke ki, "Ahi Mahmud Zaviyesi" olarak bilinmektedir.¹

3. Sıbyan Mektepleri ve Medreseler:

1483 ve 1500 yıllarına aid vakıf defterlerine bakıldığında Bor'da Sıbyan Mektepleri ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaması (TT 1085/103; KK 565/145-147) bize henüz bu dönem Bor'unda vakfa konu olan Sıbyan Mektepleri binalarının inşasına büyük bir ihtimalle başlanmadığını göstermektedir. Bu hususu eğitim ve öğretim faaliyetlerinin olmadığı şeklinde anlamamalı, câmi ve mescidlerin bu dönemde birer sıbyan mektebi gibi fonksiyon görmüş olduğu da düşünölmelidir.

Elimizdeki mevcut bilgilerden Bor'da ilk sıbyan mektebinin, 1500 yılından sonraki bir tarihte, yani XVI. yüzyıl başlarında "Hacı Kemal Muâllimhânesi" adıyla inşa ve vakfedilen mektep² olması kuvvetle muhtemeldir.

Çocuklara İslâm dininin esaslarının verildiği ve Kur'an okunmasının öğretildiği sıbyan mekteplerine³ dair Bor için verdiğimiz bu ilk örnekten sonrakilerini kronolojik olarak takip etme imkânımız yok ise de, vakıf kayıtlarına göre XVI. yüzyılda Bor'da inşa edilen iki sıbyan mektebi daha vardı. Bunlardan biri 1574 yılı vakfiye tarihli Sokullu Mehmed Paşa Evkafına dahil muâllimhânedir ki, aynı adla anılan câmi ile bitişikti.⁴ İkincisi ise 1584 yılı vakfiye tarihli Hacı İlyas Mescidi'ne bitişik Hacı İlyas Mektephânesi'dir. (KK. 584/65)

¹ BŞS. 380/167-168; XVI. yüzyıl başlarında Niğde Sancağı'na tâbi Kilisehisar köyünde gösterilen "Ahi Mahmud Zaviyesi" ile zaviyedarların vergiden muaf ve müsellemler oldukları, hakkındaki 1507 yılı tapu tahrir defteri kaydı için bkz. TT 42/51.

² "... Bor Kazası'nda vâki Hacı Kemal Muallimhanesi'nde muallim-i sıbyan olan Halil fevt olub, yeri mahlûl olmağla, iş bu râfi' tevkî-i refi-i alişân-ı hakanî seyid Hüseyin her vechile mahall ve müstehak olmağın..." Bkz. BŞS. 382/66. 1679 yılına ait bir sicilden naklettiğimiz bu bilgiler, adı geçen vakıf kurucusu Hacı Kemal'in Bor'da bir de mektephâne inşa ettirdiği hususunu ortaya çıkarmaktadır. Hacı Kemal'in 1500 yılına yakın bir tarihte, bir mescid inşa ve vakfettirdiği hatırlanırsa (bu hususta bkz. "Hacı Kemal Mescidi" başlığı altında verilen bilgi.) muallimhâneyi de, 1500'lerden sonra inşa ve vakfettirdiği düşünölebilir.

³ Sıbyan mektepleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Koçer 1974: 7-9; Akyüz 1989: 93-100.

⁴ "... Kelâm-ı Kadim'in mücerred nazmı kerimini telkin ve talim etmek için ... dâru'ttalim bina ettiler, biri dahi Vilâyet-i Karaman'da Kasaba-ı Bor'da vâki olmuştur. ... zikrolunan mekteb-i dilistâne bir ehl-i Kur'an müşfik-i mihrîbân kimesne muallim olub..." ifadelerinin yer aldığı Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi mektephâne'yi de, Bor'daki cami gibi ve onun bir parçası olarak vakıf binası arasında mütalaa etmiştir. Bkz. VGMA 2104/444-445, 475.

Bir sicil kaydına göre XVII. yüzyılın başlarında Elhac Mahmud Mahallesi'nde "Hacı İsmail Muallimhânesi" (BŞS. 378/45), XVII yüzyılın son çeyreğinde Hacı Muhsin Mahallesi'nde "mekteb-i sıbyan" (BŞS 381/186), Uğurlu Mahallesi'nde "muallimhâne" (BŞS. 381/133) gibi isimlerle ifade edilen çok az sayıdaki örnekleriyle, Bor'daki sıbyan mektepleri hakkında kâfi derecede fikir edinmek mümkün değildir.

Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ortalarında Bor'daki sıbyan mektebi adedinin 40 olduğunu beyan etmektedir. (Evliya Çelebi 1314: 190) Evliya Çelebi'nin beyanı doğru ise, bu durumda Bor'da aşağı yukarı her mahalleye 2'şer adet sıbyan mektebi düşmektedir. XVII. yüzyıl Bor'unda sicil kayıtlarına nazaran medreselerle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamakla beraber, Evliya Çelebi bu hususla ilgili olarak da " her câmide medrese, darü'lhadis, darül'kurra bulunur" (Evliya Çelebi 1314: 191) ifadesiyle konuya muğlak ve yetersiz bir açıklama getirmektedir. Evliya Çelebi'nin tesbiti doğru ise, XVII. yüzyıl ortalarında Bor'da mevcut altı adet câmi adedince medrese olması gerekmektedir.¹

4. Hamamlar:

a) *Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretî Vakfı Hamamı:*

Çarşı başlangıcında, kadın ve erkeklere ait bölümlerden oluşan söz konusu hamamın inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, mevcut bilgilerden ilk defa 1460 tarihli Hoca Mahmud Vakfiyesinin gelir getiren emlakı içerisinde yer aldığı (Konyalı 1967: 637) göz önüne alınırsa, bu tarihe yakın bir zamanda inşa edildiği tahmin edilebilir. Karamanoğlu İbrahim Bey zamanı ayânından olduğu anlaşılan Hoca Mahmud, 1460 tarihli vakfiyesinde Bor Hamamı'nın 10 hissesinden 6 hissesini vakıf emlakı arasına almıştı. (Konyalı 1967: 637)

1465 yılında Bor Hamamı'nın tamamını İbrahim Bey İmaretî Vakfı'na ilâve edilen mülkler arasında görmekteyiz. (Uzunçarşılı 1937: 103; Konyalı 1967 421) İçinde İbrahim Bey İmaretî vakıflarının da yer aldığı 1476 yılına ait Karaman evkâfi defteri, Fatih tarafından kabul ve bir mektupla tasdik edilmişti. Söz konusu deftere nazaran bu defa, Bor Hamamı'nın üçte birlik hissesi İbrahim Bey İmaretî, geri kalan üçte ikilik hissesi de, yukarıda bahsedilen Hoca Mahmud Vakfı emlakı arasına kaydedilmiştir. (Konyalı 1967: 426)

¹ Bu hususta bkz. "Cami ve Mescidler" başlığı altında verilen bilgi.

Bazı sicil kayıtlarına göre, 1529-1530 yıllarında Bor Hamamı'nın bazen "Larende İbrahim Bey imaretine vakfolan hamam" (BŞS. 377/25, 41) bazen de "Hoca Mahmud Türbesi'ne vakfolan hamam" (BŞS. 377/35) isimleri altında kiraya verildiğini görmekteyiz. Sicillerde açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, söz konusu hamamın hisselerinin bir kısmının İbrahim Bey İmaretı Vakfı'na, diğerlerinin de Hoca Mahmud Vakfı'na ait olduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl sicil kayıtlarında bu hamamdan "Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretı Vakfı Hamamı" veya "Hoca Mahmud Türbesi Vakfı Hamamı" gibi ibarelerle bahsedilmemekte, buna karşılık 24 Rebîü'l-evvel 1028 (11 Mart 1619) tarihli bir sicil kaydına göre "Halil Bey Evkafı Hamamı"¹, 1029 Rebiü'l-ahir'i guresi (6 Mart 1620) tarihini taşıyan diğer bir sicil kaydına göre "Pirî Paşa Hamamı"² 1621 ve 1622 yıllarına ait iki ayrı sicil kaydına göre de Pirî Paşa'nın inşa ettirdiği hamam³ gibi ibarelere rastlanmaktadır.

Yukarıda isimleri geçen Halil Bey ve Pirî Paşa baba-oğul Ramazanoğulları beylerinden olup ilki 1510-1511 yıllarında ölene değin 30 yıla yakın süre ile beylik yapmış, ikincisi ise 1517-1568 yılları arasında sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. (Kurt 1991: 1014, 1021) Yılmaz Kurt tarafından yapılan iki ayrı araştırmada Ramazanoğulları beyleri içerisinde en ünlüsü kabul edilen Pirî Paşa, babası Halil Bey ve amcası Mahmud Bey'den intikal eden vakıflarla kendi vakıflarını, 1539-1540 tarihli bir vakfiyenin esasları altında birleştirerek bunlara tek bir vakıf niteliği kazandırmış, bunlarla da yetinmiyerek bu tarihten sonra da vakıflarına yeni gelir kaynakları tahsis etmeğe devam etmiştir. (Kurt 1991: 1021, 1029; Kurt 1992: 187-188)

Sicil kayıtlarındaki bilgileri yukarıdaki bilgilerle birleştirdiğimizde önceleri "Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretı Vakfı Hamamı" ibaresiyle geçen hamamın ilk defa Ramazanoğulları beylerinden Halil Bey'in, daha sonra da oğlu Pirî Paşa vakıfları arasına alınarak vakfiye tescillerinin yapıldığı anlaşılır.⁴

¹ "Oldur ki Kasaba-i Bor'da vâki merhum Halil Bey Evkâfından olan hamama bi'lfiil mütevellî olan Hüseyin Halife..." Bkz.BŞS. 378/46

² "Oldur ki halin Pirî Paşa Hamamı'na müstecir olan gazzaz Mustafa firar idüb hamam battal olmağın..." Bkz.BŞS. 378/61

³ "... Bor'da vâki elmerhum Pirî Paşa nevverallahü merkadehünün kasaba-i mezburede bina eylediği hamamın..." Bkz.BŞS. 378/97,128.

⁴ Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretı Vakfı Hamamı'nın Pirî Paşa vakıfları arasına alınarak vakfiye tescilinin yapılması 1539 yılına tekabül etmektedir. Bkz. Kurt 1991:1029.

XVII. yüzyıl başlarına ait sicillerde söz konusu hamamdan Pirî Paşa'nın inşa ettirdiği hamam şeklinde bahsedilmesi, herhalde hamamın Pirî Paşa vakıfları arasına alındıktan sonra önemli ölçüde tamir görmesiyle ilgili olmalıdır.

XVII. yüzyılda artık Pirî Paşa Hamamı olarak anılan bu hamamın 1620 yılında bir yıllığı 3000, 1622'de ise bir yıllığı 3500 akçeden kiraya verilmişti. Söz konusu hamam kiralayanlarca 1621-1622 yıllarında 1130 akçe sarfiyle küçük bir onarımdan da geçirilmişti. (BŞS. 378/46, 97, 128) Evliya Çelebi'nin Pirî Paşa Hamamı ile ilgili herhangi bir bilgi vermeyişi, (Evliya Çelebi 1314: 190-191) herhalde Tavaşî Hasan Ağa Hamamı'nın inşasından sonra bu hamamın önemini yetirmesi ile ilgili olmalıdır. Albert Gabriel söz konusu hamamı, günümüzdeki tabiriyle "Eski Hamam" olarak isimlendirilmekte, geçmişine ait herhangi bir bilgi vermeksizin sadece XV ve XVI. yüzyıllara ait bir yapı olduğunu ifade etmektedir. (Gabriel 1962:57)

b) Tavaşî Hasan Ağa Hamamı (Hamam-ı Cedid)

Sokullu Mehmed Paşa Câmii'nin 20-25 metre yakınında çarşı içindedir. Hamam İbn-i Sırrı Mescidi vakfına ait arsa üzerinde, (BŞS. 379/104; BŞS 381/48) Sokullu Mehmed Paşa'nın hazinedârlığı hizmetini yürüten azatlı kölesi Tavaşî Hasan Ağa tarafından inşa ettirilmiş ve kendi adını taşıyan vakıflarının emlâkı arasına alınmıştır. (BŞS. 379/102, 103)

Söz konusu hamam muhtemelen Sokullu'nun 12 Ekim 1579 yılında öldürülmesinden (Show 1982: 252) sonra, XVI. yüzyılın son çeyreği içinde inşa ettirilmiş olmalıdır. Evliya Çelebi'nin çarşı içinde şehrin en ferah hamamı olarak nitelendirdiği bu hamamı "Sokullu Mehmed Paşa Hamamı" (Evliya Çelebi 1314: 191) adıyla anması herhalde bir dikkatsizliğin sonucu olmalıdır. Çünkü XVII. yüzyıl ortalarına ait sicil kayıtlarında "Tavaşî Hasan Ağa'[nın] medine-i Bor'da bina eylediği vakıf çifte hamam" (BŞS. 379/103) "Hazinedâr Tavaşî Hasan Ağa vakfı olan hamam" (BŞS. 379/104), gibi ibarelerle anılmaktaydı. 1673 yılına ait bir kayıttan da Tavaşî Hasan Ağa'nın inşa ettirdiği belirtildikten sonra, söz konusu hamam "Hamam-ı Cedid" (BŞS. 381/48) adıyla anılmıştır.

Tavaşî Hasan Ağa Hamamı XVII. yüzyıl ortalarında (1655 yılı Ekim ayında) önemli bir tamir geçirmiştir. (BŞS. 379/102-103). Tamir işini üzerine alan kuzatdan Mevlâna Süleyman Efendi vakıfdan herhangi bir para talep etmeyecek ve tamiri kendi malından harcamak suretiyle, yani teberru ederek gerçekleştirecekti. (BŞS. 379/102)

Süleyman Efendi, hamamın tamirini kendi imkanlarıyla gerçekleştirdikten sonra, vakıf mütevellisi ile yaptığı anlaşma gereğince, 300 Riyal gürüş icâre-i muaccele ve günlük 3'er akçe de icare-i müeccele verecek, ayrıca hamama ait boş arsa üzerinde istediği biçimde kendine bir ev inşa edebilecekti. Bu anlaşmanın 90 yıllık bir süre boyunca yürürlükte kalması da kararlaştırılmıştı. (BŞS. 379/103-104)

Söz konusu hamam yukarıda belirttiğimiz üzere, İbn-i Sırrı Mescid'i arsası üzerine inşa edildiğinden, yapılan anlaşma gereğince, Tavaşi Hasan Ağa vakfi mütevellisi hamam gelirlerinden günlük 8 akçeyi İbn-i Sırrı Mescid'i vakfi mütevellisine vermekle mükellefti. (BŞS. 381/48) Ancak bu ücreti de hamamı tamirden sonra kiralayacak olan Süleyman Efendi üzerine almıştı. (BŞS. 379/103) Daha sonraki dönemlerde hamam mütevellileri ile İbn-i Sırrı Mescid'i mütevellileri arasında arsa kirası olarak verilen ücret konusunda zaman zaman anlaşmazlık çıkmıştı. (BŞS. 381/48, 359) Bazı sicil kayıtlarına nazaran Tavaşi Hasan Ağa Hamamı 1618 yılında yaklaşık 8,5 aylığı 1500 akçeye (BŞS. 378/7), 1655-1656 yıllarında da günlüğü 48 akçeye kiraya verilmişti. (BŞS. 379/97)

II. BÖLÜM: İDARİ VE SOSYAL YAPI

A- İdarî Durum:

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî teşkilatı, *eyâlet* ve *sancak* denilen askerî ayırımın yanısıra, bir de *kaza* denilen mülkî-sivil bir ayırma tâbi tutulmuştu. Doğrudan doğruya merkezî idareye bağlı bulunan kazalar, genellikle ticarî ve kültürel bakımlardan, çevresindeki köylerin merkezi konumundaki bir şehir veya kasabadan meydana gelen bir idarî ünite idi. (Akdağ 1974b: 82-83)

XVI. yüzyılın son çeyreğinde teşkil edilen ve merkezi Bor kasabası olan Bor kazası da ¹ söz konusu özellikleri taşıyan idarî bir ünite olarak karşımıza çıkmaktadır. Fizik Yapı başlığı altında verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Bor kasabası câmileri, medreseleri, mektepleri ve tekkeleriyle çevresinde bir kültür merkezi olduğu kadar, çarşı ve pazarları ile de yine çevresinin önemli bir ticaret merkeziydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyıldaki idarî taksimatı hakkında bilgi veren Ayn-ı Ali Efendi ve Sofyalı Ali Çavuş gibi yazarlar, timar sistemine bağlı olarak eyâlet ve sancak ayırımı üzerinde durdukları için, Karaman Eyâleti'nin Niğde Sancağı'na kadar olan taksimâtına yer vermişlerdir. (Ayn-ı Ali Efendi 1280: 16; Sofyalı Ali Çavuş 1992: 29) Eserlerinde XVII. yüzyıl idarî taksimâtını da söz konusu eden Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi gibi yazarlar ise kaza ve kasaba ayırımını da göstermişlerdir. Bunlardan Kâtip Çelebi'ye göre Bor "...Niğde'den Konya yolu üzere dört saat bir dere içinde toprakdan sur-ı muhtasarı var bir kasabadır..."(Kâtip Çelebi 1145: 617-618) Evliya Çelebi Kâtip Çelebi'ye nazaran Bor'un idarî taksimatı üzerinde daha tafsilatlı bilgi vermiştir. Bor'u şehir olarak vasıflandıran Evliya Çelebi'ye göre, Bor kazası Karaman Eyâleti'ne bağlı Niğde Sancağı'nın "150 akçe payeli" bir kazasıdır. Nahiyesi içinde yer alan 13 köy, Valide Sultan hasları arasındadır. Kethüdayeri, Yeniçeri serdarı, dizdar, muhtesib ve subaşı gibi görevlileri vardır. (Evliya Çelebi 1314: 190)

1584 yılı tahriri itibarıyla Bor kazası Niğde Sancağı'nın en büyük kazası durumunda iken (Ofraz 1992: 98), Giriş Bölümü "İdarî Tarih" başlığı altında verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, 1590-1593 yıllarında Anduğu, Şücaeddin ve Kayı'nın Bor kazasından ayrılarak müstakil kazalar haline gelmesi ile, Bor kazasının büyüklük sıralamasındaki yeri de değişmiş olmalıdır. Askerî kassamlıkla ilgili bir sicil kaydına

¹ Bu hususta Giriş Bölümü "İdarî Tarih" başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır. Bor kazasının merkezi olan kasaba anlamında kullanılan "kasaba-i Bor kazası" ibaresi için ayrıca bkz. BŞS. 380/34

göre 1668 yılında Niğde Sancağı kazaları Niğde, Bor, Şücaeddin, Anduğı, Ürgüp, Develi, Yahyalı, Çamardı, Kayı isimleriyle zikredilmiştir. (BŞS. 380/132) 1679 yılına ait bir başka sicil kaydına nazaran Yahyalı kazası hariç diğer kazalar kaydedilmiştir. Avârız türü vergilerden *sürsat* bedelinin ahâli üzerine tarhının miktarlarını konu alan söz konusu kayıt göz önüne alındığında, Niğde kazası en büyük bedelle birinci, Ürgüp kazası ikinci, Bor kazası üçüncü, Develi kazası dördüncü, Anduğı kazası beşinci, Şücaeddin kazası altıncı, Çamardı kazası yedinci, Kayı kazası da sekizinci sırada yer almışlardır. (BŞS. 382/56) Bu durum göz önüne alındığında XVII. yüzyılın son çeyreğinde Bor kazasının, Niğde ve Ürgüp'ten sonra Niğde Sancağı kazaları içinde büyüklük bakımından üçüncü sırada olduğu anlaşılmaktadır.

1642 yılı Bor kazası avârızhane tahririne nazaran Bor kazası, merkezi Bor kasabası olan 20 köyden (Tablo VIa) ve yine 1673-1674 yılları avârızhane kayıtlarına nazaran da, 17 köyden (Tablo VIIa) oluşuyordu.

B- Asayiş:

Can ve mal güvenliğini sağlama mes'elesi, her dönemde Osmanlı padişahlarını ve idareci ricali meşgul ederek, onları bu hususta çözüm yolları aramaya sevketmiştir. Divan-ı Hümayûn'un ilk ve aslı görevinin şikayet dinlemek olduğu göz önüne alınırsa, konunun önemi daha iyi anlaşılır. Divanda mezâlim (şikayet) dinlenmesi geleneği Osmanlılar'dan önce Abbasîler'de Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular'ında da görülmekte ve kökü Sâsâniler'e kadar çıkmaktadır. Osmanlılar'dan önce söz konusu devletlerde, adaleti sağlayan müesseselerden biri olan "Divân-ı Mezâlim" deyince, hükümdarın zaman zaman tebaası huzurunda kendisine yapılan şikayetleri en kısa zamanda hükme bağlaması hususu anlaşılmaktadır. İlk Osmanlı hükümdarlarından Orhan Bey ve II. Murad'ın sabahları saray kapısı önünde, yüksek bir yere çıkarak halkın şikâyetlerini dinlemeleri ve hüküm vermeleri bu geleneğin devamından ibarettir. (İnalçık 1965: 50)

Daha sonraki dönemlerde herhangi bir haksızlığa uğrayanların, şikayetçi oldukları hususları ihtiva eden arzuhallerini imkân bulurlarsa doğrudan hükümdara, imkân bulamayanların ise, Divân-ı Hümayûna yazılı olarak verdikleri, bazen de doğrudan doğruya Divân-ı Hümayûn katına çıkarak şikayetlerini sözlü olarak ilettikleri ve davaların bizzat Divân-ı Hümayûn üyelerince görüşülerek karara bağlandığı bilinmektedir. (Mumcu 1976: 99-100)

Topluca şikâyet ve yakınmaların cereyan ettiği bölgelere bazen de Divân-ı Hümayûn'un görevlendirdiği kadılar "mehâyif müfettişleri" sıfatıyla gönderilirlerdi. Söz konusu kadılar oralarda bulunan kadı ve naiplerden bağımsız olarak şikayete konu olan hususları mahallinde çözümler ve bu hususta Divân-ı Hümayûn'a bilgi verirlerdi. (Uzunçarşılı 1984: 128)

Mezâlim sadece dâvacının şikayetiyle değil, hükümdarın kontrolü ile de ortaya çıkarılmaktaydı. Bu hususla ilgili olarak, padişahın ülke çapında arasra yaptırdığı genel teftişler adaletin, can ve mal güvenliğinin sağlanması bakımından başvuru başlıca tedbirlerdendi. (İnalçık 1965: 51)

Bunlardan başka şikayet mahallindeki ehl-i şer', ehl-i örf veya reâyâdân kimselerin hükümdara arz ettikleri asayişle ilgili hususların halledilmesi, Divân-ı Hümayûn'ca hazırlanan ve hükümdar adına gönderilen hükümle, yine o mahallin veya yakın mahallin beylerbeyisi, sancakbeyisi ve kadısından da istenebilirdi.¹ Asâyişle ilgili adi zabıta olaylarının halli ise, genellikle iki kadıaskere bağlı mahallî kadılara aitti. (Akdağ 1974b: 96-103)

Siyasî, sosyal ve ekonomik boyutlarına ileride çeşitli vesilelerle değindiğimiz² asâyişin işleyişi ile ilgili bu klasik bilgilere, XVI. yüzyılda çıkan ve XVII. yüzyıl boyunca bazı isim değişiklikleri ile beraber gündemde kalmaya devam eden ve meselenin dinamik boyutunu oluşturan iki önemli olay silsilesini de ilâve etmek gerekmektedir. Bunlar *levend* ve *suhtelerin* hareketleridir. *Çiftbozan reâyâ* arasından çıkan işsiz, güçsüz ve başıboş kimselerden oluşan levendlerin bir önder etrafında birleşerek, başlangıçta küçük çapta asâyiş bozucu eşkiyalık hareketlerine girişmeleri ile yine medrese talebeleri olan suhtelerin asâyiş bakımından potansiyel bir tehlike haline gelecek biçimde bölükler oluşturmaları (1528-1544) yıllarına kadar uzanır. (Akdağ 1974b: 468, 471)

¹ Bu hususlarda Divan-ı Hümayûn Mühimme defterlerinde pek çok örnek bulunmakla beraber mesela bunlardan birinci olarak mezaliminden şikayet edilen Karaman sipahilerinden bazıları ile onlara yardım eden bir naiib hakkında gönderilen arzuhal münderecatının tahkiki ve cürmü sabit olanların hapsi ile ilgili olarak, Karaman beylerbeyine gönderilen 5 muharrem, 972 tarihli, ikinci olarak, Çukurova tarafından gelecek Üç Kapılı Yaylası'na 600 hane halinde yerleşen Bulgar Oğlu Halil'in aşiretinden yol kesenler, gasb ve yağma yapanların bulunduğu hakkında Niğde beyinin hükümdara gönderdiği mektuba karşılık, Adana'ya firar edenler olursa himaye edilmemesi, ayrıca yakalanmaları için Niğde beyine yardımcı olunması ile ilgili olarak, Adana sancakbeyine gönderilen 8 Rebiü'l-ahir 973 tarihli, üçüncü olarak Niğde zaimlerinden Emir Kethüda'nın halka yaptığı zulümlerin padişaha arzı ile Karaman beylerbeyisi, Develi Karahisar, Anduğu ve Niğde kadılarından konunun teftiş ve tahkikinin yapılması ile sonucunun bildirilmesi hakkında 18 safer 985 tarihli hükümler örnek olarak incelenebilir. Bu hususlarla ilgili olarak sırasıyla bkz. MD 6/34; MD 5/189; MD 30/159.

² "Ehl-i Seyf", "Nüfus ve İskân" başlıkları altında bu hususlara yer yer değinilmiştir.

XVI. yüzyılın II. yarısında artık toplu halde hareket eden suhte ve levend bölüklerinin Anadolu'daki asâyişi geniş çapta bozmaya yöneldiklerini (Akdağ 1949-1950: 363- 374; Akdağ 1975: 163) Bor Nahiyesi'nin de yer aldığı Karaman Eyâleti dahilinde cereyan eden olaylardan da izlemek mümkün olmaktadır.¹ Daha sonraları ümera kapılarına muhafız ve hizmetçi olarak alınanlarla, seferler sırasında ücretle tutularak cepheye sürülen tüfekli yaya kuvvetlerinin levend asıllı olduklarını görmekteyiz ki, bunlara sekban ve sarıca denilmekteydi. (Cezar 1965: 18-19, 264-274; İnalçık 1978a: 79) Ümera kapılarındakiler beylerbeyi veya sancakbeyinin azli ya da ölümü halinde, seferlerde ücretli tutulanlar da kendilerine ihtiyaç olmadığı zamanlarda, boşa kalmakta ve bu sırada köy ve kasabalara saldırarak yakma, yıkma, yağmalama ve öldürme gibi fiillere katılmaktaydılar. (İnalçık 1976: 986; İnalçık 1978a: 79) Timarları geçinmeye kifayet etmeyen sipahiler ile, 1596 yılı Eğri seferinden kaçan ve takibata alınan timarlı sipahiler ve kapıkulları da, levendlerle boşa kalan sekbanlara katılarak büyük Celâli guruplarını oluşturdular. Böylece merkez Orta Anadolu olmak üzere 1596 yılında başlayan ve asâyişi tamamen ortadan kaldıran, sosyal buhranlar dönemi, bir diğer ifade ile Celâli isyanları dönemi başladı. (Akdağ 1975: 333-376; İnalçık 1976: 987)

XVII. yüzyıl başlarına kadar XVI. yüzyıl boyunca Anadolu'da cereyan eden asâyişe ilişkin olayların genel çerçevesini çizdikten sonra, acaba Bor ve çevresinde XVII. yüzyıl başlarına kadar asâyişe ilişkin ne gibi olaylar cereyan etmiştir, sorusunu belgelerin verdiği imkân nispetinde cevaplandırmaya geçebiliriz. Bu cümleden olarak Bor'da levendlerin asâyişi bozucu hareketlerini mevcut kayıtlara nazaran 1531 yılına kadar geriye götürmek mümkün olmaktadır. Söz konusu yıla ait bir dâva kaydından, Bor'da levend zümresinin zinaya karıştıktan başka, halkı da ne denli sindirdikleri anlaşılmaktadır. Sözü edilen olay şöyle cereyan etmiştir. Bor'un ileri gelenlerinden olup, kendilerine Bor ayânları da denilen kişiler topluca mahkemeye başvurmuşlar ve şikâyetlerinde "...iş bu Cennet bint-i Abdullah ve Kadem bint-i Mahmud cemî' zamanda yaramazlığa muttasıflardır. Evlerine levendler gelüb gitmekden bizim evlerimiz ayak altında kaldı. Biz terk-i vatan itmelü olduk, bizim halimizi devletlü beğе ilâm idivir..." diyerek artık başıboş levendlerle uğraşmanın Bor nâibini aştığını ve

¹ Bu kabilden 1572-1577 yıllarında Karaman Eyâleti'ne Divan-ı Hümayûn'ce gönderilen hükümler bu hususta önemli bir fikir vermektedir. Mesela 1572 yılında Niğde Sancak beyine gönderilen hükümde "Silahla gezüb cemiyet eden suhte taifesinin" yakalanması ve küreğе konulmak üzere gönderilmesi istenmektedir. Bkz. MD 19/64; 1577 yılında suhte eşkiyasının tedibi için, Karaman Beylerbeyli'ğinde görevli sancak beyleri ve kadılara gönderilen bir başka hükümde bu husus için görevlendirilen kethüdaya herbirinin yardım etmesi istenmektedir. Bkz. MD 30/349; Karaman Beylerbeyi'ne 1577 yılında gönderilen bir diğer hükümde, Karaman Eyâleti dahilindeki bazı şaki ve levendlerin yukarı canibe doğru çekilip gittikleri, bazılarının da çekilmeye hazırlandığı durumun yerinde tahkik edilmesi ve kaçmalarına mani olunması istenmektedir. Bkz. MD 33/93; Bunlara benzer diğer örnekler için ayrıca bkz. MD 31/37; MD 36/211.

mes'elenin hallinin Niğde sancakbeyinin müdahalesini gerektirdiğini beyan etmişlerdi. (BŞS 377/117)

1531'den sonra Celâli isyanları veya vaktin diliyle "Celâli Fetreti" dönemine kadar Bor ve çevresindeki asâyiş vakaları önce de belirttiğimiz gibi, muhtemelen suhte ve levendlerin soygun ve zulümlerine bağlı olarak cereyan etmiş olmalıdır.¹ Celâli isyanları döneminin yağma, tahrip ve zulümlerinden Bor ve çevresinin de, önemli ölçüde hissesini aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bor kazasına bağlı köylerden Asma köyünün tamamen harabe haline geldiği,² Bor'daki Kapan Hanı'nın yıkıldığı (MD 81/Belge No.238), köyleri baskınlardan korumak için çevrelerine odun, taş ve keresteden yüksek duvarlar inşa edildiği,³ baskınlardan yılan bazı köyler ahalisinin köylerini terkettikleri⁴ gibi bu döneme ait az sayıda intikal eden olaylar göz önüne alınırsa, Celâli tahribatının Bor ve çevresindeki boyutları hakkında bir fikir edinmek mümkün görünebilir.

Bor ve çevresindeki tahribatta muhtemelen 1598'de Niğde yöresindeki kaleleri kuşatarak halktan zorla para gasbeden Hüseyin Paşa'nın kethüdası Horoz (Akdağ 1975: 384) ile yine tanınmış Celâli elebaşlarından Tavi Mehmed'in, 1603'de Karaman Eyâleti dahilindeki saldırılarının (Akdağ 1975: 416) önemli rolü olduğu düşünülebilir. Nitekim Bor kazasının bir çok köyleri ile Bor kasabasının esaslı olarak boşalması ve tenhalaşması muhtemelen Tavi Mehmed'in saldırıları sırasında gerçekleşmiş olmalıdır.⁵

XVII. yüzyıl başlarında Bor ve çevresindeki asâyişi bozucu olaylar, XVI. yüzyılın sonlarında olduğu gibi yine Celâli isyanları ağırlıklı olmakla beraber, XVII. yüzyılın hemen başlarında Bor yakınlarında cereyan eden bir başka olaya bakıldığında, asâyişi bozanların sadece Celâliler olmadığı anlaşılır. Bu cümleden olarak 1603 yılında Bor kasabasında ikamet eden kapıkulu sipahisi Nefesoğlu Mehmed, kardeşi Hasan ve Abdullah ile Ereğli'ye tâbi Ürgüd köyünden Hacı Abdülkadir oğlu Ali isimli kişilerin adamlarından üç kişinin Bor, Ereğli ve Şücaeddin kazaları sınırları dahilinde

¹ Bu hususta sayfa 62'deki 1 no'lu nota bakılmalıdır.

² "... kasaba-i mezbure kurbünde Asma nam karye eşkiya-i Celâli istilasından bi'l-küllüye harab olub..."Bkz. BŞS 378/121

³ "... her karyeye hıfz ve hırâset için kal'a bina olunmak babında emr-i şerif perakende olub, karye-i mezbure Kenisehisar cemaati ile biz dahi emr-i şerifi eda idüb ber mucceb-i emr-i âli kal'a binasına rızalarımız ile binaları itdüğümüzde..."Bkz. BŞS. 378/68.

⁴ "... Eyâleti mezburenin züema ve erbab-ı timarı bu defa asitane-i saadetime arzuhal sunub, bundan akdem Celâli zulmünden firar idüb, kâdimî yerlerin terk iden reâyâ ve berâyâ için girü yerlerine varub..." Bkz. BŞS. 378/130.

⁵ Bu hususta BŞS. 378/130 ile Akdağ 1975: 416'yı karşılaştırınız. Ayrıca, XVI. yüzyıl nüfus istatistiği ile ilgili 2 no'lu tablo ile yine XVII. yüzyıldaki "Nüfus ve İskân" ile "Mahalleler" başlığı altındaki bilgiler gözden geçirilmelidir.

öldürülmesi üzerine, Nefesoğlu söz konusu cinayetleri Ereğli kazasına tâbi Kızılca nahiyesi sakinlerinden kapıkulu mensubu Ahmed ve Beytullah'ın gerçekleştirdiğini iddia ederek kalabalık bir sekban bölüğünün başında Niğde'ye girmiş ve cinayeti işleyen sipahileri koruduğu gerekçesiyle eski Niğde Sancakbeyi Ahmed'den 120000 akçeyi gasbetmiş, bu sırada Niğde'ye tayin edilen yeni sancakbeyinin mütesellimi Kurd'un üzerine yürüyerek para ve eşyasını yağma etmiş ve kendisine ağır hakarete bulunmuştu. Daha sonra cinayeti işlediklerini ileri sürdüğü sipahilerin oturdukları nahiyeye doğru sekbanlarıyla hareket eden Nefesoğlu, buraya henüz ulaştığında nahiyeye sakinlerinden birçoğu korkularından başka yerlere firar etmiş bulunuyorlardı. Bu sırada Vezir Nuh Paşa ile beraber Celâlîleri tedib için hareket eden Karaman Beylerbeyi Ömer Paşa Niğde civarına gelmiş, Nefesoğlu'na mani olmak yerine adamlarıyla yardımcı olmuş, bundan cesaret alan Nefesoğlu da söz konusu nahiyeyi çevresindeki levend ve sipahilere baştan başa yağmalattırılmıştı. Halkın şikayeti üzerine Nefesoğlu'nun yakalanması için ferman gönderilmiş ancak, Nefesoğlu'na yardımcı olarak nahiyenin yağmalanmasında pay sahibi bulunan Ömer Paşa'ya hiç bir ceza veya ihtar verilmemişti. (Akdağ 1975: 425-426, 518-519)

1604-1605 yıllarında Niğde Sancağı'nda 500-600 kişilik bir grup halinde dolaşan Celâlîlerin bu arada Bor kazasında da tahribat yapıp yapmadıkları bilinmemekle beraber, 1607-1608 yıllarında Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu'da Celâlîler üzerine görevlendirildiği sefer sırasında, bir çok Celâlî grubu gibi, Niğde civarındaki Bıyık Ali önderliğindeki söz konusu Celâlî grubu da yok edilmişti. (Akdağ 1968: 211; Akdağ 1975 211)

Celâlî fetreti döneminde Anadolu'nun bazı yerlerinde olduğu gibi Bor ve civarında da halktan bazıları muhtemelen korunmak amacıyla tüfek edinmişlerdi. Merkezî hükümet söz konusu dönemde tüfek kullanmaya yetkili olanların dışındaki reâyâ kesiminin ellerinde bulunan tüfekleri toplatmış, bu sayede geçici de olsa bir sükunet sağlanmıştı. Hükümetin yasaklamasına rağmen, bir müddet sonra bazılarının yeniden tüfek edinmeleriyle, asâyişi bozucu öldürme, yaralama, gasp gibi olaylarda sayıca bir artış olması üzerine, 1622'lerde merkezî hükümet yasak halinin sürdüğüne dair tekiden bir ferman daha göndermişti. Söz konusu fermana Adana Sancak Beyi Osman, konu ile ilgili olarak müfettiş tayin edilmiş ve Niğde Sancağı ile beraber Adana, Tarsus, Kars ve Sis sancaklarında ehl-i sefer dışında reâyâdan tüfek edinenlerin tüfeklerinin toplatılması ve "...Cebehane-i Amire'ye" konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesiyle görevlendirilmişti. ¹

¹ BŞS. 378/103 no'lu belgedeki bu bilgiler Mücteba İlgürel tarafından hazırlanan ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı" başlığını taşıyan makalesindeki Celâlî istilası ile

Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, Kuyucu Murad Paşa'nın Celâfilere öldürücü darbeyi vurduğu bir gerçek olmakla beraber, Celâfiliği hazırlayan şartların hâlâ mevcut olması (Akdağ 1968: 213) bazı eşkiya guruplarının 10 yıl sonra yeniden derlenip toparlanarak ortaya çıkmalarına sebebiyet vermiştir. Daha önceki Celâfilerin oluşmasında büyük rol oynayan levend ve sekbanların büyük darbe yiyerek tesirlerini kaybetmeleriyle, bu defa suhtelerin hakim unsur olarak asâyişi bozucu rol üstlendikleri, levend ve sekbanların ise büyük suhte gurubu içinde onlara yardımcı olarak yeniden eski misyonlarını zayıf da olsa sürdürmeye çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bu cümleden olarak 1618'de Karaman Eyâleti'nin özellikle Seydişehir, Beyşehir ve Niğde sancaklarında yeniden ortaya çıkan suhtelerin halkı taciz etmeye devam ettikleri görülmüştür. Mahkemelerin vereceği karar doğrultusunda merkezden suhteleri cezalandırmak yetkisi alan Karaman Beylerbeyisi İbrahim, (BŞS. 378/112; MD 81/58) bu hususta Bor kadısına da gönderdiği mektupda Bor kazası dahilinde türeyen suhte eşkiyasının bazı levend ve sekbanlardan başka halktan da bir kısım kimseleri yanlarına alarak müslüman halkın çocuklarını ifsat etmek üzere kaçırdıklarını, halka kötülük ve fenalık yapmakta devam ettiklerini bildirerek suhtelerin ve suhtelere yataklık eden diğer unsurların teftiş sonucu tesbit edilerek yakalanmaları ve muhâkeme edilerek cezalandırılmalarını istemekteydi. (BŞS. 378/112)

Bu kabilden Karaman beylerbeyine merkezden gönderilen hükümlere bakılırsa, bazı eşkiya guruplarının da daha çok yol keserek can ve mal güvenliğini bozdukları göze çarpmaktadır. XVII. yüzyılın başından sonuna kadar bu türden olaylar artık sıkça karşımıza çıkmakta, yüzyılın ikinci yarısında tamamen karakteristik bir hal almaktadır. Mesela 1614'de Niğde Sancağı dahilinde türeyen eşkiyadan Kör Lâtif ve üç arkadaşı Yahyalı ve Develi kazaları civarında gidip gelen yolcuların yollarını keserek can ve mallarına kastediyorlardı. Bu hususta Niğde sancakbeyi ile Yahyalı ve Develi kadılarına gönderilen hükümde sözü edilen eşkiyanın yakalanmaları ve cezalandırılmaları istenmişti. (MD 80/189) Yine 1654 yıllarında Niğde Sancağı'nda seyahat eden yolcuların bazı eşkiya tairesi tarafından yolları kesilerek mallarının yağmalandığı ve bazı yolcuların öldürüldüğü şeklindeki şikayetin beylerbeyine ulaşması üzerine, durum Karaman Divanı'nda görüşülmüş, Niğde Sancağı kadılarına söz konusu fiile karışan eşkiyanın yakalanarak gerekli cezalara çarptırılmaları hususunda buyruldu gönderilmişti.¹

başlayan ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde tüfeklerin toplatılmasına dair verilen bilgileri de kısmen tamamlayıcı mahiyettedir. Bkz. İlgürel 1979: 301-316.

¹ Bkz. BŞS. 379/18; aynı türden 1674 ve 1679 yıllarında Karaman Beylerbeyliği ve Karaman Eyâleti kazalarına gönderilen fermanlarla ilgili olarak ayrıca bkz. BŞS. 381/222, 361; BŞS. 382/49-50.

1679'da Karaman Eyâleti kadılarına bu arada Bor kadısına, sancak mütesellimlerine, kethüdayerlerine, yeniçeri serdarlarına, ayân-ı vilâyet ve iş erlerine gönderilen fermana bakılırsa yolcular, tüccarlar ve hacıların mal ve canlarına kasteden ve sayıları gittikçe artan eşkiyanın bertaraf edilmesi ve yolların güvenliğinin sağlanması için olayların cereyan ettiği bölgeye merkezî hükümet tarafından müfettişler gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak söz konusu fermana nazaran Niğde Sancağı'nı Adana Sancağı'na bağlayan yol ve geçitleri zaman zaman tutarak bu güzergâhtan geçmekte olan yolculara, tüccarlara ve hacılara soygun maksadıyla saldıran eşkiyanın bertaraf edilmesi için müfettiş tayin edilen ve teftiş esnasında mahallin ehl-i örf ve ehl-i şer'den olan idareci ve askerî görevlilerinin de emirlerine itaat etmeleri yolunda olağanüstü yetkilerle donatılan Sultanönü Sancakbeyi Hüseyin Paşa (BŞS. 382/49-50), bu hususta Bor kadısı, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, ayân-ı vilayet ve iş erlerine gönderdiği buyruldunda kendisinin Bor'a yakın bir menzil olan Çiftehân'da görev icabı beş gün kalacağını, bu süre içinde menzil çevresindeki yollarda güvenliğin sağlanması için buralardan geçen Türkman, Ekrad ve Arap gibi unsurlar içine sızan eşkiyanın tesbitinin yapılacağını, bu arada söz konusu eşkiyanın tüccarlara, hacılara ve yolculara verdirdikleri zararları da ortaya çıkaracağını bildirerek, kendisine bağlı kuvvetlerin beş günlük işlerinin Bor kazasından temin edilmesini istemişti. (BŞS. 382/54)

Hüseyin Paşa'nın günlük iş masraf defterinde yer alan muhtelif gıda maddeleri içinde 1300 ekmek, 20 koyun, 140 vukiyye pirinç, 50 vukiyye sadeyağı, 5 vukiyye bal, 8 vukiyye soğan, 2 vukiyye nohut, 10 adet kavun, 5 vukiyye un, 5 vukiyye tuz, 25 araba saman, 25 araba odun, kafi miktarda sebzevat (BŞS 382/54) gibi belli başlı gıda ve ihtiyaç maddeleri bulunmaktaydı. Söz konusu günlük gıda maddelerinin miktarlarından hareketle Paşa'nın eşkiya teftişi görevinde yer alan maiyetinin 500 neferden aşağı olmadığı düşünülebilir.

Paşa'nın eşkiyaya karşı aldığı tedbirler içinde, onların halk arasına sızmalarını önlemek için Bor kazası dahilinde oturan ahaliyi, mübaşiri marifetiyle ev ev teftiş ve incelemek de vardı. (BŞS. 382/54) Hüseyin Paşa'nın eşkiya teftişi dışında Niğde ve Bor kazalarında cizye toplayan cizyedarın zimmî halka yaptığı yolsuzlukla ilgili yakınmaları da araştırdığı (BŞS. 382/66) görülmektedir.

XVII.yüzyıl ortalarında (1656-1659) cereyan eden en büyük ayaklanmalardan biri de, bilindiği gibi Abaza Hasan Paşa ayaklanmasıdır.¹ 1673 yılına ait bir alacak

¹ Bu hususta mesela bkz. İlgürel 1979: 311-314.

davası ile ilgili kayıttan söz konusu ayaklanmanın bertaraf edilmesi sırasındaki masrafların karşılanması için Bor ve civarından da "Celâli Abaza Paşa Salyanesi" adı altında bir vergi toplandığı anlaşılmaktadır. (BŞS. 381/89) XVII.yüzyılın ikinci yarısında asayiş bozanlar sadece çiftbozan kökenli olanlar değildir. Voyvoda, mütesellim gibi ehl-i örfden kimselerin de, vergileri bahane ederek halka zulüm ve işkence yaptıkları ve bizzat asayiş bozdukları görülmektedir. Bunlardan Niğde Sancağı müteselliminin 1673 yılında muhtemelen vergi almak bahanesiyle Bor'un çeşitli mahallelerinden topladığı 25 kişiyi zincire vurarak Niğde'ye götürdüğü,(BŞS. 381/142) yine Bor voyvodasının 1679'da Bor kazasına bağlı Ayagözme, Salmanlı, Dikenli, Dragon gibi köylerin ahalisinden hilaf-ı kanun zahire toplamak istediği ve bu hususu bahane ederek bir çok kimseyi sopaladığı mahkemeye yapılan şikayetlerden (BŞS. 382/14-15) anlaşılmaktadır.

Hükümdarların sosyal hayatı disiplin altına almak için, bazı kötü alışkanlıkları da zaman zaman genel fermanlarla yasakladıkları bilinmektedir.¹ İçkinin yanısıra buna XVII. yüzyılda tütün içmek de dahil edilmiştir. Bazı yazarlar tütün içmenin IV. Murad döneminde yasaklandığını ve bunda İstanbul'da çıkan büyük yangınların önemli rol oynadığını belirtirler. (Shaw 1982: 273; Uzunçarşılı 1983: 191) Bunlardan İ.Hakkı Uzunçarşılı, tütün yasağı hakkındaki ilk fermanın 1631 senesine ait olduğunu bildirir ise de (Uzunçarşılı 1983: 191), bu hususta yanlışlığı anlaşılmaktadır. Zira (Evasıt-ı Receb 1028) 1619 yılı Haziran sonlarında II.Osman döneminde Karaman Eyâleti kadılarına gönderilen fermana nazaran bütün Osmanlı ülkesi çapında tütün içmenin daha önceleri yasaklandığı bildirilmektedir.²

Tütünün yasaklanmasında, IV. Murad döneminde olduğu gibi isyan ve fesat yuvaları kabul edilen kahvehanelerde kullanılmasının yanısıra, (Shaw 1983: 273) tütün içenlerin yangınlara sebebiyet vermesinin de rolü büyük olmuştur. Nitekim 1619 yılında Karaman Eyâleti kadılarına, bu arada Bor kadısına gönderilen fermana da tütün içenlerin birçok ev ve harmanın yanmasına sebep oldukları belirtilerek³ Karaman Eyâleti dahilindeki bazı kasaba ve köylerde tütün ziraatı yapılması, tütünün alınıp satılması, kahvelerde ve evlerde içilmesi yasaklanmıştı. (BŞS. 378/142)

¹ Bu hususta Bor kasabasında 1584 yılında içkinin yasaklanması hakkında mesela "resm-i meyhane emr ile merfu olmuştur" ibaresi için bkz. KK 135/100.

² "... Memâlik-i Mahrusa'da duhan içmemek babında hatt-ı hümayûn-ı saadet makrûn ve fetva-i şerif ile men' olunmuş iken..." Bkz. BŞS. 378/142.

³ "... kahvelerde ve otalarda içilmeğe ateş düşüb nice kimesnelerin evlerin ve harmanların ihrak idüb..." Bkz. BŞS 378/142.

C- Aile Hayatı:

Bu hususta karşımıza çıkan belgeler nişan, nikâh, boşanma, nafaka, vesayet gibi bellibaşlı konuları ihtiva etmektedir.

a) Nişan:

Türkler'de nikâh sözleşmesinden önce, evlenecek genç kızla erkek arasında bir nişanlılık dönemi geçirilmekteydi. Çin kaynaklarına intikal ettiğine bakılırsa Türkler'de nişan âdeti çok eskiden beri mevcuttu. (Genç 1975: 301) Bu hususla ilgili bellibaşlı bilgilerimiz Dede Korkut Hikâyelerine kadar çıkmaktadır. Söz konusu hikâyelerde nişanlılığı ifade etmek için "adaklı" kelimesi kullanılıyordu. (Ergin 1986: 41) Nikâh sözleşmesinden önce, evlenecek genç kızla erkek arasında nişanlanma ile beraber başlayan bir nişanlılık dönemi geçirilmektedir. İncelediğimiz dönem Bor'unda söz konusu nişanlılık dönemi ile ilgili bilgileri daha öncesinde olduğu gibi takip edebilmekteyiz. Nişanlanan genç kıza, damat adayının "namzedi"¹ veya "namzetliği"² denilmekteydi. Nişan töreninden önce kız evine kızı istemek üzere gönderilen görücülerle³ ilgili ayrıntılı bilgilere sicillerde yer verilmiyor ise de, bir sicil kaydındaki "...merhum Veli mezbure Rabia'ya haber irsal idüb almağa murad eylemiş..." (BŞS, 381/249) ibaresinden anlaşıldığı üzere damat adayı veya adaylarınca tercih ettikleri kızı velisinden istemek üzere görücü gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bundan sonraki safhada artık kızın damat adayını tercih edip etmemesi söz konusu olmaktadır. Bu hususta velilerin ne kadar tesirli olduğu anlaşılamamakla beraber gelin adaylarının eş seçiminde son sözü söyleme hakkına sahip oldukları "... mezbur Veli muradım gayri kimesneye muradım yokdur.." (BŞS. 381/249), "...ben nefsimi Karacaoğlu Ahmed'e inkâh eyledim, müddei-yi merkum makbulum değildir..." (BŞS. 380/93) gibi ibarelerin mahkeme heyetlerince de tasdik edilmesinden anlaşılmaktadır.

Tarafların karşılıklı rızasından sonraki safhada kararlaştırılan bir günde nişan merasimi yapılmaktadır. Nişan merasiminin ayrıntıları bilinmemekle beraber, söz konusu tören en kısa bir şekilde "...âdet-i nas üzere şerbet içmek..." (BŞS. 381/249) deyimiyle açıklanmaktadır. Nişanlılık dönemi damat ve gelin adayının birbirlerini tanımaları ve anlamaları bakımından önemli olmalıdır. Bu dönemde damat evi kız evine çeşitli hediyeler göndermektedir. Daha çok kızın şahsî malı olarak gönderilen bu hediyelere "uğurluk" (BŞS. 377/42) denilmekteydi. Söz konusu hediyeler at, deve gibi

¹ "... iş bu Mehmed'in zevcesi Kadem benim sabıkan oğluma namzed idi nikahlı değil idi..." Bkz. BŞS. 377/42.

² "... mukaddema mezbure Fatma namzedliğim olmağla..." Bks. BŞS. 380/67.

³ Görücülerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Genç 1975: 298-299.

hayvanlar olduğu kadar, altın küpe, beyaz zarlık, (BŞS. 377/42) dülbend, keten bezi, pabuç, mest, bogasi (BŞS. 380/67) gibi takı ve giyim eşyalarından da olabiliyordu. Nişanlılık döneminde damat adayınca gönderilen hediyeler nişan bozulunca geri iade ediliyordu. (BŞS. 377/42; BŞS. 380/67)

b) Evlenme:

Evlenmelerine şer'an mani bulunmayan velilerinin izinlerini almış, nişanlılık döneminden sonra evlenmeye kendi aralarında karar veren damat ve gelin adayları bu kararlarını kendi taraflarını temsilen mahkemeye gönderdikleri şahitleri aracılığı ile kadı huzurunda da tekrarlarlar. "akd-i nikah" denilen bu evlenme kararı veya sözleşmesi içinde damadın malî durumuna veya günün şartlarına göre tayin edilen ve damat adayınca gelin adayına ödenmesi gereken "mehir" de kararlaştırılırdı. (BŞS. 379/2; BŞS. 381/30)

Burada üzerinde durulması gereken husus mehrin mahiyetidir. Cahiliye dönemi Araplarında mevcut olan mehir uygulaması yine damat adayınca verilen bir meblağ olmakla beraber, söz konusu meblağdan gelin adayının hiçbir hissesinin bulunmaması, tamamının gelin adayı velisine bırakılması şeklinde tezahür ediyordu. (Spies 1993: 494) Bu uygulama İslâmiyetle beraber tamamının gelin adayına verilmesi, velinin bundan hiçbir hisse talep edememesi şeklinde değişmiştir. (Çantay 1972: 124-125) "kaling" terimini Arapça "mehir" karşılığında kullanan Kaşgarlı Mahmud, Türkler arasında da mehire benzer bir uygulamanın bulunduğuna işaret etmiştir. Ancak Kaşgarlı'nın "kaling berse kız alır" şeklindeki örnek ifadesi (Genç 1975: 300) göz önüne alınırsa, Türkler arasında evlenme sırasında uygulanan "kalın verme" âdetinin İslâm öncesi Arapları arasındaki mehiri hatırlattığı anlaşılır.

İslâm aile hukuku prensipleri arasına giren mehir uygulamasının dışında Ankara, Çankırı, Konya gibi bazı Osmanlı şehirlerinde "beşik kertmesi" usulüyle evlendirme sırasında, kızın velisine damat adayınca verilen, ancak şer'i mahkemelerde reddedilen "namzedlik akçesi" (Özdemir 1991: 1019) uygulaması ile, yine Diyarbakır'da damat adayınca gelin adayının velisine verilen "başlık parası" (Korkmaz 1988: 56, 84) âdetleri Türkler arasındaki geleneksel "kalın verme" (Özdemir 1991: 1019) âdetinin bir nevi tezahürü olarak zaman zaman ortaya çıkmaktaydı.

XVII. yüzyıl Bor'unda söz konusu türlerden bir uygulamaya rastlanmamaktadır. İslâm aile hukuku esasları arasında yerini alan mehir uygulaması *mehr-i muaccel* ve *mehr-i müeccel* olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Her

ikisi de nikah sözleşmesi sırasında kararlaştırılan mehirlerden mehr-i muaccel damat adayından geline verilmek üzere peşin olarak alınan bir meblağı ifade etmekteydi. Mehr-i muaccelin XVII. yüzyıl Bor'undaki uygulamasının nakit yerine menkul ve gayrimenkul malların temlik şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.¹ Ödenmesi tehir edilen, sonraya bırakılan mehir anlamındaki mehr-i müeccelin XVII. yüzyıl Bor'undaki uygulaması ise, damat adayının malî durumu veya günün şartları çerçevesinde nakit üzerinden hesaplanmakta ve 200 ile 20000 akçe arasında değişmekteydi.² Söz konusu mehir karı kocanın boşanması halinde kadına (BŞS. 378/51), kocanın ölümü halinde, kocaya ait terekeden ayrılarak yine kadına (BŞS. 379/52), kadının ölümü halinde onun mirasçılara intikal ederdi. Kocanın mehr-i müeccel mükellefiyetinden kurtulması yalnızca karısının kendisine hibe etmesiyle mümkün olurdu. Nitekim bu hususla ilgili bir kayda göre, Sarı Ali Mahallesi sakini iken ölen Saime'nin kardeşi Mevlüd bin Mustafa, kocası Mustafa bin Mehmed üzerinde kalan 12000 akçe mehr-i müeccelin kendisine isabet eden "hisse-i şer'iyesi" olduğunu dava etmiş ve meclis-i şer'den "icra-i hak olunmasını" talep eylemiştir. Koca Mustafa ise savunmasında söz konusu mehrin karısı ölmeden 20 yıl önce kendisine "hibe-i sahihe" ile hibe ettiğini bildirmiş ve iddiasını rical-i müsliminden Halil bin Şeyh İlyas ve nisvandan İsmihan bint-i Turhan ve Halime bint-i Süleyman'ın şahitlikleriyle isbat etmiş ve Mevlüd davasında haksız bulunmuştu. (BŞS. 381/113-114)

c) Boşanma:

İncelediğimiz dönem Bor'unda boşanma ile ilgili sebepleri, belgelere aksettığı kadarıyla aşağıdaki gibi tasnif edebilmekteyiz.

- 1- Zevcin ikamet yerini değiştirmesi ve verdiği mühlet içerisinde dönmemesi.
- 2- Zevc ve zevcenin mizaç yönünden uyuşmamaları.
- 3- Zevcin başka erkekle aldatılması.
- 4- Zevcenin bülûğ çağına erişmeden ihtiyarı dışında nikahlanması.
- 5- Zevcin verdiği bir sözü yerine getirmek veya aile içindeki itibarını kaybetmemek için "talâk" sözünü bir yemin gibi telâkki etmesi.

¹ "... mezbure Kerime'yi oğlum Mustafa'ya tezviç ve tenkih murad eylediğimde mezburenin mehr-i muacceli için Akin nam karye sınırında Zindan Yeri dimekle maruf mahalde vaki lede'l-ciran malumü'l-hudud olub, silk-i mülkünden münkatı' otuz hark bağımı mezbure Kerime'nin mehr-i muacceli mukabelesinde mezbureye temlik eyledim..." Bkz. BŞS. 379/2; "... mehr-i muaccel bir kumaş kaftan ve bir ferace ve sim kuşak ve altın küpe olmak üzere akd-i nikâh kayd şud..." Bkz. BŞS. 381/301.

² 200 akçe için bkz. BŞS. 378/42; 4400 akçe için bkz. BŞS. 380/72-73; 6000 akçe için bkz. BŞS. 379/54; BŞS. 381/55. 10.000 akçe için bkz. BŞS. 379/52. 12.000 akçe için bkz. BŞS. 381/113-114. 20.000 akçe için bkz. BŞS. 379/24.

Yukarıda tasnif edilen boşanma sebepleri boşanma ile ilgili belgelerin % 50'sine kaydedilmiştir. Bunlar sayı itibariyle 11 adet kayıttan ibaret bulunmaktadır. Münferid ve nadir örnekler diyebileceğimiz söz konusu kayıtları tablo veya grafik gibi sayısal kategoriler halinde düzenlemeye değer bulmuyoruz. Bunlar içinde zevc ve zevcenin mizaç yönünden uyuşamamaları sebebine dayanan boşanmaya ait iki örnek bulunmakta, belgelere "...adem-i zindegâni olmağla tefrik lâzım geldiğinde..." (BŞS. 378/51) ve "...mezbur Mahmud ile mabeynimizde şikak vâki olub hal' murad eylemegin..." (BŞS. 381/12) gibi ifadeler şeklinde aksetmektedir. Zevc ve zevcenin kendi aralarında anlaşarak boşanmaya karar verdikleri, ancak zevcenin alacaklı olduğu mehir ve nafakadan vazgeçmesi karşılığında zevcini boşamaya razı etmesi şeklinde sicillerde karşımıza çıkan bu tür boşanmalara "muhâlaa" veya "hul" denilmektedir.¹ İçlerinde zevcenin bülûğ çağına erişmeden ihtiyarı dışında nikahlanmasını ihtiva eden² bir adet belge istisna edilirse, geriye kalan 8 belgedeki boşanma kayıtları zevcin tek yönlü irade beyanına dayanan boşanmaları ihtiva etmektedir.

Bunlar içinde zevcin başka erkekle aldatılmasına ait bir adet belge bulunmaktadır. Söz konusu kayıta dikkati çeken husus, mahallelinin bu duruma kayıtsız kalmayıp hassasiyet göstermeleri ve hep beraber söz konusu kadını ve erkeği mahalleden dışarı çıkarmak için mahkeme önünde ortak iradelerini beyan etmeleridir. (BŞS. 378/29) Yine bunlardan zevcin ikamet yerini değiştirmesi sırasında verdiği mühlet içinde dönmemesi ile ilgili boşanmalar dört adet belgeden oluşmakta, üç adedinde olduğu gibi ya muhtemelen çalışmak üzere gittiği yerden veya bir adedinde olduğu gibi ordu ile beraber katıldığı sefer merkezinden zevcin bir daha dönmemesi gibi durumları ihtiva ediyordu. Bu örneklerle konu olan zevceler Bor'daki vekilleri aracılığı ile zevcelerini boşadıklarını beyan ediyorlardı. (BŞS. 378/59, 83; BŞS 381/56, 217)

"...ehli karye rızası olmadıkça köye varır isem zevcem talâk-ı selase ile mutallaka olsun..." (BŞS. 378/82) "... mahalle-i mezburede sakin olduğum menzile dahil olursam zevcem üç talâk boş olsun..." (BŞS. 380/155) "...zevcem mezbur Resul tarih-i kitabdan sekiz ay mukaddem validesi Fatma nam hatunun üzümünden ekl idersen benden boş ol dimiş idi..." (BŞS 379/41) gibi örneklerine rastladığımız bu boşanma kayıtlarında görüldüğü üzere zevc ya verdiği bir sözü yerine getirmek veya aile içindeki itibarını kaybetmemek düşüncesine kapıldığı için talâk sözünü bir yemin gibi telakki etmektedir. Ancak bu gibi boşanma başvuruları genellikle mahkemece

¹ Bu hususta Aydın 1986: 1 ile BŞS 378/51 ve BŞS 381/12 deki boşanma kayıtlarına bakılmalıdır.

² İbn-i Sırrı Mahallesi sakinlerinden Saime bint-i Veli bülûğ çağına erişmeden gıyabında Ahmed isimli bir gence nikahlanmış. Ancak, Saime bülûğ çağına erdikten sonra Ahmed'i tezvice kabul eylemediğini mahkeme önünde beyan etmiştir. Bkz. BŞS. 381/260.

geçerli sayılmamaktadır. Görüldüğü üzere sicil kayıtlarındaki boşanmalarda en çok karşımıza çıkan usûl, zevcin tek taraflı bir irade beyanıyla zevcesinden boşanmasıdır ki, İslam hukuku, ile ilgili çağdaş eserlerde bu tür boşanmalara talâk denilmektedir. (Aydın 1986: 1) Tâlâk nevileri içinde ise, zevcin boşadığı zevcesini iddet müddeti bitiminden sonra tekrar nikahlamasına imkan veren "talâk-ı bâin" (BŞS. 378/18), zevcin boşadığı zevcesini, zevcenin bir başkasıyla evlenip, tekrar ayrılması durumu haricinde yeniden nikahlama imkanı bulamadığı talâk-ı selâseye¹ nazaran bir hayli azdır. Bir başka ifade ile tespit ettiğimiz 12 adet boşanma şeklinden 3'ü talâk-ı bâin, 9'u talâk-ı selâse adıyla kaydedilmiştir.² Talâk şeklinde gerçekleşen boşanmalarda zevc, boşadığı zevcesinin iddet müddeti boyunca nafakasını karşılamak durumunda olduğu gibi (BŞS. 378/59), mehri müeccel olarak nikah esnasında kararlaştırılan parayı da vermek durumundaydı. (BŞS. 380/72-73; BŞS 381/55)

d) Vasilik, nâzırlık, terbiye velâyeti, kayyumluk:

Vasilik dikkat, tecrübe, dürüstlük gerektiren bir görevdir. Çünkü yetimlerin günlük nafaka ve giyim kuşamlarının ölen babalarının terekelerinden,³ tereke cümlesinden intikal eden malı olmaksızın ölenlerin yetimlerine aid nafakaları da üzerlerine alan hayır sahiplerinden sıkıntıya düşülmeden sağlanması (BŞS. 381/148), yine öksüz ve yetimlerin baba ve annelerinden intikal eden emlâk ve paraların korunması, onlar lehine kazanç getirici ve miktarlarını artırıcı istikametteki tasarrufları⁴ da ayrıca önem arz etmekteydi. Nitekim vesâyet görevini yapacak dirayette olmayanlar⁵ ile söz konusu görevi kötüye kullananlar⁶ mahkeme tarafından vasilikten

¹ Bu hususta zevcesi Saadet bint-i maksud'u tâlâk-ı selâse ile boşayan kocasının tekrar "...izdivac muamelesi murad etmesi.." ve bu hususun mahkemece reddedilmesi ile ilgili olarak bkz. BŞS 380/37-38.

² Tâlâk-ı bâinler için bkz. BŞS. 378/18, 83; BŞS 381/217, tâlâk-ı selâseler için bkz. BŞS. 378/29, 59 82, 100; BŞS 379/52; BŞS 380/37, 72; BŞS. 381/55-56.

³ Nafaka ve giyim kuşamla ilgili mahkeme hücceti, bu hususta vasilerin mahkemeye tekliflerinden sonra veriliyordu. Bununla ilgili bir örnekte durumu açıkça görmek mümkün olmaktadır. Sofyan Mahallesi sakini iken ölen Musa bin Himmet'in küçük çocuklarına mahkemece vasi nasbedilen İbrahim bin İshak ölen babanın mallarından nafaka takdir olunmasını mahkemeden istemiş, mahkeme de küçük çocukların nafaka ve hisse ve diğer levâzım-ı zarurîyeleri için söz konusu terekeden her bir çocuğa günlük 4'er akçe harcanmasını kararlaştırmıştır. Bkz. BŞS. 381/260.

⁴ Bu hususlarla ilgili örneklerden vesayeti altındaki çocuğun babasına ölmeden önce borçlu olan kimseye ait bahçeyi borcuna karşılık çocuğun vasisine 2000 akçeye takas eden kimse ile ilgili olarak bkz. BŞS 378/43; Yine vasinin vesâyeti altındaki çocuğa ait 100 Esedî guruşu istirbâh yoluyla artırarak 132 Esedî guruşa yükselten vasi ile ilgili olarak da bkz. BŞS. 382/24. Ayrıca mesela vasi tayin edilen kimselere hitaben "... nam eytamın ahvallerini zabt ve emvâllerini hıfz için..." şeklindeki genel ibare için bkz. BŞS. 381/281.

⁵ "... mezbure Arzu vesâyetin uhdesinden gelmeğe iktidarı olmamağla azl olunub, yerine Yovan Veled-i İsa eytama vasi nasb olundukda ol dahi vesâyet-i mezbureyi kabul ve hidmet-i lâzimesin edaya taahhüd eyledikde..." BŞS. 381/106.

⁶ Kasaba-i Bor mahallatından Cüllah Mahallesi sükkanından iken bundan akdem fevt olan İbrahim nam müteveffanın evlad-ı sagiranı Ahmed ve Mustafa ve Hatice nam eytama valideleri Raziye İbn-i Receb nam hatun vasi nasb olunmuş idi. Lâkin mezbure Raziye aheri tezvîc itmekle hakk-ı

azledilerek yerlerine daha liyakatlı ve ehliyetli olduklarına inanılanlar vasi olarak tayin ediliyorlardı.

Vasilerin tasarruflarını denetlemekle görevli oldukları anlaşılan nazırlara XVII. yüzyıl Bor'unda ancak istisna kabilinden rastlanabilmektedir.¹ Bu dönemde vasilik görevi mahkemece daha çok annelere tevdi edilmiştir. Öyle ki, her üç vasiden biri anneler arasından seçilmiştir.² İncelediğimiz dönemde baba veya anneleri ölen çocukların terbiyeleriyle meşgul olanlar, bir başka ifade ile terbiye velâyeti (hizâne hakkı) (Şer'îye Sicilleri I 1988: 295) görevini üstlenenlerle ilgili sicillerde yeterli kayıtlara rastlanmamakla beraber, bu hususta geçen iki kayıтта çocukların terbiye edilmelerinden bahsedilirken "hakk-ı hizâne" (BŞS. 381/123) ve "mürebbiyelik" (BŞS. 381/163) terimleri kullanılmaktadır. Babalarının ölümüyle çocukların terbiye edilmesi meselesi büyük ölçüde annelerine bırakıldığı, vesâyet görevinin daha çok annelere tevdi edilmesinden hareketle istidlâl edilebilirse de, bir kayıтта olduğu gibi vesayet ve "hakkı hizâne" görevlerini üzerinde bulunduran bir annenin, biriyle evlenmesiyle söz konusu iki hak birden bazan mahkemece elinden alınabilmektedir. (BŞS. 381/123)

Öksüz veya yetim çocukların vesâyet altında bulundurulmaları çocukların baba veya annelerinden kendilerine intikal eden terekeyi akıl ve şuurla tasarruf edecekleri yaşa, yani ergenlik çağına erişmelerine kadar devam etmekle beraber bu hususta herhangi bir yaş sınırı bildirilmemektedir.³ Kayıtlara gelince mefkudun yani ikâmet ettiği yer ile hayatta olup olmadığı hususunda kendisinden bilgi alınamayan kimsenin asıl yaşadığı yerde olan menkul ve gayrimenkulunu korumak ve idâme ettirmek görevi de, mahkemenin sosyal güvenlikle ilgili diğer önemli görevleri arasındaydı. (BŞS. 378/54, 56; BŞS. 381/41) Mahkemenin bu işle görevlendirdiği kimselere *kayyim* denilmekteydi. (BŞS. 381/41) Mahkemenin kayyim tayin ettiği kişiler baba, kardeş (BŞS. 378/56), enişte (BŞS. 381/78) veya akrabadan biri (BŞS. 378/54) gibi

hizânededen sakıt olduğundan maada eytamın üzümün ve sair eşyasın furuht eyleyüb zevci ile ekl eylediği zâhir ve şâyi olmağla mezburenin hıyaneti zahir olduğdan sonra mezbure Raziye vesâyet-i mezburdan ref olunub yerine müteveffa-i mezburun sülbi oğlu Ramazan her vechile vesâyete lâıyk ve ehl olmağın mezbur Ramazan kibel-i şer'den vasi nasb olundukda.." BŞS. 381/123.

¹ Bor'a ait XVII. yüzyıl sicilleri içinde vesayet altına alınan çocuklara nazır tayin edilmesine dair sadece bir belgeye rastlanmıştır. Söz konusu belge babası ölen yetim çocuğa iki amcasından birinin vasi diğerinin nâzır olmasıyla ilgilidir. Bkz. BŞS. 378/41.

² 381 no'lu defterin taranması sırasında tesbit edilen 30 vasiden 10'u anneler. 2'si dayılar, 2'si amcalar, 2'si ağabeyler, 2'si üvey babalar, 2'si neneler, 1'i baba, 1'i kaynata, 6'sı belirlenemiyenler, 1'i akrabadan biri, 1'i de dededir. Bkz. BŞS. 381/10, 12, 19, 33, 40, 46, 48, 51, 58, 62, 77, 92, 102, 106, 107, 108, 111, 123, 140, 148, 151, 161, 163, 193, 201, 260, 274, 276, 281, 302.

³ Bu husustaki belgelerden birinde kendine ait bağın sabi olduğu sırada vasisi tarafından satıldığını ileri süren Hatice hatunun bu iddiasına karşılık, kayın atası ve vasisi Veli söz konusu bağı Hatice hatunun bâliğe olmasından sonra rızası üzerine sattığını bu esnada bağa karşılık 2000 akçe verip sulh olduklarını şahitlerle isbat etmişti. Bkz. BŞS. 381/92.

mevkudun yakınları olmakla beraber, yine de bunlar arasında doğruluk, dürüstlük ve liyakat sahibi olanlar tercih edilmekteydi.¹

D- Sosyal Tabakalaşma

İlkçağlardan günümüze kadar insan toplulukları, hayat tarzlarının çeşitliliğine bağlı olarak karmaşık ve girift tabakalaşmalar, hiyerarşiler meydana getirmişlerdir. (Yediyıldız 1982a: 143) Osmanlılar da pek tabii olarak bu kaide içinde mütâlaa edilmelidir. Bu cümleden olarak Osmanlı cemiyeti *askerî* ve *reâyâ* olmak üzere iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Askerî sınıf, hükümdar beratıyla tayin edilenleri, yani saray ve çevresindeki memurları, dinî ya da idarî fonksiyon taşıyan memurları ve mensuplarını, ehl-i seyfi ve ulemâyı kapsıyordu. (İnalcık 1964a: 44; İnalcık 1973: 69)

Statüsünü biraz daha genelleştirerek askerî sınıfı "Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî mekanizmasında herhangi bir yer işgal eden ve kendilerine devlet veya vakıflar tarafından hangi tarzda olursa olsun bir ücret ödenen kişiler" (Yediyıldız 1982a: 150) şeklinde de tarif edebiliriz. Reâyâ sınıfı ise, vergi ödemekle mükellef olan, ancak idareye katılmayan müslim ve gayrimüslim tebaayı (İnalcık 1964a: 44; İnalcık 1973: 69) içine alıyordu. Ödediği vergiler ve ürettiği ürünlerle devletin yaşaması ve idâmesini sağlayan reâyânın bu çok önemli fonksiyonu dolayısıyla, statü değiştirerek askerî sınıfa geçmesi, devletin temel prensiplerine aykırı sayılmakla² beraber, sınırlarda akıncılık görevini bizzat ifa edenlerle, medrese eğitimi sonunda ulemâ saflarında yer alanlar hükümdar beratını alarak askerî sınıf mensupları arasına katılabiliyorlardı. (İnalcık 1964a: 44) Diğer taraftan Osmanlı hükümdarı emir ve iradesinin yerine getirilmesi ile *örfi*, İslâm cemiyetinin lideri sıfatıyla da *şer'î* bakımdan söz sahibi idi. (Anhegger-İnalcık 1956: X)

¹ Bu hususa şu kayıt önemli bir örnek teşkil etmektedir. "Kasaba-i Bor muzâfâtundan Tikenlu nâm karye sakinlerinden olub bundan esbak gaybûbet-i münkati' ile gâib olan Veli bin (?) nam mevkudun karye-i mezburede vaki emlâk ve erzakın ve sair tarlaların zabt ve hıfza bir kayyım nasbı lâzım ve mühim olmağın iş bu hafizü'l-kitab liebeveyn karındaşı oğlu Mehmed bin Mustafa nam kimesne bilhayrû'ş-şefe ve dindar ve müstakim olduğu muhakkak ve mütebeyyin olmağın hakim-i muvakkii'l-kitab hazretleri mezbur Veli'nin karye-i mezburda vaki emlâk ve erzakın ve sair tarlaların hıfza merhum Mehmed bin Mustafa nam kimesneyi kayyım ve nazır nasb ve tayin idüb..." Bkz. BŞS. 381/172.

² Nitekim XVII. yüzyıl başlarındaki Osmanlı yazarları imparatorluğun çöküntüye girmesini söz konusu prensiplerin terkedilmesine bağlarlar. Bkz. İnalcık 1973: 69. Reâyânın statü değiştirmesindeki sakıncalar XVII. yüzyılın sonlarında defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın "Nesâyihü'l vüzera ve'l ümerâ" isimli eserinde de dile getirilmektedir. Sarı Mehmed Paşa'nın bu hususta özellikle "... reâyâyı dahi askerî zümresine ilhakdan tehaşi lazımdır. Ata ve dededen sipahizade olmayanın iptidaen sipahi etmekte ihtilâl mukarrerdir. Zira reâyâ askerî guruhuna girmek lâzım gelirse raiyyete noksan gelir. İrad-ı hazineye noksan terettüp edüb bu takrib ile Devlet-i Âliyye'nin nizamı bozulur ve hazine vefret-i reâyâ ile olur. Reâyâ vedia-i haliku'l berâyâdır. Saltanat anlardan tahsil olunan hazine ile olur..." şeklindeki sözleri bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bkz. Barkan 1938: 422.

Hükümdarın beratıyla tayin edilen askerî sınıfı da, hükümdarın manevi şahsında tezahür eden söz konusu özelliklerin tabii bir sonucu olarak *ehl-i örf* ve *ehl-i şer'* diye iki kategoriye ayırmak gerekmektedir.¹ Osmanlı şehir ve kasabalarında hükümdarın emirlerini tatbikat sahasına koymak için, ehl-i şer' daima ehl-i örf'e yardımcı olmuştur. Bu bakımdan bu iki zümreye idareci zümre de denilmektedir. İşte bu zümre ile halk arasında eşrâf ve âyân denilen bir aracı zümreyi de görmekteyiz. (Yücel 1977: 495-496) Sicil kayıtlarına nazaran söz konusu zümre içinde hem ehl-i şer', hem de ehl-i örf'e mensup kimselerin bulunması, fonksiyonları bakımından bunları ayrı bir kategori halinde ele almayı gerektirmektedir. Bunlardan başka asıl görevleri seferlere katılmak olan ancak barış zamanlarında buldukları bölgelerin asayiş ve güvenlik işleriyle de görevlendirilen askerî kesim, gösterdikleri fonksiyon bakımından *ehl-i seyf* başlığı altında incelenecektir. XVII. yüzyılın ilk yarısındaki yazarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü dönemine girmesinin ana sebebinin Osmanlı klasik döneminde yerleşen sosyal tabakalaşma statüsündeki değişime bağlarlar. (İnalçık 1973: 69) Ancak halihazırda kafi derecede araştırma yapılmadığından, XVII. yüzyıl bu husustaki değişimin en az bilindiği bir dönem olmuştur. Biz sicil kayıtlarına ve mevcut çalışmalara nazaran XVII. yüzyıl Bor'u ölçeğinde konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

1. Ehl-i Örf:

a) Subaşı:

Bor'da asâyişin sağlanmasında görev alan subaşılar ait bilgilerimiz XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Bu cümleden olarak 1531-1533 yıllarında Bor'da asâyiş Niğde sancak beylerinin Bor nahiyesine görevlendirdikleri subaşılarla sağlanmaktaydı.² Kendilerine Bor *zaimleri* de denilen subaşıların (BŞS. 377/148, 149, 158) bu adla anılmaları muhtemelen, Mustafa Akdağ ve Özer Ergenç'in de ifade ettikleri gibi onların vergi toplama veya malî görevleriyle ilgili olmalıdır. (Akdağ

¹ Mustafa Akdağ "... devlet toplumun gidişine göre biçimlenecek yerde, tersine toplum devletin elinde yoğrulmuştur. Toplumsal sınıflaşmayı geniş çapta siyasal gerekler bu sayede biçimlendirebilmiştir. Demek oluyor ki, Türk toplumunun sınıfsal ayrışımını yaratan faktör devletin kendisi olmuş bulunmaktaydı..." şeklinde devleti temsil eden hükümdarın manevi şahsında birleşen hususları nazara vermeyerek kapalı bir ifadeyle bu hususa da işaret eder. Bkz. Akdağ 1974b: 113; Aynı yazar devlet hizmetlerini bir başka yerde "ehl-i örf" ve "ehl-i şer" olarak ayırır. Ancak bu temadan bahsetmez. Bkz. Akdağ, 1975: 110-112.

² Kendilerine Bor zaimi de denilen subaşıların Niğde sancakbeylerince Bor nahiyesi subaşılığına tayin edildikleri şu sicil kaydından daha iyi anlaşılacaktır. " Vech-i tezkere budur ki Fahrü'l-ümera Ahmed bey zide fazluhu subaşısı olan Şah Ali'ye vekil olan Ahmed Çelebi olan meclis-i şer'e Ali bin Hasan'ı ihzar idüb didi ki, karye-i Bor'un öşr-i gallatını ve rüsumunu virdüm. Kovanını virdüm, sair oniki pare köyün deştbanlığını sene-i seb'a ve selasin ve tis'a mie zilhiccesi'nün guresinden ilâ ahiri'ssene onyedibin rayicü'l-vakt Osmanî akçeye mukataaya virüb mezkur Ali karye-i Bor'un mukataasını meblağ-ı merkuma kabul idüb..." Bkz. BŞS: 377/112.

1974b: 87; Ergenç 1973: 94) Nitekim Bor mukataası adı altında zikredilen` Bor kasabasına ait öşr-i gallat, resm-i kovan, badiheva, resm-i bostan, resm-i meyhane, ihtisab, deştbanlık ile Bor nahiyesinin 12 köyü deştbanlığına ait vergi gelirleri Niğde sancakbeyleri adına Bor zaimlerinin vekilleri aracılığı ile mukataaya veriliyordu.¹ 1531-1533 yıllarında 17000-22000 akçe arasında değişen miktarlarla mukataaya verilen söz konusu vergiler (BŞS. 377/105, 112, 119, 123, 138, 149, 168, 174) mevcut bilgilere nazaran Niğde sancakbeyi haslarından olmalıdır.

Subaşının emrinde asâyişin sağlanmasına yardımcı olan *asesler* ve aseslik teşkilatının (Akdağ 1974b: 87, 380-381) 1531 yılı Ağustos başlarına kadar Bor'da mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte Bor kasabasında kurulan asesliğin, birkaç hafta sonra halkın tepkisiyle kaldırıldığı oldukça ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Bu hususla ilgili olarak, 1531 yılı Ağustos başlarında Bor subaşı Sinan'ın, geceleri Bor çarşısının hırsızlara karşı korunması için bir ases tayin edilmesini mahkemede tescil ettirmesiyle Bor'da aseslik kurulmuştu. Ancak bir kaç hafta sonra kasaba halkının topluca mahkeme önüne gelerek hep bir ağızdan "...çarşumuzda ases olgelmiş değildir. Bize ases gerekmez..." şeklindeki tepkilerinden sonra aseslik görevini üstlenen Bor amili Tanrıvirmiş'in görevinden feragat etmek zorunda kaldığı, bu husustaki mahkeme hüccetinden anlaşılmaktadır. (BŞS. 377/123, 134) Kasaba halkının asesliği reddetmesi, muhtemelen hırsızlık vak'alarından çok aseslik yoluyla getirilen vergi yükünün daha fazla ağırlık teşkil etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Kısa bir müddet için yıllığı 600 akçeye mukataaya verilen ancak halkın tepkisiyle kaldırılan asesliğin daha sonraları yeniden teşkil edilip edilmediği hakkında bilgi edinilememektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ülufeli subaşılıklar kaldırılmış, şehir ve kasabaların asayışı sancakbeylerine bırakılmıştır. Bu idarî değişiklik gereğince, her sancakbeyi sancağındaki kazalara adamlarından birini subaşı olarak tayin etmeye başlamıştı. (Akdağ 1974b: 94) İncelediğimiz dönemin başlarında Bor kazasında durum biraz daha farklıdır. 1618-1623 yıllarında Bor kazasında iki ayrı subaşının görev yaptığı görülmektedir. Her ikisi de üç ayda bir olmak üzere periyodik olarak değiştirilen söz konusu subaşılardan biri Karaman Beylerbeyinin Bor kadısına, diğeri

¹ Bu hususta birçok örnek bulunmakla beraber tipik bir tanesini aşağıya alıyoruz: "Mukataa-i Bor sebeb-i tahrir-i sicil budur ki, karye-i Bor'a zaim olan Sinan Subaşı meclis-i şer'e Tanrıvirmiş bin Mehmed'i ihzar idüb didi ki, iş bu Tanrıvirmiş'e karye-i Bor'un deştbanlığı ve badihevası ile ve oniki pare köyün deştbanlığı ile ve karye-i Bor'da olan öşr-i gallat ve resm-i bostan cümlesin sene-i tis'a ve selâsin ve tis'a mie yılı tamam olunca yiğirim ikibin akçe [ye] mukataaya virdüm diyicek..." Bkz. BŞS. 377/149. Resm-i meyhane ve ihtisabın da yine aynı şekilde mukataaya verildiği ile ilgili olarak Bkz. BŞS. 377/105, 174, 178.

de Niğde sancakbeyinin yine Bor kadısına hitaben yazdıkları inhâ mektuplarıyla tayin edilmekteydiler.¹

Söz konusu yıllarda Karaman Beylerbeyince gönderilen subaşılar Bor kazası'nın merkezi olan Bor kasabasında beylerbeyinin hassına ait resm-i ihtisab, resm-i boyahane, badiheva, resm-i arus, cürm ü cinayet, resm-i çift, bennak, caba, âdet-i ağnam öşr-i gallat, öşr-i bağat, resm-i kovan, resm-i asiya, kaçgun, yava gibi vergileri (BŞS. 378/102, 104, 115) Karaman beylerbeyisi hesabına, Niğde sancakbeyi tarafından gönderilen subaşılar ise Bor kazasının nahiye ve köylerinde adı geçen sancakbeyi hassına ait resm-i arus, cürm ü cinayet, badiheva, kaçgun kul, yave gibi vergileri (BŞS. 378/106, 110, 113) sancakbeyi hesabına toplamaktaydılar. Aynı yıllarda Bor subaşılarının "zaim" adıyla da anılması yukarıda izah ettiğimiz gibi onların vergi toplama veya mali görevleri ile ilgili olmalıdır.²

Bor kasabasında IV. Murad dönemi sadrazamlarından olan Bayram Paşa (1637/1638) zamanında Karaman Eyâleti Defterdarlığı'na bağlı Barut İmalathanesi'nin kurulması,³ Bor kazasında daha önceleri beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına ait vergi gelirlerinin, bu defa barut imalatı finansmanında kullanılmasını gerektirmiştir.⁴ Söz konusu imalâthânenin faaliyeti ile beraber artık Bor kazası subaşılarında söz edilmemektedir. Bor subaşılara ait asayiş görevi, barut imalatının devam ettiği yaklaşık 38 yıllık bir dönem boyunca Karaman defterdarlarınca Bor'a gönderilen ve kendilerine *Barut-ı Siyah Emîni* (BŞS. 380/ 97-98), *Barut-ı Siyah Voyvodası* (BŞS. 380/129) veya "Dink Zabiti" (BŞS. 381/348) adı verilen görevlilerce sağlanmıştır.

İncelediğimiz dönem subaşılarının görevlerine gelince, bu dönemde Bor subaşıları sancakbeyi veya beylerbeyinin itimadını kazanmış kimseler arasından seçildikleri için, doğrudan merkezden emir almazlar, merkezden gönderilen bir emrin yerine getirilmesi için de kendilerine beylerbeyi buyrulduyu gönderilirdi.⁵ Yine subaşılar cemiyet düzenini korumak için hükümdarın iradesiyle meydana getirilen ve

¹ Beylerbeyi subaşılarının tayini ile ilgili olarak bkz. BŞS. 378/104, 111, 123, 125, 142; Sancakbeyi subaşılarının tayini ile ilgili olarak da bkz. BŞS. 378/106, 113, 120, 142.

² Bor subaşılara aynı zamanda zaim denmesiyle ilgili olarak bkz. BŞS. 378/22, 107, 122, 123.

³ 1665 yılına ait sicil kaydında zikredilen "...kasaba-i mezburede kadimden zabt ve tasarrufumuzda olan iki göz değirmenimizin harkı üzerinde bundan akdem müteveffa Bayram Paşa [nın] bina eylediği barut karhânesinin..." ibaresi Bor'daki baruthânenin IV.Murad'ın sadrazamı Bayram Paşa zamanında kurulduğunu göstermektedir. Bkz. BŞS. 380/129. Sicil kaydında zikredilen ve 1637-1638 yıllarında IV. Murad'ın sadrazamı olan Bayram Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya 1311: 36.

⁴ Bu hususta Bor Hasları Mukataası gelirlerinin siyah barut ocaklığı olduğu ile ilgili bir çok kayıt arasından mesela bkz. BŞS. 379/74; BŞS. 381/345-346, 349.

⁵ Mesela Seferi Hümayun sırasında ordunun gıda maddeleri ihtiyacının bir kısmının Bor kazasından günün rayicine göre satınalma yoluyla sağlanmasında, Bor Subaşısı Beylerbeyince mübaşir tayin edilmişti. Bkz. BŞS. 378/117.

Örf-i Osmani denilen kanunların (Anhegger-İnalçık 1956: IX) uygulanmasından¹ sorumlu oldukları gibi, gerek örfi hukuk ve gerek şerî hukuk çerçevesi içinde, suçluların yakalanması ve yakalananlar arasında suçları kadî hükmüyle sabit görülenlerin cezalandırılmasını sağladılar.²

Bor subaşları cezaların infazını kendilerine ayrılan konaklarda yerine getirirlerdi. Bununla ilgili olarak 1618 yılı Nisan ayı başlarına ait bir sicil kaydına göre, Bor subaşları daha önceleri kasabanın halkla meskun olmadığı bir yerinde veya Zimmiyân Mahallesi'nde ikamet ediyorlarken söz konusu tarihte kasaba kethüdasınca Bal Hasan Mahallesi'nde satın alınan bir evde ikamet etmeye başlamışlardı.³

b) Voyvoda:

Osmanlılar'a Balkan Slovenleri'nden geçen bir idarî müessesedir. Voyvodalar kendi voyvodalık arazilerine giren, havass-ı hümayûna ait arazi veya vezir, beylerbeyi, sancakbeyi haslarını idare eden ve gelirlerini toplayan, bunların yanısıra nüfuzları altındaki arazinin asayiş ve güvenliğini temin eden memurlardır. (Göyünç 1969: 53; Uzunçarşılı 1984a: 321) Bor çevresinde çeşitli dönemlerde subaşlar ve voyvodalar olmak üzere görevlendirilen memurlar arasında gördükleri hizmetlerin nitelikleri bakımından temelde farklılık bulunmamaktadır. Ancak söz konusu görevlilerin hangi dönemde, hangi mansıp sahibinin dirliğine ait vergileri toplamaya memur edildikleri durumu değişmektedir. Buna göre muhtemelen 1637-1638 yıllarına kadar Karaman beylerbeyileri ve Niğde sancakbeyilerince Bor ve çevresi haslarında vergi toplamak ve asayişini sağlamakla görevlendirilen subaşlar,⁴ söz konusu mansıp sahiplerine ait has gelirlerinin Bor'daki Siyah Barut Ocaklığı'na ayrılmasıyla⁵ yerlerini Siyah Barut voyvodalarına bırakmışlardır.⁶ Siyah Barut Ocaklığı'na ayrılan, bir başka ifade ile Bor

¹ "... zikrolunan kaza ve karye ahalileri mezkuru kendüye subaşı bilüb subaşığa müteallik umur-ı örfiyede ana müracaat eyliyeler..." Bkz. BŞS. 378/125.

² "... şer' ile üzerine fesad ve şenaat sabit olan ehl-i fesadın dahi haklarından şer' ile lâzım geleni icra-i şer' idüb, hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye iş itdirmiyesiz. Bkz. BŞS. 378/123.

³ (Evail-i Rebiü'l-ahir 1027) 1618 Nisan başlarına ait söz konusu sicil kaydına göre Bor Subaşları 1618 yılından önceleri kasabanın halkın mezkun olmadığı bir yerinde veya Zimmiyân Mahallesi'nde kendileri için ayrılan bir evde ikamet ederlerdi. 1618 yılında Bal Hasan Mahallesi'nde kasaba kethüdası tarafından satın alınan bir evde ikamet etmeye başlamışlar. Ancak mahalle halkının ileri gelenleri subaşıya ait evden evlerinin gözetlenmesi, subaşının hizmetinde olan kimselerin teklifsizce evlerine girerek tencere, leğen, kazan gibi ihtiyaç maddelerini istemeleri ve mahpusların siyaset olunmaları sırasındaki feryatlarından rencide ve huzursuz olmalarından dolayı söz konusu evin satılması ve subaşların mahalleleri dışında eskiden olduğu gibi تنها bir yerde ikametlerinin sağlanması için mahkemeye müracaat etmişler ve bu konuda mahallelerinde subaşların sakin olmalarının men edilmesi hakkında hüccet almışlardı. Bkz. BŞS. 378/5.

⁴ Bkz. Subaşı başlığı altında verilen bilgiler.

⁵ Bkz. sayfa 77'de 4 no'lu not.

⁶ Söz konusu voyvodalara bazan siyah barut emini, bazan da dink zabiti denilmektedir. Konularla ilgili olarak Bkz. BŞS. 380/97-98, 129; BŞS. 381/348.

kasabasındaki baruthanenin faaliyeti için harcanan "Bor Hasları Mukataası" gelirleri artık sözü edilen tarihlerde Karaman Hazinesi defterdarlarının uhdelerine geçmiş, Bor kasabasındaki Siyah Barut voyvodaları da Karaman Eyâleti defterdarlarının, söz konusu mukataa gelirlerini toplayan görevli memurları olmuşlardır. Barut imalâtının devam ettiği yaklaşık 38 yıllık bir dönem boyunca söz konusu voyvodalar aynı zamanda Bor kazasında cereyan eden asayişle ilgili bütün mes'elelere de müdahale etmişlerdir.

Muhtemelen 1675 yılında Karaman Eyâleti Defterdarlığı'nın kaldırılması ve buna bağlı olarak hizmet veren Bor Barut İmalâthanesi'nin de kapatılmasıyla¹ bu defa Bor Hasları Mukataası'nın Havass-ı Hümayûna bağlandığı, Bor kazası voyvodalarının da merkezce tayin edilen ve Havass-ı Hümayûn adına görev yapan memurlar şeklinde mansıp değiştirdikleri görülmektedir. (BŞS. 382/35) 1637-1675 döneminde "Siyah Barut Voyvodası" adıyla anılan Bor voyvodaları, Bor'daki baruthanenin üretim faaliyetinden de sorumluydular. Bunların görevlerine tayinleri, Karaman defterdarlarının, seçtikleri voyvoda adayını Karaman Hazinesi Divan tezkeresiyle Bor kadısına bildirmeleri şeklinde gerçekleşiyordu. (BŞS. 381/404) Daha sonraki dönemlerde Bor haslarının Havass-ı Hümayûn'a katılmasıyla, kendilerine "Kasaba-ı Bor Voyvodası" da denilen (BŞS. 381/6) Bor kazası voyvodalarının artık hükümdar beratıyla merkezden tayin edildikleri düşünülmelidir.

c) *Kasaba Kethüdası:*

Şehri ilgilendiren hususların hallinde özellikle de devletle olan ilişkilerde reâyâyı temsil mevkiinde gördüğümüz şehir kethüdalarına (Ergenç 1982: 107) XVII. yüzyıl Bor'unda, yüzyılın başlarında "kasaba kethüdası" (BŞS. 378/5), yüzyılın ikinci yarısında "şehir kethüdaları" (BŞS. 381/212) adlarıyla rastlamaktayız.

XVII. yüzyıl Bor kasabası kethüdaları ile ilgili bilgilerimizin sadece iki sicil kaydıyla sınırlı kalması, söz konusu ehl-i örf mensupları ile ilgili yeterli bilgi vermemizi kısıtlamakla beraber, burada bazı tesbitlerimizden söz edeceğiz. Sicil kayıtlarından ilkinde göre, Bor kasabası kethüdasının, 1618 Mart sonlarında Karaman beylerbeyisince tayin edilen Bor subaşlarına hizmetlerini yürütmeleri için bir bina satın aldığına bakılırsa, Bor kasabası kethüdalarının devletle ilişkilerini, eyâlet merkezinde devleti temsil eden beylerbeyi aracılığı ile sağladıkları düşünülebilir. Söz konusu binanın halkla meskun bir mahalle içinde bulunmasıyla, subaşılık hizmetlerinin görülmesi sırasında özellikle suçluların "siyaset olunmaları" sırasında mahalle halkının rencide

¹ Bu hususlarla ilgili olarak "Barut Üretimi" başlığı altında da bilgi verilmiştir.

olmaları üzerine bu defa kasabanın "ricâl-i müslimin" denilen ileri gelenleri veya bir başka deyişle eşrafının, mahalle halkı adına araya girerek aynı binanın satılması ve subaşı konağının kasabanın تنها bir köşesine alınması yolunda mahkeme hücceti çıkmasını sağlamaları, kasaba kethüdasının yaptığı icraatta kasaba ileri gelenlerine karşı sorumluluk taşıması gerektiği gibi bir intiba uyandırmaktadır.¹ Zamanla bu sorumluluk iyice su yüzüne çıkacaktır. Nitekim (15 Receb 1085) 15 Ekim 1674 tarihli ikinci sicil kaydında sayıları ikiye çıkan ve bu tarihlerde kendilerine "şehir kethüdarları" denilen kimselerin kasaba halkını temsil eden dört kişinin yetkisiyle seçilmeleri veya azledilmeleri², XVII. yüzyılın ikinci yarısında artık kasaba kethüdalarının kasaba ileri gelenlerine karşı mutlak sorumluluk içinde bulduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

XVII.yüzyılın başlarında Bor kasabası kethüdalığı görevini bir zimmînin ifâ etmesi (BŞS. 378/5), kasaba halkını temsil mevkiinde bulunan kethüdaların seçiminde, müslüman-zimmî ayırımının değil, liyâkatlı olup olmamanın ön plânda tutulduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şehir kethüdalarının, devletin reâyâyâ yüklediği tekâlifin yerine getirilmesi sırasında adaletin tesisi, reâyânın dileklerinin merkeze iletilmesi ve şehir halkının darlık ve sıkıntılarının giderilmesi (Ergenç 1982: 108) gibi görevlerinin, Bor kasabası kethüdalarınca da yerine getirildiği düşünülebilir.

d) Mübâşir:

"Mübâşir" terimi bazı yazarlarca, resmî bir işin halledilmesi için devlet adamlarınca gönderilen memur (Pakalın 1951: 592) veya tahsilat işleriyle görevli kimselere verilen ünvan (Karamursal 1940: 137) gibi genel anlamlarıyla açıklanmaktadır. İncelediğimiz dönemde de mübâşirlere söz konusu anlamlarla ilgili görevler tevcih edilmektedir. Örnek olarak tesbit ettiğimiz dokuz sicil kaydı içinde vergi tahsil edenler anlamı ile ilgili beş, resmen halledilmesi gereken hususlara yönelik de dört sicil kaydı göze çarpmaktadır. Sözü edilen kayıtlar çerçevesinde 1618-1679 yılları arasında Bor kazasına gönderilen mübâşirleri

a) Beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda gibi mansıp sahiplerine ait vergileri toplayanlar (BŞS. 378/130; BŞS. 380/120; BŞS. 381/367; BŞS. 382/40)

b) Merkezden avârız-ı divâniye çerçevesinde kürekçi tayin etmekle görevlendirilen (BŞS. 379/65),

¹ Bu hususlarla ilgili olarak bkz. BŞS. 378/5.

² " İşbu sene-i Hamse ve Semanin ve Elf Recebi'nin onbeşinci gününden kasaba-i mezbure vekilleri Hacı Hasan ve Mehmed ve Hacı Fettah ve Hacı Hüseyin marifetiyle şehir kethüdaları azl,yerlerine bâisü'l-kitâb Mehmed bin Abdülkerim ve İbrahim nam kimesneler nasb olundu." Bkz. BŞS. 381/212.

c) Zabıta veya asayiş vak'âlarının halli için beylerbeyi veya beylerbeyi mütesellimince tayin edilenler ¹,

d) Anadolu'nun orta koluna, bu arada Bor kazasına yeniçerilerin sefere katılmalarını temin için merkezden yeniçeri ağasınca görevlendirilen (BŞS. 381/379) gibi gönderilme konularına göre tesbit edebilmekteyiz.

2. *Ehl-i Şer'*:

a) *Kadı*:

Kadının aslî görevi ahali arasındaki "haklaştırma" yetkisinin icra edilmesidir. (Akdağ 1974b: 96-97) Özer Ergenç'inde işaret ettiği gibi, bu görev aslında İslâm hükümdarına aittir. İslâm ülkelerinin gelişmesi ve işlerin de çoğalmasıyla kaza yetkisi kadınlara tevdi edilmiş ve kadılık müessesesi zaman ilerledikçe köklü bir hale gelmiştir. İslâm devletlerinin müesseseler bakımından en ileri tekâmül etmiş yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda dolayısıyla kadılık da, büyük öneme haiz bir memuriyet haline gelmişti.² *Mevlânâ* payesi alan Bor kazası kadıları, XVII. yüzyılın ilk yarısında 150, ikinci. yarısında 200 akçe yevmiye ile tayin ediliyorlardı. (BŞS. 378/26; BŞS. 379/48; BŞS. 381/212) 150 akçe yevmiye ile kadı tayin edilenler XVI. yüzyıldan beri Hariç Elli medreseleri müderrisleri arasından çıktığına göre (Uzunçarşılı 1984c: 89), Bor kazası kadılarının da hariç elli medreseleri müderrisleri arasından intihab edildikleri düşünülebilir. Bor kazası kadılarının tayinleri Anadolu kadıaskerinin kadı adayını padişahın kendilerini kabulleri sırasında huzur-ı hümayûnda okunması ve iradesini almasından sonra (BŞS. 381/4, 212; Uzunçarşılı 1984c: 87) durumu ilgiliye bir mektubla bildirmesiyle gerçekleşiyordu. (BŞS.378/89; BŞS. 381/263) Bor kazası kadılarının tayinlerini gösteren kadıasker mektublarında berattan hiç söz edilmemekle beraber, ilgili kadı adayının beratı da bu arada hazırlanmış olmalıdır.³

İ.Hakkı Uzunçarşılı, Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'ne dayanarak kaza kadılarının görev sürelerinin (müddet-i örfiyelerinin) yirmi ay olduğunu, bu süreyi dolduranların İstanbul'da kadıasker dairesine gelerek iki yıl mülâzemette bulduklarını ve daha sonra yeniden başka bir kadılığa tayin edildiklerini (Uzunçarşılı 1984c: 94) bildirir ise de, XVII. yüzyıl sicillerindeki bazı kayıtlarda söz konusu görev süresinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Mesela 1084 Rebiü'llevveli başlarında

¹ BŞS. 378/42; BŞS. 379/18; (Bu hususta aynı sayfada iki adet belge vardır.)

² Ergenç 1973: 115; Osmanlı padişahının diğer görevleri yanında adaleti tesis etme, can ve mal güvenliğini sağlama gibi önemli fonksiyonlarına daha önce işaret edilmişti. Bkz. Asayiş başlığı altında verilen bilgi.

³ Özer Ergenç'in tesbitine göre, tayin işleminin tamamlanması beratın ilgili kadı adayına intikalinden sonradır. Bkz. Ergenç 1973: 116.

(1673 Haziran sonlarında) Bor kadısı tayin edilen Mevlânâ Abdurrahman'ın görev süresi onbir ay sürecekti. (BŞS. 381/212) Yine bir başka sicil kaydına göre (1085 muharremi başlarından) 1674 Nisan ortalarından itibaren 10 ay süre ile Bor kadılığını tasarruf etmesi istenen Mevlâna Mehmed söz konusu sürenin bitiminden sonra, görevini Payas kadılığında Bor kadılığına tayin edilen Mevlâna Derviş Mehmed'e bırakacaktı. (BŞS. 381/263)

Söz konusu örnekler dışında kadıaskerlerin inha mektuplarında kadıların görev süreleri ile ilgili bilgilere rastlanmaması, bu hususta kesin bir yargıya varmamızı engelliyor ise de, muhtemelen kadılığa talip olup tayin için sıra bekleyenlerin sayılarındaki artışlar, XVII. yüzyıl için tesbit edilen 20 aylık görev süresinde (Uzunçarşılı 1984c: 156) zaman zaman esneklik yapıldığı gibi bir intiba uyandırmaktadır. Devletçe kendilerine herhangi bir ücret ödenmeyen kadılar, ölenlerin terekelerinin varisleri arasında taksim edilmesi işlemi ile yapacakları diğer resmî işlemler için alacakları belirli ücretlerle geçimlerini sağlıyorlardı. Kazaların büyüklüklerine göre söz konusu resmî işlemlerden elde edilecek günlük toplam gelirler itibarî bir meblağ teşkil ediyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, XVII. yüzyılın ilk yarısında 150, ikinci yarısında 200 akçelik itibarî bir gündeliğe (BŞS. 378/26; BŞS. 379/48; BŞS. 381/212) sahip olan Bor kadılarının 1642'lerde çeşitli işlemlerden aldıkları ücretler aşağıdaki gibiydi. (BŞS. 380/137-138)

	Akd-i nikâh Bakire- Dul	İ'taknâme	Sicillat	Resm-i kitabet (hüccet, nakl-i şahade, arzı vs.)	İmza	Mürasele	Resm-i Kısmet Binde %0
Kadı	20 -	50	8	20	12	6	15
Hademe-i Mahkeme	5	16	-	25	-	-	-

Osmanlı idarî teşkilâtı eyâlet ve sancak denilen askerî ayırımın yanısıra, bir de kaza denilen mülkî-sivil bir ayırımı tâbi tutulmuştu. Kadının doğrudan başşehre bağlı olan hüküm bölgesi diyebileceğimiz kaza ayırımı (Akdağ 1974b: 82), aynı zamanda kadının doğrudan Divan-ı Hümayûn'a bağlı ve oradan emir alan (Akdağ 1955: 48) sivil hükümet idaresi sistemi içinde yer alması demekti (Akdağ 1974b: 82) Ayrıca kadının ahali arasındaki haksızlıkların giderilmesi ile idareci kesimin icraatının kontrol edilmesini de içine alan geniş bir haklaştırma yetkisine sahip olduğunu biliyoruz. (Akdağ 1974b: 96-97) Bundan başka, kadının şehrin imar faaliyetlerinin ve ticarî

hayatının düzenlenmesi, esnafın teftişi, şehre bol ve ucuz yiyecek sağlanması, şehrin su ihtiyacının giderilmesi, vakıfların kontrolü (Ergin 1936: 75-81; Akdağ 1955: 51; Ergenç 1974: 127-129) gibi önemli fonksiyonlar da yüklenmeleri, kadılara ait görevlerin idarî, adlî, beledî şeklinde üç kategoriye ayrılmasını teamül haline getirmiştir.¹ Tipik bir kaza örneği teşkil eden Bor kazasında da kadıların söz konusu başlıklar halinde analiz edilen görevlerini karakteristik bir tarzda görmek mümkündür.

Mustafa Akdağ'ın XVI. yüzyıl için kadıların arada herhangi bir idarî mekanizma olmaksızın doğrudan merkezî hükümetten emir aldıkları (Akdağ 1955: 48) şeklindeki tesbitinin, XVII. yüzyılda bir kesinlik ifade etmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde Bor kazasına merkezî hükümetten gönderilen fermanlar ve hükümler, ya doğrudan Bor kadılarına hitaben veya ortak sorumluluk taşıyacak şekilde hem Karaman beylerbeyilerine ve hem de Bor kadılarına hitaben gönderilmekteydi. Bir üçüncü şekilde merkezden intikal eden emirler daha vardı ki, bunlar Bor kadılarına doğrudan gönderilmemekte, birinci derecede sorumluluk Karaman beylerbeyilerine ait olacak şekilde gönderilen fermanlar beylerbeyilerince buyruldu veya divan tezkeresi halinde düzenlenerek eyâlet dahilindeki kadılara, bu arada Bor kadısına da tamim edilmekteydi. Şimdi bu hususları örneklendirebiliriz. Mesela tekâlif-i divaniye, cizye gibi vergi mükellefiyetinin yerine getirilmesi (BŞS. 378/113; BŞS. 379/108; BŞS. 380/148; BŞS. 381/351; BŞS. 382/35, 46, 48, 56) veya sefer-i hümayûn için bina ustaları arasından lağımcı temin edilmesi (BŞS.378/111) merkezden resmi evrak getirdiği sırada kaza dahilindeki menzillere ulaşan ulakların, at ihtiyacının sağlanması ve yanlarına kılavuz verilmesi (BŞS. 379/95, 96; BŞS. 380/135, 161, 162, 169) ya da kaza dahilinde bulunan altı bölük sipahileri ile yeniçerilerin seferler sırasında, zamanında orduya katılmalarının sağlanması (BŞS. 381/367) gibi hususlarda merkezî hükümet Bor kadısına doğrudan ferman veya hüküm gönderilmekteydi. (Evail-i Şevval, 1051) 1642 yılı Ocak ortalarında gönderilen bir fermana göre, Şücaeddin kazası ahalisinin "ayda bir il üzerine devre" çıkarak "evleri üzerine konan" ve "bilâ emr-i şerif salgun salub ve konak ve göçek ve hidmetkâr akçesi, binamaz akçesi, hüccet akçesi" isimleri altında kanunsuz bir çok akçelerinin alınması fiiline karışan kadıları Mevlâna Hüseyin ile naibi, kethüdası, emini ve diğer adamlarının söz konusu yolsuzluklarının araştırılmasında Karaman beylerbeyi ile Bor ve Niğde kadıları ortak sorumluluk taşıyacaklardı. (BŞS: 380/137-138)

Üçüncü olarak 1611 yıllarında Niğde Sancağı kadılarına, bu arada Bor kadısına ordu ihtiyacı için iştirâ yoluyla kazaları dahilinden deve ve bargirler satın alması, (BŞS. 378/109-110), 1678'lerde de yine Bor kadısına "Bor kazası askerî

¹ Söz konusu ayırım için bkz. Akdağ 1955: 48-51; Ergenç 1973: 119-129; Uzunçarşılı 1984c: 109.

taifesinin” teftişi ve “memur oldukları sefer-i hümayûna” zamanında katılmaları (BŞS. 381/101, 367) gibi hususlarda Karaman beylerbeyliğince gönderilen divan tezkerelerinin aynı hususlarda Karaman beylerbeyisini birinci derecede sorumlu tutan fermanın, beylerbeyince divan tezkeresi haline getirilerek ilgili kadılara tamim edilmesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Merkezden gönderilen emirlerin dışında, bazen de eyâlet veya sancak dahilindeki özel görevlerin yapılmasına nezaret için gerek Karaman beylerbeyilerinden gerekse Niğde sancakbeyilerinden Bor kadılarına inha mektubu şeklinde gönderilen emirler de vardı. Bu husustaki inha mektuplarının konuları daha çok beylerbeyi veya sancakbeyi haslarında görevlendirilen subaşılarda ilgiliydi. (BŞS. 378/104, 110, 112, 113, 115, 117, 118, 120, 123) Bunlardan başka barut üretilen 1637-1676 dönemi boyunca Bor kadılarına Karaman Eyâleti defterdarlarından da “tahsili lâzım umur-ı mühimme malları vâki” olduğunda divan tezkeresi gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu divan tezkerelerinin âdet-i kadimeden olduğu belirtilmekte ve kadıların bu hususta ayrıca emr-i şerif talep etmemeleri istenmekteydi. (BŞS. 379/93; BŞS. 380/146; BŞS. 381/388)

Bor kadılarının idarî diğer görevleri arasında müezzin, imam, hatip, muallim-i sıbyan gibi ilmiye mensupları ile kayyim, tekyenişin, müteveli gibi vakıf mensuplarından ölüm, yaşlılık, feragat, görevlerinde ihmal ve kusuru görülmekten dolayı azli gibi sebeplerle görevlerinden ayrılanların yerlerine yenilerinin tayini için hükümdar katına arzda bulunma yetkileri vardı. (BŞS. 378/127; BŞS. 379/70, 85, 90; BŞS. 381/225, 314, 315, 372, 381; BŞS. 382/57, 66)

Kaza dahilinde şer’î hukuk alanına giren her türlü davalara kadı tarafından bakılmaktadır. Bunları nikah akdi, boşanma, varisler arasında tereke taksimi, vakıflar, borç-alacak, alım-satım, vekâlet, vesayet, hibe, nafaka, cürüm ve cinayetle ilgili her türlü davalar şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Bunlar içinde kayda değer gördüğümüz iki husus bulunmaktadır. Birincisi askerî sınıf mensuplarının terekeleriyle ilgilidir. Bu cümleden olarak, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Bor kadılarına zaman zaman Bor kazası dahilinde ölen askerî sınıf mensuplarına ait terekelerin varisleri arasında taksimi, bir diğer ifade ile “askerî kassamlık” görevinin de verilmiş olmasıdır. (BŞS. 379/79; BŞS. 381/81, 239, 381, 382) İkincisi (4 Zilhicce 1085) 1 Mart 1675’de cereyan eden ve kadıların bu dönemdeki ilmî yeterliliklerine ışık tutan bir adli vak’adır. Söz konusu tarihte raiyyet rüsumunu vermedikleri iddiasıyla mahkemeye intikal eden Bor kasabası papazlarıyla

ilgili bir davada, söz konusu papazlar delil olarak rahiplerin raiyyet rüsumundan muaf olduklarına dair mahkemeye bir fetva takdim etmişlerdi. Bor kadısı ilgili fetvada geçen “rahip” kelimesini “Lisan-ı Türkî’de keşiş, Lisan-ı Farişî’de papas istimal olunur” şeklinde yorumlamış ve duruşmayı papazlar lehine sonuçlandırmıştı. (BŞS. 381/277) Halbuki “Keşiş” kelimesinin Farsça (Devellioğlu 1970: 613; Şükün 1984: 1548), “Papaz” kelimesinin de Yunanca (Türk Dil Kurumu 1988: 941) olduğu göz önüne alınırsa, bu dönem kadılarının ilmî yeterliliklerindeki noksanlıkları çağrıştıran bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi davalar “meclis-i şer” veya “mahfil-i kaza” ibareleriyle isimlendirilen¹ mahkeme salonlarında görülüyor ve bu esnada kadının huzurunda davacı, davalı, şahitler, şuhudü’l-hal denilen bilirkişi heyeti, mahkeme katipleri, muhızrlar hazır bulunuyorlardı.

Konu ile ilgili sicil kayıtları incelendiğinde, kasaba halkının sıhhat, beslenme ve çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi gibi köklü problemlerin, bir başka deyişle beledî mes’elelerin hallinin de kadılara ait önemli görevlerden olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin birim fiyatlarının tesbiti demek olan narh vermek en başta gelir. Bor kadıları narh verme işleminde ahali ve esnafın görüşlerini ayrı ayrı almaktaydılar. (BŞS. 379/113; BŞS. 380/179; BŞS. 381/413) İkinci olarak pazarların muhtesip tarafından kontrolü, mal darlığına sebep olanlarla, çarşı ve pazarlar dışında mal satanların men edilmesi (BŞS. 378/117; BŞS. 381/119, 401), esnafın üreteceği mallar ve vasıflarının esnaf şeyhiyle beraber tesbiti, (BŞS. 380/14) üçüncü olarak vakıf malları arasında olup, halkın sıhhatini ilgilendiren hamam, içme suyu gibi tesislerin hizmetteki devamlılıklarının temini için gerekli hallerde onarımlarına, özellikle de mahallelere su şebekesinin yaygınlaştırılmasına nezaret, (BŞS. 379/33, 97, 102, 103) en son olarak da inşaatların özellikle bina, bina duvarı gibi yapıların naib, mimar ve ehl-i vukuftan oluşan bilirkişi heyetiyle incelenmesi ve çevreye zararı olmayacak şekilde düzenlenmesinin sağlanması (BŞS. 378/61; BŞS. 380/69-70) gibi görevlerini tesbit edebilmekteyiz.

b) Naib:

İncelediğimiz dönemde naipler, kadıların yoğun işlerini hafifleten yardımcıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. “Bor kazası niyabeti” ibaresiyle ifade edilen naiplik

¹ Mahkemeye intikal eden davaların büyük bir ekseriyetinde “meclis-i şer” ibaresi kullanılmaktadır. Ondan daha az olmakla beraber “mahfil-i kaza” ibaresinin de, sıkça kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu hususta meselâ bkz. BŞS. 379/1, 2, 4, 5; BŞS 380/8, 11, 13, 14; BŞS. 381/32, 33, 37, 44.

görevi, Bor kazası kadılarının inhasıyla, kendilerine kuzât denilen ve daha önceleri kadılık yapmış olan ilmiye mensuplarından birine tevcih ediliyordu. (BŞS. 380/80, 81) Mevcut kayıtlardan görev süreleri hakkında fikir edinilememekle beraber, kendilerini tayin eden kadıların görevleri sona erince naiplerinin de görevlerinin sona ereceği düşünülebilir.

Görevlerinin niteliği açısından kadılarla naipler arasında fark görülmemekle beraber, naiplerin görevlerinin, bağlı buldukları kadıların kendilerine verdikleri yetkiler çerçevesinde sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Bor kadıları naipleri bazı mescid imamaları, köy vakıfları mütevellileri ve ferraş, çerakdar gibi vakıf hizmetlilerinin azli ve yerine yenilerinin nasbı için hükümdar katına arzda bulunurlar. (BŞS. 378/116; BŞS. 379/89; BŞS. 380/148; BŞS. 381/389) Bunların yanısıra ölüm olayları, arazi sınır anlaşmazlıkları, mahallelere tarh edilen avâriz türü vergiler, miras taksimleri gibi adlî vak'aları bizzat olay mahallinde rical-i müslimin denilen bilirkişi heyetiyle beraber keşfederler ve çözümün hangi yolda olması lâzım geldiğini duruşma esnasında meclis-i şer'e bir rapor halinde takdim ederlerdi. (ŞS. 380/3, 9, 34; BŞS. 381/171, 244, 245, 247)

c) *Mahkeme Kâtibi:*

Kadıların yazışma işlerini yürüten memurlardır. Hükümet, eyâlet ve sancak merkezlerinden gönderilen ferman, berat, hüküm, kadıasker mektubu, serdar ve kethüdayeri inha mektupları, beylerbeyi buyrulduzu ve inha mektubu, eyâlet (beylerbeyi) divanı tezkeresi, eyâlet hazinesi divan tezkeresi, sancakbeyi inha mektubu, nakibü'l-eşraf kaimmakamı mektubu ile mahallinde kadıların yetki ve sorumlulukları altında tutulan hüccet, ilâm, mürasele, vakıfnâme, i'taknâme, davalara ait siciller, çeşitli mukata'a ve vergilerin muhasebesine ait kayıtlar "sicill-i mahfuz" da denilen şer'îye sicil defterlerine bürokratik yazışma usüllerine göre katipler tarafından düzenlenerek kaydedilirdi. Kendilerine "kâtibü'l-hurûf" da denilen ve bazen şuhûdü'l-hal heyeti arasında yer alan mahkeme katiplerinin (BŞS. 378/84; BŞS. 379/18, 34; BŞS. 381/94-95) içlerinde "Çelebi" ünvanı alanlar (BŞS. 378/65) da olduğuna göre, bunların "*imam, hatip, tarikat şeyhleri, kadı, müderris, derviş, seyyid* gibi ilmiye mensupları veya dinî erkanın oğullarından" oldukları (Ergenç 1973: 226-227) düşünülebilir.

İncelediğimiz dönemde katiplerin ücretleri "hademe-i mahkeme" ibaresi altında diğer mahkeme görevlileriyle, (BŞS. 380/137-138) "katibiyye" ibaresi altında

da müstakilen, çeşitli davalar sırasında aldıkları (BŞS. 381/265) belirli meblağlardan oluşmaktaydı.

d) Muhzirbaşı ve Muhzırlar:

Cürüm ve cinayet dışındaki diğer hukuk davalarında duruşma ile ilgili olarak, mahkemelerde ihzar müessesesi bulunmaktaydı. İşte sözü edilen davalarla ilgili kişileri duruşma sırasında meclis-i şer'e kadının emriyle getirip götürünlere muhzırlar, bunların başlarındaki kimselere de muhzırbaşı denilmekteydi. (Akdağ 1974b: 100-101)

XVI. yüzyılın ilk yarısında Bor nahiyesinde görevli muhzırların görevleri hakkında “meclis-i şer'e ihzarı lâzım olanı ihzar idüb” veya “taleb-i şer'e ihzarı lâzım olanları marifet-i kadı ile taleb-i şer'e ihzar eyleyüb” (BŞS. 377/49) denilmekteydi. 1530'da Larende, Niğde, Aksaray, Ortaköy, Ürgüp, Ereğli gibi şehir ve kasabalar bir muhzırlık bölgesi kabul edilerek *defters-i hakanide* hazinenin “mukataa-i ihzariye” denilen yıllığı toplam 7000 akçelik bir gelir kalemi olarak kaydedilmiş ve saray kapıcılarından İsmail'in muhtesiplik görevinden mazul oğlu Mehmed ağaya beratla iltizam edilmişti. (BŞS. 377/49)

Kendisine aynı zamanla muhzır denilen Mehmed ağanın Bor kasabası dahil bütün Bor nahiyesinin ihzariyesini (Evâil-i Şevval, 937) 1531 yılı Mayıs sonlarından itibaren muhtemelen bir yıllığı 500 akçeye ortaklık teşkil eden (berveç-i iştirak) üç kişiye iltizamla verdiğini görmekteyiz.¹ Söz konusu üç kişiye de muhzır denildiğine göre², Mehmed ağanın bunların üzerinde yani, muhzırbaşılık statüsünde bulunduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim 1532 yılına ait bir kayıta Bor ihzarını altı aylığına 600 akçeye iki kişiye iltizama veren Mehmed Ağa'nın bu defa hem “muhzır” ve hem de “muhzırbaşı” olarak anılması konuya açıklık getirmektedir. (BŞS. 377/159)

XVI. yüzyıl boyunca sırasıyla altı bölük halkı (kapıkulu süvarileri), yeniçeriler ve Dergâh-ı Âli kapıcıları muhzırbaşılık görevine getirilmişlerdir. (Akdağ 1974b: 100; Ergenç 1973: 309; Özdemir 1986: 196) 1673'de Konya muhzırbaşılığına 1 yıllığına beratla tayin edilen kimsenin “Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşılığı'na” mensup kimseler arasından seçildiği (Oğuzoğlu 1980: 84) göz önüne alınırsa, sicil kayıtlarına nazaran XVII. yüzyılın birinci ve ikinci yarılarında sadece *şuhudü'l-hâl* heyeti arasında bazen bir ve bazen de iki kişi olarak kaydedildiklerini gördüğümüz muhzırların (BŞS.

¹ İlgili sicil kaydında iltizamın süresi belirtilmemekle beraber, başka bir yerde 1529-1530 yıllarında Bor mukataası ihzariyesinin dokuz aylığına 350 akçeye iltizama verildiği göz önüne alınırsa, söz konusu iltizam süresinin de, bir yıllık olması gerekir. Bu hususlarla ilgili olarak bkz. BŞS. 377/19, 41, 56.

² Bkz. 1 no'lu notta gösterilen belgeler.

378/46, 69; BŞS. 380/28; BŞS. 381/64, 115-116, 155, 186, 229) da, beratla tayin edilen ve Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşları arasından seçilen muhızrbaşların emrindeki muhızrılardan oldukları düşünülebilir.¹

Ücretlerine gelince, mahkemelere intikal eden davalarda hak sahiplerinin tahsil edilen toplam alacaklarının yüzde ikisi muhızrbaşların hakkı olarak kabul edilmişti. (Ergenç 1973: 123, 309-310) (Evasıt-ı Şevval, 1085) 1675 Ocak ortalarına ait bir tereke davasına nazaran muhızrılardan aldıkları ücreti diğer mahkeme görevlileri ile birlikte “hüddamiye ve ihzariye” ibaresi altında görmekteyiz. Söz konusu tereke davasında hüddamiye ve ihzariye adı altındaki meblağ toplam terekenin % 0,36 sını teşkil etmekteydi. (BŞS. 381/265)

3. *Ehl-i Seyf:*

Osmanlı klasik döneminin en esaslı askerî unsurunu tımarlı sipahiler oluştuyordu. 1527-1528 malî yılına ait bir bütçe raporuna göre, 27000 kapıkulu ve cebelüleriyle beraber tahminen 70-80 bin civarında da tımarlı sipahi ordusu mevcuttu. (Barkan 1979: 287) XVI. yüzyıl ortalarında ülufeli denilen kapıkullarının 41000 nefer civarında olmalarına karşılık tımarlı sipahiler cebelüleriyle beraber yaklaşık 200000 nefere ulaşarak (İnalçık 1940-1941: 242) çıkabileceği sayı limitini yakalamış bulunuyordu. Tımarlı sipahilerin bu parlak durumu uzun süre devam edememiştir. Çünkü, Orta Avrupa’da savaşlar esnasında ateşli silahlar kullanan Alman piyadeleri karşısında ok, yay, kılıç, mızrak, gürz gibi geleneksel silahlarla mücadele eden tımarlı sipahilerin yetersizlikleri anlaşılınca, Kanunî özellikle tüfekli yeniçerilerin sayılarını arttırmıştı. (İnalçık 1951: 654-655; İnalçık 1964b: 56)

Kanunî döneminde birbirini izleyen savaşlar ve devamlılık kazanan deniz seferlerinin masraflarını finanse etmek üzere toplanan tekalif-i divaniyenin mutad hale gelme ve yıldan yıla artma eğilimine girmesiyle, çiftçiye ek bir vergi yükü gelmiş ve bu zümrenin gittikçe fakirleşmesine, bunun sonucunda çiftini bırakarak *levend* denilen başıboş zümre arasına katılanlarda, günden güne artma başlamıştı. Diğer taraftan reâyânın fakirleşmesi dirliklerin kıymetten düşmesine, yani tımarlı sipahilerin de zarara uğramalarına ve merkezî yönetim aleyhine tavır takınmalarına yol açmıştı. (Turan 1961: 13)

¹ 1621-1622 yıllarına ait bir alacak davası dolayısıyla muhızrbaşı mevacibinden söz edilmektedir. Muhızrbaşı ile ilgili tek belge olan söz konusu kayıt, Bor kazasındaki muhızrbaşının varlığına işaret etmekle beraber, kendisinin ait olduğu sosyal tabaka ile ilgili bir ipucu bulunmamaktadır. Bkz. BŞS. 378/884.

Timarlı sipahilerin merkezî yönetime karşı aldıkları tavrın XVI. yüzyılın ikinci yarısı başlarında belirgin bir hale geldiğini gösteren en önemli örnek Şehzade Beyazid olayında Anadolu sipahilerinin, şehzadenin safında yer almalarıdır. Bu cümleden olarak, 1559'da babası Kanûnî'yi tahttan indirmek üzere Konya'da isyan çıkaran ancak başarı sağlayamayan Şehzâde Beyazid'e, isyan sırasında yardımcı olan Anadolu sipâhileri, padişahın gözünden düştüler ve itimadını kaybettiler. Böylece bu kabil olaylara bir daha meydan vermemek ve âsâyiş meselelerini kökünden çözmek için, kapıkullarının Anadolu'ya yayılmalarına izin verildi. (Akdağ 1945: 423) Anadolu'ya yayılan kapıkulları şehir, kasaba hattâ köylere kadar yerleşmişler, çift ve çubuk sahibi olarak hayat sürmeye başlamışlardı. (Akdağ 1947: 300)

Şehzade Bayezid olayından sonra Şehzade'nin tarafını tutan timarlı sipahilerin dirlikleri ellerinden alınmış, ancak bu durumda olanların sayısı oldukça fazla olduğundan cezalı olanların çoğu affedilmişti. (Turan 1961: 166-167) Ancak artık mahlûl kalan büyük timar ve zeâmetler "erbab-ı istihkaka tevcih olunmayup" mirî mukataa şekline dönüşmeye başlamıştı. (İnalcık 1940-1941: 243-244) Ayn-ı Ali Efendi XVI. yüzyıl sonları itibariyle timarlı sipahi mevcudunu cebelüleriyle beraber 100000 civarında gösterir (Barkan 1979: 290) ise de, 1570 de başlayan Kıbrıs seferi sırasında hallerinden memnun olmayan timarlı sipahilerin ilk defa olarak savaştan kurtulmak için firar, dirlikten feragat, sefere gitmeme gibi kötü alışkanlıklara tevessül etmeleri, daha sonraları bu kabil tutumların mesela III. Murad dönemi İran seferlerinde daha da yoğunlaşarak devam etmesi (Akdağ 1945: 424), XVI. yüzyıl sonlarındaki seferlere katılan timarlı sipahilerin gösterilen sayıdan çok daha düşük olduğu mesajını vermektedir. Nitekim 1578'den itibaren başlayan ve 1606 yıllarına kadar devam eden Avusturya savaşları (İnalcık 1973: 42) ile 1597-1610 tarihleri arasında Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları dönemlerinde pek çok timar erbabının isyan haline geçmeleri veya Celâlî şeflerinin saflarına katılmaları yüzünden, timarlı sipahilerin mevcudunda büyük bir düşüş olduğu ve 1610 yıllarında mevcudun muhtemelen 20-30 bin civarına kadar indiği kabul edilmektedir. (Akdağ 1945: 425)

Timarlı sipahilerin Osmanlı ordusunda sebep olduğu zaafiyetin önüne geçebilmek ve askerî kuvvet açığını kapatabilmek amacıyla merkezî idarenin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapıkullarının mevcudunu kademe kademe artırdığı göze çarpmaktadır. Katip Çelebi'ye göre, 1562-1563 yıllarında 41479 nefer olan kapıkulları mevcudu 1566'da 48317'ye, 1588-1589 yıllarında 64425'e, 1595-1596 yıllarında 81870'e, 1609-1610 yıllarında da 91202'ye ulaşmıştır.¹ Diğer taraftan yine

¹ Katip Çelebi 1280: 131-132; Ayn-ı Ali Efendi'ye göre 1610 yıllarında kapıkullarının toplam mevcudu 88839 idi.Bkz. İnalcık 1964a: 55; Ayn-ı Ali Efendi 1280: 88-97.

Şehzade Beyazid'in isyanı sıralarında, çeşitli sebeplerle köyünü terketmiş olup kendilerine “çiftbozan” denilen gençlerin sayıları artmıştı. Kendileri için yeni geçim sahaları arayan bu kitle, mevki sahipleri için ucuz yoldan hizmetçi veya muhafız besleme imkânı bahşediyordu. Bu durum XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “kapı halkı” deyiminde değişme meydana getirmiş, kul aslından olan yeniçerilerden ve altı bölük sipahilerinden ayrı olarak, onlarla ilgisi bulunmayan bir zümrenin yeni bir müessesenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İşte XVII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeylerinin maiyetinde görülen kapı halkı, sekban ve sarıcalardan oluşuyordu. (Akdağ 1945: 423-424; Cezar 1965: 265-274) Sekban ve sarıcaların müessese halinde teşkilatlanmaları XVII. yüzyılın başlarında yani Nasuh Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bizzat Nasuh Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. (Akdağ 1945: 424)

XVI. yüzyılın ikinci yarısından, XVII yüzyıl başlarına kadar Osmanlı geneli için ortaya koyduğumuz ehl-i seyf ile ilgili bu panoramadan sonra Bor ve çevresindeki örneklerinden hareketle, XVII. yüzyılda söz konusu askerî müesseselerle ilgili ne gibi gelişmeler olduğu meselesini belgelerin verdiği imkanlar ölçüsünde ele alacağız.

a) Tımarlı Sipahiler:

XVI. yüzyıl başlarında Karaman Eyâleti'nin bazı bölgelerinde bu arada Bor nahiyesinin de ekseri köylerinde “Malikâne-Divânî” terimiyle nitelendirilen bir toprak tasarruf şekli uygulanıyordu.¹ Bor nahiyesi köylerinde sakin olan tımarlı sipahiler de, muhtemelen Karamanoğulları döneminden intikal eden ve “iki baştan tasarruf” da denilen (Barkan 1980a: 165) bu sistem içinde mutalaa ediliyorlardı. Bu cümleden olarak Bor nahiyesi tımar köylerinin hububat, bağ, bostan, kovan öşürleriyle, çift, bennak, caba, ganem, badiheva resimlerini kapsayan ve “hasıl-ı malikâne ve divânî” adı altında tahsil edilen vergilerin yarısı yani divânî hissesi söz konusu köylerde sakin tımarlı sipahilere ayrılmaktaydı.² Bor kazasının bazı köylerinde XVI. yüzyılın son çeyreğinde “malikâne-divânî” sistem uygulaması devam etmekle beraber, yüzyılın başlarına nazaran uygulamada çözümlenin başladığı göze çarpmaktadır.³ 1576-1642 yılları arasında Amasya'da ziraî yapı nüfus ve iskân üzerinde değişimlerin ele alındığı bir araştırmada, XVII. yüzyılın ilk yarısı sonlarında tesbit edilen duruma göre Celâlî istilasî döneminden beri süregelen karışıklıklar yüzünden, malikâne tasarruf edenlerden çoğunun gerçek sahipleri olduklarını gösteren temessüklerinin bulunmaması sebebiyle, Amasya'da malikâne köylerinden bir çoğunun yeniden devlet hazinesi gelirlerine

¹ TT. 455/668, 698; Bu hususta ayrıca bkz. Barkan 1980a: 169.

² 1518 yılında Bor nahiyesinin 24 köyünden 22'sin de söz konusu sistem uygulanıyordu. Bu hususta bkz. TT. 455/668-698.

³ 1584'lerde Bor kazası köyleri arasında gösterilen 34 köyden 18'inde malikâne-divânî sistemin varlığına işaret edilmiştir. Bkz. KK. 135/101-119.

intikali sağlanmışır. (Özel 1993: 166-168, 238) Bu durum göz önüne alındığında, muhtemelen Bor kazasındaki malikâneelerin de, XVII. yüzyılın ilk yarısında söz konusu duruma paralel olarak statü değişikliğine uğradığı düşünülebilir.

1522 tarihli icmal defterinde, Bor'a ait öşr-i gallat, resmi çift, bennak, caba, ağnam gibi vergi gelirlerinden oluşan 10330 akçelik birinci mukataa ile yine resm-i asiyab, bac-ı bazar, cizye, keyl, ihtisab ve kapan, meyhane, badiheva, cürm-ü cinayet, arus gibi vergi gelirlerinden oluşan 21670 akçelik ikinci mukataa toplam 32000 akçelik vergi dilimini meydana getiriyor ve "merdan-ı timar der nefis-i şeh" ibaresi altında (TT 387/162) muhtemelen bazı zaimler ile timarlı sipahilere hisseler halinde paylaştırılıyordu.¹ 1531-1533 yıllarında söz konusu mukataaların Bor zaimleri (subaşları) tarafından Niğde sancakbeyi adına tasarruf edilmesine bakılırsa² artık söz konusu yıllarda Bor'daki mukataaların timarlı sipahiler arasında paylaştırılmasından artık söz edilmemektedir.

Sicil kayıtlarına göre XVII. yüzyılın başı ve sonu itibari ile Bor kazası timar köylerinin 13'ü geçmemesi,³ Kanuni'nin ilk yıllarına göre timar köylerinde bir hayli azalmalar olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Bir beylerbeyi buyrulduğuna nazaran XVII. yüzyıl ortalarında timarların "sahib-i sefer erbabı" timarı ile mahlûl olan ve bir daha sipahilere verilmemek üzere Mevkufat Kalemi'ne ayrılan timarlar şeklinde ikiye ayrılması (BŞS. 379/71) bu dönemde timar sistemindeki çözülmenin ibretli bir ifadesidir. Diğer taraftan XVII. yüzyılda Bor kazasında timarlı sipahilerle ilgili olarak tespit ettiğimiz timar dağıtım usûlleri, timarlı sipahilerin tutumları, geçinme güçlükleri ve timar tevcihlerindeki karışıklıklar gibi hususlar söz konusu çözülmenin boyutlarını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

XVII. yüzyılın başı ve sonu itibarıyla Bor kazasında timar dağıtılmasında,

- a) Beylerbeyilerin tevcih tezkeresi verdikleri sipahilerin bu tezkerelerini merkezden berat ettirmeleri, (ŞS. 378/118; BŞS. 379/173; BŞS. 381/219),
- b) Merkezî hükümetin doğrudan timar tevcihi yapması (BŞS. 378/111),
- c) Alaybeyinin mektubu üzerine merkezce adaylığı tasdik edilen sipahi adayına tevcih tezkeresini vermesi için, beylerbeyinin yine merkezce uyarılması,⁴

¹ Söz konusu icmal defterinin Niğde Livası'na ait "Timar-ı zuema ve sipahiyan" ibaresi altında gösterilen bazı önemli dirlik gelirlerinin bulunduğu mahaller arasında, 3 adet "nefs" de bulunmaktadır. (Bkz. TT. 387/333) Bor'un da ilgili defterde "nefs" kaydedildiği (bkz. TT. 387/162) göz önüne alınırsa böyle bir sonuç ortaya çıkar.

² Bu hususta "Subaşı" başlığı altında verilen bilgiye bakılmalıdır.

³ Bu hususta bkz. BŞS. 379/67, 75, 100, 111; BŞS. 380/100; BŞS. 381/219, 230, 269, 364, 387; BŞS. 382/40 ve Tablo IV.

⁴ Tezkereli timar tevcihinde kendilerine beylerbeyilerince timar tevcih edilenlerin berat almak üzere tezkere ile devlet merkezine teklif edilmeleri usûlü klasik Osmanlı döneminin belli başlı timar

d) Serdar-vezirlerin beylerbeyiler gibi timar tevcih tezkereleri verdikleri sipahilerin bu tezkerelerini merkezden berat ettirmeleri gibi usüllere rastlanmaktadır. Muhtemelen XVII. yüzyılın uzun seferlerinde görülen bu son kaidenin sicil kayıtlarına nazaran tek örneğine 1645-1656 yılları Girit savaşlarında rastlanmaktadır. Söz konusu yıllar Girit kuşatmalarında serdar vezir Hüseyin Paşa'nın maiyetindeki beylerbeyilerin eyâletlerinde mevcut olan timar ve zeametlerin mahlûl kaldıkça berat almak üzere merkeze tevcih tezkeresi ile teklif edebilme yetkisine dayanarak bir çok tevcihatta bulunduğu bilinmektedir.¹

Aynı dönemde Karaman Eyâleti'ndeki kazalardan Bor kazası timar ve zeametlerini de paşanın aynı esas çerçevesinde lâyük gördüğü sipahilere tevcih ettiği bu hususla ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. (BŞS. 379/69,71,81,113) XVII. yüzyılda Bor kazası timarlarından tezkereli timarlar 3000, merkezce tevcih edilenler 2000, serdar-vezir tezkeresi ile tevcih edilenler ise Girit kuşatmalarında gösterilen yararlık oranında terakkilerle 6000-33000 akçe arasında değişen değerlere haiz olmuştu. (BŞS. 378/111, 118; BŞS. 379/69, 71, 73, 81, 113; BŞS. 381/219)

XVII. yüzyıl Bor kazasında timarların mahlûl kalması ve sıkça el değiştirmesi sebepleri incelendiğinde, timarlı sipahilerin ya sefer yoklamalarında mevcut bulunmadıkları veya sefer esnasında firar ettikleri² gibi problemlerle karşı karşıya gelinmektedir. Esasen bu durum sadece Bor kazası ile sınırlı değildir. Söz konusu problem XVII. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Anadolu'nun orta kolunda bulunan Anadolu, Karaman, Maraş, Adana, Sivas eyâletleri kadılıklarına gönderilen ferman metinlerinden de anlaşıldığı kadarıyla, bütün Anadolu'ya şamil bulunmaktaydı. Söz konusu ferman metinleri diğer askerî kesimle beraber timarlı sipahilerin de seferlere katılmalarının sağlanmasında büyük müşkilat çekildiğini göstermektedir. Seferlere katılmayanlara kadılar ve mütesellimlerce idâm, hapis, şiddetli dayak "reâyâyâ ilhak" gibi cezalar verilmesi yolunda ikazlar yapıldığı halde, yine de seferlere katılmayanların

tevcih usûllerindendi. (Bkz. Barkan 1979: 315; Beldiceanu-Steinherr 1979:92-96) Ancak nadir de olsa 1656 yılında Karaman beylerbeyine gönderilen iki ayrı fermanda görülen durum tezkereli timar tevcihinde izlenen prosedürün tersine işletilmesi şeklinde cereyan etmişti. Bkz. BŞS. 379/67, 78.

¹ Seferlerde kim serdar olursa onun maiyetindeki beylerbeyilerin timar ve zeâmet defterleri serdarın emrinde bulunurdu. Hizmet edenlere veya ceza görecek olanlara ait tevcihat ve mahlulata söz konusu defterlere kaydedilmek üzere serdarın emriyle karar verilmesi genel kaide idi. Vezir Hüseyin Paşa da, bu çerçevede bir çok tevcihat yapmıştı. Bkz. Uzunçarşılı 1973: 334.

² Bu hususla ilgili olarak mesela bkz. Vezir-i âzam Halil Paşa'nın (Uzunçarşılı 1973: 127) 1618 yılı Tebriz ve Erdebil seferi sırasında sefer yoklamasında mevcut bulunmayan Balut Ağacı köyü sipahileri (BŞS. 378/117); 1649 yılı Girit kuşatmasında firar eden Balut Ağacı köyü sipahisi (BŞS. 379/78); yine 1649 yılı Girit kuşatmasında yoklamalarda mevcut bulunmayan Salmanlı köyü sipahisi ve cebelüsü (BŞS. 379/67); IV. Mehmed'in 1672 yılı Lehistan seferi (Uzunçarşılı 1973: 422) sırasında yoklamalarda mevcut bulunmayan Şamardı nahiyesi Kerekendi köyü sipahisi (BŞS. 381/408). Bunlardan başka daha bir çok seferlerde mevcut bulunmayan sipahilerle ilgili olarak ayrıca bkz. BŞS. 378/118, 125; BŞS. 379/113; BŞS. 381/219, 364.

veya seferler esnasında firar edenlerin önüne geçmek mümkün olmuyordu. (BŞS. 380/168, 170; BŞS. 381/340; BŞS. 382/27)

XVII. yüzyılın ilk yarısında devlet müesseselerindeki bozulmaların sebeplerini ve çözüm yollarını klasik yorumlarıyla ele alan ve hükümdarları ikaz eden nasihatnâme yazarlarından Ayn-ı Ali Efendi, Koçi Bey ve *Kitab-ı Müstetâb* yazarı, timarların kanunların tesbit ettiği kimselere değil, aksine rüşvet verenlere, nüfuzlu kimselerin adamlarına verildiğinde hemfikir olmuşlardır. (Ayn-ı Ali Efendi 1280: 75-81; *Kitab-ı Müstetâb* 1983: 4, 8, 39; Koçi Bey 1939: 23, 38-40, 47, 50-54) Timarlı sipahilerin âdet haline getirdikleri sefer yoklamalarında mevcut bulunmamak veya seferler sırasında firar gibi haller, XVII. yüzyılın sözü edilen klasik yorumcularının söz konusu ortak teşhislerinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıktığı şüphe götürmez bir gerçektir.

XVII. yüzyılda timarlı sipahilerle ilgili bir başka önemli mesele, gelirlerindeki azalmanın beraberinde getirdiği geçim sıkıntısıydı. Geçim sıkıntısına sebep olan olaylardan birincisi, Celâli zulmüyle yerlerinden göç eden reâyânın 1622 yılına geldiğinde, hâlâ eski yerlerine dönmemeleri sonucu zirai üretimin durması, bu arada sipahilerin de “mahsulatına külli noksan müretteb” olmasıydı. (BŞS. 378/130) İkincisi 1679’da piyasada bolca dolaşan *Esedî guruş*, *Zolota*, *Sümün* ve *Pare* gibi yabancı paralar karşısında, akçenin devletin tayin ettiği rayiç (resmî kur) altında işlem görmesi ve bunun sonucu olarak da bennak, mücerred gibi resimleri akçe hesabıyla toplayan timar ehlinin gelirlerinde önemli azalmalara sebep olmasıydı. Sipahilerin merkezî hükümet nezdinde yaptıkları şikayet karşısında, problemin çözümü için merkezin izlediği siyaset, akçenin rayicini katı bir tutumla korumaya çalışmaktan ibaret kalmıştı. (BŞS. 382/64)

Timarların dejenere olmasını, Ayn-ı Ali Efendi’nin de işaret ettiği gibi, türlü sahtekârlıklar sonucu bir timarın bir kaç kişinin beratında olmasından dolayı nizalı - durumun uzun süre sürüp gitmesinde de aramalıdır. (Ayn-ı Ali Efendi 1280: 75-81) XVII. yüzyılın başlarında tespit edilen bu durumun Bor kazası örneğinden hareket edilirse, XVII. yüzyılın ikinci yarısı başlarında da bütün şiddetiyle sürüp gittiği söylenebilir.

Bu hususla ilgili olarak, Bor kazası köylerinden Kenisehisar (Kilisehisar) zeâmetinin (Evâil-i Şaban 1065- Evâsıt-ı Muharrem 1067) 1655 yılı Haziran ortalarından 1656 yılı Kasım başlarına kadar sürekli el değiştirdiği izlenmektedir. Bu cümleden olarak 1655 yılında 20000 akçelik Kilisehisar zeâmetini merkezde “hilâf-ı

inha” aldığına kanaat getirilen Divan-ı Hümayûn müteferrikalarından Siyavuş’un elinden söz konusu zeâmet alınarak Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mehmed Çavuş’a verilir. (BŞS. 379/94) Bu işlem sürerken Kilisehisar zeâmetinin gerek 20000 akçelik kılıç hakkına ve gerekse daha önceleri üzerine zam yapılmasıyla oluşan 43000 akçelik bölümüne sahip olan ve Girit kuşatmalarına katılmakta olan Ali bu sırada ölür. Söz konusu zeâmetin tamamı ölen Ali’nin oğlu İbrahim tarafından kendi üzerine berat ettirilir. Daha önceki tevcihin de Defter-i Hakani’ye şerh verilmemesi (BŞS. 379/100) üzerine nizalı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu arada İbrahim’in de ölümüyle söz konusu zeâmetin mahlûl kaldığını zanneden Girit serdarı Hüseyin Paşa, serdar-vezirlik yetkisine dayanarak yanında 10 yıldan beri hizmet eden Niğde Sancağı Alaybeyisi Sun’ullah’a zeâmeti tevcih eder ve tezkiresini merkeze yollar. Merkez bu defa zeâmeti Sun’ullah’a üzerine berat ettirir. Ancak müteferrika Siyavuş bu arada bir yolunu bularak zeâmeti yeniden üzerine alır. Gerekli şerhler verilmediğinden durum iyice karışmıştır. Önce müteferrikadan alınan zeâmet, Sun’ullah’ın hakkı olduğuna kanaat geritilerek ona tevcih edilir. Ancak daha önceleri zeâmetin 20000 akçelik kısmını beratla elinde bulunduran Mehmed Çavuş’la Sun’ullah bu defa nizalı duruma düşmüşlerdir. Divan-ı Hümayun’da yapılan duruşma sonunda zeâmetin tamamının Sun’ullah’ın hakkı olduğu sonucuna varılarak Mehmed Çavuş’un elindeki temessükleri alınır ve zeâmet Sun’ullah’a tevcih edilir. (BŞS. 379/76, 100) İş bununla da kapanmaz, sabık Vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed Paşa’nın evlatlığı olan müteferrika Siyavuş’un (BŞS. 379/74; Uzunçarşılı 1973: 331), Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olur olmaz Sun’ullah ve Mehmed Çavuş gibi rakiplerini alt ederek Kilisehisar zeâmetine müteferrikalık ûlufesi (günlük 100 akçe) karşılığında yeniden sahip olduğunu görüyoruz. (BŞS. 379/66) Müteferrika Siyavuş’un söz konusu zeâmeti yeniden ele geçirmesinde merkezî idare içindeki nüfuzu ile beraber, Köprülü’nün şiddetle muhalefet ettiği Girit serdarı Hüseyin Paşa’nın (Uzunçarşılı 1973: 340-342) daha önceki icraatlarını da tasvip etmiyerek kaldırmak istemesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

b) Yeniçeriler:

XVII. yüzyıl boyunca Bor kasabası ve çevresinde ikamet eden yeniçeriler, başta da belirttiğimiz gibi, muhtemelen diğer kapıkullarıyla beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısı başlarında gönderilmiş olmalıdırlar.

Şehir ve kasabalara *yasakçı* ünvanıyla yerleşen yeniçerilerin söz konusu yerleşim merkezlerindeki kumandanlarına XVI. yüzyıl sonlarında yasakçıbaşı denilmekteydi. (Ergenç 1973: 100) Daha sonraki dönemlerde yasakçılığın muhteva

yönünden genişlediği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak XVII. yüzyılın ortalarında Bor ve komşu kazalarda görevli yeniçerilerden Dergâh-ı Muallâ yeniçerileri, korucu ve oturaklar ile acemi oğlanları, kuloğulları, topçular ve cebecilerin kumandanlarına artık yasakçıbaşı değil, “yeniçeri serdarı” veya kısaca “serdar” denilmekteydi. (BŞS. 379/64, 112)

Yeniçeri serdarının tayini şöyle gerçekleşiyordu: Yeniçeri ağası serdar adayını ve adayın görevlendirileceği kazayı veya kazaları bir mektupla hükümdar katına bildirir, hükümdar da uygun görürse, ilgili kaza veya kazaların kadılarına hitaben adayın “ağa mektubu mucibince” serdar tayin edildiğini bildiren ferman hazırlanırdı. (BŞS. 379/89) Söz konusu fermanın yanısıra, serdar tayin edilenlere dair ilgili kazaların kadılarına hitaben yeniçeri ağasınca hazırlanan inha mektupları da ayrıca gönderilmekteydi. (BŞS. 381/406; BŞS. 382/49)

Yeniçeri serdarlarının, kumandaları altındaki yeniçeri, topçu, cebeci ve acemi oğlanları gibi askerî kesimlerin görevlerini organize etmek¹, sefer zamanında hep beraber seferlere gecikilmeksizin katılmalarını sağlamak (BŞS. 379/63, 64), bunlar arasında suç işleyenler olursa ilgili mahkeme kararlarından sonra cezalarını bizzat vermek (BŞS. 381/293), yine bu kesimler arasında varis bırakmadan ölenler olursa, mahkemenin izniyle terekelerini nakide dönüştürerek beytü'l-mala teslim edilmesini sağlamak (BŞS. 379/89, 112; BŞS. 381/406), gerekli hallerde avâz-ı divaniye gurubuna giren vergilerin toplanmasına nezaret etmek (BŞS. 379/70) gibi belli başlı görevleri vardı.

1656'larda Niğde, Bor ve Anduğu (BŞS. 379/112), 1672'de Ereğli, Anduğu, Bor, Eyübili (BŞS 381/406), 1679'da da Bor ve Anduğu kazalarının (BŞS. 382/49) birer yeniçeri serdarlığı yetki ve sorumluluk bölgesi ittihaz edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kazalardaki yeniçerilere serdar tayin edilen kumandanlar XVII. yüzyılın ikinci yarısında daima Ağa bölüklerinden 28. bölük mensupları arasından seçilmişlerdir.²

Yeniçeri serdarlarının kumandaları altında bulunanlardan korucu, oturak, acemi oğlanı ve kuloğulları adlarıyla zikredilenler, taşrada görevlendirildikleri yıllardan beri seferler esnasında İstanbul ve civarını korumakla, Dergâh-ı Muallâ yeniçerileri topçu ve cebeciler gibi “ehl-i sefer” ibaresiyle zikredilenler de seferler sırasında

¹ Bu hususla ilgili olarak 1654-1655 yıllarında Niğde'de ikâmet eden yeniçeri serdarı Hüseyin'in Bor ve civarındaki yeniçerilerin sevk ve idaresinde ve özlük işlerinde yeniçeri Mehmed beşeyi yetkili kıldığını belirten ve Bor kadısına hitaben yazılan mektubu hakkında bkz. BŞS. 379/81.

² BŞS. 379/89; BŞS. 381/406; BŞS. 382/49; Ağa bölükleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Uzunçarşılı 1984a: 167-171.

başlarında yeniçeri serdarı olduğu halde seferlere bizzat katılmakla mükelleftiler. (BŞS. 379/63, 64) Yeniçeri serdarlarının emrindeki yeniçeriler ve diğerlerinin barış zamanlarındaki aslı görevleri Bor ve çevre kazalarını can ve mala kasteden eşkiyadan korumaktı.¹ Bor kasabası ve çevresinde ikamet eden yeniçerilerden bazılarının XVII. yüzyıl boyunca ev basma (B:ŞS. 378/78), soygun ve yaralama (BŞS. 379/23; BŞS. 381/293) cinayet (BŞS. 380/174), başkasının tasarrufundaki tarlayı zorla ele geçirmeye teşebbüs (BŞS. 381/83), içki içme (BŞS. 381/32) gibi olaylara karışmaları, asayişi sağlama gibi bir misyonu yüklenen bu askerî zümrenin, söz konusu fonksiyonlarını yerine getirdikleri konusunda ciddi şüpheler doğurmaktadır. Diğer taraftan XVII. yüzyılın ikinci yarısında seferlere sürekli geç katıldıkları için, merkezin sert uyarılarına muhatap olan yeniçerilerin aynı tutumlarını sürdürmeleri² de göz önüne alınırsa, bu askerî zümrenin tembelliğe, başıboşluğa, disiplinsizliğe iyice alıştıkları hususu şüpheye yer bırakmıyacak derecede açıkça gözükmektedir.

Yeniçerileri tembelliğe alıştıran önemli sebepler arasında, reâyânın tasarrufundaki tarlaları ele geçirerek servetlerini artırmaları ve böylece refah içinde yaşamaya alışmış olmaları gösterilebilir. İncelediğimiz dönemde bu hususla ilgili çarpıcı bir örnek durumu açıkça göstermektedir: 1657 yılında Sarı Ali Mahallesi sakini iken (Evâhir-i Cemaziye'lahir, 1076) 1665 yılı Aralık ayı ortalarında ölen, 1657 yılında da yeniçeri serdarı olduğu anlaşılan Elhac Mustafa Beşe'nin Baravun köyünde beş ve Salmanlu köyünde beş adet olmak üzere toplam 10 adet tarlayı tasarrufuna aldığı anlaşılmaktadır. (BŞS. 379/55; BŞS. 380/150)

Yeniçerilerin XVII. yüzyılda dejenere olmalarının önemli bir sebebi de, ocak kanunlarına uyulmaksızın dışarıdan yeniçeri ocağına nefer kaydedilmesidir. (Uzunçarşılı 1984a: 477-479) Nitekim bunun örneğine Bor kasabasında da rastlanmaktadır. 1671-1672 yıllarında Divân-ı Âli yeniçeriliğine alındığını bildiren Elhac Abdi bin Hüseyin (Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel, 1084) 1673 yılı Ağustos sonlarında kendisinin sefere katılamayacak kadar ihtiyarladığını beyan ederek "hüsn-i rızası ile reâyâ olmayı ihtiyar eylediğini" mahkeme önünde beyan etmişti. (BŞS. 381/112) (3 Rebiyü'l-evvel 1090) 14 Nisan 1679 tarihine ait Bor kadısına hitaben

¹ Mesela 1679 yıllarında can ve mal güvenliğinin sağlanması için görevlendirilen eşkiya müfettişinin yardımcıları arasında yeniçeri serdarı da vardı. Bkz. BŞS. 382/49-50, 54.

² Mesela (Evâil-i Safer, 1084) 1673 yılı Mayıs ayı sonlarında Anadolu'nun orta kolundaki kadılara gönderilen fermana Lehistan seferinde Kamanıçe, Bender ve Özi muhafazalarıyla görevlendirilen yeniçerilerin bir an evvel seferlere katılmaları istenmekte katılmayanların ise, başlarının kesileceği ihtar edilmekteydi. Bu tehdide rağmen aradan altı ay geçtiği halde katılma gerçekleşmediği için bu defa (Evâil-i Şaban, 1084) 1673 yılı Kasım ayı ortalarında sefere katılmayanların askerî sıfatlarının kaldırılması, resmî kıyafetlerinden tecrit edilmeleri ve reâyâyâ iltihak olunmaları yolunda ikinci bir ferman gönderilmişti. Bkz. BŞS. 381/340, 378. 1672-1676 yılları Lehistan seferleri için ayrıca bkz. Uzunçarşılı 1973: 425-427.

yazılan bir yeniçeri ağası buyruldunda da kuloğlu olmadıkları halde kuloğlu olduklarını iddia ederek yeniçeriler arasına karışan sahtekârlar bulunduğu, böyle iddiada bulunanların babaları odalarında hizmet, acemi oğlanı ve *bedergâh* safhalarından geçtiklerini gösteren tezkerelerinin ellerinde bulunması gerektiği, aksi halde sahte kuloğullarına sahip çıkılmaması bildirilmişti. (BŞS. 382/49) Görüldüğü gibi, sistemin aksayan tarafları yetkililerce zaman zaman sorgulanmakla beraber problemin çözümü yolunda gereken tedbirler alınmamaktaydı.

c) Altı Bölük Halkı (Kapıkulu Süvarileri)

1552 yılında Kayseri mahkemesinde görülen bir dava kaydına dayanan Mustafa Akdağ'a göre, altı bölük halkının veya kısaca sipahilerin Anadolu'ya yayılmaları yeniçerilerden daha öncedir. (Akdağ 1947: 300) Yine Mustafa Akdağ'a göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin yasakçı adı ile köylere kadar yayılarak asayiş işlerini ellerine almalarına kasabalarda da bir nevi polis ve muhızır gibi fonksiyon görmelerine karşılık, sipahiler daha çok büyük şehirlerde bölükler halinde başlarında kethüdayeri olduğu halde toplu olarak tam bir askerî birlik gibi yaşıyorlardı. (Akdağ 1947: 300)

Mes'eleye bu şekilde yaklaşmaktan çok altı bölük halkının kumandanı olan kethüdayerinin hangi sancağa, hangi şehir, kasaba ve köyler gurubuna dağılan sipahilere kumandanlık ettiği veya kısaca kethüdayerlerinin yetki ve sorumluluk bölgelerinden hareketle, mes'eleye yaklaşmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. XVII. yüzyıl başlarında Niğde Sancağı örneğinden, mes'elenin yukarıdaki gibi olduğu izlenebilmektedir. Bu cümleden olarak 1622 yıllarında Niğde Sancağı'nın Niğde, Bor, Ortaköy, Karahisar, Develi, Yahyalı, Ürgüp, Çamardı kazaları, bir başka ifade ile Niğde Sancağı'nın tamamı bir kethüdayerinin yetki ve sorumluluk alanıydı. (BŞS. 378/102)

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kethüdayerinin görev ve sorumluluk alanının daraltıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunun önemli sebeplerinden biri bu dönemde asayiş olaylarına bağlı olarak sipahilerin de sayıca artırılmış olmasıdır. Nitekim 1655-1656 yıllarında sırasıyla bazen Bor tek başına, bazen Bor, Şücaeddin, Anduğu, bir ara Bor ve Şücaeddin en son olarak Bor, Şücaeddin, Ortaköy kazalarının nahiye ve köylerine kadar olan bölge bir kethüdayerinin görev ve sorumluluk bölgeleri ittihaz edilmişti. (BŞS. 379/65, 70, 78, 93) Bir başka dönemde, 1673 yılı Ocak ayı başlarında (Evasıt-ı Ramazan 1083) Niğde ve Bor kazaları kasaba, nahiye ve köyleriyle, aynı yılın Mayıs ayı başlarında (Evahir-i Muharrem, 1084) da Bor, Anduğu,

Şücaeddin ve Kayı kazaları kasaba, nahiye ve köyleriyle beraber bir kethüdayerinin görev ve sorumluluk bölgeleri kabul edilmişti. (BŞS. 381/373, 407, 408) Nihayet 1679 yılı Ağustos ayı sonlarında (Evasıt-ı Receb, 1090) Bor kazası nahiye ve köyleriyle, aynı yılın Kasım ayı ortalarında (Evâil-i Şevval, 1090) da Niğde ve Bor kazaları nahiye ve köyleriyle beraber bir kethüdayerinin görev ve sorumluluk bölgeleri kabul edildiği (BŞS. 382/43, 52-53) anlaşılmaktadır.

Kethüdayerinin tayini, merkezdeki altı bölük ağalarının, kethüdayeri olarak seçtikleri kimse eline ilgili kadı veya kadılara ulaştırılmak üzere verdikleri, inha mektubuyla gerçekleşmiş oluyordu. Kethüdayerinin tayin edildiğini gösteren inha mektubunda, onun görev yapacağı kaza ve kazalar gurubunun kadılarına hitap, kethüdayerinin görev ve sorumlulukları, en sonunda da altı bölük ağalarının imzaları yer almaktaydı. (BŞS. 378/102; BŞS. 379/65; BŞS. 381/373; BŞS. 382/52-53)

Bor kazası veya içinde, Bor kazasının da bulunduğu kazalar gurubuna ait bölgelerdeki kapıkulu süvarilerine veya bir başka ifade ile altı bölük halkına XVII. yüzyıl boyunca kumanda eden kethüdayerleri ile ilgili 10 adet inha mektubundan 4 adedine göre kethüdayerleri “zümre-i silahdaran” adı verilen silahdar bölükleri arasından seçilirken, geriye kalan 6 adedi için “ebna-i sipahiyan” ibaresi kullanıldığından bunların bölükleri tesbit edilememiştir. (BŞS. 378/102, 126; BŞS. 379/65, 70, 78, 93; BŞS. 381/373, 407; BŞS. 382/43, 52-53) Niğde, Ereğli ve Bor kadılarına hitaben 1674 yıllarında gönderilen bir teftişçi buyrulduğuna nazaran, söz konusu kazalar dahilinde, bu arada Bor kazasında görevlendirilen kapıkulu süvarilerinin sipah ve silahtar bölüklerine mensup oldukları anlaşılmaktadır. (BŞS. 381/241) “Ocağın ihtiyarı, emektarı, hayrendiş ve hizmetkârı olub, mahall ve müstehak olmağın...” ibaresinden (BŞS. 379/65, 70, 78, 93; BŞS. 381/373, 407) kethüdayeri seçileceklerin tecrübeli, dürüst, olgun ve faziletli olmalarına azami dikkat sarfedilmeliydi.

Kethüdayerlerinin, kumandaları altındaki sipahilerin görevlerini organize etmek¹, seferler zamanında görev ve sorumluluk bölgeleri olan kaza, nahiye ve köylerde yerleşmiş olan kapıkulu süvarilerini (altı bölük yoldaşlarını) bir araya getirmek, yoklamalarını yapmak ve seferlere gecikilmeden katılmalarını sağlamak, (BŞS. 381/374) altı bölük yoldaşlarının birbirleriyle uyum ve ahenk içinde ilişkilerini sürdürmelerini sağlamak, aralarında suç işleyenler olursa ilgili mahkeme kararından

¹ Bu hususla ilgili olarak (Evâsıt-ı Ramazan, 1083) 1673 yılı Ocak ayı başlarında Niğde’de ikamet eden kethüdayeri Mehmed Ağa’nın Bor kasabası ve çevresi köylerindeki sipahilerin sevk ve idaresinde ve özlük işlerinde Mustafa Ağa’yı yetkili kıldığını belirten ve Bor kadısına hitaben yazılan mektub hakkında bkz. BŞS. 381/408.

sonra cezalandırmak, itaat etmeyenleri “isim ve resimleriyle ve bölükleriyle” tesbit ederek altı bölük ağalarına bildirmek, görev ve sorumluluk bölgelerinde sipahi kılığına girerek reâyâ ve çarşı esnafını tehditle soymaya çalışan levendleri yakalatıp, cezalandırmak üzere mahkemeye sevk etmek (BŞS. 379/78, 93, 107; BŞS. 382/52-53), gerektiğinde avârız-ı divaniye türü vergilerin toplanmasına nezaret etmek (BŞS. 379/70) gibi belli başlı görevleri vardı.

Kethüdayerleri ve emirleri altında bulunan sipahilerin asli görevlerini Bor ve çevre kazaları ölçeğinde ele alırsak, söz konusu bölgede kendilerine yeniçeri serdarları ve emirleri altındaki yeniçeriler gibi reâyânın can ve mal güvenliklerini sağlamak görevinin verildiğini görürüz.¹ XVI.yüzyılın ikinci yarısında yeniçeriler kadar olmamakla beraber seferlere geç katıldıkları için sipahiler de zaman zaman merkezin uyarılarına muhatap olmaktaydılar. (BŞS. 380/168, 170; BŞS. 381/223, 367, 374)

d) Sekbanlar:

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’ya yayılan yeniçeri ve altı bölük halkından (kapıkulu süvarilerinden) başka, beylerbeyilerin kapı halkı arasında ülufeli askerî zümrelere de rastlanmaktaydı. Kendilerine *sekban* ve *sarıca* denilen söz konusu zümrenin kaynağını çiftbozan reâyâ arasından çıkan levendler oluşturuyordu. (Cezar 1965: 264; Akdağ 1974b: 468-471; İnalçık 1978a: 79) XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ordusunun kapıkullarıyla beraber önemli bir bölümünü, beylerbeyilerin kapı halkı olarak orduya katılan sekbanlar meydana getirmekteydi. (Cezar 1965: 364-372)

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ümera kapılarındaki sekbanlar dışında, merkezî hükümet ihtiyaç vuku buldukça levendler arasından kafi miktarda sekban askerini ücretle tutabilmekteydi. (İnalçık 1978a: 79) XVII. yüzyılın ikinci yarısında miktarı bildirilmemekle beraber Karaman beylerbeyinin merkezden gönderilen fermana istinaden Bor kazasından da donanmada istihdam edilmek üzere silahlı levendler temin etmesine, ayrıca bunların masraf ve ücretlerinin karşılanması maksadıyla “ordu harcı” adı altında bir vergi toplaması için mübaşir eşliğinde Bor kadısına “divan mektubu” göndermesine ve söz konusu mektupta bu husustan “mutad-ı kadim” olarak söz etmesine bakılırsa², ihtiyaç vaki olduğunda levendler arasından ayrıca ücretli sekban askeri yazımı âdetinin XVII. yüzyılda da devam ettiği söylenebilir.

¹ 1679 yıllarında can ve mal güvenliğinin sağlanması için görevlendirilen eşkiya müfettişinin yardımcıları arasında yeniçeri serdarıyla beraber kethüdayerini de görmekteyiz. Bkz. BŞS. 382/49-50,54

² “... inşallah bu sal meymenet-i istimâlde derya yüzüne çıkarılacak donanmay-ı hümayûnla maan mükemmel ve müsellâh levendatımız ile bu muhallislerine dahi sefer-i hümayûn ferman olunmağın mühimmat-ı sefer ve levâzımat-ı harciyye imdadı için taht-ı kazanuzda ordu cem olunmak mutad-ı kadim olmağla...” Bkz. BŞS. 379/80.

1679 yılı Aralık ayı başlarına (Evâil-i Zilkade, 1090) ait bir ferman metnine nazaran sekbanların vezir-i âzam ve beylerbeyilerin kapılarından başka, voyvodaların yanlarında da hizmet gördükleri ifade edilmektedir. (BŞS. 382/59) Söz konusu kayda nazaran, Bor kazası voyvodalarının hizmetlerinde de bir miktar sekban askeri olduğu düşünülebilir. Diğer kapıkulu ocaklarında olduğu gibi vezir-i âzam, beylerbeyi ve voyvoda gibi mansıp sahibi kimselerin kapılarında istihdam edilen sekbanların da, bir teşkilatı olduğu anlaşılmaktadır. Sekbanların (kapılı levendlerin) kumandanlarına verilen “bölükbaşı” veya “başbölükbaşı” gibi sıfatların Yeniçeri ocağındaki Sekban ve Ağa bölüklerinin bölük kumandanlarına verilen “bölükbaşı” sıfatından alındığını ifade eden Mustafa Cezar’ın (Cezar 1965: 289) bu tesbiti bizce de kabule şayandır. Ancak, “erkân ve ümera kapılarındaki sekban, saruca ve levendlerin subayları olan bölükbaşılardan amirleri durumundaki başbölükbaşılardan, *serçeşme* tayin ederdi” (Cezar 1965: 291) şeklindeki tesbitinde düzeltilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. 1679 yılına ait bazı sicil kayıtlarına göre, taşrada ümera kapılarında görevli sekbanların kumandanına *başbölükbaşı* veya *serçeşme* denilmekteydi. Başbölükbaşı veya serçeşme olan kimse vezir-i âzâmın maiyeti arasında bulunmakta ve bütün sekban bölüklerinin en büyük kumandanı olan “sekbanbaşı” mektubu gereğince hükümdar fermanıyla tayin edilmekteydi. (BŞS. 382/59)

Bu duruma göre “başbölükbaşı” ile “serçeşme” ayrı ayrı kumandanlar değil, bir kumandanın iki ayrı sıfatıdır. Öte yandan Mustafa Cezar’ın ifade ettiği gibi, ümera kapılarındaki sekbanların “bölükbaşı” denilen kumandanları olduğu hususu doğrudur.

1679 yıllarında serçeşme ve başbölükbaşı olan Yusuf’un, Anadolu’nun orta kolu olan mahallerdeki bölükbaşılardan teftiş etmek üzere sekban ocağı başçavuşu Hasan çavuşu *vekil* ve *başbuğu* sıfatıyla gönderdiğini görmekteyiz. (BŞS. 382/59) Sekbanlarla beraber kendilerinden söz edilen sarıcaların beylerbeyinin kapı halkından olduklarına ve sekbanlarda olduğu gibi yine sarıcaların da çiftbozan reâyâ arasından çıktıklarına daha önce değinmiştik. Gerçekte isim ve kıyafetlerindeki ayrılıklar dışında, mahiyetleri itibarıyla sekban ve sarıcaların arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. (Cezar 1965: 297)

1655 yılı Haziran sonlarına (Evasıt-ı Şaban, 1065) ait bir kayda göre, Karaman Eyâletindeki sarıcaların reâyâyâ zulüm etmeleri ve yeniçerilerin de zaman zaman işlerine karışmaları üzerine, Karaman beylerbeyine gönderilen fermanla, beylerbeyinin kapısında sarıca istihdam etmeğe son vermesi ve kapısındaki bütün sarıcaların yeniden çift ve çubuklarına geri dönmelerinin sağlanması istenmişti. (BŞS.

379/91) Aradan bir yıl gibi bir zaman geçmesine rağmen sarıca istihdamına son verilmediği gibi, Karaman beylerbeyisinin kapısındaki sarıcaların aynı tutumlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.¹ Öte yandan Karaman beylerbeyisinin sekbanları da zaman zaman reâyâyâ zulüm yapmakta sarıcalardan geri kalmamaktaydılar. Bu hususla ilgili olarak 1666 Şubat başlarında (Evâhir-i Recep, 1076) 15 kadar sekbanıyla Bor çarşısı içinde dolaşan Musa bey isimli kimse, bu sırada İstanbul'dan dönmekte olan Karaman defterdarını karşılamak üzere orada hazır bulunan Abdülhalim Çelebi isimli kimseyi bir bahane ile atından yere yıkıp iyice dövmüşler ve ellerini bağlayıp doğruca Konya'ya götürmek istemişlerdi. Bu sırada olaya müdahale eden Siyah Barut İmalathanesi emini Mustafa Ağa'nın "...davanız ne ise meclis-i şer'e varub bihasbe'şşer davanızı görün..." şeklindeki sözüne karşılık sekbanların başında bulunan Musa bey "ben şer bilmem mahkemeye dahi varmam" şeklinde cüretkâr bir cevapla karşılık vermişti. (BŞS. 380/102-104) XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bor'da ve yakın çevrede cereyan eden olaylar beylerbeyi kapısındaki sekban ve sarıcaların da asayiş bozan unsurların başında geldiklerini göstermektedir. Aslında bu durum Anadolu'nun her yerinde varitti. Bu sebeple kapılarda istihdam edilen sekban ve sarıcaların tamamen kaldırılması yolunda 1687-1699 yıllarında merkezî hükümet tarafından pek çok emir neşredilmiş olmasına rağmen, levendliği doğuran şartlar ortadan kaldırılmadığından bu hususta da başarı sağlanamamıştır. (Cezar 1965: 297-304)

¹ Bu hususta Karaman beylerbeyi sarıcalarından birinin Bor kasabasında oturan yeniçerilerden birinden "...hilaf-ı şer' beş gurus..." almasıyla ilgili olarak (Evâsıt-ı Receb, 1066) 1656 yılı Mayıs ortalarına ait dava zabtı için bkz. BŞS. 379/31.

4. Eşraf ve Ayân:

Ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarından başka, şehrin sosyal tabakaları arasında önemli bir yeri de *eşraf* ve *ayân* denilen kimseler oluşturuyordu. Mustafa Akdağ'a göre, söz konusu zümrenin kimlerden meydana geldiğini kesin bir şekilde ifade etmek oldukça zordur. Çünkü Türk tarihi boyunca sosyal sınıfları hukukî ve geleneksel bakımdan kesin çizgilerle ayırmak imkanı bulunmamaktadır. (Akdağ 1974b: 38) Devletle reâyâ arasında şehrin çeşitli problemlerini çözmek için hükümetle doğrudan irtibatı bulunan veya merkezî idarenin reâyâ ile ilgili olarak gönderdiği emir ve isteklerin yerine getirilmesinde onlara yardımcı olan veya onları temsil mevkiinde bulunan kimseler eşraf ve ayân olarak nitelendirilmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu zümreye "şehir veya kasabanın ileri gelenleri" de denilebilir. (Ergenç 1973: 221) Yine Mustafa Akdağ'a göre eşraf ve ayân arasında devlet hazinesinden vazife, dirlik, ulûfe gibi çeşitli isimler altında maaş almakta olanlar da bulunmakla beraber, sadece bu durumlarına bağlı olarak onları bürokrat saymak doğru değildir. Çünkü bu sığata uygun bir tarzda görev yapmıyorlardı. (Akdağ 1950: 333) Mustafa Akdağ'ın söz konusu tesbiti bizce de kabule şayandır. Çünkü aşağıdaki tesbitlerimizde de görüleceği gibi, "kasaba-i Bor ayânı" olarak gösterilenler arasında devletten maaş alanlar da bulunmakla beraber, onların ayân sıfatını taşımaları, devletin bürokratik bir temsilcisi olmalarından ziyade, kasabanın ileri gelenleri safında yer almalarından dolayıdır.

İncelediğimiz dönem sicillerinde eşraf ve ayân denilen kimseler nadiren telâffuz edilmiştir. Bunlardan fahrü'l-kuzâtî'l-İslâm mevlâna Elhac Abdülfettah Efendi, İbnü'l-merhum Şüca' Efendi, Fahrü'l-kuzâtî'l-İslâm mevlâna İbrahim Efendi bin Emir Ahmed Çelebi, Fahrü'l-kuzâtî'l-İslâm mevlâna Abdullah Efendi (BŞS. 378/8, 70) gibi kimseler "kasaba-i Bor eşrafı" arasında sayılmışlardı. "...hâlâ kasaba-i mezburede *dink zabiti* olan fahrü'l-ayân Mustafa Ağa..."(BŞS. 380/36), "... mirî Barut-ı Siyah Kârhanesi zabiti olan fahrü'l-ayân Şatır Mustafa Ağa..." (BŞS. 380/44) gibi ibareler altında kaydedilen ve 1665 yılı tarihini taşıyan dava zabıtlarındaki aynı görevi paylaşan resmi görevliler de Bor kasabası ayânı arasında gösterilmişlerdir. Bunlar dışında 1673 ve 1674 yıllarına ait iki ayrı kayıta kendilerine "ayân-ı kasaba-i Bor" denilen kimseler arasında "...Şeyh Mehmed Efendi bin Asfiyâ ve Seyyid Mehmed Çelebi zabiti-i şürefâ ve Kethüdayeri Hüseyin Ağa bin Abdullah ve Yusuf Çavuş Serdar-ı Yeniçeriyân, Ahmed Ağa bin, Ahmed Ağa ve Hacı Mehmed bin Ahmed ve Hacı Fettah bin Mehmed (BŞS. 381/220, 222) gibi kimseler bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere, Bor kasabası eşraf ve ayânı olarak takdim edilen kimseler arasında muhtemelen kaza kadılıklarından mazûl bazı ilmiye mensupları, tarikat mensupları, seyyidlerden olup

dink zabıtlığı yapanlar, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkullarının ileri gelenleri, yine ehl-i örf ve muhtemelen esnafa mensup olanlar sayılmıştı.

Eşraf ve ayâna mensup olanların kaydedildiği belgelerin alım-satım, miras (BŞS. 378/8, 70; BŞS. 380/36), Bor Baruthanesi'ndeki barut hammaddelerinin miktarlarının zabıt altına alınması (BŞS. 381/222), bir ölüm vak'asının keşfi (BŞS. 380/44), kasaplık etmeyeceklerini beyan edenlerin tesbiti (BŞS. 382/42) gibi günlük konulara münhasır kalması, Bor kasabası eşraf ve ayânının aslı fonksiyonlarını tam manasıyla yansıtmamaktadır. Kasaba halkını ilgilendiren hususların halli ile yine kasaba halkının devletle olan ilişkilerinde reâyâyı temsil eden kasaba kethüdasının “kasaba-i mezbure vekilleri”, yani kasaba eşraf ve âyânınca seçilmesi onların diğer fonksiyonlarını göstermesi bakımından önemlidir.¹

XVII. yüzyıl Bor'unda eşraf ve âyânı belirleyen ünvan ve lakaplar *çelebi*, *efendi*, *ağa* ve *çavuşdur*. XVII. yüzyıl başlarına ait Konya ve Ankara sicillerini inceleyen Özer Ergenç, *çelebi* lakâbı için “ilmiye mensuplarının, dîni erkânın, büyük tüccarların oğulları olan ve babalarının sosyal statü ve kültürel değerlerini sürdüren kişilerin sanı olarak kullanılmıştır. Bilgiliği, soyluluğu, zenginliği ve saygınlığı belirler. Bu açıdan da eşraf ve âyânın da göstergesi durumundadır.” der. (Ergenç 1982:113) Bizim XVII. yüzyıl Bor sicillerinden “çelebi” lakâbı ile ilgili derlediğimiz bilgiler Ergenç'in bu husustaki tesbitlerini teyid etmektedir. Gelişigüzel tesbit ettiğimiz “çelebi” lakâbını taşıyan 35 kişiden 12'si, babaları da kendileri gibi *çelebi* lakabı taşıyanları (BŞS. 378/45, 47, 71, 94, 95; BŞS. 379/7, 15, 25; BŞS. 380/103; BŞS. 381/3, 59, 382); 10'u kendileri *çelebi*, babaları *bey*, *efendi*, *ağa* gibi farklı ünvan taşıyan ehl-i örf, tarikat şeyhi ve ilmiye mensuplarının oğullarını (BŞS. 378/81, 84, 95, 98; BŞS. 379/25, 53; BŞS. 380/2, 32, 103; BŞS. 381/15); 6'sı, babaları *çelebi* kendileri efendi lakâbı taşıyan tarikat şeyhi ve ilmiye mensuplarını (BŞS. 378/41, 70, 71; BŞS. 381/94, 175, 278), 5'i, kendileri *çelebi*, babaları ünvarsız olanları (BŞS. 378/30, 46; BŞS. 380/100; BŞS. 381/94; BŞS. 382/24), 2'si de kendileri *çelebi*, babaları *hacı* ünvanı taşıyanları (BŞS. 379/3; BŞS. 381/112) göstermektedir. Bunlardan babaları ünvarsız ve hacı ünvanı taşıyanlar muhtemelen ticaretle uğraşan kesimden olmalıdırlar.

Çelebi lakabı taşıyanların sicil kayıtlarına nazaran vakıf mütevelliliği (BŞS. 378/47), cüzhanlık (BŞS. 379/15), nakibü'l-eşraf kaim-i makamlığı (BŞS. 379/24), müderrislik (BŞS. 379/53), mahkeme katipliği (BŞS. 380/28, 41), *dink katipliği* (BŞS. 381/53, 293), imamlık (BŞS. 381/382), hatiplik (BŞS. 381/123) gibi görevlerde

¹ Bu hususta “Kasaba Kethüdası” başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

buldukları; *efendi* lakabı taşıyanların da kadılık (BŞS. 378/26, 67, 89, 120; BŞS. 381/46; BŞS. 379/48, 79; BŞS. 380/8), müderrislik (BŞS. 378/94; BŞS. 382/6), hatiplik (BŞS. 379/21; BŞS. 381/15, 124, 305, 410), imamlik (BŞS. 380/41, 51; BŞS. 381/253), esnafılık (BŞS. 381/67, 362) gibi görev ve mesleklerde buldukları görülmektedir. Şu halde gerek *çelebi* ve gerekse *efendi* lakabı XVII. yüzyıl boyunca genellikle ilmiye mensupları ve dinî erkan arasında dönüşümlü olarak yer değiştirmiş, baba oğul birbirlerinin meslek ve sosyal statülerini devam ettiren ulemânın lakabları olmakta devam etmiştir. Diğer taraftan “İlyas Çelebi bin Seydi Bey” (BŞS. 378/95), “İbrahim Çelebi bin Halil ağa” (BŞS. 378/81), “Niğde Alaybeyisi Mehmed Bey’in kayını Ahmed Çelebi” (BŞS. 381/406) gibi örnekler ehl-i örfün de ulemâ arasına karıştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Mevcut kayıtlara nazaran, kasaba âyân ve eşrafi arasında olduklarına dair örneklerine rastlanamayan, ancak dinî erkanın önemli bir kesimini oluşturan bir zümre daha mevcuttu ki, bunlar “halife” lakâbıyla anılmakta, imamlik ve hatiplik görevini ifa etmekteydiler.¹ XVII. yüzyıl Bor’unda kasabanın ileri gelen ailelerine de sık sık rastlamaktayız. Âyân ve eşrafın kasabanın tanınmış tarikat şeyhi, ilmiye mensubu, dinî erkanı ve ehl-i örfün ileri gelenleri arasından çıktığı tesbit edildikten sonra, söz konusu kişilerin kasabanın ileri gelen ve tanınmış ailelerine mensup oldukları da düşünülmelidir. Meselâ 1674 yıllarında Bor âyânı arasında zikredilen Şeyh Mehmed Efendi’nin (BŞS. 381/222), 1655 yılından beri muhtemelen Cami-i Atik’te hatiplik görevini ifa ettiğini ve 1675 yılına ait iki ayrı hüccetten, kendisinin kasabanın tanınmış ailelerinden Asfiyazâdeler’e mensup olduğunu öğrenmekteyiz. (BŞS. 381/278, 296)

XVII. yüzyıl boyunca Bor kasabasının eşraf ve âyânına taban teşkil ettiği muhtemel olan ailelerini bazı hüccetlerin altında zikredildikleri kadarıyla Müftizâdeler (BŞS. 378/99; BŞS. 381/247, 305), Çaylızâdeler, Abbaszâdeler, Börekçizâdeler, Çerkezzâdeler (BŞS. 379/19), Gözlüzâdeler (BŞS.379/53), Selâmizâdeler (BŞS. 380/161), Sefer Efendizâdeler (BŞS. 380/31), Asfiyazâdeler (BŞS. 381/278, 290, 291), Çelebizâdeler (BŞS. 381/293), Helvacızâdeler (BŞS. 381/232), Keçecizâdeler (BŞS. 381/232), Bacnaszâdeler (BŞS. 381/278) isimleri altında tesbit etmekteyiz.

¹ Söz konusu zümre arasında tesadüfi olarak rastladığımız 10 kişiden 6’sı imamlik, bkz. BŞS. 378/138; BŞS. 380/52, 148; BŞS. 381/305, 382; BŞS. 382/6; biri hem imamlik hem de hatiplik bkz. BŞS. 378/138; ikisi hatiplik bkz. BŞS. 381/370; BŞS. 382/6; biri de vakıf mütevelliliği bkz. BŞS. 378/46 görevlerinde bulunmaktaydılar.

5. Halk.

a) Nüfus ve İskân:

Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir yerleşim biriminin XVI. yüzyıldaki tahmini nüfus hesaplamalarında bilindiği gibi vergiye esas nüfusun kaydedildiği tahrir defterlerinden yararlanılmıştır. (Barkan 1953: 9-26) Ancak istisnai durumlar hariç, söz konusu tahrirlerin XVI. yüzyıla sınırlı kalması,¹ XVII. yüzyıldaki tahmini nüfus hesaplamalarında yerleşim birimlerinin avârizhânelerini gösteren müfredat defterlerini kullanmayı bir zaruret haline getirmiştir. Tahmini nüfus hesaplamalarında kullanılan avârizhânelerinin tesbiti şöyle yapılmaktaydı: Vergiden muaf olan nüfus çıkarıldıktan sonra yerleşim birimlerindeki geriye kalan reâyânın ödeme gücü dikkate alınarak avâriz türü vergi mükellef hanelerinin belirli bir sayısı bir avârizhânesi itibar ediliyor ve böylece kaç vergi mükellefi hanesi olduğu ortaya çıkarılıyordu. Söz konusu itibari avârizhâneleri içinde 3, 5, 10 veya 15 kadar evli kimse bulunabiliyordu. (Barkan 1961: 14)

Savaş veya eşkiya tasallutu gibi sebeplerle bir yerleşme biriminde nüfus azalırsa ya da halk fakirleşirse devlet avârizhâneleri adedini azaltabildiği gibi, bazen de halkın tahammülü nisbetinde artırabiliyordu. (Uluçay 1955: 43; Barkan 1961: 15) Avârizhânelerine dayanarak yapılacak tahmini nüfus hesaplamalarında muaf nüfus ile, avârizhânelerinin arttırılması veya arızî sebeplerle azaltılması durumlarında kaç gerçek hanenin bir avârizhânesine tekabül ettiği bilinemezse, tahmini nüfusu hesaplamak mümkün olamamaktadır. Bu bilgiler ışığında ve elimizdeki belgeler çerçevesinde Bor kasabasının XVII. yüzyılın çeşitli dönemlerindeki tahmini nüfusuyla ilgili tesbitlerimize geçebiliriz. Tablo IX ve tablo X'a bakıldığında XVII. yüzyılın başlarından sonlarına kadar gerek Bor kazası avârizhânelerinin ve gerekse Bor kasabası avârizhânelerinin istikrarlı bir seyir izlemediği anlaşılır. Bu cümleden olarak Bor kazasının 1621'de 46,5 olan avârizhânesinin 1641'de 42'ye düşmesi, 1642'de 62'ye yükseldikten sonra 1651'de % 50 azalarak bu defa 31'e inmesi ve 1669'da 60,5 olan avârizhânesinin 27 yıl öncesi olan 1642'deki seviyesine ulaşamaması, diğer taraftan Bor kasabasında 1642'de 30,5 olan avârizhânesinin aradan 31 yıl geçtiğinde yani 1673'de ancak 7 avârizhânesi artış kaydederken aradan 5 yıl gibi kısa bir zaman geçtiği halde 1678'de 34,5 avârizhânesi gibi oldukça yüksek oranda bir artışa uğraması bizi avârizhânesinden

¹ Ö.L.Barkan III. Murad döneminden (1574-1595) sonra genel arazi tahrirlerinin yapılmadığını bildirmektedir. Bkz. Barkan 1979: 289; Bu hususta ayrıca bkz. Barkan 1940-1941: 32-33; Mesela Bor kasabasının 1676 yılındaki yeniden tahriri mevzi ve istisnaî olup, önceleri Bor Baruthanesi'ne ocaklık olan Bor ve tevabi mukataası baruthanesinin bu tarihlerde kaldırılmasıyla padişah hassına dahil edilmiş ve vergi mükelleflerini yeniden tesbit için söz konusu tahrir yapılmıştır. Bkz. BŞMD. 317/2-12.

hareketle tahmini nüfus hesaplaması yapmakta oldukça ihtiyatlı hareket etmeye zorlamakta ve bu istikrarsız iniş çıkışların birinci ana sebebinin nüfus azalmasından ziyade, halkın refah seviyesindeki değişkenlikten kaynaklandığı düşüncesine sevketmektedir.¹

Bu sebepten dolayı, Bor kasabasının XVII. yüzyıldaki nüfusuyla ilgili olarak 1642 ve 1676 tarihlerini hareket noktası kabul ettik. Bunlardan ilki olan 1642 yılını tercih etmemizin sebebi söz konusu tarihte Kayseri kadılığında mazul Mevlâna Şerhi Efendi'nin Aksaray ve Şücaeddin kazalarıyla beraber Bor kazasının da "avâriz reâyâsını" bizzat tahrirle görevlendirilerek, Tablo VI.'dan da görüldüğü gibi, Bor kasabasının mahallelerindeki avârizhânelerini ve avâriza mükellef nefer sayılarını tesbit etmiş olmasıdır.² İkinci olarak 1676 yılını tercih etmemizin sebebi, Tablo VIII'den de görüldüğü gibi, Bor kasabasında vergiye tâbi nüfusun XVI. yüzyıldaki tahrirlere benzer bir şekilde yeniden tahrir edilmiş olmasıdır.³

Bu tesbitlerden sonra Bor kasabasının 1642 yılındaki tahmini nüfusunun hesaplanmasına geçebiliriz. Tablo VI.'ya bakılırsa söz konusu tarihte Bor kasabasının 30,5 avârizhânesine tekabül eden vergiye tâbi nefer sayısının 332 olduğu görülür. Bu sayının avârizhânesine oranı olan 10,88 katsayısı bir avârizhânesinin tekabül ettiği gerçekhâne sayısını vermektedir. Buradaki 332 sayısı hem vergi mükellefleri sayısını ve hem de aynı zamanda gerçekhâne sayısını vermektedir. Bu sayının % 10'u bekâr kabul edilirse⁴ evlilerin sayısı 299, bekârlarınki de 33 olarak hesaplanır. Bu sayıya avâriz-ı divaniye ve raiyyet rüsumundan muaf olan imam, hatip, müezzin ve diğer vakıf görevlileri ile ehl-i seyf ve mahkeme görevlileri dahil değildir.⁵ Bunlardan imam, hatip, müezzin ve diğer vakıf görevlileri 71 nefer,⁶ ehl-i seyfe mensup kimseler 9 nefer⁷, mahkeme görevlileri 10 nefer⁸, mütekaid sipahi ve sipahizâdeler gibi diğer

¹ Mesela halkın refah seviyesindeki düşüş sebebiyle 1679-1680 yıllarında avâriz türü sürsat zahiresinin Bor kazasında da 1/3 oranında azaltılması hakkında "Avâriz-ı Divâniye" başlığı altında bilgi verilmiştir.

² Mevlâna Şerhi Efendi'nin avâriz reâyâsını tahririyle ilgili olarak ayrıca bkz. MM. 3016/28.

³ Söz konusu tahrirle ilgili olarak sayfa 105, 1 no'lu notta bilgi verilmiştir.

⁴ Ö. Ergenç de XVII. yüzyıl başlarında Ankara içindeki vergiye tâbi hane nüfusunun % 10'unu bekâr kabul eder. Bkz. Ergenç 1973: 148.

⁵ Söz konusu muaflarla ilgili ayrıntılı bilgi için mesela bkz. Barkan 1961: 15; Güçer 1964: 71-74.

⁶ Tablo VI.'daki 20 adet mahallenin 5'inde cami olduğu ve mescidlerde birer imam, camilerde de birer imam ve birer müezzinin görevli olduğu düşünülürse 25 görevli ortaya çıkar. Bunlara çarşı içindeki Şehid Mehmed Paşa Camii'nde bulunan 46 görevliyi de (VGMA. 2104/461, 475-476) ilâve edersek vergiden muaf vakıf görevlileri en az 71 kişi olarak bulunur.

⁷ Söz konusu zümrelerin 1659'da Konya şehrindeki sayıları 111 neferdir. Yine XVII. yüzyılın ortalarında Konya şehrinin avârizhanesi toplamı 383'tür. 383 avârizhanesine sahip Konya'da 111 nefer ehl-i seyf mensubu olursa 30,5 avârizhanesine sahip Bor kasabasında bununla orantılı olarak yaklaşık 9 nefer ehl-i seyf mensubu bulunmalıdır. Bu hususlarla ilgili olarak bkz. Oğuzoğlu 1980: 37, 73, 75; Tablo VI.

⁸ Bunlar bir kadı, iki naip, iki katip ve beş muhızır olmak üzere toplam 10 nefer olduğu farzedildi.

muaf zümre 12 nefer¹ , vergilerini “at resmi” adıyla ödedikleri için şer’i ve örfi vergilerle, avârız-ı divaniyeye tâbi olmayan (MM 5512/62) ve bu yüzden sadece esbkeşan defterine kayıtlı bulunan esbkeşan reâyâsından 27 nefer² aileleriyle beraber ayrıca ilave edilirse şöyle bir nüfus tablosu ortaya çıkar:

$$\begin{array}{r}
 299 \times 5 = 1495 \\
 33 \\
 71 \times 5 = 355 \\
 9 \times 5 = 45 \\
 10 \times 5 = 50 \\
 12 \times 5 = 60 \\
 27 \times 5 = \underline{135} \\
 \hline
 2158
 \end{array}$$

Şu hale göre, Bor kasabasının 1642 yılındaki tahmini nüfusu 2158 kişidir. Bor kasabasının bu yıllardaki nüfusu 1584 yılındaki nüfusuyla kıyaslandığında 3 katdan daha fazla bir oranda azaldığı göze çarpar. Nüfusun bu denli azalması, göçü veya dağılması Bor kasabasının önceleri Celâli isyanlarından, daha sonraları da *levend*, *sekban* ve *suhte* guruplarının cinayet, yağma ve tahriplerinden ne derece zarar gördüğünü belgelemektedir.³

İkinci olarak Bor kasabasının 1676 yılı tahmini nüfusunun hesaplanması aynı zamanda belli bir dönemin başlangıcındaki yani, XVII. yüzyılın son çeyreği başlarındaki demografik yapıya ışık tutması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu kısa hatırlatmadan sonra kasabanın 1676 yılı tahmini nüfusunun hesaplanmasına geçebiliriz. Tablo VIII’den de görüldüğü gibi, vergiye tâbi nüfusu gösteren zümreler bennak, caba ve ispenç olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. XVI. yüzyıl Karaman Eyâleti kanunnamelerinde “caba” statüsünde olanlar babaları yanında oturan ve belirli

¹ Karaman Eyâleti’nin bir özelliği olarak eyâletin güherçile üretilen yerleri ile bu arada Bor kasabasında da 1572 tarihli tapu defterindeki Eşkünciler Kanunu’na nazaran sipahizâdeler, mütekâit sipahiler ve eşküncilerden on neferde bir neferi, yılda altışar ay nöbetleşe güherçile işinde çalışmaya tâbi tutulmuşlar buna karşılık ziraat eyledikleri yerlerin öşürleri hariç, diğer raiyyet rüsumundan ve avârızdan muaf tutulmuşlardır. Bkz. TT. 968/2. Söz konusu yıllarda Bor kasabasının mahallelerinden Hacı Mahmud’dan 2, Piri Fakih’dan 2, Uğurlu’dan 2, Şahin’dan 3, Orta Mahalle’den 3 olmak üzere toplam 12 nefer’in nöbetleşe olarak güherçile işinde çalıştıkları bilinmektedir. Bkz. TT. 968/32. 1642 yılında da bu nefer sayısının sabit kaldığını farzederseniz bunları da nüfusa dahil etmemiz gerekir.

² 1642’de Bor kasabasından 27 nefer Esbkeşan Mukataası reâyâsı olarak tesbit edilmiştir. Bkz. MM. 5512/14.

³ Bu hususlarla ilgili olarak “Asayiş” başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

bir işi olan mücerredler (bekarlar) şeklinde tarif edilirler.¹ Buradan hareketle 1676 yılında Bor kasabasında oturanlardan gerek müslümanların ve gerekse hıristiyanların cabaları, müslümanlar 220, hıristiyanlar 99 olmak üzere vergiye tâbi toplam bekarlar 319 nefer olarak bulunurlar. Toplam 1112 vergi mükellefinden 319 eksigi olan 793 nefer aynı zamanda evli olanlardır. Evli olanlar için hane x 5 formülünü kullanırsak $793 \times 5 = 3965$ kişi elde edilir. Bu sayıya bekârlar eklenirse, $3965 + 319 = 4284$ sayısı elde edilir. Bu sayıya muâf zümre dahil değildir. Yine aynı yıllarda imam, müezzin ve diğer vakıf görevlileri gibi muaf zümrenin 73 nefer², ehl-i seyfe mensup olanların 21 nefer³, mahkeme görevlilerinin 10 nefer⁴, mütেকaid sipahi ve sipahizâdeler 12 nefer⁵, Esbkeşan reâyâsının 27 nefer⁶ ve her bir neferinde evli oldukları tahmin edilerek vergiye tâbi toplam nüfusa eklenirse 1676 yılı Bor kasabası tahmini nüfusu:

$$\begin{array}{r}
 4284 \\
 73 \times 5 = 365 \\
 21 \times 5 = 105 \\
 10 \times 5 = 50 \\
 12 \times 5 = 60 \\
 27 \times 5 = \underline{135}
 \end{array}$$

4999 kişi olarak hesaplanır.

Bor kasabası nüfusunun müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki dağılımı da şöyle idi: Önce 1642'deki dağılımı ele alalım: Aynı yıl gayrimüslimlerin avârizhânesi sayısı 4, 25'dir. Yine aynı yıla ait bir avârizhânesinin 10,88 gerçekhâneye tekabül ettiği göz önüne alınırsa gayrimüslimler $4,25 \times 10,88 = 46,24$ yaklaşık 46 gerçekhâne teşkil etmektedirler. Bunun % 10'u bekâr kabul edilirse, 42'sinin evli, 4'ünün bekâr olduğu hesaplanır.

¹ Vergiler başlığı altında caba resminden bahsedilirken sözü edilen kanunnamelerdeki "caba" statüsündeki vergi mükelleflerinin bu anlamda tariflerine yer verilmiştir. Aynı tarifile ilgili olarak ayrıca bkz. Beldiceanu-Steinherr 1968: 46.

² 1676 yılı mahalle sayısı 1642'ye nazaran iki fazlasıyla verildiğine göre bu iki mahallenin mescid imamları muaf nüfusa eklenirse toplam 73 nefer ortaya çıkar. 1642 yılı mahalle sayısı 20, 1676 yılı mahalle sayısı 22'dir. Bkz. Tablo VI, VIII.

³ 1642 yılında Bor kasabasındaki 30,5 avârizhanesi için 9 nefer ehl-i seyf mensubu bulunursa, 1676 yılına en yakın tarih olan 1678 yılı Bor'undaki 72 avârizhanesine karşılık ortalama 21 nefer ehl-i seyf mensubu bulunmalıdır.

⁴ 1642'de de aynı sayı alınmıştı. Yine aynı sayının değişmediği kabul edildi.

⁵ 1642'ye göre bu sayının değişmediği kabul edildi.

⁶ 1642'de Bor kasabasından 27 nefer Esbkeşan Mukataası reâyâsı olarak tesbit edilmişti. Bkz. MM. 5512/14. 1676 yılında da bu sayının değişmediği kabul edildi.

Evli olanlar : $42 \times 5 = 210$

Bekârlar : _____ 4

214 kişi gayrimüslim nüfustur.

1642'de Bor kasabasının tahmini toplam nüfusu 2158 idi. Bundan gayrimüslim nüfusu çıkarırsak, müslümanların sayısı 1944 kişi olarak bulunur. Buna göre nüfusun % 90.09'unu müslümanlar % 9.91'ini gayrimüslimler oluşturuyordu. 1676'daki dağılım da şöyle idi: Tablo VIII'e bakılırsa aynı yıl "Mahalle-i Gebran (Zimmiyân)" ve diğer bazı mahallelerdeki gayrimüslim vergi mükellefinin 246 kişi olduklar görülür. Bunlardan "caba" kaydedilen 99 bekâr nüfusa evli olan $147 \times 5 = 735$ kişiyi ilâve edersek evli nüfus $99 + 735 = 834$ kişi olarak bulunur. Toplam nüfus olan 4999 kişiden bu sayı çıkarılırsa müslüman nüfus da $4999 - 834 = 4165$ kişi olarak bulunur. Buna göre 1676 yılında nüfusun % 83.32'sini müslümanlar, % 16.68'sini de gayri müslimler teşkil ediyordu.

XVII. yüzyıl Bor'undaki nüfus değişimleri bir bakıma buradaki iskân faaliyetleriyle de yakından ilgili olmalıdır. Şimdi bu hususla ilgili tesbitlerimize geçebiliriz.

İskân genel manada beşerî bir yerleşmedir. (Tanoğlu 1954: 1) Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin sosyal, siyasî ve ekonomik organizasyonunu güçlü tutabilmek ve idamesini sağlamak maksadıyla çeşitli dönemlerde yerine göre değişik iskân politikaları uygulanmıştır. (Halaçoğlu 1988: 2) Osmanlı devletinin ilk zamanlarında Batı Anadolu'ya doğru ilerleyerek yerleşen şeyh ve dervişlerin, zaviyeleri etrafındaki boş ve ıssız yerleri imâr etmeleri şeklinde kendiliğinden gerçekleşen iskân faaliyeti (Barkan 1942: 285), daha sonraları yerini merkezî yönetimin sistemli iskân politikalarına bırakmıştır. Bunlardan belli başlıları arasında boş ve ıssız yerlerin mamur hale getirilmesi, zamanın tabiriyle *şenlendirilmesi* için, bu gibi yerlere ahalinin yerleştirilmesidir ki, bunun sağlanması için bazan araziler vakfedilmiş, yerleşecek ahaliye vergi muafiyeti gibi diğer teşvik edici haklar sağlanmıştır. (Orhonlu 1963: 28) Bir başka metod, yeni fethedilen ülke arazilerine halkın arasından seçilenlerin tehcir, bir başka ifadeyle sürgün edilmesi yoluyla gerçekleştirilen iskândır. (Barkan 1949-1950: 544-545) Bunların dışında halkın ve yolların güvenliğini sağlamak maksadıyla, derbendlerin çevresine *derbendçi* adıyla ahalinin iskân edilmesidir ki¹, bu da sistemli bir başka iskân metodu arasında sayılabilir.

¹ Orhonlu 1990: 27; söz konusu iskânla ilgili bir başka örnek Niğde Sancağı'na tâbi Şücaeddin Kazası köylerinden Beyağıl, Porsuk ve Kandaş Yaylak köylerinde yaşayan ahalinin Vezir-i âzam Mehmed Paşa'nın, 1615-1616 yıllarında stratejik öneme sahip Ulukışla yakınlarında inşa ettirdiği

İmparatorluğun teşekkülünden sonra Osmanlı merkezî yönetimi kendiliğinden gerçekleşen iskân faaliyetlerine karşı çoğu zaman müdahale etmiştir.¹ Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda cereyan eden sosyal buhranlar sırasındaki kendiliğinden gerçekleşen iskân faaliyetleri karşısında, merkezî hükümet genellikle kontrolü ve insiyatifi kaybetmiş, buldukları yerlerini terkederek oraların harap bir hale gelmesine sebep olan ahaliyi yeniden eski yerlerine döndürebilmek için uzun süre tedbirler almak zorunda kalmıştı. (Orhonlu, 1963: 41-44)

XVII. yüzyılda Bor ve çevresinde iskânla ilgili problemlerde hareket noktası, yukarıda bahsettiğimiz XVI. ve XVII. yüzyıllarda cereyan eden sosyal buhranlar olacaktır. Gerçekten de (1596-1608) Celâlî fetreti döneminin olayları ile ardından devam eden *levend* ve *suhtelerin* eşkıyalıkları², Bor kasabası ve çevresinin nüfusunda göçler dolayısıyla büyük bir azalmaya yol açmış olmalıdır. Bor kasabasının 1642'deki nüfusunun, 1584 yılına göre üçte ikilik bir orandan fazla azalmış gözükmesi³ ile (Evâil-i Şevval 1031), 1622 Ağustos ortalarında başlarında merkezî yönetimin Karaman Eyâleti kadılarına ve bu arada Bor kadısına "...Celâlî zulmünden firar idüb kadimî yerlerin terk iden reâyâ ve berâyâ için girü yerlerine varub vilâyet şeneltüb ziraat ve hırsat üzere..." olmalarını emir ve tenbih eden ferman göndermesi (BŞS. 378/130) söz konusu göçlerin meydana geldiğinde şüphe bırakmamaktadır.

Söz konusu sosyal buhranlar döneminin sürdüğü 1596-1608'de Kayı köyünden 2, 1600'de Şücaeddin kazası Başmakçı köyünden 1, 1605'de Aksaray kazası Yassıviran köyünden 1, 1607'de yine Kayı köyünden 1, 1607-1608 yıllarında Eyübili kazasının Çardeniz köyünden en az 5 ailenin Bor kasabasına gelerek yerleşmeleri⁴, gibi elde bulunan mahdut sayıdaki örnekler dahi bize sadece Bor kasabasından harice değil aynı zamanda yakın yerleşim bölgelerinden de Bor'a göçlerin vuku bulduğunu ve böylece XVII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle, kasaba haricine

han, cami ve imaret'den oluşan mamure çevresine derbendçi olarak iskân ettirilmesidir. Bu hususla ilgili bkz. MD 81/Belge No: 342.

¹ Raiyyet devletin kendisine tayin ettiği yerde oturmaya vereceği görevi almaya, üzerinde yerleştiği toprağı terketmemeye mecburdur. Buldukları yerleri terkederek başka yerlerde kendiliklerinden yerleşenler 10 yıl geçmemiş ise oralardan kaldırılır ve eski yerlerine gönderilerek iskân ettirilirler. 10 yıl geçmiş ise kaldırılamazlar. Bu hususla ilgili olarak bkz. Osmanlı Kanunnâmeleri 1331: 305; Barkan 1937: 106-111.

² Bu hususta "Asayiş" başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

³ Bu hususta "Giriş Bölümü"nde hesaplanan 1584 yılı tahmini nüfusu olan 7345 kişi ile "İkinci Bölüm" "Nüfus ve Mahalleler" başlığı altında hesaplanan 1642 yılı tahmini nüfusu olan 2158 kişi kıyaslanmalıdır.

⁴ Söz konusu iskânla ilgili olarak sırasıyla bkz. BŞS. 378/69; BŞS. 379/4, 8, 57; BŞS. 380/50, 120.

göç edenlerin yukarıda tahmin edilen miktardan daha fazla olduğunu da ayrıca göstermektedir.

Kasabadan harice göç edenlerin nerelere yerleştikleri bilinmemekle beraber, 1617-1618 yıllarına ait bazı sicil kayıtlarına nazaran İstanbul'a yerleşen 3 kişiden bahsedilmektedir.(BŞS. 378/9, 20) Diğer taraftan 1642'de Kayı köyünden gelerek Bor'a yerleşen iki aile, Zile Paşmaklığı hassı reâyâsından oldukları halde, 1664 yılında Bor'a gelerek yerleştikleri iddia edilen 2 aile ve muhtemelen XVII. yüzyıl ortalarında Tosya'dan gelerek yerleşen 1 aileden bahseden belgeler (BŞS. 379/56; BŞS. 380/4, 131; BŞS. 381/136-137), baştan beri Bor'a gelerek yerleşenlere ait örneklerle beraber göz önüne alındığında Bor'un XVII. yüzyıldaki iskânında, daha çok yakın çevreden gelerek yerleşenlerin önemli rol oynadığı sonucu çıkarılabilir. 1642 yılına nazaran, 1676 yılı Bor kasabası nüfusunda aradan geçen 34 yıl içerisinde % 131.64'lük oldukça önemli bir artış oranı görülmesi¹, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bor'da sakin olanların hariçte iskânını gerektirecek derecede önemli olaylar olmadığını da ayrıca göstermektedir.

b) Müslümanlar-Zimmiler

Osmanlı cemiyetinde bir mescid veya cami çevresinde yerleşen ortak sorumluluk duygusuna sahip sosyal dayanışmayı benimsemiş bir cemaatin mahalleleri teşekkül ettirdiğini daha önce belirtmiştik.² XVII. yüzyılda Bor kasabasında yaşayan ahali de bu esasa bir örnek oluşturmaktadır. Herşeyden önce mahalle sakinleri arasında güven ve huzurun devamlılığının tesis edilmesi ve ailelerin her türlü kötülöklere karşı korunması başta gelen hususlardandı. Bunlarla ilgili örneklerden konuyu daha iyi anlamaktayız. Meselâ mahalle içinde fuhuş ve işrete karışan bir aile için bütün mahalle halkının mahkeme nezdinde şikayeti ve talebiyle söz konusu ailenin başka mahalle veya memlekette iskân ettirilmeleri yolunda karar çıkartılabildiği gibi, (BŞS. 382/23) namusunu korumadığı iddia edilen bir kadının "keyfiyet-i ahvali" de mahkemede bütün mahalleliden veya mahallenin ileri gelenlerinden sorulmakta, onların mahallelerindeki şikayete uğrayan kadın hakkında "hüsn-i hali mâlumumuzdur, sûî hali malumumuz değildir" şeklinde karar vermeleri halinde, iftira eden şikayetçiler bu defa davadan men edilebilmekteydiler. (BŞS. 378/69; BŞS. 381/292)

Bunlardan başka gayrimeşru hayatı benimsemiş, bütün kasaba halkı arasında kötülöklöleriyle nam salmış bir kimse şayet "ulemâ ve sulehanın ve kadının" hazır

¹ Bu hususla ilgili olarak 1642 yılı tahminî nüfusu ile 1676 yılı tahminî nüfusu kıyaslanmalıdır.

² "Giriş Bölümü" "Sosyal ve Ekonomik Tarih" başlığı altında bu hususa değinilmişti.

olduğu bir mecliste kötü huylarından vazgeçtiğine dair söz verirse, durumu izlenmekte ve cemiyete kazandırılması için kendisine yardımcı olunmaktaydı. (BŞS. 378/40) Örneklerden de anlaşıldığı gibi, mahalle içinde yaşayan kimseler örf, âdet ve kanunların men ettiği hallerden ortak olarak sorumlu tutulmaktaydılar.

Sosyal dayanışmanın en belirgin örneği müslümanlar arasında borç para vererek yardımlaşma âdeti olan “karz-ı hasen”dir. (BŞS. 379/10) Bu husustaki bir çok dava zabtı, söz konusu âdetin bir hayli yaygın olduğunu göstermektedir. (BŞS. 378/10, 15, 64, 40; BŞS. 381/4, 242, 43) XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise borç para verme işi müesseseseleşmiş mahallelerin avâriz vakıfları ve nakit para vakfi karakterindeki diğer cami ve mescid vakıfları bu işi üstlenerek, âdetta borç para vermek için kurulan bir banka gibi çalışmışlardır.¹ Sosyal dayanışmanın başka tezahürlerine de rastlanmaktadır. Yeri gelince müslümanlar arasında çocuk veya ihtiyar olmasına bakılmaksızın kimsesizlerin bakım ve ihtiyaçlarının giderilmesini üstlenenlere de rastlanmaktaydı. (BŞS. 378/76; BŞS. 381/181)

İslâm hukukuna göre, ehl-i kitap denilen Yahudiler ve hıristiyanlar şayet darü'l-İslâm vatandaşı iseler devlet tarafından korunan kişiler, yani vergilerini verdikleri takdirde ibâdet ve mülk edinmelerinde hür bırakılan kimseler anlamına uygun olarak kendilerine zimmî denilmekteydi. (Akgündüz 1988:172; Akgündüz 1990:476-477; Michon 1992:15) Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin de zimmilerle ilgili İslam hukuku prensiplerini hiçbir kısıtlamaya tâbi tutmadan kendi hareket alanı içinde serbest bıraktığı meselesini Bor kasabası zimmileri ile ilgili olarak tesbit ettiğimiz bazı hususlardan da anlamak mümkün olmaktadır.

Cafer Çelebi'nin aleyhine, zimmî Köstendil'in lehine sonuçlanan bir alış veriş davası (BŞS. 378/78) zimmîlerin kasaba içinde hak arama endişesinden uzak rahat ve korkusuz yaşadıklarına küçük bir örnek teşkil etmektedir. Çok az sayıdaki bazı zimmî ailelerin müslüman mahallelerinde yaşamaları², onların müslümanlar arasında kendilerini rahat ve huzur içinde hissettiklerine bir başka örnektir. XVII. yüzyıl başlarında bir zimmîye kasaba kethüdalığı gibi kasaba halkının temsili görevinin verilmesi (BŞS. 378/500), ister zimmî ister müslüman olsun kasaba halkı içindeki sosyal statünün tesbitinde herhangi bir dine mensubiyetin değil, liyâkatın daha önemli rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir.

¹ Nakit para vakfi karakterindeki bütün vakıfların bu dönemde borç para verme işini müesseseseleştirdikleri nakit para vakıflarının, zimmetlerinde para olanları bazan tek tek, bazan da listeler halinde yayınlamalarından anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili olarak bkz. BŞS. 380/41; BŞS. 381/23, 130, 232-233, 381; BŞS. 382/37.

² Vasatî, Karaca, Hacı Mahmud gibi mahallelerde oturan 6 zimmî aile ilgili olarak bkz. Tablo VIII.

Osmanlı kanunnâmelerine göre, Hıristiyan din adamlarının raiyyet rûsumundan muaf oldukları, Bor kilisesinde görevli iki papazla ilgili bir dava zabtında da tasrih edilmektedir. (BŞS. 381/277) Söz konusu papazların mercii, Karaman Eyâleti'nin diğer kazalarındaki papazlar ile Hıristiyan halk üzerine İstanbul'daki Patrik tarafından tayin edilen ve muhtemelen eyâlet merkezi olan Konya'da oturan metropolitti. (BŞS. 379/112) Bunlar dışında kasaba içindeki zimmîlerin haklı isteklerinin idareci rical tarafından yerine getirildiğini de görmekteyiz. Bu cümleden olarak zimmîlerin ibadet ettikleri Rum Ortodoks Kilisesi'nin bir tarafı 1657'lerde harabe bir hale gelmiş ve bu kısmın taşları da bazı kimselerce götürülmüştü. Zimmiyân Mahallesi ileri gelenlerince durum mahkemeye şikayet edilmiş, daha sonra kadı tarafından görevlendirilen naib ve naibin teşkil ettiği heyet, durumu mahallinde keşfederek taş götürenlerin geri getirmeleri ve gerekli tamirin yapılması yolunda karar almış ve kararlarını uygulanmak üzere mahkemeye bildirmişlerdi. (BŞS. 379/56)

Bu dönemde Hıristiyanlar arasında ihtidalar yok denecek kadar azdır. XVII.yüzyıla ait sicil kayıtlarından sadece bir tanesinde zimmî bir kadının ihtidasıyla ilgili örneğe rastlamaktayız. Söz konusu ihtida müslümanların hazır bulunduğu bir mecliste, zimmî kadına kelime-i şehadetin ve ardından “batıl dinden çıktım hak dine girdim” şeklindeki ibarenin tekrarlatılması ve bu durumun mahkemede şahitlerle zabt altına alınması suretiyle gerçekleştirilmişti. (BŞS. 382/29)

c. Seyyidler:

Diğer İslâm camiasında olduğu gibi Osmanlılar da ilk dönemlerden itibaren seyyid ve şeriflere¹ özel bir önem atfederek hürmet göstermişler ve onları şer'i ve örf'i vergilerden muaf tutarak bu hususta ellerine berat vermişlerdi. Seyyid ve şeriflerle ilgili meselelerin halli için Yıldırım Bayezid zamanında söz konusu zümre üzerine nazır tayini şeklinde bir teşkilât kurulmuş ise de, bu teşkilatın “Nakibü'l-eşraflık” adı altında Osmanlı tarihi boyunca süren bir yapıya kavuşturulması II.Bayezid zamanına dayanmaktadır. (Uzunçarşılı 1984c; 169)

Osmanlı İmparatorluğu genelinde yaşayan seyyidlerin bağlı buldukları mercii, bilindiği gibi İstanbul'da ikâmet eden, kendisine *nakibül-eşraf* ünvanı verilen ve yine seyyidler zümresi arasından seçilen kimse idi. Nakibü'l-eşraf aynı zamanda ulemâ sınıfından olmakla beraber, XVII. yüzyılın sonlarına kadar yüksek ulemâ arasından olmaları şartı bulunmamaktaydı. Söz konusu tarihten itibaren seyyidler arasından

¹ Nesep itibariyle Hazreti Ali'nin büyük oğlu Hazreti Hasan'a dayanan sülale mensuplarına şerif, küçük oğlu Hazreti Hüseyin'e dayanan sülale mensuplarına da Seyyid denilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı 1984c: 161-162.

nakibü'l-eşraf seçilecek kimselerin İstanbul kadısı veya kadıasker mazûlleri gibi yüksek ulemâ arasından tayin edilmeye başladığı görülmektedir. (Uzunçarşılı 1984c; 166)

Nakibü'l-eşrafın her sancakta olduğu gibi Niğde Sancağı'ndaki temsilcisine de "nakibü'l-eşraf kaimmakamı" denilmekteydi. XVII. yüzyılda Niğde nakibü'l-eşraf kaimmakamı olanlar bazen Bor kazasında, bazen de Bor, Şücaeddin ve Anduğu kazaları bir arada olmak üzere buralarda sakin olan seyyidlerin örfî ve şer'î işlerini takip etmek için Bor'da ikamet eden seyyidler arasından mektupla bir vekil tayin etmekteydiler. (BŞS. 379/83, 113) Niğde nakibü'l-eşraf kaimmakamının görevleri nakibü'l-eşraflarca "sahihü'nneşeb" olduklarına dair ellerine hüccet verilen seyyidlere hürmet etmek, onların itibarlarını korumak, seyyidlerin alâmeti olan yeşil sarıği saranlar arasında sahte seyyidler bulunuyorsa bunların önlenmesi ve cezalandırılmasını sağlamak, seyyidlerin vakarla yaşamalarını temin etmek, bunlar arasında suç işleyenler olursa mahkemeye bizzat celbederek cezalandırılmalarını sağlamaktı. Niğde nakibü'l-eşraf kaimmakamları bu yetkilerini Bor kazasına veya Bor, Şücaeddin ve Anduğu kazalarına vekil tayin ettikleri seyyidlere de bırakabiliyorlardı. (BŞS. 380/163; BŞS. 381/298)

Bu hususla ilgili 1656 yılına aid bir davada Niğde nakibü'l-eşraf kaimmakamı Esseyid Süleyman Efendi'nin Bor kasabasında oturan vekili Esseyid Muslı Çelebi, Câmi-i Kebir Mahallesinde oturan Mehmed bin Elhac Mustafa'nın *sahihü'nneşeb* olduğuna dair elinde hücceti olmadığı halde başına seyyidlik alâmeti olan yeşil sarıği sardığı için mahkeme kararıyla önce söz konusu alâmeti çıkarttırmış, ancak daha sonraları "... mezbur Mehmed'in başına tekrar alâmet vaz'..." eylemişti. Elhac Mehmed'in bir vergi mükellefi olmasından dolayı bütün mahalle halkı örfî vergilerle, tekâlif-i şakkadaki hisselerinin artması sebebiyle, bu sahteciliğin önüne geçilmesi için Esseyid Muslı Çelebi'yi mahkemeye şikâyet etmişlerdi. Muslı Çelebi mahkemede kendini savunurken, Elhac Mehmed'in "Adana beylerbeyisi Seyyid Paşa ile karabetim var, müdahale edersen seni beylerbeyine şikayet ederim" diye kendisini tehdit ettiğini ve bu tehditten dolayı Elhac Mehmed'in söz konusu davranışına müdahale edemediğini itiraf etmişti. (BŞS. 379/24) 1675 yılına aid bir sicil kaydında Bor'da ikâmet eden 9 seyyiddenden herbirinin "Çelebi" lakâbıyla anıldıkları görülmektedir. (BŞS. 381/298)

d) Köle ve Cariyeler:

Bor kasabasında varlıklı kimseler, ilmiye ve ehl-i örf mensupları arasında özel hizmetleri için köle ve cariye istihdam edenler bulunmaktaydı. Bunlar arasında meselâ Hayrûnnisa binti Elhac Musa Efendi, Abdülkerim Halife bin Veli, Sefer Efendizâde Ali Efendi, Elhac Mevlüd Beşe, Elhac Muslı bin Hasan, Karaman Hazinesi Defterdarı Murad Efendi, Nasuh Beşe gibi isim ve ünvan sahipleri sayılabilir.¹ Sicil kayıtlarında bahsi geçen köle ve cariyelerden bir kısmının boyları, kaş ve alın şekilleri, kaş, göz ve saç renkleri gibi fizikî görünüşleriyle beraber, milliyetleri de belirtilmiştir.² Buna göre, Bor kasabasında tüccarlar tarafından satılan kölelerden sicil kayıtlarına göre 6 adedi Rus (BŞS. 381/25, 129, 224-225, 235, 254, 259), 2 adedi Eflak (BŞS. 378/87; BŞS. 380/53), 1 adedi de Zenci asıllıdır. (BŞS. 379/22) Bahsi geçen cariyelerden sadece ikisinin milliyetleri belirtilmiş olup, bunlardan biri Gürcü, diğeri Rum asıllıdır. (BŞS. 381/2, 217)

Mevcut sicil kayıtlarına nazaran, XVII. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Bor'a getirilerek tüccarlarca satılan kölelerin tesbit ettiğimiz milliyetlerine bakılırsa, bunların XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çapındaki genel eğilime uygun olarak yine Karadeniz'in kuzeyinden ve Balkanlardan ticarî yolla elde edildikleri anlaşılır.³ Sicil kayıtlarına göre, köle ve cariyelerle ilgili mahkemeye intikal eden davalar *i'tâk*, *istibdâl*, *bey'* ve *usûbet-i sebebiyye* gibi hususları ihtiva etmektedir. Bunlardan köle ve cariyelerin sahipleri tarafından hürriyetlerinin bağışlanması veya azât edilmesi anlamına gelen *i'tâk*la ilgili davâlar, ya hiçbir şart ileri sürülmeden sadece Allah rızası için yapılan *i'tâk*⁴ veya mükâtebe⁵ yani köle ile sahibi arasında belli şartları taşıyan bir azâtlığı⁶ ya da, dinen keffâreti gerektiren bir günahın bağışlanması için yapılan bir *i'tâk*⁷ içine almaktadır. Bir kusuru bulunan veya efendisinin hizmetinde faydalı olma

¹ Bu hususla ilgili olarak sırayla bkz. BŞS. 381/2; BŞS. 378/92; BŞS. 380/31; BŞS. 381/129, 235, 254, 279-280.

² Bor'a ait XVII. yüzyıl sicillerinde köle ve cariyelerle ilgili toplam 19 adet kayda rastlanmıştır. Bunlardan 11 adedinde bahsi geçen köle ve cariyelerin milliyetleri belirtilmiştir. Bunlarla ilgili olarak bkz. BŞS. 379/22; BŞS. 378/87; BŞS. 380/53; BŞS. 381/2, 25, 129, 217, 224-225, 235, 254, 259. Milliyetleri belirtilmeyenlerle ilgili olarak da ayrıca bkz. BŞS. 378/70, 92, 95; BŞS. 379/46; BŞS. 380/31; BŞS. 381/31-32, 269, 279-280.

³ Bu hususta bkz. İnalçık 1973; 131; İnalçık 1979; 36-37. XVI. yüzyıl başlarında Bursa'da tesbit edilen kölelerin milliyetleri de bu genel eğilime uymaktadır. Bkz. Sahillioğlu 1981; 130.

⁴ Sicil kayıtlarında en çok rastlanan *İ'tâk* şekli böyle olup, "...hasbeten Lillâh ve rağbet..." BŞS. 379/22; "... hasbeten Lillâhi Teâla..." BŞS. 380/53. "... hasbeten Lillâhi'l-Âzim..." BŞS. 381/25, 129; "... hasbeten Lillâh'il-Hallâk..." BŞS. 381/235 ibareleriyle ifade ediliyordu.

⁵ Mükâtebe ile ilgili ayrıntılı açıklama için bkz. Sahillioğlu 1981; 76-80.

⁶ Bu hususla ilgili sadece bir davaya rastlanmıştır. Buna göre Dragon köyünden İbrahim bin Hasan isimli kimse cariyesi Aişe binti Abdullah'ın azâdlığını, söz konusu cariyenin oğlu Hasan tarafından zevceliğe kabul edilmesi şartına bağlamıştı. Bkz. BŞS. 378/70.

⁷ Bu hususla ilgili olarak da sadece bir dava kaydına rastlanmıştır. Söz konusu kayda göre, ölen Ahmed Ağa'nın Yusuf isimli kölesi Ahmed Ağa hayatta iken kendisini "...savm-ı keffâret için azâd..." eylediğini şimdi ise, oğlu Halil Ağa'nın kendisine haksızlıkla köle muamelesi yaptığını bu

özelliğini yitirmiş bir köle, bazen kadı izniyle para ve eşya karşılığında istibdâl (değiştirme) edilebildiği gibi¹, bazen de bir başka köle ile istibdâl edilebiliyordu.²

XVII. yüzyılda Bor kasabasında satış muamelesi yapılan kölelerle ilgili 4 sicil kaydına rastlanmıştır. Birincisi 1622-1623, ikincisi 1673, diğer ikisi de 1674 yılına ait olan söz konusu örneklerden hareketle, XVII. yüzyılın çeşitli dönemlerindeki köle fiyatlarının seyrini izlemek mümkün olamamaktadır. Ancak fikir edinmek bakımından bahsedilmesi faydalı olabilir. Söz konusu satışlardan birincisine göre, kasaba eşrafından Şeyh Makbul Efendi 1622-1623 yıllarında Rahime Hatun bint-i Cafer Bey isimli kadının vekili olarak, söz konusu kadının Baba Şadan ve Üftade isimlerindeki iki cariyesini toplam 4000 akçeye başkalarına satmış ve karşılığında yine aynı kadın adına Fâide ve Küşade isimlerinde iki ayrı cariye satın almıştır. (BŞS. 378/95) Söz konusu satışlardan ikincisine konu olan olay şöyle cereyan etmiştir. 1673’de ölen Ali Efendi İbn-i Abdullah’a akrabalık hasebiyle varis olan Abdullah bin Mehmed ve küçük kardeşleri Mustafa ve İbrahim mahkemeye başvurarak Ali Efendi’nin hayatta iken hizmetindeki cariyesi Dilşad’ın kendilerine “usûbet-i nisbiyye” ile miras kalması gerektiğini iddia etmişler, ancak Ali Efendi’nin boşadığı hanımı Rabia bint-i Abdi Efendi ise, söz konusu cariyeyi Ali Efendi’nin “mülâzemetinde” iken 90 guruşa satın aldığını şahitleriyle ispat etmişti. (BŞS. 381/31-32) Söz konusu satışlardan üçüncüsünde alıcının Karaman Defterdarı Murad Efendi adına vekili Mahmud Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Mahmud Ağa Rus asıllı, Kenan isimli ve “orta boylu, gök gözlü, sarışın” vasıfları haiz köleyi Ali bin Abdullah’dan Murad Efendi’ye teslim etmek üzere 24 Esedi guruşa satın almıştır. (BŞS. 381/254) Dördüncü satışta alıcı olan Abdülselâm bin Hacı İbrahim 91 guruşa satın aldığı Rus asıllı ve Yusuf isimli kölenin kendisine fahiş fiyatla satıldığını ve kendisinin kandırıldığını beyan ederek mahkemeye şikayette bulunmuştur. Köle tüccarlarının da bilirkişi olarak dinlendiği bir duruşmada söz konusu kölenin fiyatı 65 guruş olarak belirlenmiş ve kölenin, sahibi Kenan bin Abdülkerim’e iade edilmesine karar verilmişti. (BŞS. 381/259)

Azadlık, köle ile efendisinin bağlarını sona erdirmemektedir. Kan bağı dışında ve efendi lehine devam eden bu bağa “usûbet-i sebebiyye” denilmektedir. Bir çeşit akrabalık bağı olan bu durum efendiyi, azad ettiği kölesinin mirasçısı yaptığı gibi,

yüzden “sair ahrar-ı müslimin gibi hür...” olması lâzım geldiğini şahitler huzurunda isbat etmişti. Bkz. BŞS. 381/224-225.

¹ Bu hususla ilgili bir dava kaydına rastlanmıştır. Söz konusu kayda göre, 1622-1623 yıllarında Hüseyin bin Mustafa isimli kimse hizmetindeki cariyesinin “cünûni” olduğunu bile cariyeyi Abdülkerim Halife bin Veli ile 400 akçe ve bir gümüş kuşak karşılığında istibdâl eder. Abdülkerim Halife de, söz konusu cariyeyi Niğde’de bir başkasına satar. Niğde’deki şahıs tarafından cariyenin kusurunun anlaşılması ve geriye iade edilmesi ihtimali belirmesi üzerine bu defa Abdülkerim Halife cariyenin ilk sahibi olan Hüseyin’i mahkemeye şikâyet eder. Bkz. BŞS. 378/92.

² Bu kabilden kadı izniyle köle istibdâli hakkında ayrıca bkz. Sahillioğlu 1981; 82-83.

efendinin varisleri de dolayısıyla azadlı kölenin mirasçuları sayılmaktaydı. (Sahillioğlu 1981: 83) 1656 yılı Temmuz ortalarına (Evâhir-i Ramazan 1066) ait bir kayıтта Kale Mahallesi sakinlerinden Mehmed Ağa ibn-i Rıdvan Çavuş ile kız kardeşleri Rabia ve İsmihan babalarının azadlı kölesi Dilâver'e ait eve onun ölümüyle "usûbet-i sebebiyye" den dolayı mirasçı olmuşlardı. (BŞS. 379/46)

e) *Konar-Göçerler:*

Osmanlı cemiyetinde önemli rol oynayan bir diğer unsur da konar-göçer ibaresiyle anılan halktır. Sosyal teşkilat itibariyle *il* veya *ulus* isimleriyle gruplandırılan konar-göçerler, sırasıyla *boy* (aşiret), *oymak* (cemâat) ve *oba* (mahalle) gibi alt bölümlere ayrılmaktaydı. (Orhonlu 1963: 13) Genellikle hayvancılıkla hayatlarını idame ettiren konar-göçer halk, bu yüzden yazın otlaklar bulmak üzere daha serin bölgelere yani yaylalara çıkarken, kışın da şehir ve kasabaların çevresindeki eski iskân merkezlerinin yakınlarına kurdukları çadırlarda yani kışlaklarda yaşarlardı. (Halaçoğlu 1988: 14)

Sicillerde *cemâat* adıyla kaydedilen ve Bor kasabası civarında görülen konar-göçerleri Bogayırlı, Bozdoğan, Danişmendli, Dokuz, Tekeli isimleri altında görmekteyiz.

Bogayırlı Cemâati: Karakoyunlu Elinin oymaklarındanıdır. (BŞS. 379/9) Kışın Trablus-Şam yöresinde yaşadıkları anlaşılan bu oymak (Sümer 1972: 177), yazları Bor kazası yaylaklarından da faydalanmaktaydı. 1654-1655 yıllarında söz konusu cemâate aid *âdet-i ağnam*, *cürm-i cinayet*, *bâd-i heva* gibi vergilerin tutarı yıllık 3380 Esedî gurus olup, "emaneten mutasarrıf" olan eminler eliyle toplanmaktaydı. (BŞS. 379/9)

Bozdoğan Cemâati: İç-İl bölgesi oymaklarından İğdir Boyuna mensup olan teşekküllerden oldukları sanılan (Sümer 1972: 357) Bozdoğanlar'ın, XVII. yüzyılda Batı ve Güneybatı Anadolu'daki diğer yörük topluluklarıyla beraber nüfusları artmış ve yaylak sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Bu sebeple Bozdoğanlar'ın bir kısmının Çukurova'ya gelerek yerleştiklerini görmekteyiz. (Sümer 1972: 195-196, 357) Adana Eyâleti'nin Tarsus Sancağı'nda kışlayan söz konusu cemâat yazları, bazen Big, bazen Hasandağı'nda yaylamaktaydı. (Ahmed Refik 1989: 208) Söz konusu yaylakdan faydalanmaları karşılığı Bozdoğan cemâatinin ödemeleri gereken 1617-1618 yılına aid üç aylık subaşılık harçlarının toplanması için Bor subaşı Mustafa Bey'in

görevlendirildiği görülmektedir. (BŞS. 378/112) Söz konusu cemâatden Bor kasabasına koyun ve keçi getirerek satanlara da rastlanmaktadır.¹

Danişmendli Cemâati: Önceleri Mardin'in güneyinde çölde kışlayan ve yazın Erzurum-Erzincan arasındaki yaylalarda yaşayan Akkoyunlu Elinin kalıntısı Bozulus, Celâlî isyanları sırasında ahalisinin çoğu dağılan Orta Anadolu'ya 1613'de gelmeye başladı. (Sümer 1972: 190) XVII. yüzyıl başlarında Anadolu ve Karaman eyâletlerine yerleşen Bozulus'tan Karaman bölgesinde yaşayanlar has reâyâsı idiler (Orhonlu 1963: 16) Bozulus'un Akşehir-Ilgın çevresinde yurt tutan kolu içinde Danişmendli cemâati de bulunmaktaydı. (Sümer 1972: 191) Bunun dışında 1536-1537 ve 1572-1573 yıllarına ait Adana Sancağı'nı kapsayan iki ayrı tahrir defterinde Yüreğir göçebe cemaatları arasında ayrıca bir Danişmendli cemaatine de rastlanmaktadır. (Faroqhi 1988: 924-925) 1655 yılına ait sicil kayıtlarına göre Adana Sancağı'nda yurt tutan bazıları, yazları yaylak için Bor kazası dahilindeki Üç Kapılı yaylağına geliyorlardı.²

Dokuz Cemâati: Dulkadirli Ulusu'nun büyük oymaklarından biridir. XVI. yüzyılın başlarında Dulkadirli Eline dahil diğer oymaklarla beraber Ankara bölgesine kadar geldikleri görülmektedir. Kayseri ve Kırşehir bölgeleri de bu oymağın yerleşme sahaları içinde idi. (Sümer 1972: 175-176, 313) Dokuz cemâatinin XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bor kazası yaylaklarından faydalandıkları anlaşılmaktadır. 1663'lerde söz konusu cemâatden 300 evlik bir bölüm Bor kazasına bağlı Tikenli köyü korusuna yaylak maksadıyla gelmişti. Tikenli köyüne ait olan ve köy ahalisi üzerine yıllık 3000 akçe hasil kaydedilen söz konusu korunun, Dokuz cemâatine ait hayvan sürülerince tahrip edilmesi üzerine köy sakinlerinden bazıları mahkemeye başvurmuşlar ve o yıl için kendilerinin vermesi gereken 3000 akçenin Dokuz cemâatından alınmasını istemişler ve mahkeme köy halkının şikayetini haklı bularak, onların lehine karar vermişti. (BŞS. 380/12)

Tekeli Cemâati: Dulkadir Ulusu'nun boyları arasında sayılan Tekeliler (Sümer 1972: 175-176), önceleri Teke (Antalya bölgesi) ile kısmen Menteşe (Muğla bölgesi) ve Hamid (Isparta bölgesi) yörelerinde sakin idiler. Tekeliler'in Safevî devletinin kuruluşunda Anadolu'dan İran'a göçen Türkmenler arasında önemli bir mevki elde ettikleri bilinmektedir. (Sümer 1972: 46, 171) Dokuz oymağı gibi Tekeliler'in Dulkadir Eline dahil diğer oymaklarla beraber, XVI. yüzyılın başlarında Ankara bölgesine kadar geldikleri ve Kayseri ile Kırşehir bölgelerine yerleştikleri de

¹ Bozdoğan cemâatinden olup 1622'de Bor'da ölen Hacı Musa bin Abdullah'ın Bor'lu kasap Sefer bin Mahmud'da koyun ve keçi bahasından 80 gurusu alacağı bulunmaktaydı. Bkz. BŞS. 378/84.

² Bu hususta Kisle köyünden olup, 8 yaşındaki öküzünü kaybeden kimsenin Adana Sancağı'nda oturan ve Üç Kapılı Yaylağı'na geldiği sırada söz konusu öküzü hayvanları arasına katan Danişmendli Cemâati'nden Ali Baba ibn-i Elhac Budak'ı şikayetiyle ilgili olarak bkz. BŞS. 379/26.

bilinmektedir. (Sümer 1972: 176) Yine XVII. yüzyılda İç-İl'den Çukurova'ya gelerek yerleşen Bozdoğan'lara mensup obalar arasında Tekelu obası da sayılmaktadır. (Sümer 1992: 181) Çukurova'ya yerleştikten sonra Tekeli cemâatinin Adana çevresinde kışladıkları, Kayseri Sancağı'ndaki Erciyes ve Big dağlarında yayladıkları bilinmektedir. (Ahmed Refik 1992: 207) 1673 yılına ait bir sicil kaydına göre, bazen yaylak mahallini değiştirerek Hasandağı'nda da yayladıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu yıla ait sicil kaydına göre 30 evlik bir Tekeli cemâatinin Hasandağı yaylağında yaylamalarına karşılık resm-i yaylaklarını vermektan imtina ettikleri, hatta bir önceki yıl da aynı yaylaktan faydalanıp vergilerini vermeksizin firar ettikleri, gerek 1673 yılında Hasandağı yaylağını timar şeklinde tasarruf eden Mustafa Ağa bin İsmail Ağa isimli sipahinin ve gerekse meclis-i şer' de hazır olan şahitlerin bu husustaki şikâyetlerinden anlaşılmaktadır. (BŞS. 381/73-74)

Tablo IV.

XVII. Yüzyıl Bor Kazası Tımarlarının		
Kılıç Hakkının (Çekirdeğinin) bulunduğu köyler	Değerleri/Akçe	Terakkilerle Ulaştıkları Değerler/Akçe
Ayagözme	700	-
Büğdüz	2000	8000
Salmanlu	2000	6000
Pelid Ağacı	2000	-
Urnas	2000	5000
Baravun	3000	6000
Bereke	3000	-
Dragon	3000	-
Mugaşan	3000	-
Okçu	3000	15800
Kisle	-	5700
Saltık	6000	-
Kenisehisar	-	15800
BŞS. 379/75, 78, 87, 111, 113; BŞS. 380/100, 139; BŞS. 381/219, 230, 269, 387, 408, BŞS. 382/41'e göre düzenlenmiştir.		

Tablo V.

1637 Yılı Bor Kasabası Avârizhâneleri

<u>Mahalleler</u>	<u>Hane</u>
1. Hacı Muhsin	1,5
2. Cami-i Atik	1
3. Vasatî	1
4. Hacı Mahmud	1
5. Hacı İsmail	1
6. Uğurlu ma'a Karaca	1
7. İbn-i Sırrı ma'a Hacı Kemal	0,5
8. Hacı Mustafa	0,5
9. Cüllah ma'a Hacı Mehmed	1
10. İİaldı	0,5
11. Şeyh İlyas ma'a Sarı Ali	1
12. Bal Hasan ma'a Akkız	0.25
13. Hacı Seydi Ahmed	0.25
14. Sofyan	0.5
15. Zimmîyan	3
16. Karakaya	0.25
TOPLAM	14.25
MM. 43/3'e göre düzenlenmiştir.	

Tablo Va.

1637 Yılı Bor Kazası Köyleri Avârizhâneleri

Köyler	Hane
1. Salmanlu	3
2. Diragon	3
3. Baravun	3
4. Ayagözme ma'a Alayık	2
5. Malamlu	1.5
6. Bulgarcık	1.5
7. Bölük	1
8. Andesun ma'a Pelid Ağacı	1
9. Kara Hasan	0.5
10. Kisle	0.5
11. Tikenlu	3
12. Okçu ma'a Marmara	2
13. Yazır	0.5
14. Su Önü nam-ı diğer matlab	1.5
15. Ağin	0.5
16. Narezan	0.5
17. İftiyan	0.5
18. İsa Borikend ve Urum	0.5
19. Matlab	0.5
20. Saltık ma'a Denek	0.5
21. Kadı	0.5
TOPLAM	27.5

MM. 43/3-4'e göre düzenlenmiştir.

Tablo VI.**1642 Yılı Bor Kasabası Mahalleleri Avârizhâneleri**

<u>Mahalle</u>	<u>Hane</u>	<u>Nefer</u>
Hacı Muhsin	1,75	20
Cami-i Atik	1,75	20
Vasati	2	20
Balhasan ma'a Akkız	1	13
Hacı Mahmud	3	42
Hacı İsmail	1,5	19
Uğurlu ma'a tevâbiha	1.25	12
İbn-i Sırrı ma'a Hacı Kemal	1,5	19
Hacı Mustafa nam-ı diğer Çukur	1	10
Cüllâh ma'a Hacı Mehmed	1.25	16
İlaldı	1,5	17
Şeyh İlyas	1,5	16
Hacı Seydi Ahmed	1.25	14
Sofyan	3	30
Zimmîyan	4.25	30
Sarı Ali	1.5	17
Karakaya	1.5	17
TOPLAM	30.5	332
Bir avârizhânesinin yaklaşık kaç gerçekhâne itibar edildiği:		10.88
MM 3016/30'a göre düzenlenmiştir.		

Tablo VIa

1642 Yılı Bor Kazası Köyleri Avârizhâneleri

<u>Köyler</u>	<u>Hane</u>	<u>Nefer</u>
Salmanlu	3.5	16
Dragon	3.25	16
Baravun ma'a tevâbiha	1	8
Alagözme ma'a Alayık	1.5	16
Bulgarcık	1.5	13
Yazır	1	9
Kisle	1	7
Andesun ma'a Kara Mahmud	1	11
Tikenlu	4	36
Kılavız	0.5	4
Karacaviran	-	3
Kilisehisar ma'a tevâbiha	9.25	127
Ahi Mahmud	0.5	6
(بساغ) ma'a Pelid Ağac	0.75	10
Okçu ma'a Marmara	2.25	25
Halaç ma'a Kara Hasan	0.5	5
TOPLAM	31.5	312
MM 3016/30'a göre düzenlenmiştir.		

Tablo VII.

1673-1674 Yılları Bor Kasabası Mahalleleri Avârizhâneleri

Mahalleler	Avârizhâne Sayısı	Avâriz rüsumu (guruş)
Cami-i Kebir	2	22
Vasati	2	22
Bal Hasan	1	10
Hacı İsmail	2	22
Hacı Muhsin	2	22
Uğurlu	1.25	16
İbn-i Sırrı	2	22
Hacı Mustafa	1	11
Cüllah	1.75	19
Sarı Ali	1.5	16.5
İlaldı	1.75	19
Şeyh İlyas	1.5	16.5
Sofyan	3	33
Hacı Mehmed	2.5	27.5
Hacı Seydi Ahmed	1.5	15.5
Karakaya	1.5	15.5
Karaca	1.25	16
Hacı Mahmud	4	44
Zimmîyan	4	44
TOPLAM	37.5	413.5
Bir Avârizhânesinin yaklaşık kaç gerçekhâne itibar edildiği: 11		
BŞS. 381/386'ya göre düzenlenmiştir.		

Tablo VIIa

1673-1674 Yılı Bor Kazası Köyleri Avârizhâneleri

Köyler	Avârizhâne Sayısı	Avâriz Rûsumu (guruş)
Salmanlı	3	33
Baravun	1	11
Bulgarcık	1.5	16.5
Ayagözme	1.5	16.5
Kisle	0.5	5.5
Tikenli	4	44
Yazır	1	11
Pelid Ağacı ma'a Fesani	3.25	8
Andesun ma'a Karamahmud	3.25	8
Okçu	2.5	27.5
Halaç ma Kara Hasan	0.5	5.5
Kulavız ma'a Karacaviran	0.5	5.5
Diragon	3	33
TOPLAM	24.5	225
BŞS. 381/386'ya göre düzenlenmiştir.		

Tablo VIII

1676 Yılı Tahririne Göre Bor'da Vergiye Tâbi Nüfus

Mahalleler	Bennak	Caba	İспенç	Statüsü Belli Olmayan
Vasafî	71	27	1	-
İbn-i Sırrı	46	15	-	2
Karaca	47	20	4	-
Uğurlu	31	13	-	1
Hacı İsmail	37	7	-	-
Karakaya	24	6	-	-
Yağlıca nam-ı diğer Sofyan	40	11	-	-
Hacı Seydi Ahmed	11	5	-	-
Sarı Ali	17	6	-	-
Hacı İsa nam-ı diğer İlaldı	10	3	-	-
Cami-i Atik	30	9	-	-
Hacı Mahmud	95	38	1	-
İlaldı-i Ulvi	13	8	-	-
Hacı Mehmed	24	9	-	-
Cüllah	27	8	-	-
Hacı Mustafa nam-ı diğer Çukur	12	3	-	-
Şahin	6	4	-	-
Şeyh İlyas	42	18	-	1
Bal Hasan, Akkız	16	3	-	-
Hacı Muhsin	39	10	-	1
Gebran	-	99	141	-
TOPLAM	638	322	147	5
Toplam Nefer:	1112			
BŞMD 317/2-12'ye göre düzenlenmiştir.				

Tablo IX**XVII. Yüzyıl Bor Kazası Avârizhâneleri**

<u>Tarih</u>	<u>Avârizhâne Sayısı</u>
1621	46.5
1629	46.5
1641	42
1642	62
1649	73
1651	31
1669	60.5
1687	92

Bu tablo sırasıyla MM. 2751/92; MM 3198/12; MM 3093/34; MM. 3016/30; MM 3835/48; MM. 3844/41; KKT. 2651/20; MM 564/56'ya göre düzenlenmiştir.

Tablo X**XVII. Yüzyıl Bor Kasabası Avârizhâneleri**

<u>Tarih</u>	<u>Avârizhâne Sayısı</u>	<u>Yaklaşık kaç gerçekhânenin bir avârizhânesi itibar edildiği</u>
1637	14.25	
1642	30.5	-
1673	37.5	11
1678	72	11
		-

Bu tablo sırasıyla MM 43/3; MM. 3016/30; BŞS. 381/386; BŞS. 382/47'ye göre düzenlenmiştir.

III.BÖLÜM: EKONOMİ

A- Ziraî Yapı:

Ziraî faaliyetler ekonomik hayatın temeli durumundadır. “Gıda Üretimi” başlığı altında verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Bor kasabasında ziraî yapının en ön safını bağcılık işgal etmekteydi. 1518’de 909, 1584’de 1165 ve 1676’da da 1000 dönüm arazide bağcılık yapılmaktaydı.¹

Evliya Çelebi, Bor’da yetiştirilen üzümlerin çok çeşitli ve sulu olduğunu, bunlar arasında bir adına da *kişmiş* denilen kuş üzümünün özellikle meşhur olduğunu bildirmektedir. (Evliya Çelebi 1314: 191) Bor kadısına hitaben yazılan 1622 yılına ait bir buyruğuya göre, Karaman beylerbeyinin kıları ihtiyacı olan 50 batman kişniş² üzümünün Bor kasabası üreticilerinden, (BŞS. 378/128) yine Bor kadısına hitaben gönderilen 1680 yılına ait bir fermana nazaran Matbah-ı Âmire’nin ihtiyacı olan kuru üzümün Konya ve Bor çevresi bağlarında yetiştirilen “Bozbasdı” cinsi üzüm üreticilerinden satın alınarak (BŞS. 382/62) sağlanacağını ifade edildiği örnekler, Bor kasabasındaki bağcılığın önemini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Bor kasabası çevresinde bağcılık yapılan Karakaya, Gümüslübağ, Küçükkayaaltı, Kızılyer, Gebere, Derktaş, Boyrazkırı, Sultanbenli, Kârgah, Kumbend, Depebağ, Manastır, İftiyan, Köfterlik, Akgedik, Zindanyeri gibi semtleri gösteren kayıtlar (BŞS. 377/41; BŞS. 378/72, 77, 88, 93, 99; BŞS. 379/22, 29, 31; BŞS. 380/2, 31, 56, 90; BŞS. 381/79, 218, 232-233) kasabanın çepeçevre bağlarla kuşatıldığını gösteren anlamlı delillerdir.

Ziraî yapının önem bakımından ikinci sırasını buğday, arpa ve diğer tahıl türleri almaktaydı.³ Bağların, üzerinde üzüm kütüklerinin bulunduğu *hark* veya *karık* tabir edilen kısımları dışında ve bahçelerde yetiştirilen elma, armut, zerdali, dut, ceviz, badem gibi meyvalarla (BŞS. 377/7, 43; BŞS. 378/61, 72; BŞS. 379/34; BŞS. 381/70-71, 244-245; BŞS. 382/45) daha çok kereste ve odun ihtiyacını gidermek amacıyla yetiştirildiği anlaşılan kavak ve söğüt gibi ağaç türleri (BŞS. 378/86, BŞS. 379/31, 32, 44; BŞS. 381/244-245) ve yine bahçelerde yetiştirilen çeşitli sebzeler (BŞS. 378/61; BŞS.381/70-71) zirai yapının diğer unsurlarını göstermektedir.

¹ 1518 yılı için bkz. TT. 455/665; 1584 yılı için bkz. Jennings 1983: 199; 1676 yılı için de bkz. BŞMD. 317/12.

² Evliya Çelebi’nin “kişmiş” dediği bu üzüm çeşidi belgelerde “kişniş” adıyla kaydedilmiştir.

³ Bu hususta “Gıda Üretimi” başlığı altında bilgi verilmiştir.

B- Üretim:

Yüzyıllar boyunca maddi ihtiyaçların giderilmesi çabalarını araştıran iktisat tarihi, öncelikle yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların giderilmesi çabaları başlangıç olmak üzere yüzyıllar boyunca insanların daha iyi yaşama, daha iyi beslenme ve konfora ulaşma yolunda gittikçe gelişen ve sistemleşen üretim faaliyetleri içinde bulduklarını tasvir etmektedir. (Heaton 1985: 1)

XVII. yüzyılda Bor kasabası ve çevresinde yaşayan ahalinin beslenme, barınma, giyim, ısınma, aydınlanma, hastalıklardan korunma ve hayatın idâmesi sırasında türlü kolaylıklar sağlama yolundaki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucu olarak çeşitli mal ve hizmetleri ortaya koymaları yukarıda zikredilen söz konusu çabaların da küçük parçalarından ibarettir. şu halde çeşitli alanlara hasredilen üretim faaliyetlerini mal ve hizmet üretimleri olmak üzere iki ana kategoriye ayırabiliriz. Sicil kayıtlarındaki veriler çerçevesinde hizmet üretimini halkın kendi aralarındaki hizmetler ile haberleşme hizmetleri, mal üretimini de gıda, eşya ve barut üretimi olmak üzere alt başlıklar halinde düzenleyebilmekteyiz. Osmanlı cemiyetinde üretim faaliyetlerinde bulunan kimseler “esnaf” ve “ehl-i hiref” terimleriyle anılmaktaydı. (BŞS. 381/411-412) mal ve hizmet üreten esnafın yanısıra üretilen malları pazarlayan yani alıp-satan bir gurup da karşımıza çıkmaktadır ki, nitelik itibariyle bunlar da bir çeşit hizmet üretmektedirler. XVII. yüzyıl Bor kasabasında faaliyet gösteren esnaf arasında mal üretenler % 48, hizmet üretenler % 32, mal alıp satanlar da % 20’lik bir oran teşkil etmektedirler. (Tablo XII)

1.Hizmet Üretimi:

a) Halkın Kendi Aralarındaki Hizmetler:

Sadece mal üretimiyle halkın ihtiyaçlarının giderilmesi mümkün olamamaktadır. Mesela herhangi bir kimsenin barınacağı bir evin planını çizdirmesi, tarla veya bahçesinde kendisine işini kolaylaştıracak yardımcıları bulması, hastalandığında tedavi olması, vücut temizliğini sağlama, bozulan veya harap olan mal ve eşyasını tamir ettirmesi, ihtiyaç duyduğu malları kasaba içinden veya dışından sağlama, beslenmede birinci derecede rol oynayan buğdayını değirmende öğütmesi, ihtiyacı durumundaki temel gıda ve tüketim maddelerini kolayca temin etmesi gibi ihtiyaç duyduğu hizmetlerin sağlanması kasaba halkına da teşmil edilebilir. Böylece halkın kendi aralarında cereyan eden hizmet üretimi ve akışının dinamikleri de ortaya

çıkarılabilir. Bu türden hizmetleri üretenlerden tabipler, mimarlar ve meremmetçilerin işleri bilgi, beceri ve tecrübeyi gerektirdiğinden, bu hizmet erbabının nadir ve az sayıda yetiştikleri düşünülebilir. Bu hususu hizmet üreten esnafın yevmiyelerinden de izlemek mümkündür. Mesela 1618 yıllarında bir hamamın tamiri işinde çalışan bir ırgadın yevmiyesi 10-11 akçe iken, bir *meremmetçininki* 90 akçedir. (BŞS. 378/46)

Çobanlık, ırgadlık, hüddamlık, külhancılık, naturlık gibi hizmetlerin ortak özelliklerinden olarak, el emeği veya bedenî gücün kifayet ettiği ve sermayeyi de gerektirmediği göz önüne alınırsa, bu tür hizmet taleplerinin kolaylıkla karşılandığı tahmin edilebilir. Bor kasabasından geçen Humam Çayı'nın üzerinde değirmenler kurmaya gayet müsait bir konumda olması, değirmencilik hizmetinin Bor kasabası dışında çevre kasaba ve köylere de şamil olacak şekilde yaygınlaştırıldığı intibasını vermektedir. Bu cümleden olarak Bor'da 1584'de 23, 1676'da da 25 adet değirmen mevcuttu.¹ Söz konusu değirmenlerden 4 adedinin 1673'lerde Valide Sultan Kethüdası Mustafa Efendi'nin vakıfları arasında olduğunu görmekteyiz. (BŞS. 381/58, 384)

Taşımacılık hizmetini yürüten *sarban*ların bir hayli kalabalık oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu alanda hizmet verenler bir taraftan tüccarların mallarını Bor kasabası dahiline ve haricine taşırlarken, diğer taraftan Bor Barut İmalâthanesi'nde üretilen barutu İstanbul'a, Baruthanenin ihtiyaç duyduğu güherçile ve kükürd gibi hammaddeleri de muhtelif yerlerden Bor'a taşımaktaydılar.² Üretilen temel gıda ve tüketim maddelerini pazarlamak suretiyle halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve böylece bir çeşit hizmet üreten bakkal, attar, bezzaz, sergici, basdacı gibi esnaf gurubunu teşkil edenler herhalde en kalabalık gurubu oluşturmuyorlardı. Bunlardan Sokullu Mehmed Paşa Camii altındaki Bezzazistan'da 1574 yılı itibariyle 48 adet dükkanda faaliyet gösteren aynı sayıdaki bezzazın (VGMA. 2104/461) varlığı, bu hususu açıklayan önemli bir örnek olarak gözükmektedir.

b) Haberleşme Hizmetleri:

Türk tarihinde haber ulaştırma ve "ulak sistemi" araştırmalara nazaran Göktürkler'e kadar çıkmaktadır. (Ögel 1978; 340) Haberleşmede haberin en kısa zamanda ve seri bir şekilde yerine ulaştırılması esas olduğundan, Türk ve İslâm

¹ 1584 için bkz. TT. 135/100; 1676 için bkz. BŞMD 317/12.

² 1594-1595 yıllarına ait bazı Kayseri şer'îye sicillerine göre, Niğde Sancağı'nda taşımacılıkta istihdam edilmek üzere deve yetiştirildiğine göre (Faroqhi 1982:528,537) Bor ve çevresinde de aynı maddede matuf olarak deve yetiştirildiği düşünülebilir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bor'da üretilen barutun İstanbul'a sevki işini üzerlerine alan sarbanların bu iş için besledikleri develer 200-500 adet arasında değişmekteydi. Bu hususta "Barut Üretimi" başlığı altında bilgi verilmiştir.

devletlerinde de haberleşmenin bu özelliğini sağlayabilmek için, bir taraftan yol şebekeleri vücuda getirilirken, diğer taraftan da haberleşmeyi sıhhatle yürütecek bir teşkilat kurulmuştu. Söz konusu teşkilata Emevî, Abbasî ve Memlûk devletlerinde “Berid”, Moğollar ve İlhanlılar’da “Yam”, Safevîlerde de “Çaparhane” denilmekteydi. (Halaçoğlu 1991:146)

Osmanlılar’da haberleşme XVI. yüzyıl başlarına kadar “ulak hükmü” adıyla düzenlenmekteydi. Buna göre ulaklar geçtikleri yerlerde ücretsiz iâşe ve at temin etmekteydiler. Bu gibi imtiyazların fakir halka bir hayli zarar vermesi dolayısıyla, Sadrazam Lütfi Paşa (1539-1541) tarafından bu usûl iptal edilerek yerine *menzil* teşkilatı kurulmuştur. Bir menzilde, bir yıllığına tayin edilen *menzil emini* (menzilci), *menzil kethüdası*, *ahur kethüdası*, *odacı*, *sürücü* ve *menzilkeş* denilen hizmetliler gurubu yer almaktaydı. (Halaçoğlu 1981: 124-126)

Osmanlı İmparatorluğu’nda haberleşmeyi temin eden yollar Rumeli ve Anadolu’da üç kola ayrılmaktaydı. Sağ, sol, orta kollar şeklinde guruplandırılan büyük yollar içerisinde Bor kazası yakınından geçeni, “Anadolu’nun sağ kolu” ibaresiyle isimlendirilene olup (Halaçoğlu 1981: 123) “Âsitane-i Saadetden Haleb’e varunca vaki olan menâzil” ibaresi altında, zikredilen şehirlerden geçiyordu. Söz konusu yolun geçtiği şehirler Üsküdar, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya, Haleb şeklinde sıralanmaktadır. (MM. 2808/ 75-77; Halaçoğlu 1981: 123)

Sözü edilen Ana yollar dışında merkezden gönderilen haberlerin ilgili kazaların en ücra köylerine kadar ulaştırılmasında tâli yollar, dolayısıyla bu yollar üzerinde uğrak yerleri olan diğer menziller bulunmaktaydı. Bor kasabasının yol sistemi bakımından önemi, hem yukarıda zikredilen Anadolu’nun sağ kolu üzerinde yer alan ana yola çok yakın olması ve hem de Konya’dan Kayseri’ye uzanan yol üzerinde önemli bir menzil konumunda bulunmasıydı. Asitane-i Saadet (İstanbul) veya Konya çıkışlı ulaklar da Bor’a haber getirirken söz konusu anayolla, Konya-Kayseri arasındaki tâli ara yolu izliyorlardı. (BŞS. 380/32, 47, 135, 160; BŞS. 382/47)

Aylık olarak tutulan ulak defterlerinden Bor kasabası menziline yakın çevreye haber ulaştırmakta önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bor’dan Niğde, Ortaköy, Karapınar, Ereğli, Çiftahan, Ulukışla, Karahisar, Kayseri gibi şehir, kasaba ve köylere, gerek devlet merkezinden ve gerekse eyâlet merkezinden (Karaman) gönderilen emirlerin ulaştırılması, söz konusu mahallerden gelen ulaklara Bor kasabası menziline verilen “mirî ulak bargirleri” ile sağlanıyordu. XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait aylık ulak defterleri ile merkezden ulaklara mahsus gönderilen hükümler

göz önüne alındığında; Bor kasabası menziline yakın çevreye gönderilmek üzere beslenen menzil bargirlerinin masrafları mahallenin avârizhane tahammülüne göre avâriz reâyâsı üzerine tevzî edilmektedir. (BŞS. 379/84, 85, 96; BŞS. 380/128, 147, 149, 162; BŞS. 381/369, 395) Bir ulak defterine nazaran 1666 yılı Aralık ayı ortaları (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1077) itibariyle Bor kasabası avârizhanesinden salınan mirî ulak bargirlerinin mahallelere ve gidecekleri mahallere göre dağılımı aşağıdaki gibiydi (BŞS. 380/128):

<i>Mahalle</i>	<i>Bargirlerin tahsis edildiği mahaller</i>	<i>Avârizhanesine göre masrafları karşılanacak bargir sayısı</i>
İlaldı	Ortaköy, Niğde, Karapınar	3
Çukur	Niğde, Ereğli, Karapınar	3
Hacı Mehmed	Niğde, Ereğli	4
Cami-i Atik	Niğde, Karapınar	2
Sofyan	Niğde, Ortaköy	2
İbn-i Seri	Niğde Karapınar	2
Vasati	Niğde, Karapınar	3
Karaca	Niğde, Çiftehan	2
Şeyh İlyas	Ereğli, Karapınar	2
Cüllah	Ereğli, Karapınar	2
Hacı Muhsin	Ortaköy, Ereğli	2
Sarı Ali	Ortaköy, Karapınar	3
Hacı Seydi Ahmed	Ortaköy, Karapınar	2
Uğurlu	Niğde, Karapınar	2
Hacı Mahmud	Karapınar, Niğde	3
Karakaya	Niğde	1
Bal Hasan	Ereğli	1
Hacı İsmail	Karapınar, Ortaköy	2
Zimmîyan	Karapınar, Niğde, Ortaköy, Ereğli	4
TOPLAM		45

Merkezden taşraya haber ulaştırma hizmeti devlete oldukça büyük bir masraf açmış olmalıdır. Bu hususta çok sık gönderilen hüküm ve buyruclularda ulakların uymaları gereken kuralların sıkça tekrarlanması, bu hususta bir fikir vermektedir. Söz konusu hüküm ve buyruclularda ulaklar Bor menziline dahil olduklarında buradan yakın çevre menzillerine gitmeleri için bir ulağa bir, iki ulağa iki menzil bargiri hesabıyla bargir tahsis edilecek, tayin ve tasrih olunandan ziyade bargir kesinlikle

verilmeyecek, tehlike arzeden ve karmaşık olan yollarda ulakların yanlarına ayrıca kılavuzlar koşulacak ve haberlerin salimen ve gecikilmeden ilgili “mahallî memura” ulaştırılması sağlanacaktı. (BŞS. 379/84, 96; BŞS. 380/135, 147, 149, 160, 161, 169, 175; BŞS. 381/348; BŞS. 382/32, 38, 47)

2. Mal Üretimi:

a) Gıda Üretimi:

Ziraî yapı başlığı altında verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi XVI. yüzyılın son çeyreği itibariyle Bor kasabasında bağcılık, bir diğer ifade ile üzüm yetiştirme, buğday, arpa gibi hububat çeşitleri üretiminden daha önemliydi. Şu halde ziraate dayalı gıda üretimi içinde üzüm en baş sırada yer almaktaydı.

1676 yılı vergi kayıtlarına nazaran, Bor’da bağcılık yapılan arazide XVI. yüzyılın sonları itibariyle % 14.17’lik küçük çapta bir azalma meydana gelmesine rağmen, yine de ziraî üretim içinde üzüm üretiminin baş rolü oynadığı görülmektedir.¹ Üretilen üzümler gerek yaş ve gerekse kuru olarak Bor çarşısı içerisinde “üzüm bazarı” adı verilen satış mahallinde pazarlanıyordu.(BŞS. 381/189) Üzüm üretimi üzüme dayalı gıda maddelerinin de üretiminde önemli rol oynamıştır. Bunların belli başlıları pekmez, sirke ve köfterdir. (BŞS. 377/15, 45; BŞS. 378/108; BŞS. 380/6; BŞS. 381/412)

XVII. yüzyılda üzümünden sonra ziraî üretimde ikinci sırayı arpa ve buğday almaktadır. XVI. yüzyılın son çeyreğine göre, XVII. yüzyılın son çeyreğinde buğday ve arpa üretiminde yaklaşık % 17,08’lik bir artış meydana gelmiştir.² Buğday üretiminin başta un³ olmak üzere unlu gıda mamûllerine de temel teşkil ettiği malumdur. Nitekim XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bor’da fırıncıların ürettiği ekmek ve diğer unlu gıda mamûllerinin çeşitliliği dikkatimizi çekmektedir. Bunları “*etmek* (ekmek), *halka*, *halka-i yağlı*, *bide*, *kerde*, *kâhi*, *Abdurrahman kâhisi*, *Usta*

¹ “Ziraî Yapı” başlığı altında verdiğimiz bilgiler gözden geçirilirse 1584 yılında 1165 dönüm, 1176’da da 1000 dönüm arazide bağcılık yapıldığı, dolayısıyla bu verilerden hareketle 1584’e göre 1676’da sözü edilen % 10.17’lik bir azalma meydana geldiği görülecektir. Diğer taraftan 1676 yılı tahririnde üzümünden elde edilmesi beklenen yıllık vergi geliri “öşr-i bağat” adı altında “maktu” 30000 akçe kaydedilirken, buğday ve arpa gibi hububat ürünlerinden elde edilen öşür gelirleri 18350 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BŞMD. 317/12.

² 1584 yılı tahririnde yıllık tahmini arpa ve buğday üretimi 680 (KK. 135/100), 1676 yılı tahririnde de 820 kile olarak kaydedilmiştir. (BŞMD. 317/12)

³ 1676 yılı itibariyle Bor kasabasında faaliyet gösteren 25 adet değirmende (BŞMD. 317/12) imâl edilen unların bir bölümü Kapan Hanı’nda satışa çıkarılmaktaydı. Kapan Hanı’na bu yüzden Unkapanı da denilmesiyle ilgili olarak “Kapan Hanı” başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

Veli kâhisi, tabe kâhisi, tatlu maya, börek, çörek’ isimleri altında görmekteyiz. (BŞS. 380/177; BŞS. 381/318, 368, 377, 410, 412)

XVII. yüzyıl boyunca helvacılar tarafından üretilerek piyasaya arzedilen unlu ve nişastalı gıdalar arasında helvalar da bir hayli revaçtadır. Bunları: *cevizli helva, helva-i sade, helva-i asel, helva-i dibes, Oğuz helvası, susamlı helva, pişmane* (BŞS. 378/108; BŞS. 381/318, 412) isimleriyle görmekteyiz. Üreticiler tarafından üretilerek bakkallar aracılığı ile satışa çıkarılan *döğme, nohud, leblebi, zerdali kurusu, badem içi, ceviz içi, peynir, tereyağı, basdırma-i bakar, basdırma-i ganem, bal*¹ gibi gıda maddeleri ayrıca dikkatimizi çekmektedir.

b) Eşya Üretimi:

XVII. yüzyılda Bor kasabasında üretilen belli başlı eşyaları, dokamalar, madeni eşya ve deri gibi kategorilere ayırmak mümkündür. Bor kasabasının önemli pamuk üretim bölgesi olan Adana’ya yakın oluşu kasabada, özellikle pamuklu dokumacılığın gelişmesinde birinci derecede önemli rol oynamış olmalıdır.² Söz konusu pamuklu dokuma ürünleri arasında kalitesinin üstünlüğü ile tanınan ve ince pamuklu kumaş olması hasebiyle kadın ve erkek kaftanı yapımının yanısıra, zıbın gibi iç çamaşırı üretiminde de kullanılan *bogasi* (İnalcık 1979-1980: 5, 35) üretimi özellikle önemlidir. Klasik Osmanlı döneminde tüccarlar tarafından Karadeniz’in kuzeyine ve Rumeli’ye sevkedilen pamuklu ürünleri arasında Bor ve Niğde’de imâl edilen bogasiler önemli bir yer tutmaktaydı. (İnalcık 1973: 145; İnalcık 1979-1980: 4, 5)

Merkezî hükümet bogasilerin, en ve boylarının belirlenen ölçülere yani standarta uyması için “kadîmden müstamel olan arşuna muhalif” üretim yapılmaması ve damgasız pazarlanmaması için zaman zaman üreticileri uyardı.³ Bogasiden sonra en çok üretilen pamuklu dokuma ürünü kaba bir pamuklu olan *asgardır*. (BŞS. 378/81; BŞS. 379/36) Bunlar dışında *dülbend örtüsü, çit, pişkir* (peşkir), *mendil, makrama* gibi pamuklu mensucat da üretilmekteydi. (BŞS. 377/16; BŞS. 379/44; BŞS. 380/55) Pamuklu dokuma ürünleri piyasaya arzedilmeden önce boyanma

¹ Bunlardan 1584 yılındaki bal üretimi 260 kovanla sürdürülürken, 1676 yılında 515 kovana çıkarılmıştır. Böylece XVI. yüzyılın son çeyreğine göre XVII. yüzyılın son çeyreğinde bal üretimi iki kat civarında (% 198) artırılmıştır. Bkz. KK. 135/500; BŞMD 317/12. Diğerleri içinde ayrıca bkz. BŞS. 377/43; BŞS. 378/108; BŞS. 380/117; BŞS. 381/318, 377, 412.

² Mesela 1976 yılında yapılan bir araştırmaya göre 1570’lerde Adana Sancağı’nda üretilen pamuk 1.301.200 kilogram civarındaydı. Bkz. Faroqhi 1979:407-408.

³ Söz konusu uyarıları ihtiva eden ve Karaman Eyâleti kadularına gönderilen ferman ve hükümlerden meselâ 1528 ve 1573 yıllarına ait olanları hakkında sırasıyla bkz. BŞS. 377/23; MD 23/25; 1530-1531 yıllarında Bor’da da standarda uymayan yani bogasileri “tülen ve arzen nâkıs” dokuyanlarla, damgasız pazarlamak isteyenlere rastlanmaktaydı. (BŞS. 377/3)

safhasından da geçmekteydi. Bununla ilgili olarak üreticilerden pamuklu dokuma ürünleri satın alan bezirgânların (tüccarlar) söz konusu ürünleri önce boyatmak üzere boyacı esnafına verdikleri, boyanan ürünleri geri alarak daha sonra piyasaya arz ettikleri görülmektedir. (BŞS. 381/296) Bor kasabesindeki boyahanelerde gerek pamuklular ve gerekse yün halı ve kilim iplikleri için boyalardan *Hind-i çivid*, *Lahor çivid* gibi bazıları (BŞS. 381/412) Osmanlı haricinden temin edildiği gibi, “kızıl boya” denilen bir çeşidi de Dragon köyü toprağından kazılarak çıkarılıyordu. (BŞS. 381/398)

Evlerde sergi olarak kullanılan halı, haliçe, kilim gibi eşya türleri de Bor’da dokunmaktaydı. Bunlardan halı çeşitlerinde siyah, sarı, yeşil, beyaz gibi renk tonlarının (BŞS. 378/72), kilimlerde de alaca, kırmızı gibi bir veya birkaç renk tonunun hakim olduğu (BŞS. 379/44; BŞS. 380/6) görülmektedir. Bunlar dışında kaba örme ve dokuma ürünleri arasında burya, palaz, ip, urgan, çuval, garar gibi ürünlerle yünden imal edilen keçeyi de sayabiliriz. (BŞS. 378/46, 72; BŞS. 380/55; BŞS. 381/141, 287)

Cüllâhlar tarafından üretilen pamuklu dokuma çeşitlerine ait tezgâhların adedi 1676 yılında toplu olarak verilmiştir. Buna göre söz konusu tarihte Bor kasabasında 240 adet dokuma tezgâhı olup, her bir tezgâhdan 10’ar akçe olmak üzere toplam 2400 akçe vergi alınmaktaydı. (BŞMD. 317/12)

Üretimde ikinci sırayı deri sanayii almaktaydı. Bu sanayi kolunda üretim yapan debbağ, saraç ve haffafların sayıları bilinmemekle beraber yenici haffaflar ve eskici haffaflar olmak üzere iki kola ayrılan haffaflar arasında yeniciler, Bor’da Sokullu Mehmed Paşa Camii evkafı arasında yer alan Haffaf Handa’ki 25 adet dükkanda faaliyet gösteriyorlardı. (BŞS. 381/67, 362, 387) Siyah, kırmızı, sarı renklerde sahtiyan üreten debbağlardan söz konusu sahtiyanları satın alan yenici haffaflar: babuç, zenne ve çizme çeşitlerini, eskici haffaflar da postal ve çizme gibi deri ürünlerini imal ediyorlardı.¹

Madenî eşya üreten esnaf arasında demirci, nalband, bıçakçı ve kazgancılara rastlanmaktadır. (BŞS. 381/41, 227, 250, 411) Tereke defterlerindeki madenî eşya çeşitlerine bakılırsa, bu iş kolunda üretim yapan esnafın da bir hayli kalabalık olduğu tahmin edilebilir.²

¹ Deri ve ayakkabı çeşitleri için bkz. Tablo XIII.

² Bor’da üretilen madenî eşya çeşitleri için bkz. Tablo XIII.

Bor'da üretilen barutun ihtiyaç mahallerine taşınması için meşin kese diken ayrı bir esnaf gurubu da bulunmaktaydı. Her yıl ihtiyaç oranında dikilen söz konusu meşin keseler¹ için üretilmesi gereken meşin talebi Bor debbağlarınca karşılanamadığı için, başka şehir debbağlarına sipariş verilmekteydi. Mesela 1674 yılında Tokat debbağlarına barut kesesi imali için 10000 adet meşin sipariş verilmişti. (BŞS. 381/248)

c) Barut Üretimi:

1335-1336 yıllarında inşa edilen Niğde Sungur Bey Câmîi'nin bir kitabesinde güherçile resminden bahsedildiğine (Konyalı 1964: 1121) bakılırsa, Niğde ve çevresinde barutun temel hammaddesi olan güherçile üretiminin bir hayli eskilere kadar gittiği anlaşılır. Karaman Eyâleti'nin başta Kayseri, Niğde, Aksaray gibi şehirleri olmak üzere bir çok kasabalarının çevrelerindeki topraklarda bolca bulunan güherçilenin önceleri nasıl üretildiği bilinmemekle beraber, XVI. yüzyılın ikinci yarısında buralarda kurulan imâlathanelerde plânlı bir şekilde güherçile üretimine başlandığını görmekteyiz. Meselâ 1571-1578 yılları arasında Karaman beylerbeyi ile ilgili kazaların kadılarına da sorumluluk verilmekle beraber, Karaman Eyâleti'ndeki güherçile imâlathanelerinin işletilmesi bir teşkilata bağlanmıştı. Buna göre, eyâletteki bütün imâlathanelerin faaliyetinden sorumlu bir "güherçile nazırı", onu zaman zaman denetleyen bir "güherçile müfettişi", her imâlathanede birer "güherçile emini" ve muhtemelen birer de "güherçile mübaşiri" bulunuyordu. (MD. 12/434, 459; MD. 14/66; MD.16/126; MD. 25/65) Daha başka ne gibi görevlilerin bulunduğu bilinmemekle beraber imâlathanelerin iş gücü Karaman Eyâleti'ndeki sipahizadeler ve mütekaid sipahilerce karşılanıyordu. 1572 yılına ait Karaman Eyâleti eşküncileri ile ilgili kanuna göre, sipahizadeler, mütekaid sipahiler ve eşküncilerden on neferde bir neferi yılda altışar ay nöbetleşe güherçile imâlathanelerinde çalışmaya tâbi tutulmuşlardı. Bu hizmetlerine karşılık söz konusu zümreler ziraat ettikleri yerlerin öşürleri hariç diğer raiyyet rüsumundan ve avârizdan muaf tutulmuşlardı. (TT. 968/2) Karaman Eyâleti'nde 1571 yılında "nöbetlü eşkünci" olarak sefer görevine gitmeyen ve yılın altı ayında güherçile imalatı işinde çalışmakla mükellef tutulan sipahizâde zümresi toplam 514 neferden müteşekkildi. (MD. 12/433)

1572 yılında Bor'da sakin toplam 12 eşkünciden biri altı ayda bir münavebe ile Niğde güherçile imâlathanelerinden birinde çalışacaktı. (TT. 968/33) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bor nahiyesinin Kenisehisar köyünde bulunan güherçile imâlathanesi,

¹ Bor kaşabasında her yıl barut kesesi diken esnafdan bazılarının diktikleri her kese için, Karaman defterdarından kendilerine iki akçe ödenmesi yolunda, padişaha gönderdikleri 1671 yılına ait arzuhalle ilgili olarak bkz. AET 384/4.

Karaman Eyâleti'nin en büyük imâlathanelerinden biriydi. (MD. 16/127) XVI. yüzyılın II. yarısı boyunca Karaman Eyâleti'nde imal edilen güherçileler barut imal edilmek üzere muhtemelen deve kervanlarıyla İstanbul'a nakledilmekteydi.¹

Bir sicil kaydına nazaran Karaman Eyâleti'ndeki güherçile imâlathanelerinin işletilmesini deruhte eden Karaman defterdarına 10 Mart 1619 (23 Rebiü'levvel 1028) tarihinde gönderilen ferman gereğince, eyâlet dahilindeki imâlathanelerde üretilen 200 kantar güherçile İstanbul'dan gönderilen Dergah-ı Muallâ çavuşlarından Halil Çavuş eşliğinde mekkarî develerine yüklenerek "Anbar-ı Âmire'ye" konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi. (BŞS. 378/124) Karaman Eyâleti dahilindeki güherçile imâlathanelerinde üretilen güherçilenin İstanbul'a sevkinin mevcut sicil kayıtlarına nazaran 1637 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte IV. Murad'ın sadrazamı olan Bayram Paşa Karaman Eyâleti'nde üretilen güherçilenin yine eyâlet dahilindeki barut üretiminde kullanılması için muhtemelen 1637-1638 yıllarında Bor Baruthânesi'ni kurmuştur.² Karaman Hazinesi'ne bağlı Bor Baruthânesi'nin kurulmasından sonra Karaman Eyâleti'nin Konya, Akşehir, Larende, Kenisehisar, Develi, Kayseriye, Şarkışla, Aksaray, Budaközü imâlathanelerinde üretilen güherçilenin burada işlenilmesine başlanmıştır.³

Şimdi 1637-1675 yılları arasında seri bir şekilde üretimine devam eden Bor kasabası Baruthânesi'ne hammadde temini ve üretim, üretim sırasında yapılan masraflar ve harcamaların finansmanı, üretilen barutun İstanbul'a sevki, işletmenin teşkilatı ve baruthânenin kapatılması gibi hususların cevaplandırılmasına geçebiliriz. Barutun temel hammaddesi olan ve toprakla karışık bir halde bulunan güherçile, rutubetli yerlerde toprakların yüzeyinde beyaz bir tabaka halinde toplanır. Söz konusu güherçile ile karışık toprak, içi su dolu kablara konularak sulandırılır. Şerbetlenen sular, ocaklar üzerinde bulunan büyük bakır kazanlara süzülür ve kazanlar içerisinde kıvama gelinceye kadar kaynatılır. Daha sonra tahtadan yapılmış sandıklara kıvama gelen madde dökülür ve bir gün burada bekletilir. Suyu süzülen ve beyaz bir toz tabakasından oluşan bu maddeye "kal" denilir. (Önen 1962: 22) Bu maddenin diğer adı da "halis kal olmuş güherçile"dir. (BŞS. 379/50)

¹ Mesela bu hususta 1574 yılında Kayseri Kalesi'nde yığılan güherçilenin İstanbul'da işlenmek üzere mirî develer ve kira develeriyle gönderilmesi hakkında Akdağ kadısına gönderilen hükümlerle ilgili olarak bkz. MD. 24/317.

² Bor Baruthânesi'nin söz konusu sadrazam zamanında kurulmasıyla ilgili olarak "Subaşı" başlığı altında bilgi verilmiştir.

³ Bu hususta Bor Baruthânesi'ne güherçile sağlayan kazaların Bor kadısı Mahmud Efendi tarafından, tasdik edildiğini gösteren 1673 yılına ait defter suretiyle ilgili olarak bkz. AET 11950/I.

“Kayseri'nin kalı, Kayseri'nin şerbeti kalı” “Akşehir kalı”, “Kilisehisar, Develi ve Kayı kalı, Kilisehisar, Develi ve Kayı şerbeti kalı” (BŞS. 381/222) gibi ibareler göz önüne alındığında, Bor Baruthânesi'ne Karaman Eyâleti'nin çeşitli güherçilehânelerinden sadece tasfiye edilmiş saf güherçilenin gönderilmediği, bunun yanısıra güherçileli toprakların da bizzat Bor Baruthânesi'nin ayrı bir ünitesinde saf güherçile elde edilmek üzere gönderildiği anlaşılır. Barut üç temel maddeden üretilmektedir. Bunlar güherçile, kükürd ve kömürdür. Güherçileden başka Bor Baruthânesine İstanköy, İstanbul, Kastamonu gibi yerlerden kükürd gönderildiği tesbit edilebilmektedir. (BŞS. 381/35; BŞS. 379/111; BŞS. 380/53; BŞS. 381/396;) Barutun üçüncü temel maddesi olan kömürün en iyisi, üzüm çubuğunun kömürüdür. (Baykara 1983: 63) Bilindiği gibi Bor'da ziraî yapının en ön safını bağcılık oluşturduğundan, üzüm çubuğu da bol miktarda bulunmaktaydı. Söz konusu üç temel maddeye dayanan barut, bir taş dibek, taş dibeye yerleştirilen ağaç soku ve ağaç tokmak gibi gereçlerin yardımıyla bu maddeler üzerine seri ve uzun vuruşlar yapılmak suretiyle elde edilebilirse de,¹ incelediğimiz dönem Bor'unda söz konusu basit aletlerin yerini su gücüyle dönen çarklara bağlı olarak çalışan hareketli ağaç tokmaklarla daire şeklinde sıra ile dizilmiş mermer dibeklerden oluşan bir mekanizma almıştır. (BŞS. 381/231)

Eski ve yeni baruthânelerin çark, burç ve binalarında meydana gelen harabiyet ve yıkıntıların tamir ve yenilenmesi için mahkemece bir nâibin başkanlığında teşkil edilen ve ehl-i vukuftan oluşan heyetin yaptığı keşfi ihtiva eden 2 Nisan 1674 (25 Zilhicce 1084) tarihine aid bir sicil kaydı (BŞS. 381/168), Bor kasabasında iki ayrı Baruthâne'nin bulunduğunu göstermektedir. Bu duruma göre, burada bahsedilen eski baruthâne herhalde Bayram Paşa'nın inşa ettirdiği baruthâne olmalıdır. Bundan başka 2 Ağustos 1674 (29 Rebiü'lahir 1085) tarihini taşıyan bir diğer sicil kaydında şiddetli bir yangın sonucu büyük hasar meydana gelmesi üzerine, yine mahkemece tayin edilen ehl-i vukuftan oluşan heyetin hasar tesbiti yaptığı ve adından “Ali Paşa[nın] ihdas eylediği iki mil ile dair kırk dibekli kârthane” (BŞS. 381/231) şeklinde söz edilen baruthânenin bir önceki kayıta yer alan baruthânelerden biri olup olmadığı tesbit edilememekle beraber, Kâtip Çelebi'nin XVII. yüzyılın ortalarında “... zemini yabis ve şûn yerlerdir. Anda mirî barut işlenür, azim baruthânesi vardır ki, yüz aded dibegi vardır. Akarsuyu yine Niğde önünden geçen sudur. Barut için güherçileyi Kilisehisar nam kafiri köhne Kal'a-i münhedimededen baran oldukça cem iderler...” (Kâtip Çelebi 1145: 618) şeklinde tasvir ettiği Bor Baruthânesi göz önüne alındığında, XVII. yüzyıl

¹ Baykara 1983: 64; Ağaç soku yerine, biraz derince mermer sokular da kullanılabilir. Mesela böyle bir sokuya barut elde etmek için konulan, maddelerin oranı 5 kilo “kal” (halis güherçile), 1 kilo kükürt ve 10 kilo üzüm çubuğunun kömürü şeklindedir. Bkz. Önen 1962: 22.

boyunca Bor'da inşa edilen baruthânelerin en az 100 dibek kapasiteli olduğu düşünülebilir.

XVII. yüzyılda Karaman Eyâleti'nin barut üretim merkezi olan Bor kasabasında barut sanayiinin üniteleri arasında bir güherçile imâlathanesini (BŞS. 381/227), su gücüyle çalışan ve barut dövme mekanizmalarının bulunduğu iki baruthaneyi (BŞS. 381/168), bir kükürd, bir kal ve bir barut mahzenini (BŞS. 379/46; BŞS. 380/54) tesbit edebilmekteyiz. Bor Baruthânesi'nde üretilen baruta genel ifade ile "Barut-ı Siyah" yani siyah barut (BŞS. 379/48) denilmekteydi. Siyah barutun top ve tüfenk barutu (BŞS. 381/345-346), perdahtlı, perdahtsız barut (BŞS. 379/20) gibi ibarelerle cins ve kaliteleri de ayrıca belirlenmekteydi. İyi kaliteli barut "perdahtlı barut" (BŞS. 379/15) veya "halis ateşe gelür barut" (BŞS. 379/98) ibareleriyle vasıflandırılıyordu.

Sicil kayıtlarına nazaran, 1652-1675 dönemi içinde merkezî idare bazı yıllarda Bor kasabasında üretilmesi gereken yıllık barut miktarını 85000 vukiyye (109038 kg), bazı yıllarda da 90000 vukiyye (115452 kg)¹ olarak belirlenmişti. Yine aynı dönemde merkezî hükümetin her bir yılda üretilmesi gereken barut için ocaklık tayin ettiği bazı mukataa gelirlerinin yıllık miktarı ise 6 yük 14000 (614000) akçe idi. (BŞS. 379/50, 73, 98; BŞS. 381/345-346) Meselâ 1654-1655 yıllarında üretilmesi gereken 85000 vukiyye barut için ayrılan toplam 614000 akçenin ocaklık tayin edilen mukataalar için ayrılan payları, Karaman Eyâleti Mevkufat Mukataası'ndan 124000 akçe, Suğla Mukataası'ndan 50000 akçe, Bor Hasları Mukataası'ndan 145770 akçe, Memlâha-i Koçhisar Mukataası'ndan 244230 akçe, Cırlavuk Mukataası'ndan 50000 akçe şeklindeydi. (BŞS. 379/98)

Merkezî hükümet üretilecek barut miktarı ile yapılacak masrafların maliyeti olarak belli hedefler tayin etmişse de, uygulamada söz konusu hedeflerin çoğu zaman tutturulamadığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, 1052 (1642-1643) yıllarında Bor kasabasında üretilmesi hedeflenen barut miktarı 90000 vukiyye iken, üretilen barut 70056 vukiyye (MM. 5685/8-9), 1063 (1652-1653) yıllarında üretilmesi hedeflenen miktar 85000, üretilen miktar 60000 vukiyye (BŞS. 379/50), 1064 (1653-1654) yıllarında yine üretilmesi hedeflenen miktar 85000, üretilen miktar ise 63145 vukiyye (BŞS. 379/15) olarak gerçekleşmiştir.

1082 (1671-1672) yılı Karaman Yüzdecian Mukataası'ndan 57700 akçenin barut üretimi masrafları için Karaman defterdarlığına gönderilmesi yolunda gerek

¹ Bir vukuyye 1.2828 kg. olarak alındı. Bu hususta bkz. İnalçık 1983:330.

Karaman defterdarı ve gerekse söz konusu mukataa eminine hitaben ferman gönderilmesi, gönderilen ferman metninde de bu meblağın ocaklık malı dışında olduğunun özellikle belirtilmesi¹ barut üretimi için ayrılan mukataa gelirleri dışında zaman zaman başka gelir kaynaklarından da üretimde harcanmak üzere aktarmalar yapıldığı hakkında bir fikir vermektedir. 1046 (1636-1637) yıllarında Karaman Hazinesi'nin yıllık geliri toplam 23 yük 90 bin (2.390.000) akçedir. (Murphey 1979: 428) Bu miktarın 1652-1675 döneminde de değişmediğini farzederek² söz konusu dönemde Bor Kasabası Baruthânesi masrafları olarak gösterilen 614000 akçenin aynı dönem Karaman Eyâleti Hazinesi içindeki payının % 25.69 olduğu görülür.

XVII. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Bor Kasabası Baruthânesi'nde üretilen barutlar 110-120 ton kapasiteli Barut-ı Siyah Mahzeninde depolanmakta (BŞS. 379/50, 73, 98; BŞS. 381/141, 345-346; MM 5685/9) ve büyük bir miktarı "Cebehane-i Âmire"ye konulmak üzere İstanbul'a sevk edilirken (BŞS. 379/96; BŞS. 380/71; BŞS. 381/141), Niğde ve Konya kalelerinin ihtiyaç duydukları az miktarda barut da oralara gönderilmekteydi. (BŞS. 379/15, 101) Muhtemelen Bor, Konya, Akşehir, Eskişehir, Üsküdar yoluyla³ İstanbul'a ulaştırılan barutun nakli, nakil işinde istihdam edilen deve kervanları ile nakil esnasında kullanılan meşin keseler, zarf keçeleri, sandıklar, gararlar, sargı organları gibi vasıtalar göz önüne alındığında bir hayli masrafi gerektiren ayrı bir sektör olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli tarihlerde İstanbul'a gönderilen barutla nakil vasıtalarını ve bunlara yapılan masrafları sicil kayıtlarına göre aşağıdaki tablodaki gibi tesbit edebilmekteyiz:

¹ "... Karaman Hazinesi defterdarı Abdülkerim dâme uluvvuhû ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Yüzdeciyân-ı Karaman Mukataası emini Mustafa zîde kadruhû tevkî'-i refî'-i hümâyun vâsıl olucak ma'lum ola ki, 1082 senesinde tabh ve ıslah olunan barut-ı siyah ocaklığı malından maada 57700 akçe âher maldan virülmek lâzım gelmekle, imdi sen emin-i merkum Mustafa zide kadruhûsun zimmetinde olub, hâliya canib-i mirîye eda ve teslimi lâzım olan akçeden masarif-i mezbure için 57700 akçeyi defterdar-ı mumaileyhe bi'ttemam eda ve teslim eylemek fermanım olmuştur..." b kz. BŞS. 381/392.

² Karaman Hazinesi gelir kalemlerinden Suğla ve Cırlavuk mukataalarının gelirleri gerek 1046 (1636-1637) gerekse 1652-1675 dönemlerinde 50000'er akçe olarak gösterildiğine göre, diğer kalemlerde de en azından fazla bir değişme olmadığı düşünülebilir. Bu hususlar için bkz. BŞS. 379/98; BŞS. 381/345-346 ve krş Murphey 1979: 408.

³ Söz konusu yol güzergâhı Bor'un da yakınından geçen Anadolu'nun sağ kolu güzergâhıdır. Bu hususta "Haberleşme Hizmetleri" başlığı altında bilgi verilmiştir.

<i>Tarih</i>	<i>Gönderilen Barut Miktarı/Vukıyye</i>	<i>Kervan oluştu-ran deve adedi</i>	<i>Kullanılan Meşin Kese Adedi</i>	<i>Kullanılan Zarf Keçesi Adedi</i>	<i>Kullanılan Garar veya Sandık Adedi</i>	<i>Kullanılan Sargı Urganı Adedi</i>	<i>Deve Başına Taşıma Ücreti</i>
Evail-i Receb 1075 1665 Ocak sonları	37054	200		200	200(G)		10 guruş
5 Şevval 1075 22 Nisan 1665	29991	162		162	162 (G)		10 guruş
5 Muharrem 1076 19 Temmuz 1665	40000	205	1350	205	205 (G)		1000 akçe
Şaban 1076 Ocak 1666	54000	300	3644	300	300 (G)		10 guruş
Evail-i Ramazan 1084 1673 Aralık ortaları	91080	506	5060	506	1012 (S)	1012	

NOT: Garar (G) ile, Sandık (S) ile gösterilmiştir.
İlk iki sıradaki kullanılan meşin kese adedi ile son sıradaki deve başına taşıma ücreti veya toplam taşıma ücreti ve ilk dört sıradaki sargı urgan adetleri belgelerde belirtilmemiştir. Tablonun hazırlanmasında (BŞS. 380/47, 71, 116; BŞS. 381/141) no'lu belgeler kullanılmıştır.

Bor kasabasında barut üretimi meselesi üretim, üretim finansmanı, depolama, nakliye gibi işlemlere bağlı olarak oldukça geniş bir çalışma kadrosunu da gerektirmekteydi. Sicil kayıtlarına nazaran XVII. yüzyılın başlarından beri Karaman Eyâleti dahilindeki güherçilehânelerin işletilmesi ve üretim faaliyetlerinden sorumlu oldukları bilinen Karaman Eyâleti defterdarlarının (BŞS. 378/124) Bor Baruthânesi'nin açılmasından sonra buraya bağlı olarak aktivite gösteren güherçilehâneler ve diğer tesislerin oluşturduğu kompleks yapıdaki üretim ve finans faaliyetlerini de deruhte ettikleri bilinmektedir.¹ Şu halde personelin başı olduğunu tesbit ettiğimiz Karaman Defterdarları'nın görev ve sorumluluklarının başında da Bor Baruthânesi tesislerinin sıhhatli bir şekilde işletilmesi gelmektedir. Bu hususun temini

¹ Karaman Eyâleti defterdarlarının, kendilerine bağlı güherçilehânelerin, Bor Baruthânesi'nin barut üretiminin finansman kaynakları olan ocaklık malı maktularının, faaliyetlerini deruhte etmeleri ile ilgili sicil kayıtları bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Bunlarla ilgili olarak mesela bkz. BŞS. 379/19, 67, 72, 109; BŞS. 381/346, 352, 400.

için defterdarların görev sürelerinin bir kısmını Bor kasabasında geçirmeleri gerekmekteydi. Nitekim sicil kayıtlarına nazaran, Karaman defterdarlığına tayin edilen mansıp sahiplerinin tayin beratlarının birer suretlerinin Bor kadılığına gönderilmesi(BŞS. 379/72, 77; BŞS. 381/348, 405) ile 1652-1653 yıllarında Karaman Defterdarı iken azledilen ve daha sonra idam edilerek öldürtülen Yakup Paşa'nın muhalledatı arasında Kal'a Mahallesiinde "saray tabir olunan mülk" konağının bulunması (BŞS. 380/25) gibi hususlar bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir.

"Voyvoda" başlığı altında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Karaman defterdarlarından sonra, Bor Baruthânesi tesislerinin Bor kasabasındaki ünitelerinin faaliyetlerinden sorumlu olanlar, Bor'da barut üretiminin devam ettiği dönem boyunca "barut-ı siyah kârhânesi emini" (BŞS. 379/12, 35; BŞS. 380/47), "dink emini" (BŞS. 379/50, 54). "dink ağası" (BŞS. 380/3), "barut-ı siyah nazırı" (BŞS. 380/34), "dink zabiti" (BŞS. 379/20, 93; BŞS. 381/134, 180, 348, 404), "barut-ı siyah kârhânesi voyvodası" (BŞS. 381/183) gibi görev ünvanları verilen kimselerdir.

Aynı nitelikteki görevin farklı ünvan ve lâkaplarını taşıyan bu görevlilerin emirleri altında çalışanlardan "dink mübaşiri" veya "dink katibi" olanlar siyah barut ocaklığı olan vergi gelirlerinin hesaplarının tutulması ve harcamalardan (BŞS. 379/35; BŞS. 381/53-54); kalcıbaşı ve kalcılar güherçile üretiminden (BŞS. 381/220), siyah barut üstadları ve hüddamları barut üretiminden (BŞS. 379/50; BŞS. 381/220; MM 5685/5); "dink cebecileri" Bor kasabasındaki barut üretim tesislerinin korunmasından (BŞS. 381/53-54, 293) sorumlu idiler. Bunlardan başka *Bevvab-ı dink* ünvanını taşıyanlar da (BŞS. 379/26) muhtemelen Bor Baruthânesi'nin kapıcılığını ve bekçiliğini yapmaktaydılar.

Bir güherçile masraf defterine göre 1642'de Bor Baruthânesi'nde 17 hüddam çalışmaktaydı. İçlerinde 40 akçe günlük alan "kârhane emini", hüddamlar arasında zikredilmektedir. Hüddamlar arasında gösterilen diğer 16 kişinin hangi işlerde çalıştıkları bilinmemekle beraber, bunlardan biri 10, biri 8, 4'ü 7'ser 10'u da 6'sar akçe günlük almaktaydılar.(MM. 5685/5) (Gurre-i Şevval 1087) 1676 yılı Aralık ayının 7'si tarihini taşıyan tahrir, herhangi bir tarih vermeksizin daha öncesinde Bor Baruthânesi'nin ve Karaman Defterdarlığı'nın kaldırıldığını bildirmektedir.¹ Karaman Eyâleti Hazinesi'ne dahil olup barut ocaklığına ayrılan mukataaların bünyelerindeki gelir kaynaklarının yeniden tesbit edilerek Merkezî Hazine'ye bağlanması amacıyla yaptırılan söz konusu tahrir (BŞMD. 317/21) sonuçlarını tesbit eden 1676 Aralık'ı başı

¹ "... Bundan akdem Eyâlet-i Karaman'da vâki olan defterdarlık ve Barut-ı Siyah Kârhânesi re'f olunub..." Bkz. BŞMD. 317/21.

ile Bor Baruthanesi'nin 40 dibek kapasiteli bir ünitesinin büyük bir yangın sonucu devreden çıktığının tesbit edildiği 13 Ağustos 1673 (29 Rebiü-lahir 1084) tarihli sicil kaydı (BŞS. 381/231) Bor Baruthânesi'nin kapatılması tarihi hakkında önemli bir fikir vermekte ve en azından kapatılmanın 1674-1676 yılları arasında olduğunu göstermektedir. Kapatılma sebeplerine gelince; yangın sonucu önemli bir ünitenin devreden çıkması Bor Baruthânesi'nin kapatılmasında muhtemelen en önemli sebep olmakla beraber, daha başka sebepler arasında hammadde temininin, özellikle de kükürtün geliş yerleri uzak olduğundan, önemli masraflara yol açmış olması, barut üretimi için ayrılan ocaklık mallarının taahhüd edilen miktardaki barutun üretimine kâfi gelmemesi, sürekli başka gelir kaynakları aramaya yönelme, İstanbul'a barut ulaştırılması sırasındaki ambalaj ve taşıma masraflarının büyüklüğü ve çok zaman kaybı gibi sebepler Bor Baruthanesi'nin kapatılmasında rol oynayan diğer önemli sebeplerden olduğu düşünülebilir.

C- Mukataalar:

Mukataa hazineye gelir sağlayan müessesedir. Konusu maden ocağı, tuzla, darphane, dalyan gibi herhangi bir işletmenin tasarruf hakkı olduğu gibi, gümrük ispençe gibi çeşitli vergilerin toplanması yetkisinin bir kimseye verilmesi de olabilirdi. Bazı hazinelerin gelir kalemlerinden olan mukataalar belirli zamanlarda artırma ile mültezimlere satıldığı gibi, herhangi bir sebeple müzayedeye talipli çıkmadığı zamanlarda ücretli bir emin tarafından emanetle yönetilirdi. (Sahillioğlu 1963: 146-147) İltizam ve emanete konu teşkil eden mukataaların, Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluşu izleyen yıllardan beri bir gelişme ve genişleme seyri izlemesi hususu, devletin gittikçe artan masraflarını kolaylıkla karşılamak üzere, mevcut vergi kaynaklarını sür'atli işleyen bir nakdî mekanizma içine katmak ihtiyacından ileri geliyordu. (Genç 1973: 232-234) Bor kazası ve çevresindeki belli başlı mukataaları "Bor-Niğde Tamga Mukataası", "Esbkeşan Mukataası" ve "Bor Hasları Mukataası" isimleri altında görmekteyiz.

1. Bor-Niğde Tamga Mukataası:

Sicil kayıtlarına nazaran 1654-1674 döneminde Karaman Eyâleti Hazinesi'ne (Defterdarlığı'na) (BŞS. 379/99; BŞS. 381/390), daha sonraki dönemlerde de merkezi hazineye (Hazine-i Âmire'ye) (BŞS. 382/39, 63) ait gelir kalemlerinden olan bu mukataa "Niğde ve Bor Mukataası" (BŞS. 379/74), "Niğde ve Bor Tamga Mukataası" (BŞS. 379/84), "Tamga ve Bac-ı Bazar ve Kahvehaneha-i Liva-i Niğde ve Tevâbî Mukataası" (BŞS. 379/ 99), "Niğde-Bor-Anduğı Tamga ve Bac-ı Keyl ve Kahvefuruşan Mukataası" (BŞS. 380/169), "Tamga-i Niğde ve Tevâbî Mukataası"

(BŞS. 380/145), “Tamga-i Niğde ve Bac-ı Bazar-ı Niğde ve Tevâbî Mukataası” (BŞS. 381/390), “Niğde Tamgası Mukataası” (BŞS. 382/63) gibi gelir cinsleri ve gelirlerin elde edildiği coğrafi çevre nazara alınarak bazan kısa, bazanda uzun ibarelerle anılmaktaydı. Sicil kayıtlarına göre, 1654-1681 döneminde emanet veya iltizâm usûlüyle işletilen bu mukataaya emin ya da, mültezim olarak tayin edilenlerin çoğunlukla kapıkulu asılla oldukları anlaşılmaktadır.¹

Esasen mukataaları işletme hakkının genellikle devlet memurlarına verilmesi, buhran veya kriz dönemlerinde mukataaların müzayedede talibi çıkmamasından da kaynaklanmaktadır. Böylesi durumlarda devlet mukataaların hiç olmasa yarı iltizam, yarı emanet usûlle işletilmesini yeğlerdi. Bu durumda mukataanın başına getirilen memur özel teşebbüsle memuriyeti şahsında birleştirmiş olurdu. Bir taraftan emin sıfatıyla devletin maaşlı bir memuru olurken, diğer taraftan belli bir meblağı devlete ödemeyi taahhüd eden, işletmenin kârından ve zararından sorumlu kişi hüviyetinde görünürdü. (Sahillioğlu 1963: 147; Tabakoğlu 1986: 271) Sicil kayıtlarına nazaran 1654-1681 döneminde söz konusu mukataanın başına getirilen kapıkulları veya diğer memurların tasarrufları ile ilgili olarak bazı sicil kayıtlarında iltizam terimine yer verilirken (BŞS. 379/74, 82, 99; BŞS. 381/390) diğerlerinde ne iltizam ve ne de emanetten söz edilmemektedir. (BŞS. 379/82; BŞS. 380/145, 146, 169; BŞS. 381/319; BŞS. 382/39, 63)

1656 yılına ait bir sicil kaydında ulemâdan Mevlâna Zeyneddin Efendi'nin günlük 20 akçe olan vazifesini “Rüus-ı Hümayûn” gereğince bu mukataa gelirlerinden alması yolunda gönderilen hükümde, söz konusu günlüğü mukataayı tasarrufunda bulunduran eminlerin ödemesi de istenmektedir. (BŞS. 379/108) Mukataaları tasarrufa başlayanların ödemeyi taahhüd ettikleri meblağa mahsub olmak üzere bir miktarını hazineye peşin ödemeleri meselesi aslında mukataaları iltizam yoluyla tasarruf etmenin şartlarından olmakla beraber, (Sahillioğlu 1963: 146) 1672 yılında bu mukataayı tasarruf eden ve böyle bir meblağı “ber vech-i peşin” hazineye ödeyen kimse ile ilgili olarak “...emin olanlar nasıl zabt u rabt idegelmişler ise mezbur [a] dahi ol minval üzere zabt u rabt itdürülüb...” (BŞS. 381/390) denilmektedir. Verdiğimiz bilgileri irdelediğimizde, söz konusu mukataanın bu dönemdeki tasarrufunda da, yukarıda bahsedilen yarı iltizam ve yarı emanet usûlünün cari olduğu düşünülebilir.

¹ Bu husustaki sicil kayıtlarından bazılarında “kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân” elkabıyla kendilerine hitap edilen eminlerin aynı zamanda kapıkulu sipahilerinden oldukları da belirtilmektedir. Bkz. BŞS. 379/74, 82, 99. Kapıkulu sipahilerinden oldukları belirtilmeyenlere de “kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân” elkabıyla hitap edildiği BŞS. 380/145; BŞS. 381/319; BŞS. 382/63 ve ayrıca İ.H.Uzunçarşılı'nın tesbitlerine göre, kapıkulu sipahilerine XVII. yüzyılda bazı mukataaların emaneten ve iltizâmen tasarrufu görevi verilmesinin XVI. yüzyıldan beri tekrarlarına geldiğini de (Uzunçarşılı 1984b: 156-161) göz önüne alarak böyle bir yargıya ulaşmaktayız.

Bu mukataanın gelirleri 1655’de 30000 (BŞS. 379/99), 1665’de 44616 (BŞS. 380/145), 1673’de 45000 (BŞS. 381/390), 1674’de 44610 (BŞS. 381/319), 1679’da 53520 akçedir. Dönem başı ve dönem sonu itibariyle mukataa gelirleri görüldüğü üzere istikrarlı bir seyir izlememiştir.

Sicil kayıtlarına nazaran, bu mukataa gelirlerinden bazı ulemânın *vazifeleri* (maaşları) de ödenmektedir. (BŞS. 379/108) 1665 yılında mukataanın toplam geliri olan 44616 akçenin 43126 akçesi (BŞS. 380/145), 1674’de de toplam akçenin 28840 akçesi (BŞS. 381/319) bu kabil vazifelerin ödenmesine ayrıldığı göz önüne alınırsa, yıllık mukataa gelirlerinin yarısından çoğunun hazineye intikal etmeden ulemânın maaşlarına harcandığı anlaşılır.

2. *Esbkeşan Mukataası:*

Konya’nın kuzey ve doğusunda yer alan geniş yaylalarda yaşayan aşiretler, Karamanoğulları zamanında muhtemelen vergi mukabili at vermekle mükellef tutuldukları için, “atçeken” veya “esbkeşan” adıyla anılmaktaydılar. (Demirtaş [Sümer] 1948: 576-577) Söz konusu zümrenin yaşadığı bölge Konya Sancağı’na bağlı Eski İl, Turgud ve Bayburd isimleriyle anılan kazalar halinde üç idarî bölgeye ayrılmıştı. (Demirtaş [Sümer] 1948: 585)

1642 yılı tarihli Karaman Eyâleti Esbkeşan Mukataası tahrir defterindeki Atçeken Cemaâtî’ne ait kanunnâmeye göre, söz konusu zümre eskiden olduğu gibi örfî ve şer’î vergilerle, avâruz-ı divâniye ve şakka karşılığında he yıl “at resmi” adı altında belirli bir miktar nakdî vergi vermekteydi. (MM. 5512/62) Yine aynı deftere göre, atçeken zümresine ait reâyânın bir kısmı “sahib-i yurt” diğer kısmı da “haric ez yurt ve perakende” olmak üzere iki kategoride mütalaa edilmekteydi. (MM. 5512/5) Buna göre Eski İl, Bayburd ve Turgud kazalarına bağlı köylerde sakin olan esbkeşan reâyâsı “sahib-i yurt”; idarî bakımdan bu kazalar dışında kalan ancak gelir kalemi itibariyle bu kazalardan birine bağlı köy ve kasabalarda sakin olanlar da “haric ez yurt ve perakende” olarak nitelendirilmişlerdi. (MM. 5512/5, 58-59)

Buna göre, Bor kasabasında oturan Esbkeşan Mukataası reâyâsı da idarî bakımdan değil, sadece ödediği “at resmi” itibariyle Eski İl kazasına bağlı olup, “haric ez yurt ve perakende” kategorisine dahil edilmişti.(MM. 5512/41, 58-59) Bunların

1642 yılında Bor kasabası içindeki sayıları 27 nefer ve ödedikleri at resmi toplam 1200 akçe idi. (MM. 5512/59)

1679 yılına ait bir sicil kaydından, Karaman Eyâleti Esbkeşan Mukataası reâyâsının yeniden tahrir edildiği ve mukataanın yıllık malının 10 yük (1000000) akçe olarak tesbit edildiği görülmektedir. Tahriri bizzat gerçekleştiren ve adının Abdülkerim olduğunu öğrendiğimiz bu kimseye, 1679 yılında aynı zamanda üç sene bir tahvil olmak üzere, yani üç yıllık bir tasarruf süresiyle söz konusu mukataanın işletilme yetkisi verilmişti. Kendisine “zabit” sıfatı takılan ve tipik bir emanet görevi verilen bu kimseye hitaben “Kıdvetü’l-emâsil ve’l akrân Abdülkerim zide kadruhû” (BŞS. 382/67) denildiğine göre, bu kimse devlet memuru muhtemelen de kapıkulu asıllı olmalıdır.¹

Devlet hazinesine oldukça yüksek gelir getiren bu mukataanın çeşitli şubelerinde, muhtemelen Bor kasabasındaki şubesinde de, istihdam edilmek üzere “zabit” adı verilen baş emine bağlı eminler de gönderilmekteydi. (BŞS. 382/67) Avâriz-ı divaniye türü vergilerde olduğu gibi Esbkeşan Mukataası’na dahil olan reâyâ da, kendileri için “maktu” olarak tesbit edilen vergilerini ödemekten toplu halde sorumlu tutulmuşlardı. 1679 yılına ait bir sicil kaydında, Bor kasabası esbkeşan reâyâsından bir gurub kimse yine esbkeşan defterine kayıtlı olduğu halde, iki yıl üst üste vergisini ödemeyen ve kendisinin mahalleye kayıt olduğunu, avâriz ve diğer tekâlifi ödediğini ve bu yüzden esbkeşan maktuunu vermeyeceğini beyan eden Mehmed’i, kendilerinin ödemesi lazım gelen toplam vergi oranında artış meydana geldiği ve bu yüzden gadra uğradıkları iddiasıyla hükümdar katına şikâyet etmişlerdi. Bu hususta gönderilen fermanla Bor kadısından durumun araştırılması ve sonuçlandırılması istenmekteydi. (BŞS. 382/55)

3. Bor Hasları Mukataası:

XVII. yüzyılın başlarında Bor kasabasına ait resm-i ihtisab, resm-i boyahane, badiheva, resm-i arus, cürm ü cinayet, resm-i çift, bennak, caba, âdet-i ağnam, öşr-i gallat, öşr-i bağat, resm-i kovan, resm-i asiyab, kaçgun, yave (BŞS. 378/102, 104, 115) gibi vergi gelirleri Karaman Beylerbeyisi haslarından olup, Karaman Beylerbeyisi adına subaşları tarafından toplanmaktaydı. Diğer taraftan Bor kazasına bağlı nahiye ve köylerin resm-i arus, cürm ü cinayet, badiheva, kaçgun kul, yave (BŞS. 378/106, 110, 113) gibi vergileri de Niğde Sancakbeyisi haslarından olup, Niğde Sancakbeyisi adına

¹ Kapıkulu asıllı olup, mesela Bor-Niğde Tamga Mukataası’nı tasarruf edenlere de bu tarzda hitap edilmekteydi. Bkz. BŞS. 379/74, 82, 99.

subaşları tarafından toplanmaktaydı. 1637-1638 yıllarında Bor kasabasında Karaman Hazinesi'ne (Defterdarlığı'na) bağlı Baruthâne açıldıktan sonra, Karaman beylerbeylerinin haslarına ait vergilerle Niğde sancakbeylerinin haslarına ait vergilerin Karaman defterdarlarınca Bor Baruthânesinin faaliyetlerinden sorumlu kişiler olarak gönderilen ve kendilerine “siyah barut voyvodaları” veya “dink zabitleri” denilen kimselerce Karaman defterdarları adına toplanmaya başlamasından¹ itibaren, söz konusu hasların Hazine-i Âmire'deki Baş Muhasebe defterlerine “Barut-ı Siyah Ocaklığı” malı olan “Bor Hasları Mukataası” adı altında kaydedildiği anlaşılmaktadır. (BŞS. 381/349)

Bor Hasları Mukataasına ait gelirler, “Barut Üretimi” başlığı altında verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Bor Baruthânesi”nde üretilen barutun masraflarına harcanmaktaydı. 1673 yılında Bor Hasları Mukataası gelirleri toplamının 145775 akçe olduğu anlaşılmaktadır. (BŞS. 381/345-346)

Muhtemelen 1675 yılında Karaman Defterdarlığı'nın kaldırılması ve buna bağlı olarak Bor Baruthânesi'nin de kapatılmasından sonra, 1676 yılı Aralık ayı ortaları tarihini taşıyan tahrirle Bor Hasları Mukataası'nın Havass-ı Hümayûna bağlanarak Baş Muhasebe Defterine “Bor ve Tevâbii Mukataası” adıyla kaydedildiği görülmektedir. (BŞMD. 317/21; BŞS. 382/35) Söz konusu mukataanın Havass-ı Hümayûn'a bağlanmasından sonra tasarrufu, merkezden tayin edilen ve kendilerine Kasaba-i Bor voyvodası da denilen kimselerce sağlanmıştır. (BŞS. 382/58, 63) Mukataanın 1679 yılı itibarıyla geliri üç yük 6725 (306725) akçe olarak tesbit edilmişti. (BŞS. 382/35)

¹ Karaman defterdarlarınca tayin edilen dink zabitleri ile ilgili tezkerede onların Bor kazasına ait cürm ü cinayet, yave, kaçgun, badiheva vergileri ile mirî'ye ait olan avaidin toplanmasıyla görevlendirildikleri hakkında bkz. BŞS. 381/404.

D- *Esnaf:*

İncelediğimiz dönemde karşımıza çıkan esnaf teşkilâtı, menşe itibarıyla XIII. ve XIV. yüzyıllardaki ahîlik cereyanının devamı niteliğindedir. Osmanlı şehirlerindeki her sanat kolunun mensuplarınca seçilmiş olan ve onların lideri mertebesinde bulunan ahîler önceleri devlet içinde sosyal ve siyasî önemli roller üstlenmişlerdi. Ancak Osmanlı merkezî idaresinin güçlenmeye başlamasıyla eski nüfuzlarını yitirmişlerdir. Ahîlerin bağlı buldukları teşkilat da, bu düşüşe bağlı olarak basit bir lonca teşkilatına dönüşmeye başlamıştır. (Uluçay 1942: 88-90; İnalçık 1964: 46; İnalçık 1973: 151-152)

XVII. yüzyılda Bor kazasında Ahî Mahmud Zaviyesi'nin vakfı olan bir köy hüviyetindeki Ahîler köyünün ahî geleneğini ismen taşımaktan başka bir fonksiyon icra ettiği bilinmemektedir.¹ Yine bu yüzyılda "ahî" deyince daha çok Osmanlı ülkesinin her tarafındaki esnafın ahîsi olan ve Ahî Evran'ın soyundan gelen kimselerin kişiliğindeki ahîlik boyutu anlaşılmaktadır. (Ergenç 1973: 134, 317)

Şehirde faaliyet gösteren sanat kollarının her birindeki belirli sayıda grup üyeleri içlerinden bazı kimseleri, belli fonksiyonları yerine getirmeleri şartlarıyla oy birliği ile seçmektedirler. Bunlar her loncanın başında bir *şeyh*, bir *kethüda* ve bir de *yiğitbaşı* olacak şekilde belirlenmekteydi. (Ergenç 1973: 132) İncelediğimiz dönemde esnaf teşkilâtı ile ilgili toplam iki belgeden birincisi olan 21 Mayıs 1675 (25 Safer 1086) tarihli bir sicil kaydına göre boyacı esnafı üzerine yiğitbaşı ve şeyh seçilen ve kendisi de boyacı ustadlarından olan Hacı Ebubekir bin Receb'in herkesten çok lâyık ve ehliyetli olduğu için bu göreve oybirliği ile getirildiğini ifade etmek için "... ustadlardan Hacı Ebubekir bin Receb nam kimesne ustad-ı kül ve san'atında mahir olmağla cümle ittifakı ile icma-i ittifakımız bunun üzerine oldu ki..." (BŞS. 381/296) denilmektedir.

Söz konusu kayıttan Hacı Ebubekir'in boyacı esnafı üzerine hem *şeyh* ve hem de *yiğitbaşı* seçildiği göz önüne alınırsa, her loncanın başına esnaf *şeyhi* ve *yiğitbaşı* olarak ayrı ayrı seçilen yöneticilerle ilgili genel teamülün Bor'da biraz daha farklı olarak bu iki görevi bir kişinin nefsinde toplayacak şekile de inkılâp edebildiğini görmekteyiz. Yine söz konusu kayıttan esnaf *şeyhi* ve *yiğitbaşı* olanın ehil olmayan boyacı esnafına mâni olunması ve bazergândan boyanmak üzere alınan bezlerin

¹ Tasarruf hakkının evlada meşrut olduğu ifade edilen söz konusu zaviyeye Ahi Mahmud'un neslinden gelenlerin şeyh ve mütevellî tayin edilmeleri dışında başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. BŞS. 378/114, 126; BŞS. 379/70; BŞS. 380/167.

boyacı esnafı arasında eşit dağıtılması, boyanmış bezler için alınmış ücretlerin hak sahiplerine eşit olarak dağıtılmasının sağlanması gibi görevleri olduğunu öğrenmekteyiz. (BŞS. 381/296) Bunun dışında eskici ve yenici haffaf esnafının aralarında çıkan bir anlaşmazlığa el koyan bir esnaf şeyhinden daha bahsedilmektedir. Buna göre 1664 yıllarında meclis-i şer' e intikal eden bir davada, yenici haffaflardan bir gurup, eskici haffafların eskiden ve hâlâ işlemekte oldukları kırmızı ve sarı sahtiyanın işleme hakkının kendilerinde olduğunu, eskicilerin söz konusu sahtiyanları işlemekle kendilerine büyük haksızlık yapıldığını iddia etmişlerdi. Eskici haffaf esnafından olup, aynı zamanda esnaf şeyhliği görevini de yürüten üstad Elhac Hüseyin bin Süleyman araya girerek söz konusu kırmızı ve sarı sahtiyanın eskiden beri eskiciler tarafından işlenmediğini, buna karşılık bunların siyah sahtiyan "işleyegeldiklerini" iddia etmişti. Haffaf esnafı loncasının şeyhi olan Elhac Hüseyin'in iddiası, mahkemede ifade veren Mahmud Çelebi İbn Süleyman ve Elhac Abdülhalim bin Abdi'nin aksi yöndeki iddiaları ile geçersiz sayılmakla beraber, kendisi de eskici olan esnaf şeyhinin eskicilerden yana tavır koyduğu ve onları haksız duruma düşürmemeye gayret sarfettiği gözden kaçmamaktadır. Diğer taraftan mahkemenin, sadece yenici haffafların işleme hakkına sahip oldukları kırmızı ve sarı sahtiyanların bir daha eskicilerce işlenmemesinin kendilerine tenbih edilmesi kararını alması (BŞS. 380/14), esnaf arasındaki iş bölümü ve tekelliklik gibi hususların mahkeme tarafından teminat altına alındığını göstermesi bakımından önemlidir.

Eskici ve yenici haffaflar arasındaki nizanın bir başka günkü duruşmada aralarında anlaşacak şekilde sonuca bağlandığını görmekteyiz. Şöyle ki, yenici haffaf esnafından bir gurup mahkemede ifade ederken "işleme hakkının bize ait olduğu siyah sahtiyan ile yeni çizme dikerler diye eskicilerle bir zamanlar yine aramızda anlaşmazlık çıkmıştı. Ancak kendi rızamız ile siyah sahtiyanı eskicilerce yeni çizme dikilmesini kabul etmiştik. Bu hususun devamından yanayız" demişler ve yenicilerce alınan bu karar esnaf şeyhi ve yanında bulunan diğer eskici haffaflarca da kabul edilmişti. (BŞS. 380/14) Bu husus bize esnafın hak ve yetki sınırının aralarındaki anlaşmaya bağlı olarak düzenlenebildiğini ve esnaf şeyhinin de bu düzenlemede önemli rol üstlendiğini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

İncelediğimiz dönemde bezzazlar, debbağlar ve kasaplar gibi oldukça kalabalık ve önemli esnaf guruplarının çeşitli problemlerini de tesbit edebilmekteyiz. Bunlardan ilki Bor kasabası tüccarlarından bazılarının 1672-1673 yıllarında Bezzazistan dışında "arşunla furuht olunan emtia ve eşya" pazarladıkları ve bu hususun men edilmesi yolunda Bor kadısına Karaman Beylerbeyliği Divanı'ndan gönderilen buyruludur. (BŞS. 381/401)

Bu hususun iki yönü olduğu düşünülebilir. Birincisinde Bezzazistan dışında satılan malın vergilendirilme bakımından kontrolünün mümkün olmaması ve devlet hazinesinin zarara uğramasıdır. İkincisinde bazı tüccarların vergi kaçırarak daha çok kazanmayı şiar edinmiş olabilecekleri hatıra gelirse de, bu dönemdeki bezzaz esnafından bazılarının dükkan kiralalarını ödeyemediklerinden dolayı, dükkanlarından çıkarıldığı için böyle bir harekete tevessül ettikleri de düşünülmelidir. Nitekim Şehid Mehmed Paşa Evkafı'ndan Arasta'da faaliyet gösteren 25 haffafdan dokuzunun 1673'de günlüğü iki akçe olarak tesbit edilen dükkan kiralalarını ödeyemedikleri için dükkanlardan çıkarıldıkları görülmektedir. (BŞS. 381/67, 387)

İkinci problem 1675 yılında Bor kasabası kasaplarının kestikleri hayvanların derilerinden önemli bir miktarını kasaba haricinden gelen bazı tüccarlara satmaları sonucu işleyecekleri derileri kâfi miktarda alamayan debbağların “kâr u kisbine ziyade müzayaka” verildiğinden dolayı durumun düzeltilmesi için hükümdar katına şikâyet de bulunmalarıdır. (BŞS. 381/246)

Üçüncü problem 1678-1679 yıllarında Bor kasaplarından 10 kişi, muhtemelen Bor kasabasında kasaplık eden esnafın çoğunluğunun “yazda ve kışda kasaplık itmeziz” dedikleri (BŞS. 282/42), başta Bor ayâmı Mehmed Ağa olmak üzere fahrü'l-kuzât Mehmed Efendi, fahrü'l-kuzât Hasan Efendi, Elhac Abdülfettah, Mahmud Beşe gibi kasabanın ileri gelenlerinin de şahit olarak isimlerinin yer aldığı bir hüccette kayıt altına alındıkları görülmektedir. Kasaplıktan içtinap edenler her ne kadar bu hususta bir açıklama yapmamışlarsa da, zarara uğradıkları için böyle bir kararı aldıklarına pek şüphe yoktur.

Seferlerde Osmanlı ordusundaki askerlerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek üzere muhtelif esnaf guruplarından belli sayıda esnaf da ordugâha sevkedilmekteydi. (Tabakoğlu 1985: 275) Kendilerine “orducu ve bazarıcı” da denilen (BŞS. 379/106) söz konusu esnaf zümresi içindeki Bor'lu esnafın varlığı XVI. yüzyılın ikinci yarısından beri bilinmektedir.¹ Sicil kayıtlarına nazaran, 1655-1656 yıllarında Halep Kalesi'ni muhasara eden Seydi Ahmed, Abaza Hasan ve İbşir Paşa gibi isyancılar üzerine gönderilen ordu (BŞS. 379/106) ile 1663 yılında Kanije Kalesi'nin fethi (Uzunçarşılı 1983c: 408) sırasındaki ordunun ihtiyaçlarını gidermek üzere tayin edilen orducu esnafı (BŞS. 381/411) arasına Bor kasabası esnafından da birer gurubun katıldıkları anlaşılmaktadır.

¹ Mesela bu hususta orducu esnafı yazdıkları halde verilen emre muhalefet eden Bor köyü esnafının eskiden olduğu gibi yine orducu esnafı vermeleri hakkındaki 1578 yılına ait hükümler ilgili olarak bkz. MD. 34/237.

E- Ticaret:

XIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden Arap ülkelerine sevk edilen köle ve kürklerle Arap ülkelerinden Karadeniz'in kuzeyine sevk edilen şeker, baharat ve çeşitli dokuma ürünlerinin mübadelesini sağlayan tüccarların geçtikleri güzergâh, Halep-Kayseri-Sivas-Tokat-Amasya-Samsun ve Sinop'u birbirine bağlayan yoldu. (İnalcık 1973: 121-123; Heyd 1975: 328-329) Söz konusu güzergâhın Halep-Adana-Kayseri hattı üzerinde yer alması dolayısıyla, Bor ve Niğde de söz konusu ticaretten XIII. yüzyıldan beri az çok nasibini almış olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda haberleşmeyi sağlayan ve Anadolu'nun sağ kolu olarak bilinen Üsküdar-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ereğli-Ulukışla-Adana-Antakya-Halep hattı (MM 2808/75-76), Anadolu Selçukluları zamanından beri aynı zamanda önemli bir ticaret yolu olarak da aktivitesini sürdürmekteydi. (Akdağ 1974a: 34; İnalcık 1978b: 209-210) Söz konusu güzergâhın Ulukışla yakınlarında Bor kasabasına çok yaklaştığı göz önüne alınırsa, bu önemli güzergâhdan da, konumu itibarıyla Bor'un ticarî imkânlar bakımından faydalandığı düşünülmelidir. Özellikle Osmanlı klasik döneminde Karadeniz'in kuzeyine ve Rumeli'ye sevk edilen pamuklu ürünleri arasında Bor ve Niğde'de imâl edilen bogasilerin (İnalcık 1973: 145; İnalcık 1979-1980: 4-5) yukarıda bahsedilen her iki güzergâhtan da sevk edilmiş olması muhtemeldir.

Bor'a ticaret için gelen zimmî tüccarların, mal almak üzere Halep'e gittiklerini tesbit eden bir kayıt (BŞS. 381/64) göz önüne alınırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz ticaretine açılan penceresi konumundaki Halep'in (İnalcık 1979-1980: 8-9) Bor'daki ticarî faaliyetlerde de önemli rol oynadığı söylenebilir. Sicil kayıtlarına nazaran, bazı mallar Halep'den getirildiği gibi, Bağdat, Hama, Lahor, Hindistan gibi ülke ve merkezlerden Bor'a sevk edilen mallar da yine muhtemelen Halep üzerinden getirilmiş olmalıdır. Bunlardan misk ve Halep sabunu gibi malların (BŞS. 381/64; BŞS. 380/177) doğrudan Halep'ten getirildiği tesbit edilebildiği gibi zencefil, tarsıl, karanfil, zağferan, Hindî ve Lahor çivid (BŞS. 381/412) gibi Hindistan merkezli olanlarla, Bağdat alacası (BŞS. 378/77), Bağdadî alaca kaftan (BŞS. 378/72) gibi Bağdat merkezli olanlar, ayrıca Hama makraması (BŞS. 379/44) gibi Hama merkezli bir mal da yine muhtemelen Halep üzerinden Bor'a getirilmekteydi. Bunlar dışında az miktarda da olsa, Yeşilî Şirvanî çuka, (BŞS. 380/101) Antakya bezi (BŞS. 381/297), Koçhisar duzu (BŞS. 377/43) gibi Halep dışından gelenlere de rastlanmaktadır. Bor'a ticaret için gelip giden tüccarları, *perakende-i Ermeni, Anadolu Rum'u, Medine-i Münevvere reâyâsı, Karamanlı*

Kıptiyan, Ekrad, Kara Yağmurlu, Marifetli gibi çeşitli sıfatlarla anılanlar, özellikle de içlerinde daha çok Kayseri’de oturan Ermeni tüccarlar teşkil ediyordu. (BŞS. 381/213-214, 380) Söz konusu tüccarların mallarını Bor’da perakende satış yapan esnafa toptan sattıkları anlaşılmaktadır.¹

Bor kasabasına ticaret için gelip giden söz konusu tüccar kesiminin 1676 yılı tahririnde kişi başına 30’ar akçeden toplam 3000 akçe yave vergisine tâbi tutulmalarına (BŞMD 317/12) bakılırsa, bu tarihlerde kasabaya bir yıl içinde gelen tüccarların 100 kişi civarında oldukları söylenebilir.

F- Vergiler:

Çağatay (1947: 483-511), Uluçay (1955: 36-55), İnalçık (1959: 575-609), Akdağ (1974b: 262-291), Akgündüz (1990: 153-193) gibi Osmanlı vergi sistemi üzerindeki belli başlı araştırmalarda olduğu gibi, konumuzla ilgili sicillerin taranması sonucu incelediğimiz dönem Bor’unda da halktan alınan vergileri tekâlif-i şer’iye, tekâlif-i örfiye, tekâlif-i divâniye (avârız-ı divâniye) ve tekâlif-i şakka şeklinde guruplandırabilmekteyiz.

Vergileri söz konusu başlıklar altında guruplandıran yazarların şer’i ve örfi gurupların bazı kalem vergilerinde ittifak etmedikleri görülmektedir. Mesela çift resmi, Çağatay (1947: 496), Akdağ (1974b: 272), Akgündüz (1990: 171) gibi yazarlara göre şer’î, İnalçık (1959: 595) ve Miroğlu (1990: 178)’na göre örfî, bennak resmi İnalçık (1959: 586, 595), Akdağ (1974b: 273) ve Miroğlu (1990: 778)’na göre örfî, Akgündüz (1990: 172)’e göre şer’î, mücerred resmi İnalçık (1959: 586, 595)’a göre örfî, Akgündüz (1990: 173)’e göre şer’î, ispençe resmi, Miroğlu (1990: 178)’na göre örfî ve Akgündüz (1990: 175)’e göre de şer’î bir vergi olarak kabul edilmişlerdir. Resm-i çift, bennak, caba gibi vergileri rûsum-ı şer’îye gurubuna dahil eden bazı yazarlar, bahsedilen vergileri harac-ı muvazzafadan oldukları için böyle bir tasnife tâbi tuttuklarını belirtmektedirler. (Çağatay 1947: 496; Akgündüz 1990: 172-174) Söz konusu vergileri rûsum-ı örfiye gurubuna dahil edenler ise, muhtemelen Osmanlı Kanunnamelerine dayanmışlardır.² Her iki görüş sahiblerinin de görüşleri

¹ Mesela bu hususta Kayseri’nin Şehre Küstü Mahallesi’nden olup, Bor’lu esnaftan “... Ayineci Hüseyin ve Köseoğlu ve sair eşhas-ı müteferrikeye...” beraberinde getirdiği, “Antakya bezi ve çerçi esbabı” gibi eşyaları sattığı sırada karşılığı olan parasını alamadan ölen Ermeni Tüccar Nike Veled-i Simaviş hakkında bkz. BŞS. 381/297.

² Mesela 1528 yılına ait Karaman Eyâleti Kannunnamesi’nin XVII. maddesinde rûsum-ı örfiye, çift, nim çift, bennak ve caba statüsüne kaydedilen reâyâ aynı zamanda rûsum-ı örfiye kategorisine tâbi tutulan reâyâ olarak da mütalaa edilmektedir. Halil İnalçık “bazen kanunlarda ve tahrir defterlerinde örfiye veya rûsum-ı örfiye denildiği zaman kastedilen çift resmi ve bağlantılarından ibarettir.” diyerek bu hususa işaret eder. Bkz. İnalçık 1959: 595.

reddedilemeyeceğinden ve Uluçay (1955:36-55), İnalçık (1959: 575-609), Göyünç (1975: 71-79), Yediyıldız (1985:106-133), Pamuk (1988:51-55) gibi belli başlı araştırmaları da göz önüne alarak, XVII. yüzyılda Bor kasabasında reâyâdan alınan vergileri aşağıdaki gibi kategorilere ayırmak mümkündür.

1. *Çift resmi ve onunla bağlantılı vergiler:*

a) *Çift Resmi:*

İçinde Bor kazasının da yer aldığı Karaman Eyâleti'nde toprakların verimlilik derecesine göre 60, 80-90, 100-120 dönümlük araziler bir *çiftlik* itibar edilmekteydi. (Barkan 1943: 47) 1676 yılı tahririne nazaran, Bor'da 30 adet çiftlik bulunmakta ve her bir çiftlik tasarruf edenden 24 akçe "çift resmi" alınmaktaydı.

b) *Bennâk Resmi:*

Karaman Eyâleti'nde hiç yeri olmayanlarla nîm çiftten az yeri olan "kâr u kisbe kâdir", babalarıyla beraber veya ayrı bir yerde oturan evli reâyâyâya *bennak* denilmekteydi. (Çağatay 1947: 491; Beldiceanu-Steinherr 1968: 177) 1673 yılında Baş Muhasebe defterindeki kayda nazaran Bor'daki "Siyah Barut Ocaklığı" malı arasında gösterilen toplam 15000 akçelik *caba* ve *bennak* vergileri, Bor Baruthânesi dinklerine ait çarkları döndüren suyun geçtiği harkların her yıl taş ve kumlardan temizlenmesine harcanıyordu. Bir başka ifade ile, söz konusu miktarda bennak ve caba vergileriyle mükellef olan ahali her yıl bahse konu harkları temizlediklerinde, bu mükellefiyetten de kurtulmuş oluyorlardı. (BŞS. 381/69) 1676 yılı kayıtlarına nazaran Bor kasabasında 626 adet bennak resmî mükellefi olup, her bir mükellef yılda 12 akçeden olmak üzere toplam 7512 akçe vergi ödemekteydiler. (BŞMD. 317/12)

c) *Caba Resmi:*

Karaman Eyâleti'ne ait kanunnâmelerde *caba* statüsünde olan reâyâ, çeşitli şekillerde tarif edilmektedir. 1500 yılına ait Kayseri kanunnâmesinde "caba oldur ki, çifti ve yeri olmaya" ibaresiyle tarif edilirken, 1528 yılına ait Karaman Eyâleti kanunnâmesinde ise, "caba, mücerred olan fukara-i reâyâyâya ve babasile olub müstakil kisb eden mücerrede derler. Müstakil kisbi olmayana mücerred derler, kat'â resim alınmaz" ifadesi yer almaktadır. 1560-1566 yıllarına ait olduğu sanılan bir başka Karaman Eyâleti kanunnâmesinde de "...caba, mücerred olan bâliğ kimseye derler ki, babası yanında kisbe ve kâra kâdir ola. Babası yanında olub kisbe kâra kâdir olmayan

âcizden resm alınmaz.” (Beldiceanu-Steinherr 1968: 177) denilmektedir. Kanunnâmelerden çıkan sonuca göre caba vergisi mükellefi olanlar babaları yanında oturan, bülüğ çağına erişmiş iş sahibi bekârlardır.

1676 yılı itibarıyla Bor kasabasında caba statüsündeki vergi mükellefleri “caba-i müslümanan” ve “caba-i kefere” olmak üzere iki kısımda mütâala edilmektedir. Müslümanlar 220 vergi mükellefi olup, her bir yılda 6’şar akçe, Hıristiyanlar da 99 vergi mükellefi olup, her biri yılda 16’şar akçe vergi ödemekteydiler. (BŞMD. 317/12)

d) İспенçe:

Müslümanların çift resmine karşılık bülüğ ermiş Hıristiyan, Yahudi gibi her zimmînin ödemek zorunda olduğu bir vergidir. Söz konusu verginin alınabilmesi için reâyânın 300 akçe kıymetinde menkul mala sahip olması gerekmektedir. (Çağatay 1947: 507; İnalçık 1959: 603) 1676 yılı tahririne göre, Bor kasabasında 141 adet ispençe mükellefi reâyâ bulunmakta ve her bir mükelleften yılda 32’şer akçe ispençe resmi alınmaktaydı. (BŞMD. 317/12)

1455-1613 yılları Ordu ve yöresi üzerinde yapılan bir araştırmaya nazaran ispençe ve cizye söz konusu bölgede ayrı ayrı iki vergi olmayıp, aynı verginin farklı zamanlardaki adlarından ibarettir. (Yediyıldız 1985:115) Ancak mesela bazı defter-i hakanî kayıtları ve kanunnâmelerde ispençe ve cizyenin ayrı ayrı vergiler olarak kaydedilmeleri (Barkan 1980b:267; Barkan 1980c:310) cizye ve ispençenin Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı bölgelerinde aynı vergiye karşılık gelmediğini de göstermektedir. 1676 yılı itibarıyla Bor kasabası zimmilerinden toplam 4512 akçe ispençe resmi tahsil edilmişti. (BŞMD 317/12) 1673 yılında kasaba zimmilerinden yaklaşık 23760 akçe cizye tahsil edildiği¹ göz önüne alınırsa, en azından XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bor kasabasındaki cizye ve ispençenin iki ayrı vergi olduğu anlaşılır.

e) Cizye:

Bülüğ çağına ermiş gayr-i müslim reâyâdan kişi başına alınan bir baş vergisidir. (Çağatay 1947: 493; Akgündüz 1990: 167) Cizye, gayr-i müslimlerin erkeklerinden askerlik hizmeti mukabili alınan bir vergi olduğu gibi, alınması karşılığında gayr-i müslim halkın himayesi, huzur ve güvenliğinin sağlanması gibi

¹ Bu hususta cizye başlığı altında verilen bilgilere bakılmalıdır.

amaçları da hedef alıyordu. (Nedkoff 1944: 606; Becker 1963: 199) İncelediğimiz dönemde Bor kasabasında kendilerinden cizye alınan gayr-i müslimler, eskiden beri Bor'da oturan ve kendilerine Bor zimmîleri denilen reâyâ (BŞS. 381/351) ile, Bor'da sürekli ikamet etmeyen, ancak "ticaret ve kâr u kisb" için çeşitli yerlerden gelen ve kendilerine genel bir ifadeyle "yave keferesi" denilen zimmîler (BŞS. 382/61) olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmekteydi.

Söz konusu ayırma uygun olarak Bor zimmîlerinin cizyelerini toplamak üzere gönderilen cizyedarla, "yave keferesi" tâbir edilen zimmîlerin cizyelerini toplamak üzere gönderilen cizyedarın ayrı ayrı kişiler oldukları da görülmektedir. (BŞS. 381/351, 380; BŞS. 382/34) Her iki kategoriden olup kendilerine "kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân zide kadruhu" elkabıyla hitap edilen cizyedarlar muhtemelen kapıkulu asıllı¹ olmalıdırlar. Bor zimmîlerinin cizyelerini tahsil etmek üzere gönderilen cizyedar, aynı zamanda Karaman Eyâleti'ndeki "perakende-i Karaman defterine tâbi" zimmîlerin cizyelerini de tahsille görevliydi. (12 Şevval 1083) 31 Ocak 1673 tarihli bir hüküm suretine nazaran Karaman perakendesini defterine kayıtlı zimmîler cizyelerini her yıl hane hesabına göre ödemekte ve 2019 cizyehanesi teşkil etmekteydiler. Buna göre her bir hane üzerinden 250 akçe cizye, 40 akçe gulâmiye ve 40 akçede cizyedar "cihet-i maişet" adıyla olmak üzere toplam 330 akçe tahsil edilmekteydi. (BŞS. 382/351)

Bir cizye-i gebran icmâl defterine göre 1687-1688 yıllarında Karaman perakendesine kayıtlı zimmîler yine 2019 cizyehânesi halinde kaydedilmişlerdi. Aynı defterde Bor kasabası zimmîlerinin 72 cizyehânesi teşkil ettikleri görülmektedir. (MM 15054/3-4) 1673 yılında hane başına tahsil edilen toplam 330 akçelik cizyenin 1687-1688 yıllarında da sabit kaldığı farzedilirse, söz konusu yıllarda Bor kasabasından toplam 23760 akçe cizye tahsil edildiği hesaplanabilir.

Cizyenin hane hesabı üzerinden alınması, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadaretine kadar devam etti. Bu sadrazamın sadaretinin sürdüğü 1689-1691 yıllarında yapılan yeni düzenlemeye göre, ilk devirlerde olduğu gibi, cizye mükellefleri mali durumlarına göre alâ, evsat ve edna olmak üzere üç kategoriye ayırdı. (Tabakoğlu 1985: 137) 1691 yılında Bor kazasında da yeni uygulamaya göre cizye defterinin düzenlendiği görülmektedir. Söz konusu deftere nazaran, Bor kasabasında oturan cizyeye tâbi zimmîler tahammüllerine göre isimleri altına edna, evsat ve alâ ibareleri yazılmak suretiyle tesbit edilmişlerdir. Buna göre 10 mükellef alâ, 80 mükellef evsat, 106 mükellef de edna kaydedilmişlerdir. (MM. 3913/37-39)

¹ Bu hususta sayfa 145'de 1 no'lu nota bakılmalıdır.

Reâyânın tahammüllerine göre cizyenin üç kategoriye ayrılması, zaruretin gereği olarak ortaya çıkan bir husus olmalıdır. Nitekim hane hesabı üzerine cizye tahsilinde gerek kadılar ve gerekse cizyedarlar oldukça zor durumlarda karşı karşıya gelmekteydiler. 6 Aralık 1679 (3 Zilkade 1090) tarihli bir ferman suretine göre, Niğde kadısı, hükümdar katına bir mektup göndererek Karaman Eyâleti perakendesine tâbi cizye mükelleflerinden Niğde kazası köylerinden bazılarında ikamet edenlerin maddî bakımdan perişan, bazılarının da cizyeye takatı olmadığına şuraya buraya dağılmış olmalarıyla nişanlı defterindeki miktarın noksan bırakıldığını, noksan bırakılan ve girihte tabir edilen bu açığın, aynı defterde yer alan ancak farklı kazalarda ikâmet eden diğer cizye mükelleflerine de eşit ölçüde dağıtılarak giderilmesini, ancak “ziyâde tahammülleri” olduğu halde Ürgüb, Develi, Karahisar, Akşehir, Aksaray kazalarındaki cizye mükelleflerinin söz konusu açığın giderilmesine “biz ancak kendi kazamızın girihtesini çekerüz” diyerek itirazda bulduklarını ve durumun söz konusu yolla çözümlenmesini ister. Bunu cevap olarak ilgili kazaların kadılarına gönderilen fermanla problemin, Karaman Eyâleti perakendesi defterine kayıtlı 2009 cizyehânesine göre düzenlenen “tuğralı deftere kesr ve noksan gelmemek üzere” adı geçen kazalar bir arada mütalaa edilerek , bu kazalardaki cizye mükellefi hanelerine eşit seviyede zam yapılarak çözülmesi emredilir. (BŞS. 382/65)

İkinci kategori cizye mükelleflerinden olan ve Karaman Eyâleti’nde “yave keferesi” tabir edilen zimmîlerin cizyeleri de “asl-ı yave” cizyedarı denilen kimselerce “maktu” olarak tahsil edilmekteydi. (BŞS. 380/141-142) “Kâr u kisb” için Karaman Eyâleti kazalarına, bu arada Bor kazasına gelip giden yave cizyesi mükellefi zimmîleri perakende Ermeni ve Anadolu Rum’u, Arnavut, Sırp, Bulgar gibi çeşitli etnik kökene mensup zümreler halinde görmekteyiz. Bunlar arasından Leh, Macar, Nemçe, Eflâk, Boğdan gibi Eyâletlerden Karaman Eyâleti’ne ticaret için gelip giden perakende Ermeni ve Anadolu Rumu denilen zümrelerle, yine Karaman Eyâleti’ne gelip giden Vanlı, Çulhalı, Bitlisli, Arapgirli, Sivashlı, Kefeli denilen ve muhtemelen çoğu Ermeni olan tüccarlardan (BŞS. 380/165; BŞS. 381/213-214) kaçının cizyelerinin Bor kazasında tahsil edildiği bilinmemekle beraber, 1676 yılı tahririne nazaran Bor’a “kâr u kisb” için gelenlerden, yılda 30’ar akçe de ayrıca yave vergisi alındığı ve bu verginin toplam 3000 akçe olduğu göz önüne alınırsa, bunların tahminen 100 kişi civarında oldukları (BŞMD. 317/12) söylenebilir. 1664-1676 yılları itibarıyla Ermeni, Rum, Arnavut, Sırp ve Bulgar gibi “kâr u kisb” etmek üzere gelenlerinden 10 yaşında olanlar yılda 150’şer ve 10 yaşından yukarı olanlar da 300’er akçe yave cizyesine tâbi idiler. (BŞS. 380/165; BŞS. 381/307, 308) 2 Şubat 1680 yılına ait (Gurre-i Muharrem 1091) ait bir kayda nazaran da, söz konusu mükelleflerin 10 yaşından

yukarı olanlarından yılda 3'şer guruş 10 yaşında olanlarından da bunun yarısı yave cizyesi adıyla alınmaktaydı. (BŞS. 382/61-62)

2. Bâdihevâ türü vergiler:

Tahsil zamanı önceden belli olmayan, zuhurata bağlı olarak alınmaya başlanan vergilerdir. Bu tür vergilerin miktarları tahrir emini tarafından o yerdeki aile sayısına göre tahmini olarak hesaplanılarak deftere kaydedilirdi. (İnalçık 1967: 79) Bu tür vergileri: Evlenen erkekten alınan "arus resmi", her türlü kavga, öldürme, yaralama, zina gibi olaylara sebebiyet verenlerden alınan "cürüm ve cinayet resmi", başıboş olarak tutulan hayvanların sahiplerinden alınan "yave resmi", evinden kaçan köle ve cariyelerin tutulması sırasında sahiplerinden alınan "kul ve cariye müjdegânîsi", ekili ve dikili arazilere hayvanlar tarafından verilen zararların tazmini için hayvan sahiplerinden alınan "deştbanî resmi", herhangi bir sebeple sahipsiz kalan mirî arazinin yeniden tefvizi veya ev yerinin sahipliğinin üstlenilmesi sırasında alınan "tapu resmi" (İnalçık 1967: 79-84; Akgündüz 1990: 184-186) gibi vergiler oluşturmaktaydı.

"Rüsum-ı örfiye" de denilen söz konusu vergiler, 1676 tahririnde Bor'da iki ayrı kalem halinde düzenlenmiştir. Birinci kalemde yer alan arus resmi, deştbanî resmi ve tapu resmi'nin yıllık miktarı 2000 akçe olarak tesbit edilmiştir. Ancak bu kalemde yer alan deştbanî resmine Bor kazası köyleri de dahil edilmiştir. İkinci kalemde yer alan yave resmi, kul ve cariye müjdegânîsi ve adından bahsedilmeyen ancak "rüsum-ı örfiyye-i saire" ibaresiyle muhtemelen kastedilen cürüm ve cinayet resimlerinin ve bunlarla birlikte kaydedilen "beytü'l-mal-ı amme ve hasse" gelirlerinin yıllık miktarı 5400 akçe olarak tayin edilmiştir. (BŞMD. 317/12)

3. Zirai faaliyetler ile bunlara dayalı diğer sektörlerdeki üretim üzerinden alınan vergiler:

Bor kasabasında toprak ürünlerinden yılda alınan öşür muhtemelen beşte bir nisbetinde idi. 1664 yılına ait bir sicil kaydında Bor kazasına bağlı bazı köylerin aşar-ı şer'iyesinin hums yazıldığından bahsedilmektedir. (BŞS. 380/171) Bor kasabasında da aynı oran söz konusu olmalıdır. 1676 yılı tahririne göre Bor'da öşre konu zirai ürünleri gendüm (buğday), şair (arpa), ceviz ile çeşitli meyve ve sebzeler oluşturmuyordu. Söz konusu tahrire göre buğday ve arpanın dışındaki ürünlerin üretim miktarları değil, sadece alınan öşür miktarları bostan öşrü 1510, meyve öşrü 1000, ceviz öşrü de 500 akçe olarak kaydedilmiştir. Buğday ve arpanın ise, tahmini olarak

hem kile ölçüsüyle miktarları, hem de bunlardan alınan öşür miktarları kaydedilmiştir. Söz konusu verilere göre, basit bir işlemle kile başına alınan öşür miktarları hesaplanabilmektedir. Buna göre bir kile buğdaydan alınan öşür 29.75 akçe ve bir kile arpadan alınan öşür de 15 akçedir. (BŞMD. 317/12) 1584 yılında buğdayın kilesinden 7 akçe, arpanın kilesinden de 5 akçe öşür alındığı (KK. 135/100) göz önüne alınırsa 92 yılda buğday öşüründe akçe hesabıyla 4,25 kat, arpa öşüründe de 3 kat artış meydana geldiği görülmektedir.

Bor kasabasında, toprak ürünleri ile ilgili bir başka vergi de bağ resmidir. Bu vergiyi öşr-i bağat (BŞS. 378/102, 104, 105), “bağ akçesi”, “resm-i bağ” (BŞS. 381/353) gibi isimler altında görmekteyiz. Dönüm başına her yıl “maktu”olarak toplanan bağ resminin 1676 yılındaki miktarı her dönümden 30’ar akçedir. Buna göre, Bor kasabasındaki 1000 dönüm bağdan yılda 30000 akçe vergi “öşr-i bağat” adıyla toplanmaktaydı. (BŞMD 317/12)

Bağ resmi ile bağlantılı olarak tahsil edilen bir başka vergi de mirabi resmidir. Muhtemelen bağ, bahçe, tarla, bostan gibi ekili ve dikili arazilerin sulanması sırasında dönüm başına alınan bir vergi idi. (Barkan 1943: 42) 1518 yılına ait tahrir defterinde “Bor bağlarından dönüm başına 3’er akçe ve 30’ar akçe âdet-i mirabi” alındığından bahseden kayıt, bu tarihlerde bağ resmi ile mirabi resminin bir arada mütalaa edildiğini göstermektedir.¹ 1522 yılı tahririnde de aynı durumun devam ettiği görülmektedir. (TT 387/162) Söz konusu müşterek vergilendirmenin daha ne kadar devam ettiği bilinmemekle beraber, mirabi resminin XVII. yüzyılda da devam ettiği, ancak bağ resminden ayrıldığı, 1676 yılı tahririnden anlaşılmaktadır. Bu tarihte bağlardan başka tarlaların da sulanması sırasında alındığı anlaşılan bu verginin dönüm başına ne kadar alındığından bahsedilmemekte, Bor kasabası ahalisi üzerine yıllık maktu olarak 30000 akçe “mirabi” resmi yazıldığı görülmektedir. (BŞMD. 317/13)

Ziraî faaliyetler çerçevesinde mütalaa edilen diğer vergilendirme ağnam ve kovan resimleri isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ağnam resmi, kuzulu koyun kuzusuyla beraber sayılarak, koyun başına her yıl alınan bir vergiydi. (Barkan 1943: 47) Bor kasabasında 1676 yılında koyun başına 2 akçe olmak üzere 1108 adet koyundan toplam 2216 akçe ağnam resmi alınmaktaydı. (BŞMD.317/12)

¹ Nitekim dönüm başına alınan $30+3=33$ akçe Bor’da mevcut 909 dönüm bağ ile çarpıldığında “Mukataa-i Bağat” ve “Mukataa-i Mirabi” gelirlerinin 280 akçe eksikliğini vermektedir. Bkz. TT. 455/665.

Kovan resmi ise, kovan başına yıllık olarak alınmaktaydı. Bu verginin 1676 yılındaki miktarı kovan başına 2'şer akçedir. Söz konusu yıllarda Bor'da mevcut bulunan 515 kovandan toplam 1030 akçe "kovan resmi" alınmaktaydı. (BŞMD. 317/12)

4. Ticarî ve sınaî faaliyetlere konu olan vergiler:

Sınaî faaliyetler çerçevesinde yıl boyunca aktivite gösteren değirmenlerden yıllık olarak *asiyab resmi* alınmaktaydı. 1676 yılı itibarıyla Bor'da 25 adet değirmen mevcuttu. Bunların altı adedi Valide Sultan Kethüdası Mustafa Efendi'nin vakfettiği değirmenler olup, geriye kalan 19'unun mülk değirmenler olduğu anlaşılmaktadır. Mülk değirmenlerin yanısıra Vakıf değirmenler de dahil olmak üzere, her bir değirmenden yılda 120'şer akçe "asiyab resmi" alındığı görülmektedir. (BŞMD. 317/12)

Başta un olmak üzere, kasaba ve çevresinde yetişen hububat çeşitleri, sebze, meyve gibi gıda maddeleri ile kasaba haricinden getirilen pirinç, zeytinyağı, tuz, kahve, incir (BŞS. 381/412; BŞS. 382/36) gibi çeşitli gıda ve tüketim maddeleri pazar ve bakkallara dağıtılmadan önce, kantara vurularak "kapan resmi" denilen bir vergi alınmaktaydı. Bunların yanısıra pazar yerinde satılan mallar "bac-ı bazar" adıyla başka bir vergiye tâbi tutuluyordu. 1676 yılı itibarıyla söz konusu iki tür verginin toplamı 16300 akçe olarak gösterilmektedir. (BŞMD. 317/12)

1653 yılına ait bir sicil kaydına nazaran, kapan mukata'sının 1654-1655 yıllarında 41100 akçe yıllık "maktu" ile emaneten tasarruf hakkının silâhdaran zümresinden Yusuf'a verildiği (BŞS. 379/82) göz önüne alınırsa, kapan resminin 1676 dan önce müstakil olarak da mukata'aya konu olduğu anlaşılmaktadır.

Bor kasabasında dokuma, boyama ve basma iş kollarında çalışanlardan da çeşitli vergiler alınmaktaydı. Bunlardan dokuma işiyle uğraşan cüllâhlardan, daha öncede bahsettiğimiz gibi, tasarruf ettikleri tezgâh sayısına göre vergi alınmaktaydı. 1676 yılı itibarıyla tezgâh başına yıllık olarak isabet eden vergi miktarı 10 akçedir. Boyacı esnafının tasarrufundaki boyahanelerden alınan "icare-i boyahane" vergisi ile basmacı esnafından alınan "resm-i basmacıyan" vergisi 1676 yılı itibarıyla toplam 11347 akçedir. (BŞMD. 317/12)

5. *Avâriz-ı Divâniye:*

Osmanlı devletinin ilk zamanlarından beri olağanüstü hallerde, özellikle savaş masraflarını karşılamak maksadıyla, halkın devlete vermekle mükellef olduğu para ve eşya ile yerine getirmeye mecbur tutulduğu her türlü tekâlîfe avâriz-ı divâniye denir. (Uluçay 1955: 38-39) Avâriz-ı divâniye türü vergilerin toplanmasına esas avârizhânelerinin tesbiti şöyle yapılmaktaydı: Vergiden muaf tutulan nüfus çıkarıldıktan sonra, yerleşim birimlerindeki geriye kalan reâyânın ödeme gücü dikkate alınarak avâriz türü vergi mükellef hânelerinin belirli bir sayısı, bir avârizhânesi itibar ediliyor ve böylece kaç vergi mükellefi hânesi olduğu ortaya çıkarılıyordu. Söz konusu itibarî avârizhâneleri içinde 3, 5, 10 veya 15 kadar evli kimse bulunabiliyordu. (Barkan 1961: 14) Bu tür vergiler merkez maliye teşkilâtının mevkufat kaleminde muhafaza edilen ve kazaların köylere kadar avârizhânelerini gösteren mevkufat defterlerine göre toplanıyordu. (Güçer 1964: 73) Daha önceleri olağanüstü hallerde toplanan bu vergiler (İnalçık 1973: 50) devletin uzun, yıpratıcı ve masraflı seferlere giriştiği XVII. yüzyıl boyunca sık aralıklarla toplanmış olmalıdır.¹

İncelediğimiz döneme ait sicil kayıtlarına nazaran, avâriz-ı divâniye türü vergileri “avâriz akçesi”, “kürekçi bedeli”, “nüzul bedeli”, “sürsat zahiresi” gibi isimler altında görmekteyiz.

a) *Avâriz Akçesi:*

Avârizhânesi başına nakdi olarak alınan bu vergi Bor kazasında 1032 (1622-1623) yıllarında avârizhânesi başına 2’şer sikke-i hasene (BŞS. 378/105), 1066 (1655-1656) yıllarında 400’er akçe (BŞS. 379/108), 1090 (1679-1680) yıllarında da yine 400’er akçe (BŞS. 382/35) olarak tahsil edilecekti. 1622-1623 yıllarında Bor kasabası avâriz akçesi mükellefleri vergilerini akçe cinsinden öderlerse, ferman gereği bir “sikke-i hasene” karşılığı olarak 118 akçe hesabıyla ödeyeceklerdi. Yalnız akçelerin “onı bir dirhem gelür halis akçe” olmasına dikkat edilmesi gerekiyordu. (BŞS. 378/105)

¹ XVII. yüzyılın başları ve sonları itibarıyla söz konusu belli başlı seferlerden (1603-1617) Avusturya seferleri, ardından gelen (1634-1638) İran seferleri, daha sonra 1647-1669 yılları uzun Girit seferleri, ardından gelen (1672-1677) Lehistan seferleri, daha sonra yapılan 1683 Avusturya seferi ve II.Viyana bozgunu ve nihayet (1687-1697) yıllarında peş peşe Lehistan, Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşlar (Shaw 1982: 274-305) esnasında bu tür vergiler sık aralıklarla toplanmış olmalıdır. Nitekim 1679 yılına ait bir ferman suretinde bu kabil vergilerden olan sürsat tekâlîfinin “seferler vâki oldukda” mükellefler üzerine tevzî edildiğinden bahsedilmesi (BŞS. 382/56) bu husustaki kanaatimizi iyice kuvvetlendirmektedir. Tabakoğlu, (1985: 153)’na, göre:1680’li yıllarda avâriz türü vergiler hazinenin düzenli ve olağan vergileri arasına girmiştir.

Avâriz akçesinin, Güçer (1964: 91)'de de tesbit edildiği gibi, nüzul bedeliyle beraber aynı yıl içinde tahsil edildiği dikkati çekmektedir.¹ 1655-1656 yılları ile 1679-1680 yıllarında avâriz akçesini tahsille görevlendirilen mübaşirler, maaşları yani "cihet-i maişetleri" karşılığı ayrıca avârizhânesi başına 50'şer akçe tahsil edeceklerdi. (BŞS. 379/108; BŞS. 382/95)

b) Kürekçi Bedeli:

Seferlere donanma ile iştirak edileceği yıllar için Donanma-i Hümayûn'a kürekçi temin etmek gerekiyordu. . Bor kazası gibi merkeze uzak olan idarî birimlerin avâriz türü olan kürekçi çıkarma mükellefiyetleri nakde dönüştürülmüştü. Bu hususla ilgili olarak 1619 yılında Bor kadısına hitaben gönderilen bir ferman suretinde, Bor kazasında avârizhânesi başına 2'şer sikke-i hasene kürekçi bedeli olarak tahsil edilecekti. Aynı fermanla sikke-i hasenenin karşılığı, söz konusu yıllarda 118 akçe olarak tesbit edilmiş ve kürekçi bedelini tahsille görevlendirilen mübaşirin avârizhânesi başına 2'şer akçe "gulâmiye" adıyla ayrıca bir ücret tahsil edeceği de bildirilmişti. (BŞS. 378/122-123)

c) Nüzul Bedeli:

Ordunun ihtiyacı olan zahirenin temini maksadıyla avârizhânesi başına aynî olarak tarh ve tevzî edilen bu verginin ihtiyaç karşılandıktan sonra, geriye kalan diğer mükellefler üzerine, nakde dönüştürülerek tevzî edildiği de bilinmektedir.(Güçer 1964: 69-82) Sicil kayıtlarına göre Bor kazasından da nakdî olarak tahsil edildiği anlaşılan bu verginin avârizhânesi başına 1655-1656 yıllarında 300'er, 1679-1680 yıllarında da 600'er akçe olarak tevzî edildiği ve bu hususta gönderilen fermanlarda tahsille görevlendirilen mübaşirlerin 1655-1656 yılları için maaşları karşılığı avârizhânesi başına 20'şer, 1679-1680 yıllarında da 30'ar akçe olmak üzere ayrıca tevzîatta bulunmaları gerektiği emredilmekteydi. (BŞS. 379/97; BŞS. 382/44) 1655-1680 yılları arasındaki otuz yıllık zaman aralığında nüzul bedelinin iki kat artırıldığı dikkati çekmektedir.

¹ Bu hususta (8 Zilkade 1089) 22 Aralık 1678 tarihini taşıyan, biri avâriz akçesi tahsili, diğeri nüzul bedeli tahsili ile ilgili iki ayrı ferman sureti için bkz. BŞS. 382/35, 44.

d) Sürsat Zahiresi:

Avâriz türü vergiler arasına alınan bu vergi, her kazanın mevkufat defterlerindeki yazılı miktarı üzerinden, karşılığında o kazalardan ordunun ihtiyacı olan arpa, un, koyun eti, bal, sadeyağı, odun, saman gibi ihtiyaç maddelerinin merkezî hükümetin tesbit ettiği fiyatlar çerçevesinde satın alınması şeklinde bir esasa bağlanmıştır. (BŞS. 381/360) Bu vergi sebebiyle söz konusu ihtiyaç maddelerinin satın alındığı yerlerdeki ticarî aktivitenin canladığı da düşünülmelidir. Sürsatın avâriz türü diğer vergilerden farkı, halk içindeki zümrelerin vergilerden muaf olanlarına ve olmayanlarına bakılmaksızın bu verginin yetişkin nüfusun her kesimi üzerine tarh ve tevzî edilmesidir. Bu hususu "... sürsat tekâlifine muâf ve gayr-ı muâf dahillerdir. Cümleye ale's-seviyye tevzî ve eda itdürdüb biz muâfiz deyü kimesneye inad ve muhalefet itdürmiyesiz..." (BŞS. 381/226) ibaresinden açıkça görmekteyiz. Sicillerde sürsat zahiresi adı altında gördüğümüz bu vergi, ordunun geçtiği menzillere yakın olan yerlerden aynı, uzak olan yerlerden de nakdî olarak alınmaktaydı. (BŞS. 381/360) 1679-1680 yılına ait bir ferman suretine nazaran, reâyânın söz konusu vergiyi vermekte zorlandığı anlaşıldığından, merkezî hükümet Rumeli ve Anadolu'daki sancakların kazaları üzerine tevzî edilen bu vergiyi 1/3 oranında azaltmıştır. Niğde Sancağı kazaları üzerinden sürsat tekâlifinin azaltılan miktarları ile alınması lazım gelen miktarlarının aşağıdaki gibi ayrı ayrı tesbit edildiği görülmektedir.¹

¹ Ferman metninde sürsat tekâlifi'nin 1/3 oranında azaltıldığı ifade edilmekte beraber azaltılan oranlara bakıldığında kayı kazası için buna uyulmadığı görülmektedir. Metinde Kayı kazasının sürsat tekâlifi 20902 azaltılan miktar 2983 akçe ve tevzî edilen miktar da 5967 akçe şeklinde yazılmıştır. Halbuki gerçekte azaltılan miktarın 6967 tevzî edilen miktarın da 13935 akçe olması gerekir. Ayrıca Bor kazasının sürsat tekâlifi 67100, azaltılan miktar 22366 ve tevzî edilen miktarın da 44734 akçe olması gerekirken azaltılan miktar 22334 tevzî edilen miktar da doğru olarak 44734 akçe kaydedilmiştir. Diğer kazalardaki 1/3 oranında azaltılanlarla tevzî edilenler doğru kaydedildiğinden sehven yanlış kaydedildiği anlaşılan Kayı ve Bor kazalarına ait azaltılan ve tevzî edilen miktarların doğru olanları tabloya aksettirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak bkz. BŞS. 382/56.

Kazalar	Sürsat Tekâlifinde		
	Alınması Gereken Asıl Miktar (Akçe)	Azaltılan Miktar (Akçe)	Tevzî Edilen Miktar (Akçe)
Niğde	123300	41100	82200
Anduğu	55200	18400	36800
Koçhisar Ma'a Yüzdeciyân Kazası	54200	18066	36134
Develi	62100	20700	41400
Ürgüb	106500	35500	71000
Şücaeddin Ma'a Müzafat Kazası	54200	18066	36134
Çamardı	29640	9880	19760
Bor Ma'a Müzafat Kazası	67100	22366	44734
Kayı	20902	6967	13935
Niğde Sancağı Genel Toplamı	573142	191045	382097

Bunlar içerisinde Bor kazasının ödemekle yükümlü olduğu 67100 akçelik sürsat zahiresinin muhtelif kalemlere göre dağılımı da aşağıdaki gibi verilmiştir. (BŞS. 382/56)

Zahirenin Cinsi	Miktarı					Tutarı (Akçe)
	Kile	Adet	Kantar	Araba	Vukiyye	
Arpa	950	-	-	-	-	28000
Un	150	-	-	-	-	13500
Koyun	-	50	-	-	-	10000
Sadeyağı	-	-	-	-	50	1500
Bal	-	-	-	-	35	600
Saman	-	-	70	-	-	2100
Odun	-	-	-	20	-	1400
Toplam						67100

6. *Tekâlîf-i Şâkka:*

Uluçay (1955: 36)'ya göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reâyâdan kanunsuz olarak alınmaya başlanan bu verginin, XVII. yüzyılda çeşitlerinin arttığı anlaşılmaktadır.¹ Özkaya (1985: 183-184)'ya göre de beylerbeyilerin haslarının gelirleri kendilerine yetişmediği bahanesiyle ve “emr-i şerif hilafına” reâyâdan topladıkları vergilerdir. Bizim tesbitimize göre ise, mahallelerde avâırız-ı divâniyeyi ödemekle yükümlü kimselerin tekâlîf-i şakkayı da ödemekle mükellef tutulmalarıdır. Bu hususla ilgili olarak 1655 yılı Nisan ayı ortalarına (Evâil-i Cemaziye'lahir 1065) ait bir sicil kaydına göre, Sarı Ali Mahallesi reâyâsından iken Karaman beylerbeyisinin beratı ile Lule Kalesi neferi olduğunu iddia eden Ali bin Elhac Mustafa'nın “tekâlîf-i şakkayı” mahallenin diğer reâyâsıyla beraber ödemeyi reddetmesi üzerine, mahallenin diğer reâyâsı da söz konusu kişinin “hane-i avâırız” diğer reâyâ ile beraber ödemesi gerektiği yolunda Niğde Müftüsünden aldıkları bir fetvayı mahkemeye ibraz etmişler ve mahkeme Ali bin Elhac Mustafa'nın söz konusu vergiyi ödemesi gerektiği hususunda karar vermişti. (BŞS. 379/8) Cereyan eden bu örnek olay beylerbeyilerin “tekâlîf-i şâkka” adı altında bir vergi topladıklarını ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu verginin zamanı ve miktarlarını serahatle ortaya koyan herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Muhtemelen bu vergi de avâırız-ı divaniye gibi mahallenin avâırızhânesi esas alınarak toplanmaktaydı.

G- Fiyat ve Para Hareketleri:

Osmanlı para sistemi “akçe” birimi üzerine kurulmuştu. Akçe hem tedavüldeki sikkelerden biri ve hem de piyasada geçerli olan diğer sikkelerin değerlerini tesbitte kullanılan bir ölçü vasıtasıydı. (Ergenç 1978: 86) Kuruluş döneminde Rumeli'deki fetihler sırasında halihazırda faal durumda olan maden ocaklarını ele geçiren Osmanlılar, her bir maden ocağının yakınına kurdukları darbhanelerde sikke kesimi faaliyetine başlamışlardı. Bu darbhanelerden bir bölümü XVI. yüzyıl sonlarına, bazıları da XVII. yüzyılın ilk yirmi otuz yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Sahillioğlu 1978: 4)

Darbhanelerin faaliyetleri yanında, yaptığı fetihlerle Osmanlı devletini bir imparatorluk haline getiren Yavuz Selim zamanında özellikle hazinenin gelir kaynakları önemli ölçüde arttırılmıştır. Bu cümleden olarak fethedilen Mısır, Şam,

¹ Çağatay Uluçay XVII. yüzyılda söz konusu vergiler arasında selâmiyye, nalbaha, çizme baha, tavuk baha, kaftan baha, konak ve göçek akçesi, çubuk akçesi, devriye, yemlik, ağalık, kethüdalık, anbar akçesi, deve kirası, hüddam akçesi, düzenlik, karşılık, kazık akçesi, otluk gibi isimler altında alınanlarının tesbit etmiştir. Bkz. Uluçay 1944: 111.

Halep, Diyarbakır gibi eyâletler vergilerini merkeze altın olarak gönderiyorlardı. (Sahillioğlu 1978: 11) Diğer taraftan Osmanlı fetih politikası çerçevesinde serbest bırakılan örf ve âdetler arasında, fethedilen yer halkına daha önceleri kullanmakta oldukları para birimlerini geçici veya sürekli olarak kullanma izninin verildiği de bilinmektedir. Böylece XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar tedavül daha çok akçe ile olmakla beraber fethedilen yerlerden meselâ Mısır'da "pare", Macaristan'da *penz* ve *Macar altını*, Doğu Anadolu'da "şahî" gibi paraların kullanılmasına izin verildi. (Sahillioğlu 1978: 9-10)

Bunlar dışında ticarî kanalla girdikleri anlaşılan batı Avrupa'nın *efrenci* denilen altınları ile kuzey Afrika menşeli altınlar da Osmanlı altınlarıyla beraber tedavül eden yabancı menşeli paralardır. (Sahillioğlu 1978: 8) 1491-1566 yılları arasında akçenin *sultanî* denilen Osmanlı altını karşısında nisbeten değerini koruduğu¹ da göz önüne alınırsa, bu tarihler arasındaki dönem boyunca devlet hazinesinin finansman açısından fazla bir zorlukla karşılaşmadığı söylenebilir. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda para ve fiyat hareketleri bakımından değişimler başlamıştır. Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle Amerika menşeli altın ve gümüş bolluğunun sebep olduğu fiyat artışları, oldukça yüksek düzeylere ulaştı. Mesela İspanya'da 1600'lü yıllardaki eşya fiyatları 1500'lü yıllara göre üç katına çıkmıştı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında eşya fiyatlarının Avrupa'ya göre çok düşük kalması, Osmanlı Türkiye'sini Avrupa ülkeleri için cazip bir hammadde pazarı haline getirmişti. İşte *Riyal* ismini taşıyan İspanyol guruslarının çeşitli yollarla sevkedilen hammaddeler karşılığı Osmanlı ülkesine yayılması fiyatların yükselmesine zemin hazırlıyordu. (Barkan 1970: 584-586)

II. Selim'in tahta çıktığı 1566 yılında akçenin vezninde yapılan değişiklik, yani bu dönemde 100 dirhem gümüştən 420 akçe yerine 450 akçe kesilmesi (Barkan 1970: 572), fiyat artışlarının ilk işaretini vermiştir. Bu sıralarda kenarlarını keserek içindeki gümüş miktarını azaltma, kalp para basma gibi akçe üzerinde yapılan taşış faaliyetlerinin devamı yüzünden resmî kur ile 60 akçenin karşılığı olarak ilan edilen altınların, halk arasında 80 veya 100 akçeye kadar alınıp verilmesine sebep oluyordu. Bu durum zamanla eşya fiyatlarının da ölçsüz ve kararsız bir şekilde yükselmesine sebep olunca, devlet akçenin içinde bulunduğu fiili durumu 1584-1586 yılında ilk defa geniş çaplı bir sikke tashihine yani devalüasyona giderek resmen tanımak zorunda kaldı. (Barkan 1970: 572-573) Söz konusu yıllarda alınan karara göre 100

¹ 100 dirhem (307.2 gram) gümüştən en çok 420 akçenin kesildiği bu tarihlerde, 0.731 gram gümüş ihtiva eden akçelerin 1491-1516 yılları arasında 52, 1517-1549 yılları arasında 55 ve 1550-1566'larda da 60 adedi ile bir Osmanlı altını alınabiliyordu. Bkz. Barkan 1970: 571-572.

dirhem gümüşten 450 akçe yerine 800 akçe kestirilerek, akçe içindeki gümüş miktarında önemli oranda azaltma yapılacaktı. (Barkan 1970: 572)

Fiyatları arttıran sebeplerden biri de, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çekici bir şekilde artan nüfusun ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verecek üretim arzının yapılamamasıdır. XVI. yüzyılın sonlarındaki sürekli savaşların finanse edilmesi sırasındaki malî problemlerde (Barkan 1970: 574) mevcutları üzerine ilave edildiğinde, 1600 yıllarında akçenin bir miktar daha devalüe edilerek 100 dirhem gümüşten 800 akçe yerine 950 akçe kestirilmesi kararının alınmasındaki (Barkan 1970: 574-575) mecburiyet daha iyi anlaşılabilir. Akçenin ayarlanmasını müteakip kırılması (Sahillioğlu 1964: 220) fiyatların artışında önemli rol oynamakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda kıtalar arası bir enflasyon ceryanına da kapılmış olduğundan, ülke içindeki fiyatları uzun zaman kontrol etmeyi başaramıyordu. 1618 yılında 100 dirhem gümüşten 950 akçe yerine 1000 akçe kestirilmiş, 1619 yılında da yeni bir sikke tashihi operasyonuna teşebbüs edilmişti. (Barkan 1970: 576) Söz konusu tashihin yapıldığını 1620 yılı Ocak ayı sonlarında (Evasıt-ı Safer 1029) Karaman Eyâleti sancak ve kazalarına gönderilen ferman suretinden de takip edebilmekteyiz. Söz konusu ferman suretinde geçen "... memâlik-i mahrusamda cârî olan akçenin ekseri kemayâr olduğundan gayri altın ve gürüş ziyâdeye cârî olmağla halk beyninde küllî ihtilâl vâki olub sikke-i hümâyûnumun tashihi, mühimmât-ı din ü devlet ve lâzım-ı ırz u nâmûs-ı saltanatımdan olmağın..." (BŞS. 378/62) ibaresinden de anlaşıldığı gibi yeni bir sikke tashihi operasyonuna gerek duyulması, tedavüldeki akçelerden çoğunun bozuk ayarlı, yani kırkık olmasına bağlanmaktadır. Fermanın devamında halen çıkmakta olan cedid akçe ile daha önceki hükümdarlar dönemlerinin "sahihü'l-ayar" olan akçelerinin geçerli olduğu ilân edildiğine ve yeni çıkarılmakta olan akçelerin gümüş ayarının değiştirildiğinden de bahsedilmediğine göre (BŞS. 378/62), söz konusu operasyonda bir önceki akçe ayarının sabit bırakıldığı anlaşılmaktadır.

1620 yılında ilân edilen resmî kura nazaran, sikke-i hasene 120, kâmil gürüş (Riyal) 80, Esedi gürüş da 70 akçeden geçerli olacaktı. (BŞS. 378/62) Ancak mesela 1619-1622 yılları avâız vergilerinin toplanmasına esas sikke rayiçleri tablosundan da görüldüğü gibi, bu kabil vergilerin toplanması sırasında hazine gümüş ve altın paraları ilan ettiği resmî rayicin 2 akçe eksikliğine kabul ediyordu ki, aradaki fark "tefavüt-i hasene" adı altında hazineye gelir olarak kaydedilmekteydi.¹

¹ Tablo XIV; Tabakoğlu 1985: 284. Şu hale göre, Tablo XIV deki 1619-1679 yılları arasındaki avâız vergilerine esas sikke rayiçlerine, 2'şer akçe ilave edilirse söz konusu yıllar arasında devletin ilan ettiği resmî sikke rayiçleri bulunmuş olur.

Amerika'nın keşfiyle beraber gümüşün bollaşması ve değerini yitirmesinin önemli bir sonucu da önce Avrupa maden ocaklarının arkasından XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar'ın Rumeli'deki maden işletmelerinin birbiri ardından kapatılmasıdır. Maden akışının kesilmesi sonucu darphanelerde peşpeşe kapatılınca, ülkede yabancı para hakimiyeti başlamış ve bu durum XVII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. (Tabakoğlu 1985: 238-239) XVII. yüzyılın belirli tarihleri arasında gelişigüzel tesbit ettiğimiz mülk satışlarına, borçlu ve alacaklı davalarına ve miras paylaşımlarına konu olan paraların cinsleriyle ilgili kayıtlar yabancı para hakimiyetini, Bor kasabası çapında da ilginç bir şekilde göstermektedir. Buna göre 1618-1619 yıllarındaki 15 kayıt arasından 11'i Riyal'e , 3'ü akçeye, 1'i de Osmanlı altınına (BŞS. 378/7, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 27); 1654-1655 yıllarındaki 10 kayıt arasından 5'i Esedî guruşa, 4'ü Riyal'e ve 1'i akçeye (BŞS. 379/3, 4, 5, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 22) ve nihayet 1678-1679 yıllarındaki 10 kayıt arasından da 7'si Esedî guruşa, 3'ü de Riyal'e (BŞS. 382/4, 5, 6, 13, 15, 20, 21, 23, 26) aittir. Söz konusu örnekler, XVII. yüzyılın başından son çeyreğine doğru Bor kasabasında tedavül eden yabancı paralardan XVII. yüzyılın ilk yarısında Riyal'in, ikinci yarısında da Esedî guruşun piyasalarda daha bol bulunduğu dair mesajlar da vermektedir.

1640'dan sonra devlet daha çok Girit, Lehistan ve Avusturya savaşlarıyla meşgul olduğundan, para işlerine ayıracak fazla vakit bulamıyordu. Bu yüzden piyasada kırılmış, magşuş akçeler ve guruşlar gitgide artıyordu. Bu şartlar altında devletin akçeye müdahalesi ancak kalpazanlığın aşırı boyutlara ulaşması üzerine oluyordu. (Sahillioğlu 1978: 16-18) Meselâ 1665-1666 yıllarında Karaman Eyâleti kadılarına gönderilen bir ferman suretindeki "...kat'a kızıl ve kırkık ve züyuf akçe geçmiye, kâmilü'l-ayâr akçe alınub virüle..." (BŞS. 380/140) ibaresinden kalpazanlığın ne derece yayıldığı resmî ağızlardan da ifade edilmektedir. Söz konusu ferman suretinin bir başka yerinde, guruşun (Riyâl) 100 akçeye rayic olduğunun ve fazlasına alınıp verilmemesinin herkese sıkı bir şekilde tenbih edilmesi ve bu hususun uygulanmasından sorumlu tutulan kadıların da icrada yetersiz kalmaları halinde şiddetli cezalara çarptırılacaklarını bildiren "...icrada adem-i te'kid sebebiyle sizin dahi hakkınızdan gelinür bilmiş olasız..." ikazına muhatap olmaları, akçenin diğer yabancı paralar karşısındaki resmî rayicinin cibrî bir şekilde korunmaya çalışıldığını göstermektedir. Ancak 1669 yılı Mayıs ayı ortalarında, (Evasıt-ı Zilhicce 1079) yani aşağı yukarı 3 yıl sonra Karapınar kadısına gönderilen ferman suretinde belirtildiği üzere, Sultan Selim Han Evkâfi'nin defterlü reâyâsının vergilerini vakıf mütevellisine öderken guruşu 200'er ve sümünü 17-18'er ve Pare'yi de 4'er akçeye teklif etmeleri (BŞS. 381/403) söz konusu ikâzlara reâyânın pek de aldırış etmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Meselenin bir başka önemli yanı da, mükellefler vergilerini

tesbit ettikleri rayicler üzerinden öderlerse vakfin gelirlerine büyük bir darbe indirilmiş olacağına vakıf mütevellisince ifade edilmiş olmasıdır.(BŞS. 381/403) Bunun anlamı Tablo XIV'deki sikke rayiclerinden de görüldüğü üzere, hükümetin bu tarihlerde ilân ettiği Riyal'de 100, Pare'de 3 akçelik resmî rayicin aleyhine olarak, piyasa fiyatlarının Riyal'de % 100'lük ve Pare'de % 33,33'lük fazlalıkla teşekkül etmiş olmasıdır. 1679 Aralık ayı sonlarında (Evâsıt-ı Zilkâde 1090) yani 10 yıl sonra Niğde, Bor ve Anduğu kadılarına gönderilen bir başka ferman suretinde, bu defa Niğde Kalesi mustahfizlarına ait timarların “defterli reâyâsı” da vergilerini mustahfizlara öderlerken gurus, Esedî gurus, Zolota, sümün gibi yabancı paraların akçe cinsinden fiyatlarını devletin ilân ettiği resmî kurdan fazlasına teklif etmişlerdi. (BŞS. 382/64) Az sayıda da olsa XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait söz konusu örnekler yüzyılın ilk yarısında sikke rayiçleri açısından piyasa kurunu resmî kura yaklaştırma gayretlerinin (Sahillioğlu 1964: 228) yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiğini göstermektedir.

Bilindiği gibi fiyatlar mal arzı ile bu mallara olan talebe bağlı olarak belirlenir. Devletin fiyatları maliyetin üzerinde belirli bir kâr haddi koymak suretiyle tesbit etmesine *narh* denilmektedir. (Sahillioğlu 1967: 36-37) Osmanlı devletinin geleneksel anlayışının bir gereği olan ve aynı zamanda ihtisab görevi arasında yer alan narh verme meselesi, fiyatların keyfi olarak artırılmasını ve her türlü haksız kazancı önlemek için de bir vasıta (Akdağ 1955: 51; Yücel 1982: VII) ve çoğunlukla tüketici tabakasını korumak için alınan bir tedbirdir. (Sahillioğlu 1967: 37)

Narhı tesbit ve tescil etmek kadının görevi olmakla beraber, esnaf cemiyetlerinin fiyat hususundaki ortak kararlarının büyük rolü olduğu bilinmektedir. (Sahillioğlu 1967: 38) Bu hususla ilgili bazı sicil kayıtlarında ekmek ve et fiyatları tesbit edilirken “...ahali-i kasaba-i mezbure marifetleri...” (BŞS. 379/113), “cümle marifetiyle...” (BŞS. 381/368, 410, 413), ibarelerine deri ve deri ürünlerinin fiyatları tesbit edilirken de, “... cümle ehl-i hibre marifetiyle..” ibaresine rastlanmıştır. Aslında bu konuda her zaman bütün kasaba ahalisinin bir araya getirilmesinin uygulamada pek mümkün olamayacağı göz önüne alınırsa, burada kullanılan “cümle marifetiyle” ibaresinin, “cümle ehl-i hibre marifetiyle” ibaresinde olduğu gibi narh işiyle görevli bilgi ve beceri sahibi bir kesimi hedef aldığı ihtimali ağır basmaktadır. Bunların da kasaba ayân ve eşrafi, kasaba kethüdası, muhtesip, esnaf şeyh ve yiğitbaşları ve esnafın yaşlı ve tecrübelilerinden müteşekkil oldukları akla gelen ilk ihtimaldir.¹ Nitekim Halil Sahillioğlu da “kadı, muhtesip, şehrin ileri gelenleri ve malı imâl eden

¹ Bu hususla ilgili olarak 1673 yılı ekmek narhının kararlaştırılmasında şuhudü'lhal heyeti arasında esnaftan olan Üstad Muslu, Üstad Ahmed bin Abdülfettah ve Hatib Derviş Efendi'nin isimlerinin zikredilmesi (BŞS. 381/368) az da olsa bir fikir vermektedir.

veya satan esnaf cemiyetinin kethüdası ile yiğitbaşları ve yaşlıları” narh verilirken hazır bulunan heyet arasında gösterir.

(Sahillioğlu 1967: 38)

Yukarıda değindiğimiz gibi, narh vermenin daha çok tüketiciyi korumak için alınan bir tedbir olduğu bilinmekle beraber, akçenin piyasadaki diğer paralar karşısında resmî rayice göre, % 100 civarında değer kaybedebildiği böyle bir zamanda, verilen narhların sürelerini uzun tutmak da mümkün olamıyordu. Özellikle kasapların narh sürelerinin uzamasından en çok zarar gören esnaf oldukları anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili olarak 1655 yılı Mart ayı sonlarında (Evasıt-ı Cemaziye’levvel 1065) meclis-i şer’ e gelen Bor kasabası kasapları 1 vukiyye koyun etinin hâlâ 6 akçeden satılması yüzünden kendilerine büyük zarar isabet ettiğini, şayet koyun eti narhı değiştirilmesse kasabadan firar edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine kadının “ahali-i kasaba-i mezbure marifetleri ile” diye kendilerinden bahseden narh işiyle görevli heyeti acele toplayıp, 1 vukiyye koyun etini 7 akçeye çıkardığı görülmektedir. (BŞS. 379/113)

Bazı yıllara ait kayıtlara göre ekmek, et, tereyağı gibi gıda maddelerine yılda birden fazla narh veriliyordu. Bunlardan ilki olan 1672 yılı Ekim ortalarında bir vukiyye tereyağı fiyatı iki ayrı sütunda olmak üzere 27-32 ve 28-35 akçe olarak (BŞS. 381/412) gösterilmiştir. İkinci olarak 1673 yılı ekmek fiyatı Ağustos, Eylül, Ekim ve Aralık aylarında sırayla 180-180-190-200 dirhemleri 1’er akçeden olmak üzere tesbit edilmişti. (BŞS. 381/368), Üçüncü olarak 1673 yılı koyun eti fiyatı Haziran başlarında vukiyyesi 10 akçeden, (BŞS. 381/377) Kasım ortalarında 13 akçeden (BŞS. 381/368) 1674 yılında da yine koyun etinin vukiyyesi Haziran ayı için 10-12 akçeden olmak üzere tesbit edilmiş, bu sırada alınan karara göre de kış ayları için bunun 13-14 akçe olacağı tesbit edilmişti. (BŞS. 381/318) Bu örneklerden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu cümleden olarak mal fiyatlarıyla ilgili daha önceki yıllara ait narh cetvellerinde koyun eti hariç tutulursa, rastlamadığımız ancak 1672 yılından itibaren yaz ve kış gibi mevsimlik veya aylık fiyat değişimleri, piyasadaki tedavül eden akçenin önemli ölçüde değer kaybı ile mal arzının daralmasından kaynaklanmış olmalıdır. XV no’lu narh cetveli tablosundan da görüldüğü gibi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında aşağı yukarı bütün mal fiyatlarında ani yükselmelerin 1672 yılından itibaren belirgin hale gelmesi de bu sonucu doğrulamaktadır. Bir diğer husus tereyağı ve et gibi gıda maddelerinin narh verildiği ay itibarıyla birden fazla fiyatlarla satılmasıdır ki, muhtemelen bu husus söz konusu gıda maddelerinin iki ayrı kaliteye ayrılmasıyla ilgilidir.

Fiyatlarla ilgili tesbit edilen bir diğer önemli husus da devletin “sürsat zahiresi” adı altında reâyâdan satın aldığı mallara uyguladığı rayiclerle, aynı yıllarda Bor kasabasında o mallara uygulanan narhların arasında bir hayli farklar bulunduğuudur. Bu hususta 1673 ve 1674 yıllarına ait tesbit edilebilen farklılıklar aşağıdaki gibidir.¹

Mallar	Yıllar	Sürsat Zahiresi Tekâlifi ile Belirlenen Fiyatlar	Bor Kasabasındaki Narhlara Göre Belirlenen Fiyatlar
		Vukiyye/Akçe	Vukiyye/Akçe
Sadeyağı	1673	30	44
	1674	30	44
Bal	1673	20	20
	1674	20	39

Söz konusu fiyat uygulamalarına ait sınırlı sayıdaki bu örnekler dahi ülke içindeki fiyat anarşisinin hangi boyutlara ulaştığı hakkında önemli mesajlar vermektedir.

¹ Söz konusu yıllara ait sürsat zahiresi rayicleri için bkz. BŞS. 381/226, 360, mahallî narhlar için de ayrıca bkz. Tablo XV.

IV. BÖLÜM: VAKIFLAR

XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirleri ile vergi tahrirleri karşılaştırıldığında, Bor'daki mahallelerin çoğunluğunun isimlerini vakıf kurucularından aldıkları göze çarpar. (Tablo Ia, Ib, Ic, II) Söz konusu vakıf kurucuları arasında sadece cami ve mescid inşa ettirenlere değil, başka vakıf eserleri inşa ettirenlere de rastlanmaktadır. Meselâ bunlardan Hacı Kemal isimli zat XV. yüzyılın sonlarında inşa ettirdiği mescide ilâve olarak bir han ve bir de sıbyan mektebi inşa ettirerek vakıf eserleri arasına katmıştı.¹

XIV. ve XVI. yüzyıllarda Bor'da inşa edilen vakıf eserleri arasında gördüğümüz cami, mescid, medrese, tekke, sıbyan mektebi, han ve hamamların kasabanın fizik yapısının teşekkülünde oynadığı baş rol göz önüne alındığında, Bor kasabasının, temelinde vakıf mayası bulunan bir iskân birimi olduğu gerçeğine ulaşılır. 1584 yılı Bor kasabası vakıf gelirleri arasına Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti Hamamı, Tavaşî Hasan Ağa Hamamı, Şehid Mehmed Paşa (Sokullu) Camii, Şeyh Abdüllatif Camii gibi önemli vakıf eserlerin gelirleri kaydedilmediği halde, diğer vakıf eserlerin gelirleri toplamı 77008 akçe, aynı yıl vergilerden elde edilmesi gereken miktar da 94784 akçe olarak kaydedilmişti.²

Söz konusu yıllarda Bor kasabasındaki vakıf eserlerin gelirleri toplamı öğrenilebilseydi, bunun aynı yıllardaki vergi gelirlerini önemli bir farkla geride bıraktığı görülebilecekti³ 1483-1500 yıllarında Bor'daki vakıf eserlerin gelir kaynakları durumundaki bağ, bahçe, değirmen, dükkan, ev, zemin gibi gayri menkuller içinde bağ gelirlerinin % 74.80 ve % 66.28 gibi birinci derecede önemli gelir kaynağı durumunda oldukları (Tablo Ia, Ib) görülmektedir. Bu durumun daha ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber, 1584 yılı kayıtlarına nazaran, söz konusu bağ gelirlerinin ikinci plana düştüğü ve vakıf eserlerin gelir kaynağı durumundaki nakit para gelirlerinin ezici bir üstünlükle ilk sırayı aldığı görülmektedir. Söz konusu yıla ait nakit para gelirleri Bor kasabasında kayıtlı vakıf eserlerin toplam gelirlerinin % 86.27'sini oluştururken, ikinci sıradaki bağ gelirlerinin % 7.60 gibi oldukça düşük bir oranda kaldığı anlaşılmaktadır. (Tablo Ic) Nitekim para vakfının XVI. yüzyılın son çeyreğinde bu denli ön plâna çıkması, Çivizâde Mehmed Efendi'nin Şeyhül-İslâmlığı döneminde (1538-1545) "hükm-i şerif" ile yasaklanan para vakfının,

¹ Birinci Bölüm "Fizik Yapı" başlığı altında bu hususta bilgi verilmiştir.

² Bu hususla ilgili olarak Birinci Bölüm "Fizik Yapı" başlığı altındaki vakıf eserleriyle Tablo I, III incelenebilir.

³ Yıllık gelirleri bilinmeyen vakıf eserlerinden sadece Sokullu Mehmed Paşa Camii'nde görevli olanlara 1574 yıllarında günde toplam 88 akçeden yılda toplam 31680 akçe ödendiği (bkz. VGMA. 2104/475-476) göz önüne alınırsa, söz konusu fark hakkında önemli bir fikir edinilmiş olur.

Ebussuud Efendi'nin Şeyhü'l-islâmlığı döneminde (1545-1573) meşru sayılmasıyla (Akgündüz 1988: 152-153) büyük çapta yaygınlık kazanmasından kaynaklanmış olmalıdır. Vakıf tahrir defterleri ve XVII. yüzyıl Bor Şer'îye sicillerinin taranması sonucu, Bor kasabasındaki vakıf eserlerinin isimleri aşağıdaki gibi tesbit edilebilmektedir:

<i>Mescidler</i>	<i>Camiler</i>	<i>Hanlar</i>	<i>Hamamlar</i>	<i>Sıbyan Mektepleri</i>
1. Uğurlu Mescidi	1. Alâeddin Camii	1. Elhac Kemal	1. Karamanoğlu	1. Hacı Kemal
2. Karakaya Mescidi (İlyas Fakih Mescidi)	(Cami-i Atik) 2. Şeyh Abdüllâtif Camii	Vakfi Hanı	İbrahim Bey İmareti Vakfı Hamamı.	Muâllimhânesi 2. Şehid Mehmed Paşa
3. Hacı İsmail Mescidi.	3. Şeyh İlyas Camii		2. Tavaşi Hasan	Muâllimhânesi
4. Hacı Kemal Mescidi	4. Şehit Mehmed Paşa Camii		Ağa Hamamı.	3. Hacı Muhsin Mahallesi Sıbyan Mektebi.
5. Şeyh Muhyiddin Mescidi.	5. Vusta Camii			4. Uğurlu Mahallesi
6. Akkız Mescidi (Piri Fakih Mescidi)	6. Elhac Mahmud Camii			Muâllimhânesi
7. Bal Hasan Mescidi (Hacı Pir Ahmed Mescidi)				5. Hacı İlyas Mektebhânesi.
8. Hacı Muhsin Mescidi.				
9. Hacı Mustafa Mescidi.				
12. Cüllah Mescidi				
13. Saru Ali Mescidi				
16. Hacı Karaca Mescidi				
17. Hacı Seydi Ahmed Mescidi				
18. Kara Alioğlu Mescidi				
19. Kara Köprü Mescidi				
20. Abdi Mescidi				
21. Elvan Mescidi.				

Tabloya dikkat edildiğinde tesbit edilebilen 34 vakıf eserinden “hacı” ünvanı taşıyanların 13, ünvanlı veya banisi meçhul olanların 12, şeyh ünvanlı olanların 3,

fakih ünvanlı olanların 2, *paşa* , *ağa* ve *bey* ünvanlı olanların ise birer adet oldukları görülmektedir. Şu hale göre Bor'da vakıf eserleri vücuda getirenlerin varlıklı kimseler, din adamları ve devlet ricali arasından çıktığı anlaşılmaktadır. Fizik Yapı başlığı altında verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi, ne zaman inşa edildikleri bilinmeyen birkaçı dışında, XVII. yüzyılda karşımıza çıkan vakıf eserlerin çoğunluğunun XV ve XVI. yüzyıllarda inşa edildikleri bilinmektedir.

Sicil kayıtlarına göre, XVII. yüzyılda Bor kasabasında vakıf kuran 15 kişiye rastlanmıştır. Bunların kurdukları vakıfları, özellikleri itibariyle aşağıdaki gibi tesbit edebilmekteyiz. (BŞS. 378/13, 76, 97, 131; BŞS. 379/33; BŞS. 380/22; BŞS. 381/3, 4, 133, 186-187, 232, 253, 262, 290, 384; BŞS. 382/16):

Vakıf Kurucuları	Vakfedilen Mal/Nakit Para	Kime, Nereye, Hangi Şartlarda Vakfedildiği.
Muhite bint-i Abdürrezzak	3 parça bağ	birinci parça bağ Karaca Mescidi'ne imam olanların her gün bir "Cüz-i Şerif" tilâvet edib vâkıfın ruhuna hediye eylemeleri şartıyla vakf. Diğer iki parça bağ yılda mütevellisinin bir defa yemek pişirip fakirlere dağıtması ve "Mevlid-i Şerif" tilâvet ettirmesi şartlarıyla vakf.
Fahrü-lkuzat Abdülfettah Efendi	800 akçe	Uğurlu Mescidi'nin çerağına vakf.
Hatice bint-i Cafer	menzil	Sofyan Mahallesi avânızına vakf.
Hacı Abdurrahman	30 guruş (Riyal)	Söz konusu paranın yıllık ribhine Şehid (Sokullu) Mehmed Paşa Camii imamlarının her gün vâkıfın ruhuna bir "Sûre-i Mülk" tilâvet etmeleri karşılığı vakf.
Cafer Paşa	125 Esedî guruş ve beş batman bezir yağı.	Bektaş suyu yolunun tamirine vakf.
Rukiye Hatun	53 Esedî guruş	Karaca Mahallesi avânızına vakf.

Hayr�nnisa bint-i Elhac Musa Efendi	Çukur Mahallede Küçük Bahçe	Her yıl hasıl olan gelirinin 10 guruşu Mescid İmamına her sabah “S�re-i Mülk” tilâvet etmesi 10 guruşu dahi mescidin çerağına geri kalan olursa mahallenin avârızına verilmek şartlarıyla vakf.
Hatun bint-i Ali	menzil	Uğurlu Mahallesi Av�rızına vakf.
Rabia Kadın İbnet� Rıdvan avuş	20 Esedî guruş	5 Esedî guruşu G�zluoğlu Camii imamına, 5 Esedî guruşu G�zluoğlu Camii erağına, 5 Esedî guruşu Şeyh İlyas Mahallesi avârızına 5 Esedî guruşu da Mevl�d-i Şerif kıraatına vakf.
Ümmühan Hatun	300 akçe	Elhac İsmail Mescidi’ne vakf.
Aiše Hatun	Bir Andal Bağ	Cami-i Atik İmamı ve Elvan Mescidi imamlarına nisfiyyet üzere ölümünden sonra her gün ruhuna “S�re-i Mülk” tilâvet ederek hediye etmeleri karşılığında vakf.
Kadın Paşa	10 guruş (Riyal)	İbni Sırrı Mescidi imamının her yıl 10 guruşun ribhından “Mevlid-i Şerif” kıraat etmesi şartıyla vakf.
Ahmed ve karındaşı Receb	Ev	Hacı Muhsin Mahallesi Mescidi’nin çerağına vakf.
Valide Sultan Kethüdası Mustafa Efendi	4 göz değirmen	Ders okutup, sıbyan mektebindeki talebelere Kur’an talim ettirmek için vakf.
Hacı Fatma	10 Esedî guruş	Elhac Mahmud Mahallesi avârızına vakf.

Tabloyu gözden geçirdiğimizde XVII. yüzyıl Bor’undaki vakıf kurucuları ile ilgili olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşmaktayız:

a. Muhtemelen yeni vakıf eserleri inşa ettirecek kadar nakit veya mal rezervine sahip olan kimseler bulunmadığından, bu dönemde vakıf kuranlar, bir bakıma daha önceleri inşa edilen vakıf eserlerin korunması ve yaşatılmasını amaçlamışlardı.

b. Vakıf kuranlar Allah'a yakın olabilmeyi, yani uhrevî kazançları esas maksat yapmışlardı.¹

c. Ekonomik yönden çalkantılı bir dönemin sürdüğü XVII. yüzyılda vakıf kuranlar, ileride de değineceğimiz gibi, fakir ve maddî sıkıntı içinde bulunanların problemlerine bir ölçüde çözüm getirmeyi düşünmüşlerdi.

d. Vakıf kurucuları arasında az da olsa eğitim ve öğretim faaliyetlerine katkıda bulunmak isteyenler vardı.

e. Nakit para vakfi gayrimenkullere nazaran XVI. yüzyılın son çeyreğinde olduğu gibi yine revacını korumaktaydı.

f. Bu dönemde vakıf kuran zümrenin ilmiye mensupları, varlıklı kimseler, ehl-i örf ve ehl-i örf mensuplarının yakınları oldukları anlaşılmaktadır.

g. Vakıf kurucularından kadınların % 66.66, erkeklerin de % 33.34 oranını teşkil etmeleri, bu dönemde kadınların erkeklere nazaran vakıf kurmaya daha fazla temayüllü olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Fizik Yapı başlığı altındaki bazı mescidlerin vakıflarına ait gelirlerle ilgili verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, vakıf eserlerin menkul ve gayrimenkullerinin muhasebeleri vakıf mütevellilerince muhtemelen yılda bir defa çıkarılarak, mahkeme önünde ibra edilmekteydi. Söz konusu muhasebelere ait bir kaç sicil kaydına rastlanmıştır. Bunlarda sadece nakdî gelirlerin miktarları beyan edilmekte, bağ ve tarla isimleri gibi tek tek sayılan gayrimenkullerin yıllık hasılatlarından ise bahsedilmemektedir. (BŞS. 380/41; BŞS. 381/232-233, 361; BŞS. 382/37)

Cami vakıfları arasında Bor kasabasında 88, Niğde şehrinde 110 olmak üzere toplam 198 adet kira getiren mülk dükkana sahip olan Şehid Mehmed Paşa (Sokullu) Camii Vakfı (VGMA 2104/461) en büyüğüdür. 1655-1679 döneminde müezzin, salâ müezzini, cüzhân devirhân gibi söz konusu cami personelinin aldığı günlük ücretlerle, camiın 1574 yılına ait vakfiyesinde tesbit edilen aynı ünvanlı görevlilerin aldıkları ücretlerin değişmediği görülmektedir.² Bu sebepten 1574 yılı tarihini taşıyan vakfiyede günlük ücretleri ve görev ünvanları tesbit edilenleri, bir bakıma XVII. yüzyıl için de aynıyla geçerli saymak mümkündür. Ancak 1679 yılına ait bir sicil kaydına göre, müezzin olan bir kimse salâ müezzinliği ve cüzhânlık gibi görev ünvanlarını da üzerinde taşıyabilmektedir. (BŞS. 382/52) XVII. yüzyıla ait mevcut sicillere nazaran bu hususta başka kayıtlar bulunmaması, bu kabil uygulamanın ne zamandan beri yapıldığı hakkındaki bilgilenmemizi engellemektedir. Bu sebeple XVII. yüzyılda vakıf görevlilerinin ücretleri bazındaki sabitenin, vakıf görevlilerinin

¹ Vakfın ve vakıf kurmanın temelinde söz konusu amaç ön plânda tutulmuştur. Bkz. Yediyıldız 1986: 154)

² Bu hususta VGMA 2104/475-476 ile BŞS. 379/15, 91, 92; BŞS. 382/52 karşılaştırılmalıdır.

adetleri bazında da genellikle devam ettiğini kabul edersek, Şehid Mehmed Paşa (Sokullu) Vakfi görevlilerinin adet ve ücretlerini aşağıdaki tabloda olduğu gibi tesbit edebiliriz.

Şehid Mehmed Paşa (Sokullu) Camii Vakfi Görevlilerinin			
Ünvanları	Adetleri	Herbirinin Günlük Ücretleri /Akçe	Günlük Ücretlerin Toplamı/Akçe
Hatip	1	3	3
İmam	1	7	7
Müezzin	2	3	6
Salâ Müezzini	1	2	2
Devirhân	3	1	3
Sermahfil	1	2	2
Cüzhan	30	1.5	45
Vaiz	1	4	4
Kayyım	2	1.5	3
Sirâcî	1	1	1
Muallim	1	3	3
Meremmetçi	2	1.5	3
Noktacı	1	1	1
Toplam	47	-	83

VGMA 2104/475-476'ya göre düzenlenmiştir.

Mahallelere isimlerini veren Mescid ve Cami vakıfları yanında, her mahallenin birer avâriz vakfi da karşımıza çıkmaktadır. Bor kasabasında avâriz vakıflarının kurulmasına ne zaman ihtiyaç duyulduğu bilinmemekle beraber, avâriz-ı divâniye türü vergilerin her yıl yapılan seferler dolayısıyla neredeyse mutad hale geldiği XVII. yüzyılın ikinci yarısında¹ her mahalle için müesseseleştiği düşünülmelidir. Nitekim 1672-1674 yıllarında söz konusu vakıflara ait kayıtlara daha çok rastlanması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Kayıtlarda bahsedilmese de, söz konusu vakıfların birinci plandaki fonksiyonu avâriz türü vergilerini ödeyemeyecek durumdaki fakirlerin vergilerini karşılamaktı. (Barkan 1961: 18) Avâriz vakfi mütevellilerinin mahkemeye yaptıkları şikayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, muhtaç durumda olan kimselere ve ticaretle meşgul olanlara da borç para verildiği anlaşılmaktadır. (BŞS. 378/106; BŞS. 381/23, 130, 285; BŞS. 382/12) İçlerinde borçlarını ödeyemeyen ve bu yüzden rehin gösterdikleri mülklerini kaybedenlere raslandığı gibi (BŞS. 381/285), avâriz vakfına

¹ Bu hususta "Vergiler" başlığı altında bilgi verilmiştir.

borçlu olduğu halde borcunu ödeyemeden ölenlerin borçlarının terekelerinden karşılanması yolundaki mütevellî müracaatları da görülmektedir. (BŞS. 380/52; BŞS. 382/12) Yukarıda tesbit ettiğimiz gibi, 15 vakıf kurucusundan 6'sı mahalle avârız vakıflarına daha çok nakit olmak üzere gayrimenkul de vakfetmişlerdi.

Vakıfların idarecisi olan mütevellîler ile denetim ve kontrolünü üstlenen nazırlar (Yediyıldız 1982b: 173, 182) hakkında aşağıdaki önemli bazı hususları tesbit edebilmekteyiz. Bilindiği üzere vakfın idaresini yani tevliyet görevini yerine getiren mütevellîler ya bizzat vakıf kurucularının kendi ileri sürdükleri şartları taşıyan kimseler, ya da kadı veya vakfın nazırı tarafından belirlenen kimseler arasından tayin edilmekteydiler. (Yediyıldız 1986: 162-163; Akgündüz 1988: 226) İncelediğimiz dönem Bor'unda, vakıfların özelliklerine göre söz konusu usûllerin cari olduğu tesbit edilmektedir. Ancak esas usûlden ayrılmaksızın kendine has bir özellik de arz etmektedir. Şehid Mehmed Paşa Camii'ni incelerken de, bahsettiğimiz gibi Sokullu Mehmed Paşa vakıflarının mütevellîsi vakfiye şartlarında ileri sürüldüğü üzere kendisine *Mütevellî-i Kebir* denilen kimse idi. Sokullu vakıflarının birinci derecede idarî yetkilisi olan ve Sokullu'nun neslinden gelen bu kimse, söz konusu vakıflardan birine mesela Bor'daki Şehid Mehmed Paşa Camii vakfına istediği bir kimseyi mütevellî aday olarak gösterebiliyordu. Söz konusu aday hükümdar katına Mütevellî-i Kebir'in arzıyla bildiriliyor. Hükümdarın ilgiliyi tasdikiyle tevliyet görevi meşruiyet kazanıyordu. (BŞS. 379/63; BŞS. 382/52) Bunun yanı sıra, söz konusu vakıflara Ruus-ı Hümayûn gereği tayin edilen nazır aynı zamanda Bor'daki Şehid Mehmed Paşa Camii Vakfı'nı da denetliyordu. (BŞS. 378/133) Şeyh İlyas Camii vakfında da tevliyetin yine Şeyh İlyas'ın neslinden gelen evlatlarına tevdi edildiği anlaşılmaktadır. (KK. 584/64) Ancak 1665 Mayıs ayı sonlarına (Evaili Zilkade 1075) ait bir kayda nazaran Şeyh İlyas Camii'nin "nukud-ı mevkuvesini" murabaha yoluyla tasarruf için Bor kadısı tarafından tayin edilen bir mütevellî ve bir nazırın (BŞS. 380/51), herhalde söz konusu camiın asıl mütevellîsi dışındaki kimseler olmaları gerekmektedir. Nitekim 1679 yılına ait Hacı İsmail Mescidi vakıflarına mescid imamının rızası ve kadının tasdikiyle mütevellî tayin edilen İbrahim bin Erkulu isimli kimsenin tevliyeti için "nukud ve gayriye" ibaresinin (BŞS. 382/23) kullanılması, vakıfların nakit paraları için ayrı bir mütevellînin tayin edilebileceğini de göstermektedir.

Bazı mütevellî tayinlerinde tercihlerin indî olması ve liyakatın esas alınmaması tevliyet görevinde bir keşmekeşliğe sebep olabilmektedir. Bu hususla ilgili olarak Hacı Kemal Hanı Vakfı'na 20 ay içinde üç ayrı mütevellînin tayin edilmesi bu hususa bir örnek teşkil etmektedir. Meseleye göre 15 Haziran 1655 (10 Şaban 1065)

tarihinde söz konusu hanın mütevellisi olan Elhac Abdurrahman “hıyaneti zahir olub” denilerek kadı Mevlâna Abdullah tarafından görevinden uzaklaştırılmış, yerine kadının hükümdar katına arzıyla Mevlana Şeyh Mehmed isimli kimse tayin edilmişti. (BŞS. 379/90) Ancak yedi ay sonra 1656 yılı Ocak sonlarına (Evahir-i Rebiü’levvel 1066)bu defa Elhac Abdurrahman’ın kusuru olmadığı halde haksızlıkla görevinden uzaklaştırıldığı beyan edilen bir fermanla yeniden tevliyet görevine iade edildiği (BŞS. 379/112) görülmektedir. Ardından bir yıl sonra 1657 yılı Ocak ayı (Evasıt-ı Rebiü’levvel 1067) başlarında tekrar Şeyh Mehmed’in Bor kadısı Mevlâna Mustafa tarafından tayin edildiği tevliyet görevinde “mukarrer kılınmak” üzere “berat-ı hümayûn” alması (BŞS. 379/65) sözünü ettiğimiz keşmekeşliğe ibretli bir örnektir. Mütevellilerin tayinlerindeki isabetsizlikler onların bazı uygulamalarıyla da ortaya çıkmaktadır. Bu cümleden olarak Bor kazasına bağlı Akin köyünde Şemsi-i Tebrizî Evkafî’na bağlı reâyâdan 1672-1673 yılı öşrünü tahsil eden mütevellisi, tayin edilen öşrün 2 katını talep ettiği için hükümdar katına şikayet edilmişti. (BŞS. 381/18-19)

Tablo XI.

XVII. Yüzyılda Bor Kasabasında Faaliyet Gösteren Esnaf Gurupları

1. Attar	26. Hamamcı
2. Ayineci	27. Hancı
3. Babuçcı	28. Helvacı
4. Bağcı	29. Hüddam
5. Bağçeci	30. Irgad
6. Bakkal	31. Kahveci
7. Basdacı	32. Kalaycı
8. Basmacı	33. Kalcı
9. Berber	34. Kasap
10. Bezzaz	35. Kazgancı
11. Bıçakcı	36. Külhancı
12. Boyacı	37. Meremmetçi
13. Börekçi	38. Mimar
14. Cüllah	39. Mumcu
15. Çerçi	40. Nalband
16. Çiftçi	41. Natır
17. Çizmeci	42. Pembeci
18. Çoban	43. Posdalcı
19. Debbağ	44. Saraç
20. Değirmenci	45. Sarban
21. Demirci	46. Sergici
22. Derzî	47. Tabib
23. Eskici (Haffaf)	48. Taşçı
24. Gazzaz	49. Tüccar
25. Habbaz	50. Yenici (Haffaf)

Tablo XII.

XVII. Yüzyılda Bor'da Esnaf Guruplarının
Fonksiyonlarına Göre Dağılımı

<u>Mal Üretenler</u>	<u>Hizmet Üretenler</u>	<u>Alıp Satanlar</u>
Babuçcı	Berber	Attar
Bağcı	Çoban	Ayineci
Bağçeci	Değirmenci	Bakkal
Basmacı	Hamamcı	Basdacı
Bıçakcı	Hancı	Bezzaz
Boyacı	Hüddam	Çerçi
Börekçi	Irgad	Kasap
Cüllah	Kahveci	Pembeci
Çiftçi	Kalaycı	Sergici
Çizmeci	Külhancı	Tüccar
Debbağ	Meremmetçi	
Demirci	Mimar	
Derzi	Nalband	
Eskici (Haffaf)	Natır	
Kazzaz	Sarban	
Habbaz	Tabib	
Helvacı		
Kalcı		
Kazgancı		
Mumcu		
Posdalcı		
Saraç		
Taşcı		
Yenici(Haffaf)		
% 48	% 32	% 20

Tablo XIII.**XVII. Yüzyılda Bor'da Üretilen Eşya**

Madeni Eşya	Deri Ürünleri	Dokuma ve Giyim Ürünleri	Diğerleri
Balta	Akçe kesesi	Aba	Burya
Bel	Postal	Asdar	Döğen
Bıçak	Kırmızı sahtiyan	Atlas kaftan	Elek
Bıçkı	Sarı sahtiyan	Bogasi	El değirmeni
Cağ	Siyah sahtiyan	Boğçe	Etmek tahtası
Geldan	Ulu ayak babuç	Çakşır	Gözer
Gügüm	Rüzgar ayak babuç	Çuval	İp
Havan	Ulu orta babuç	Çuka	Kaşık
Kahve ibriği	Sergerdan babuç	Dülbend	Küb
Kazgan	Ulu ayak hasen zenne	Ehram	Minder
Kebab şişi	Kiçi ayak hasen zenne	Ferace	Sanduk
Kebab demiri	Ulu ayak zenne	Garar	Urgan
Keser	Ulu orta ayak zenne	Gömlek	Üzengi
Kullab	Kiçi ayak zenne	Halı	Yasdık
Kuzu tenceresi	Ulu ayak çizme	Kaliçe	Yorgan
Kürek	Rüzgar çizme	Keçe	
Leğen	Ulu orta çizme	Kilim	
Lengeri	Sergerdan çizme	Makrama	
Maşa	Barut kesesi	Mendil	
Mih		Sofra	
Nal-ı feres		Seccade	
Nal-ı merkeb		Peştamal	
Orak		Pişkir	
Saban demiri		Yer palası	
Sac		Zıbın	
Sac ayak			
Sahan			
Sini			
Tabe			
Tahra			
Tandır demiri			
Tas			
Tebşi			
Tencere			
Topuz demiri			

BŞS. 378/46, 72, 81; BŞS. 379/18, 36, 44; BŞS. 380/6, 14, 55, 94-95, 101; BŞS. 381/250, 265, 287, 413; AET 384/4'e göre düzenlenmiştir.

Tablo XIV.

**Şer'îye Sicillerine Göre Avârız Vergilerinin Toplanması Esas
Sikke Rayiçlerinin Akçe Cinsinden Yıllara Göre Dağılımı**

Yıllar	Sikke-i Hasene	Riyâl	Esedî Guruş	Zolota	Pare
1619	118	78	68	-	-
1622	118	78	68	-	-
1654	118	78-80	68-70	38	-
1673	-	100	90	-	-
1674	-	100	90	-	-
1678	-	118-120	108-110	-	3
1679	-	120	110	-	3

Tablo sırasıyla BŞS. 378/123, 105; BŞS. 379/108, 97; BŞS. 381/360, 226; BŞS. 382/35, 56'ya göre düzenlenmiştir.

Tablo XV

**Bor Kasabasında Gıda Maddelerine
Çeşitli Yıllarda Verilen Narhlar (Vukiyye/Akçe)**

Yıllar	Koyun Eti	Sadeyağı	Zeytin -yağı	Pirinç	Bal	Peynir	Kuru Üzüm	Tuz
1618	3.16(ort)	-	-	-	8	3	3	-
1619	4	-	-	-	-	-	-	-
1620	-	12	-	5	8	3	-	2.75(ort)
1621	-	11	-	-	10	3.25	-	0.5
1655	7	-	-	-	-	-	-	-
1664	8	30	60	10	23	8	8	1.23
1665	9	-	-	-	-	-	-	-
1666	6	-	-	-	-	-	-	-
1672	10	30.5(ort.)	36	17	30	19(ort)	12	2
1673	11.5(ort)	44	44	14	20	10	12	-
1674	12.25(ort)	44(ort)	40	14	39(ort)	-	7	1
1680	-	-	52	-	-	-	-	-

BŞS.378/2, 70, 108; BŞS. 379/113; BŞS. 380/177, 179; BŞS. 381/318, 368, 377, 410, 412; BŞS. 382/36'ya göre düzenlenmiştir.

Tablo XVI.

**Fiyatı 1 Akçe Olan Ekmeğin
Yıllara Göre Dirhem Cinsinden Ağırlıkları**

<u>Yıllar</u>	<u>Ağırlık (Dirhem)</u>
1618	400
1620	280
1656	210
1673	190(ort)
1674	180

BŞS. 378/2, 70; BŞS. 379/113; BŞS. 381/368; BŞS. 381/318'e göre düzenlenmiştir.

SONUÇ

Dinî, hayrî ve sosyal gayelerin tahakkuku için vücuda getirilen cami, mescid, han, hamam, mektep gibi vakıf eserleri Bor kasabasının başta mahalleleri olmak üzere, çarşı ve pazar yerlerinin de teşekkülünde baş rolü oynamışlardır. XVI. yüzyılın sonlarına kadar gittikçe gelişerek şekillenen kasaba fizik yapısının XVII. yüzyılda da, aşağı yukarı fazla bir değişime uğramadan devam ettiği anlaşılıyor.

Kasabanın dinamik nüfusunu oluşturan halk XVI. yüzyılın sonlarına kadar etnik ve dinî gruplar açısından incelendiğinde, müslümanlar Oğuz Türkleri'nin Kayı, Kınık, Büğdüz gibi boylarının oymaklarından, hıristiyanlarda muhtemelen Bizans döneminde Bor'a iskân ettirilen ve kendilerine Karamanlı denilen Ortodoks kilisesine tâbi Bulgar Türkleri'nin bakiyelerinden oluşurken XVI. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'dan göç ederek Bor kasabasına yerleşen ve kasabada 6 adet yeni mahallenin kurulmasına sebep olan Türk zümreleriyle, sosyal yapı yeni bir şekillenmeye uğramıştı. XVII. yüzyılda söz konusu sosyal yapının sabit kalmadığı anlaşılıyor. Bu yüzyılda Bor kasabasındaki sosyal yapı:

- a) Yüzyılın başlarında Celâfî istilalarının sebep olduğu sürekli ve etkili dahilî ve haricî göçlerin sonunda yeni yerleşenler,
- b) XVII. yüzyıl boyunca Bor kasabasına da asayişin sağlanması maksadıyla yerleştirilen kapıkulu asıllılar,
- c) XVI. yüzyıldan beri kasabayı terketmeyen halk, çerçevesinde şekillenmiştir.

Sosyal yapıdaki şekillenmelerde kapıkulu asıllıların, dinamik nüfus içinde kemiyet itibarıyla payları çok fazla olmamakla beraber, keyfiyet itibarıyla oldukça tesirli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak bu dönemde Bor'da görev yapan voyvoda, dink zabiti gibi asayiş ve barut üretimi ile ilgili görevliler ve mukataalar gibi kasabanın vergi kaynaklarını deruhte eden görevliler, hep kapıkulu asıllı olup, kasabanın ileri gelen ailelerini oluşturan ulemâ ile beraber eşraf ve a'yânı da belirleyici zümreler idiler. Bu fonksiyonları göz önüne alınırsa, kasaba dinamik nüfusunu meydana getiren halkın devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesi başta olmak üzere fikrî ve ekonomik yapının oluşmasında da çoğunluğa sahip kasaba halkının, söz konusu zümrenin seçkin yerini kabullendikleri gerçeğine ulaşılır.

Bor kazasından da izlendiği kadarıyla, başta timar olmak üzere kapıkulu ocaklarının temeli olan kanunların kendi iç dinamikleri çerçevesinde değişime tâbi

tutulması yerine, söz konusu askeri teşkilatların kanunlarını da inkâr edercesine gelişigüzel veya iltimasla efrad kaydı ile tevcihatının yapılması, Bor kazasındaki ehl-i seyf mensupları arasında da başta seferlerden kaçma olmak üzere esnaflık, çiftçilik gibi askerliğin ruhuna aykırı tezahürlerin ortaya çıkmasına ve bu kabil tutumların gittikçe yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

XVII. yüzyılda bol miktarda dünya ekonomisine giren Amerikan gümüş ve altınlarının yönlendirdiği dünya maden ve para hareketinin tabii bir sonucu olarak üretim arzının piyasalardaki talebi karşılayamaması yüzünden Bor kasabasında da görülen yüzde yüze varan fiyat artışlarının cemiyet hayatını altüst ettiği, özellikle hırsızlık, gasp ve kanunsuz vergilerin istenmesi gibi tezahürlere sebep olduğu anlaşılmaktadır.

1637-1675 döneminde Karaman Eyâleti Hazinesi'ne bağlı olarak üretim yapan Bor Baruthanesi Anadolu'nun en büyük baruthanesi olmalıdır. XVII. yüzyılda imparatorluğun Avrupa'daki topraklarını korumak amacıyla açılan savaşlar için ürettiği barutla, Bor kasabası önemli bir lojistik destek sağlamıştır. Bu yüzden Bor'un askerî tarih açısından da dikkate değer bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A- YAYINLANMAMIŞ BELGELER

1. Ankara Millî Kütüphane Başkanlığı Eski ve Nadide Eserler Bölümü'nde kayıtlı Bor Şer'îye Sicilleri:

- 377 no'lu defter (926-939/1519-1533)
- 378 no'lu defter (1027-1032/1618-1623)
- 379 no'lu defter (1065-1067/1655-1657)
- 380 no'lu defter (1074-1077/1664-1666)
- 381 no'lu defter (1083-1086/1672-1675)
- 382 no'lu defter (1089-191/1678-1680)
- 383 no'lu defter (1157-1179/1744-1765)

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tahrir Defterleri:

Nr. 42, 387, 455, 968, 1085.

b) Mühimme Defterleri:

Nr. 5, 6, 12, 14, 16, 19, 23, 24, 25, 30, 33, 34, 52, 68, 71, 80, 81.

c) Maliyeden Müdevver Defterler:

Nr. 43, 564, 2751, 2808, 3016, 3198, 3913, 3835, 3844, 5512, 5685, 15054.

d) Ali Emîrî Tasnifi:

Nr. 384, 11 950/I.

e) Kâmil Kepeci Tasnifi:

Nr. 2651.

f) Baş Muhasebe Defteri

Nr.317.

3. Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Tahrir Defterleri:

Nr. 135, 565, 584.

4. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

2104 No'lu Defter

B- DİĞER KAYNAKLAR VE YAYINLANMIŞ VESİKALAR

AHMED REFİK

1989 *Anadolu'da Türk Aşiretleri* (966-1200)
2.bs.İstanbul:Enderun Kitabevi.

AKGÜNDÜZ, Ahmet

1990 *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I*, İstanbul :
Fey Vakfı Yayınları.

AKSARAYÎ

1943 *Selçukî Devletleri Tarihi* (Haz. M. Nuri Gençosman - F.
Nafiz Uzluk), Ankara: Receb Ulusoglu Basımevi.

ANHEGGER, Robert-İNALCIK, Halil

1956 *Kanunnâme-i Sultanî Ber Müceb-i Örf-i Osmanî*,
Ankara : TTK, Yayınları.

AŞIKPAŞAZÂDE

1985 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), Ankara : KTB.
Yayınları.

AYN-I ALİ EFENDİ

1280 *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i*
Divân, İstanbul.

BARKAN, Ö.Lütfi

1943 *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai*
Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I Kanunlar, İstanbul
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ÇANTAY, Hasan Basri

1972 *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, C. I. 7. bs. İstanbul :
Ahmed Said Matbaası.

ERGİN, Muharrem

1986 *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul : Ebru Yayınları.

EVLIYA ÇELEBİ

1314 *Seyahatnâme*, C.III, İstanbul: İkdam Matbaası.
1971 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, I, (Haz.
Nihal Atsız) İstanbul : MEB. Yayınları.

GREGORY ABU'L-FARAC

1950 *Abû'l-Farac Tarihi*, C.II., (Çev.Ömer Rıza Doğrul),
Ankara: TTK. Yayınları.

HOCA SAADEDDİN EFENDİ

1279 *Tacü't-Tevarih*, C. I, İstanbul.

İBN-İ BATUTA

1971 *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul : M.E.B. Yayınları.

KAŞGARLI MAHMUD

1986 *Divanü Lügat-it-Türk IV*, (Çev.Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂTİP ÇELEBİ

1145 *Cihannümâ*, İstanbul.

1280 *Düstürü'l-amel Li-İslahi'l-halel*, İstanbul.

KERİMUDDİN AKSARAYÎ

1943 *Selçukî Devletleri Tarihi*, (Çev. M.Nuri Gençosman), Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

KOÇI BEY

1939 *Koçi Bey Risalesi* (Haz. Ali Kemali Aksüt), İstanbul : Vakit-Gazete-Matbaa-Kütüphane.

MEHMED SÜREYYA

1311 *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkere-i Meşahir-i Osmaniye*, C.II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

ORUÇ BEY

(Tarihsiz) *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

MİLLÎ TETEBBÛLAR MECMUÂSI

1331 "Osmanlı Kanunnâmeleri", C.I, Sayı : 2, 305-347.

SOFYALI ALİ ÇAVUŞ

1992 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* (Haz. Mithat Sertoğlu), İstanbul : Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ŞİKÂRİ

1940 *Karamanoğulları Tarihi*, (Çev. Mesut Koman), Konya Halkevi Yayınları.

UZLUK, Feridun Nafiz

1952 *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III Ankara.

1958 *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı

1937

“Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmareti Vakfiyesi” Belleten C. I, 56-127.

YÜCEL, Yaşar

1982

Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler V, 1640 Tarihli Es'âr Defteri, Ankara DTCF Yayınları.

1983

Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I, Kitâb-ı Müstetâb, 2. bs. Ankara.

C- ARAŞTIRMALAR

AKDAĞ, Mustafa

- 1945 “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, DTCFD, III-IV: 419-431.
- 1947 “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, DTCFD, V: 291-309.
- 1949-1950 “Türkiye Tarihinde İctimaî Buhranlar Serisinden : Medreseli İsyancıları” İFM C.XI, No:1-4, 361-387
- 1955 “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, DTCFD, XIII.
- 1966 “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, TAD,IV, C.6-7 : 207-247.
- 1974a *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul : Cem Yayınevi.
- 1974b *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 2. Cilt, İstanbul : Cem Yayınevi.
- 1975 *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara : Bilgi Yayınevi.

AKGÜNDÜZ, Ahmet

- 1988 *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara:TTK Yayınları.

AKYÜZ, Yahya

- 1985 *Türk Eğitim Tarihi*; Ankara : Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

ALTUNDAĞ, Şinasi

- 1988 “Selim I”, İA C.X: 423-434

ARAT, Reşit Rahmeti

- 1951 *Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atabetü'l Hakayık Fihristi* İstanbul: Ateş Matbaası
- 1979 *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig III İndeksi*, (Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan- Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce) Ankara: TKAE Yayınları.

AYDIN, M. Akif

- 1986 “Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma Tefrik, OA V, İstanbul.

BARKAN, Ö.Lütfi

- 1937 “Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü” *ÜHED*, C. IX: 101-116.
- 1938 “Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü” *ÜHED*, C.X: 414-422.

- 1940-1941 “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (1) *İFM*, C.II, Sayı: 1-2, 20-59.
- 1942 “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *VD*, Sayı:2, 279-386.
- 1949-1950 “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İFM*, C. XI, No:1-4, 524-561.
- 1953 “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, C.X: 1-26.
- 1953-1954 “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İFM*, C. XV, No:1-4, 209-237.
- 1961 “Avarız”, *İA*. C.II: 13-19
- 1963 “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İFM*. C. XXIII. No: 1-2, 239-296.
- 1970 “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri” *Belleten* C. XXXIV: 557-607.
- 1978 “Research on the Ottoman Fiscal Surveys” *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford University Press, 163-171.
- 1979 “Timar”, *İA*, C.XIII: 286-332.
- 1980a “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, 151-208, İstanbul : Gözlem Yayınları.
- 1980b “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller”: “İmparatorluk Devrinde Mülk ve Vakıfların Hususiyetleri” *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul : Gözlem Yayınları, 249-280.
- 1980c “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul : Gözlem Yayınları, 291-375.

BAYKARA, Tuncer

- 1983 "Denizli'nin Yatağan Köyünde Barutçuluk" *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V: 61-66. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları.
- 1988 *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, Ankara : TKAE Yayınları.

BECKER, C.H.

- 1963 "Cizye, *IA*, C. III: 199-201.

BELDICEANU-STEINHERR, Irène

- 1979 "Loi Sur La Transmission Du Tımar (1536)", *Turcica: Revue Diétudes Turques*, XI: 78-102.

BELDICEANU, Nicoara

- 1985 *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. M.A.Kılıçbay), Ankara, Teori Yayınları.

BELDICEANU-STEINHERR, Nicoara-Irène

- 1968 "Recherches Sur La Province de Qaraman Au XVIe Siècle" *JESHO* Volume XI: 1-129.

ANA BRITANICA, Genel Kültür Ansiklopedisi

- 1987 "Bor". Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama Anonim Şirketi, Fasikül 37: 430.

CAN, Zeki

- 1991 *Kuruluşundan Günümüze Bor Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

CEZAR, Mustafa

- 1965 *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul : Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.

CUMHURİYETİN 50. YILINDA NIĞDE, Niğde 1973 İl Yıllığı, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet

- 1947 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler" *DTCFD*. V: 483-511.

DEMİREL, Ömer

- 1989 *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.

- ERGENÇ, Özer
 1973 *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Deneme*, DTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- 1978 “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler” *ODTÜ Türkiye İktisat Tarihi Üzerinde Araştırmalar GD*, Özel Sayı, 86-97.
- 1980a “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1070-1920)*, Ankara : Meteksan Limited Şirketi, 103-109.
- 1980b “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *OA I*: 85-108, İstanbul.
- 1981 “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler, *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.II: 1265-1274, Ankara : TTK. Yayınları.
- 1982 “Osmanlı Klasik Döneminde Eşraf ve A'yan Üzerinde Bazı Bilgiler” *OA III*: 105-113, İstanbul.
- 1984 “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *OA, IV*: 70-78. İstanbul.
- ERGİN, Osman
 1936 *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı*, İstanbul: Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyyat Enstitüsü Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet
 1983 *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara : TKAE, Yayınları.
- EYİCE, Semavi
 1975 “Anadolu'da Karamanlıca Kitâbeler” *Belleten*, C. XXXIX: 25-48.
- 1977 “Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)” *Fındıkoğlu Armağanı* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 77-102.

- FAROQHİ, Suraiya
 1978 “XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)” (Çev. Melek Eğilmez), *ODTÜGD Özel Sayı*, 39-85.
- 1979 “Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVI th and XVII th Century Anatolia”, *The Journal of European Economic History*, II: 405-417.
- 1979-1980 “Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia” *IJTS* I: 19-53.
- 1982 “Camels Wagons and The Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.”, *IJMES*, IV: 523-539.
- 1988 “Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçebeleri (Danışmendli Mukataası)”, *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara : TTK. Yayınları, 924-932.
- 1993 *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul : Türkiye Araştırmaları Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GABRIEL, Albert
 1962 *Niğde Tarihi*, (Çev. Ahmed Akif Tütenk), Ankara: Bengi Matbaası.
- GALANTİ, Avram
 1951 *Niğde ve Bor Tarihi*, İstanbul: Tan Matbaası.
- GENÇ, Mehmet
 1975 “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Semineri Metinler-Tartışmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 231-291.
- GENÇ, Reşat
 1975 “Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türkler'de Evlenme”, *DTCF Antropoloji*, VII: 297-310.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib
 1968 “XVI. Asırda Karaman Eyâleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri” *VD*, VII.
- 1988 “Nahiye” *İA*, C. IX: 37-39.
- GÖYÜNÇ, Nejat
 1969 *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- 1975 “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu” *Türkiye İktisat Semineri Metinler-Tartışmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 71-98.
- 1979 “Hâne Deyimi Hakkında”, *TD*, 32: 331-348.
- 1983 *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul : Gültepe Yayınları.
- GRACE, Martin Smith
- 1982 “Some Türbes Maçams of Sarı Saltık”, *Turcica: Revue Diétudes Turques*, XIV: 216-225.
- GÜÇER, Lütfi
- 1964 *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf
- 1981 “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar” *OA* II: 123-132, İstanbul.
- 1988 *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara : TTK. Yayınları.
- 1991 XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, *Ankara : TTK. Yayınları*.
- HANDZIC, Adem
- 1988 “Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri” *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler C. II*: 895-900, Ankara : TTK. Yayınları.
- HEATON, Herbert
- 1985 *Avrupa İktisat Tarihi I*, (Çev.M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş), Ankara : Teori Yayınları.
- HEYD, W.
- 1975 *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), Ankara : TTK. Yayınları.
- İLGÜREL, Mücteba
- 1979 “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı” *TD*, Sayı : 32, 301-316.
- İNALCIK, Halil
- 1940-1941 “Tanzimat Nedir”, *DTCFYAD* I
- 1951 “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfi Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” *Belleten* C. XV: 629-684.

- 1954 *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara, TTK Yayınları.
- 1959 “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsümü”, *Bellekten*, C.XXIII: 575-610.
- 1964a “The Nature of Traditional Society”, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, New Jersey Princeton University Press.
- 1964b “Osmanlı Devrinde Türk Ordusu”, *TK* Sayı :22, Ankara : TKAE. Yayınları, 49-56.
- 1965 “Adaletnâmeler”, TTK, *Belgeler*, C.II, Sayı: 3-4, 49-145.
- 1973 *The Ottoman Empire The Classical Age, 1300-1600*, London.
- 1976 “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kültür ve Teşkilât”, *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara : TKAE. Yayınları, 974-990.
- 1978a “The Ottoman Decline And It s Effects Upon The Reaya” *Actes Du IIe Congrès International Des Études Du Sud-Est Européen Athènes 7-13 Mai 1970, Tome III Histoire Athènes*, 73-90.
- 1978b “The Ottoman Economic Mind and Aspect of the Ottoman Economy” *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford University Press, 207-218.
- 1979-1980 “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek ve Maliyetinin Rolü”, *ODTÜGD*, Özel Sayı, 1-54.
- 1979 “Servile Labor In The Ottoman Empire” *Mutual Effects Between the Islamic and Judeo-Christian World*. eds. A Archer, T. Halasi-Kun and B.K. Király, New York. 25-52.
- 1983 “Introduction to Ottoman Metrology”, *Turcica* 15: 312-347.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan
- 1991 *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul : İletişim Yayınları.
- JENNINGS, Ronald
- 1976 “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Centurys A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum” *IJMES*, VII: 21-57.
- 1983 “The Population, Society and Economy of The Region of Erciyeş Dağı in The Sixteenth Century” *Contributions à l’histoire é conomique et sociale de l’Empire Ottoman*, Paris. 149-249.

- JONES, A.H.M.
1937 *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford At The Clarendon Press.
- KARAMURSAL, Ziya
1940 *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: TTK, Yayınları.
- KAYMAZ, Nejat
1970 *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, Ankara: DTCTF. Yayınları.
- KINAL, Fûruzan
1991 *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara TTK, Yayınları.
- KOÇ, Yunus
1989 *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı*, Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KOÇER, Hasan Ali
1974 *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- KONYALI, İ. Hakkı
1964 *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya : Yeni Kitap Basımevi.
1967 *Abideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri*, İstanbul : Baha Matbaası.
- KORKMAZ, Mustafa
1988 *"Şer'ıye Sicillerine Göre" 1824-1834 Yıllarında Diyarbakır'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÖPRÜLÜ, Fuad
1943 "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten C. VII: 379-521.*
1976 *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* , 3.bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURT, Yılmaz
1991 "Ramazanoğulları'nın Vakıfları" *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler C.III: 1013-1034.*
1992 *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- MICHON, Jean-Louis
1992 "Dinî Kurumlar", *İslâm Şehri*, (Editör R.B. Serjeant, Çev.: Elif Topçugil), İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 13-50.
- MİROĞLU, İsmet
1990 *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara : TTK. Yayınları.
- MURPHEY, Rhoads
1979 *The Functioning of The Ottoman Army Under Murad IV (1623- 1639/1032-1049) : Key To The Understanding of The Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth - Century Turkey, Volume II*, A Dissertation Submitted To The Faculty of The Division of The Social Sciences in Candidacy For The Degree of Doctor of Philosophy - Department of History, Chicago Illinois.
- MUMCU, Ahmet
1976 *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları.
- NEDKOFF, Boris C.
1944 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", *Bellekten*, C. VIII: 599-652.
- OCAK, A.Yaşar
1980 *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
1981a "Selçuk ve Osmanlı Dönemi Tekkelerinde Dinî-Tasavvufî Eğitime Genel Bakış" *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı Yayınları, 73-80.
1981b "Bâzı Menâkıbnâmelerine göre XIII-XV. yüzyıllardaki ihtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *OA II*: 31-42, İstanbul.
1984 *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara: KTB, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar - FAROQHI, Suraiya
1986 "Zâviye" *İA*, C. XIII: 468-476.
- OFLAZ, Mustafa
1992 *XVI. Yüzyılda Niğde Sancağı, AÜSBE*, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

OĞUZOĞLU, Yusuf

- 1980 *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosya-ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, DTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ORHONLU, Cengiz

- 1963 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1691-1696), İÜEF. Yayınları.
 1981 "Şehir Mimarları", *OA* II: 1-30, İstanbul.
 1990 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, 2. bs. İstanbul : Eren Yayıncılık Ltd.Şti.

OSTROGORSKY, George

- 1981 *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.Fikret İşıltan), Ankara, TTK. Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin

- 1978 *Türk Kültür Tarihine Giriş* I, Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖNEN, Ragıp

- 1958 "Bor Hâil Nuri Bey Kütüphanesi'ndeki Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Kişi ve Köy İsimleri, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: III:107-110.
 1962 "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları" *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı V: 21-23.

ÖZ, Mehmet

- 1991 "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağı'nda Nüfus (1455-1643), *OMÜEFD* 6: 173-205.

ÖZDEMİR, Rifat

- 1986 *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: KTB, Yayınları.
 1991 "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" *Bellekten* C. LIV: 993-1049.

ÖZEL, Oktay

- 1993 *Changes In Settlement Patterns, Population And Society In Rural Anatolia: A Case Study Of Amasya (1576-1642)*
 A thesis submitted to the University of Manchester for the degree of Ph.D. in the Faculty of Arts.

ÖZKAYA, Yücel

- 1985 *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara : KTB. Yayınları.

- PAMUK, Şevket
1988 *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul : Gerçek Yayınevi.
- RAMSAY, W.M.
1960 *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul; Milli Eğitim Basımevi.
- SAHİLLİOĞLU, Halil
1963 "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları, *İFM*, C. XXIII. Sayı : 1-2, 145-218.
1965 "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici" *TTK Belgeler*, C. I, Sayı :2, 227-233.
1967 "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar" *BTTD* Sayı:1, 36-40.
1978 "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750) *ODTÜ, Türkiye İktisat Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, GD Özel Sayı, 1-37.
1981 "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜGD 1979-1980 Özel Sayısı*, 67-138.
- SHAW, Stanford
1982 *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Çev. Mehmet Harmancı), C.I. İstanbul : e Yayınları.
- SPIES, O.
1993 "Mehir" *İA*, C. VII: 494
- SÜMER, Faruk
1948 "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", *Belleten* C. XII: 575-615.
1960 "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi" *Belleten* C. XXIV: 567-594.
1969 "Anadolu'da Moğollar", *SAD* I: 1-147.
1972 *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara: DTCE, Yayınları.
- TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
1988 *Şer'îye Sicilleri I*, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet
1985 *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- 1986 *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul : Dergah Yayınları.
- TANOĞLU, Ali
1954 "İşkân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod"
TM, C. XI: 1-32.
- TEKİNDAG, M.C.Şehabeddin
1962 "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında
Araştırmalar" *TD*, Sayı:17-18, 43-76.
1988 "Karamanlılar" *İA*, C.VI: 316-330.
- TEXIER, Charles
1340 *Küçük Asya*, (Çev. Ali Suad) C.III , İstanbul: Matbaa-i Amire.
- TOGAN, Z. Velidî
1969 *Tarihte Usul*, 2. bs. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- TURAN, Osman
1971 *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat
Yurdu.
1977 "Kılıç Arslan I" *İA*, C.VI: 681-688.
- TURAN, Şerafettin
1961 *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Beyazid Vak'ası*, Ankara :
DTFC Yayınları.
- ULUÇAY, Çağatay
1942 *Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul :
Resimli Ay Matbaası.
1944 *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*,
İstanbul Resimli Ay Matbaası.
1955 *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk
Hareketleri*, İstanbul : Berksoy Matbaası.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı
1969 *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*,
Ankara: TTK, Yayınları.
1972 *Osmanlı Tarihi, C. I*, 3.bs. Ankara: TTK Yayınları
1973 *Osmanlı Tarihi* C.III,1. Kısım, 2. bs. Ankara : TTK. Yayınları.
1975 *Osmanlı Tarihi*, C.II, 3.bs. Ankara : TTK. Yayınları.
1983 *Osmanlı Tarihi* C.III,1. Kısım, 3. bs. Ankara : TTK. Yayınları.
1984a *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, 2.bs.
Ankara :TTK. Yayınları.
1984b *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II*, 2.bs.
Ankara : TTK. Yayınları.

- 1984c *Osmanlı Devleti'nde İlmîye Teşkilâtı*, Ankara:TTK, Yayınları.
- VRİYONİS, Speros
 1971 *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of İslamization From The Eleventh Through The Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin
 1982a "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800" *OA III*, 143-164, İstanbul.
 1982b "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı" *TED* 12:171-190.
 1984 "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara KTB. Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 25-41.
 1985 *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
 1986 "Vakıf", *İA*, C. XIII: 153-172.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil
 1944 *Türkiye Tarihi : Selçuklular Devri*, İÜEF Yayınları.
- YÜCEL, Yaşar
 1970 *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, DTCF. Yayınları.
 1977 "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dâir Düşünceler", *Belleten*, XII: 495-496.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ
 1982-1983 "Niğde", C. VIII: 6147-6247. Anadolu Yayıncılık Anonim Şirketi.

IV. SÖZLÜKLER

- CAFEROĞLU, Ahmet
1968 *Eski Uygur Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferid
1970 *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara : Doğuş Limited Şirketi Matbaası.
- DİLÇİN, Cem
1983 *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara : TDK. Yayınları.
- PAKALIN, M. Zeki
1951 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* C. II, İstanbul : Maarif Yayınevi.
- ŞÜKÜN, Ziya
1984 *Farsça - Türkçe Lûgat*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Türk Dil Kurumu.
- TÜRK DİL KURUMU
1983 *Türkçe Sözlük 2*, 7 bs. Ankara.

BELGE NO 1:

Kasaba-i Bor mahallâtından Karakaya mahallesi sükkânından Hüdaverdi İbni Bali nam kimesne mahfil-i kazada takrir-i kelâm tabir-i meram idüb işbu sene-i hamse ve seb'în ve elf şehr-i ramazanü'l-mübarekin yigirmi altıncı günü yevmü'l-erbiâdır, kable'l-işâ iki yaşında olan sulbî oğlum Ali yine mahalle-i mezburede Değirmen hark dimekle ma'rûf harka düşüb biemrillâhi tealâ garken vefat etmiştir. Savb-ı Şer'den üzerine nâib ta'yin olunub vâki-i hâl keşf ve tahrir olunması matlubumdur didikde Savb-ı şer'den mevlâna fahru'l-kuzat Ahmed Efendi ibni Mustafa Efendi ta'yin olunub ol dahi bilfiil kasaba-i mezburede Mîrî Barut-ı siyah kârhanesi zâbiti olan fahru'l-a'yan Şâtır Mustafa Ağa ile zeyl-i vesikada mestûru'l-esâmi olan müslimîn ile üzerine varub ba'de'n-nazar fi'l-vâki' hark-ı mezbûrede sağîr-i merkum garken vefat olduğun muayene ve müşahede itdiklerinden sonra mevlâna-i mezbûr vaki-i hâli mahallinde ketb ve tahrir idüb ba'dehû ma'an zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmi olan müslimîn ile meclis-i şer'de alâ vukuihî inhâ ve takrir itmegin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Hurre fi't-târîhi'l-mezbur.

Elhâc İsmail ibni Osman an Mahalle-i Uğurlu Ahmed Seyyid Ca'fer Çelebi
 Hüseyin an Mahalle-i Vasatî Elhac Abdurrahman Bayram Ali an Mahalle-i
 Uğurlu Seyyid Halil Çelebi Seyyid Ca'fer Çelebi Esseyyid Abdurrahman Çelebi
 Elhac Abdu'l-fettah Elhac Mehmed İsmail Himmet bin Mahmud Resûl ve
 sivâhüm lillâh

(BŞS. 380/44)

BELGE NO: 2

Kasaba-i Bor mahallâtından Hacı Mehmed mahallesi sakinlerinden Bayram bin Bali ve sair ahali-i mahalle-i mezbure biema'ihim meclis-i şer'i hatir-i lâzımü't-tevkîrde işbu hafız-ı hâze'l-kitab kasaba-i mezbûre sakinlerinden Halil bin Elhâc Mahmud nam kimesneyi ihzâr ve mahzarında üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüb bast-ı meram eyledi ki mahalle-i mezbûrenin avârızları evkafına müteveli olduğum hasebiyle evkaf-ı mezbureden beş Esedî gurusş murabahaya virüb meblâğ-ı mezbûru taleb eyledikde virmekde taallül ider. Sual olunub cevabı tahrir olunmak ve ihkak-ı hak olunmak matlûbumdur didikde gıbbe's-sual merkum Halil meblâğ-ı mezbûru bikküllüye inkâr ile cevab viricek müteveli-i mezbûr Bayram'dan sıdk-ı makaline mutabık beyyine taleb olundukda imhâl-i şer'î takdir olunub ba'de temâmi'l-müddet ityân-ı beyyineden âciz ve kâsır olub yemin taleb eylemegin merkum Halil'e beş gurusş avârız murabaha ile müddeî-yi mezkûr Bayram yedinden ahz ü kabz idüb zimmetinde mahalle-i mezbûre ahâlilerinin avârızına deyni olmadığına half-i billâhi'l-aliyyi'l-azîm idicek muarazadan men' birle mâhüve'l-vâki' bi't-taleb ketbolundu. Liseneti selâse ve semânîn ve elf. şuhûd: Süleyman Çelebi bin Çavuş Hasan bin Murad Hacı Yusuf bin an İbni Seri Bayram Kethüda bin Mustafa Mahmud Bey bin İbrahim ve gayruhüm

(BŞS.381/23)

BELGE NO: 3

Boyacıların hüccetidir

Kasaba-i Bor'da vâki' üstad kırmızı boyacılardan Hacı Hasan bin Ali ve Hacı Osman bin Danyal ve Ali bin İbrahim ve Ali bin İsmail ve Seydi Fazlı bin İbrahim ve Hasan bin Ali ve Mustafa bin Ahmed ve Abdülkerim bin İsmail ve diğer Hacı Osman bin Hasan ve Abdi Hamza bin İsmail ve Hacı Nasuh bin Mustafa ve Hacı Ömer ve zimmî boyacılardan Arslan ve Sefer ve Avanos ve Deryapadır ve sairleri biemaihim meclis-i şer'î hatir-i lâzimü't-tevkîrde her birleri takrir-i kelâm ve ta'bîr anî'l-meram idüb kasaba-i Bor'da vâki' üstad kırmızı boyacılardan ba'zısı nâehl olub rengini viremeyüb ekser bâzîrgânlara zarar müretteb olmağla üstadlardan Hacı Ebubekir bin Receb nam kimesne üstad-ı küll ve san'atında mahir olmağla cümle ittifakıyla icmâ'-ı ittifakımız bunun üzerine olduğu bâzîrgândan boyamak için her ne mikdar bez alınursa cümle üstadlar beyinlerinde merkum Elhâc Ebubekir ale's-seviyye tevzî' idüb ücretlerini her biri almak üzere "Mâ raâhü'l-mü'minûne hasenen ve hüve ind-Allahi hasenün" fehvasınca mezbûr Hacı Ebubekir'i yiğitbaşı ve şeyh nasb ve ta'yin olunub ol dahi hizmet-i lâzimesin edâya müteahhid ve iltizam itmegin mâ vak'a bi't-taleb ketbolundu. Fî şehri saferi'l-hayr liseneti sitte ve semânîn ve elf

Şeyh Mehmed Efendi Asfiyâzâde Hacı Hasan bin Ali Hacı Osman bin Danyal
Ali bin İbrahim

(BŞS.381/296)

BELGE NO: 4

Yüzdeciyan mukata'ası emr-i şerîfidir.

Kıdvetü'l-erbâbi'l-ikbal umdetü'l-ashâbi'l-iclâl câmi'u vücûhi'l-emvâl âmirü'l-hazâin biahseni'l-a'mâl el-muhtas bimezîdi inâyeti'l-meliki'l-bârî hâliyâ Karaman hazinesi defterdârı Abdülkerim dâme ulûvvuhû ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Yüzdeciyân-ı Karaman mukata'ası emini Mustafa zîde kadruhû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki 1082 senesinde tabh ve ıslah olunan barut-ı siyah ocaklığı malından mâadâ elli yedi bin yedi yüz akçe âher maldan virûlmek lâzım gelmekle imdi sen emîn-i merkum Mustafa zîde kadruhûsun zimmetinde olub hâliyâ cânib-i mîrfıye edâ ve teslîmi lâzım olan akçeden masârif-i mezbûre için ancak elli yedi bin yedi yüz akçeyi defterdâr-ı mûmâileyhe bi't-temâm edâ ve teslim eylemek fermânım olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahi uhdemde olan mukata'a-i mezbûre malından 1081 ve 1082 senelerine mahsûb olmak üzere zimmetinde olan akçeden ancak bu sene-i merkume masârif için elli yedi bin yedi yüz akçeyi bi't-temam teslim idüb ve me'mûlün bih temessük alub işbu emr-i şerîfimin zahrine hüccet itdiresin ki hîn-i muhasebede deynine mahsûb oluna şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsın.

Fî yevmi's-sâmin şehr-i şevvâlü'l-mükerrem Li seneti isneyn ve semânîn ve elf.

bemakam-ı Edirne el-mahrûse

(BŞS.381/392)

BELGE NO: 5

Müfettiş Paşa Hazretlerinin buyruldı[sı] tahrîr olundu

Şerîat-meâb Bor kadısı zîde fazlühû hâlâ sipah ve yeniçeri ve sair askerî taifesi sefer-i hümâyûna memur olub muaccelen ordu-yu hümâyûna irsâl itdirilmeleri bâbında tarafımıza hitaben emr-i şerîf-i âlîşân vârid olmağla kazâ-i mezbûrda vâki' sipah ve yeniçeri ve sair dirliğe mutasarrıf olanlar yerlü yerinden teftiş ve tefahhus olunub sefer-i hümâyûna âzim olmaları bâbında buyruldı ısdar ve ağalarımızdan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Şâbân Ağa zîde kadruhû nasb ve irsâl olunmuşdur. Vüsûlünde gerekdir ki kazâ-yı mezbûrda olan askerî taifesi mübâşir-i merkum ma'rifetiyle evlerinden ihrâc ve serî'en ve âcilen sefer-i pâdişâhîye irsâl idüb avk ve te'hîrden begâyet ihtirâz eylesin. Şöyle ki bir ferd kaldığı mesmû'umuz ola sonra nedâmet-i küllî müşâhede itmegi mukarrer bilüb ana göre mûcib-i buyruldı ile âmil olasin deyü buyruldı. tahriren fî 26 sene 1084

(BŞS.381/367)

BELGE NO: 6

Emîrû'l-ümerâi'l-kirâm kebîrû'l-küberâi'l-fihâm zül-kadri ve'l-ihtirâm sâhibül-izzi ve'l-ihitişâm el-muhtas bimezîdi inâyeti'l-meliki'l-A'lâ Karaman beylerbeyisi dâme ikbâlühû akzâ kuzatî'l-müslimîn evlâ vülâtî'l-muvahhidîn ma'denül-fazli ve'lyakîn vârisü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtas bimezîdi inâyeti'l-Meliki'l-Muîn Mevlânâ Konya kadısı zîdet fezâilühû ve mefâhirü'l-kuzat ve'l-hükkâm ma'denül-fezâili ve'l-keâm Karaman eyâletinde vâki' olan kadılar zîde fazlühum tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki sâbıkan Trabzon beylerbeyisi olub hâlâ Karaman defterdârı olan emîrû'l-ümerâi'l-kirâm Hüseyin dâme ikbâlühû hâlâ darsââdetime arzuhâl idüb vilâyet-i Karaman'da tabh ve ıslah olunugelen güherçile ve barut-ı siyah kârhanelerinin mesârif ve lâzimesine ocaklık ta'yîn olunan mâl-ı mevkufât ve emvâl-i saire her ne var ise 1065 senesinde defterdâr-ı sâbık Helvacı Mehmed'in kabz idüb 1065 senesine mahsûb olmak üzere ocaklık malı tahsil ve barut-ı siyah tabhı emr-i şerîf ile tevcîh olunmagın mücibince mukarrer olunub 1065 senesi barutı tabhı zamanıma düşmekle defterdâr-ı sâbık Helvacı Mehmed'in mukayyed zatından baki kalan ocaklık malından defterdâr-ı sâbık Murad Paşa ne mikdâr kusur mal tahsil eylemiş ise girüye virüb 1065 senesi barutı tekmîli ve 1066 senesinde kendüye ibka ve mukarrer kılınub defterdâr-ı sâbık Murad Paşa müdahale eylememek bâbında emr-i şerîf virilmek ricâ eylemegin 1065 senesi barutı tekmîl ve kusur ocaklık malı tahsil ve 1066 senesi ocaklık malı barut-ı siyah tabhı mukaddemâ virilen emr-i şerîf mücibince müşârünileyh Hüseyin dâme ikbâlühûya ibka ve mukarrer olunmagın defterdâr-ı sâbık Murad Paşa'yı 1065 barutuna ve kusur ocaklık malına dahl ve taarruz itdirilmeye deyu fermânım olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim ile vardıkda bu bâbda sadır olan emrim üzere amel idüb dahi 1065 senesi barutı tekmîli ile 1066 senesinin ocaklık malı barut-ı siyah tabhı mukaddemâ ve hâlâ virilen emr-i şerîfim mücibince müşârünileyh Hüseyin dâme ikbâlühûya ibka ve mukarrer olmağla defterdâr-ı sâbık Murad Paşa'yı min ba'd 1065 barutuna ve kusur ocaklık malına hilâf-ı şer'-i şerîf dahl ve taarruz itdirmeyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılarsız. Tahriren fi'l-yevmi't-tâsi' aşer min zilhicce sene hamse ve sittîn ve elf. Bemakamı Kostantınıyye el-mahrûse. (BŞS.379/99)

BELGE NO: 7

Kıdvetü'l-kuzat ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve kelâm Niğde ve Ortaköy kadıları zîde fazlühümâ tevkî'i refî'i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki hâliyâ taht-ı kazânızda vâki' yeniçeri serdârı ref'olunub yerine işbu dârende-i fermân-ı hümayûn yirmi sekiz bölüğünde Mahmûd nâm kimesne serdâr nasb ve ta'yîn olunub düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham bilfiil yeniçerim ağası olan Kenan Paşa edâm-Allahü eclâlühû tarafından mühürlü mektûb virildigin bildirüb hükm-i hümayûnum ricâ itmegin yedinde olan ağa mektubı mûcibince zabt itdirilmek emrim olmuşdur. Buyurdum ki emrim üzere mezbûrı hidmet-i mezbûrda istihdâm itdirüb âherden bir ferdi dahl itdirmeyesin. Ve ol cânibde olan yeniçeri ve topcı ve cebeci ve acemi oğları mezkûrı üzerlerine zâbit bilüb sözünden taşra ve re'yinden hâric vaz' eylemeyüb muftî ve münkad olalar ve tavaif-i mezbûrdan umûrların şer' ve kanun üzere mûmâileyh yeniçeri serdârının marifetiyle gördürüb âherden hiçbir ferdi dahl itdirmeyesiz ve tavâif-i mezbûrun biri fevt oldukda mîrîye aid olan beytü'l-mâl[1] merkuma ahz itdirüb ma'rifet-i şer' ile sûk-ı Sultânîde fûruht itdirüb hâsıl olan nukudı müfredât eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi evâhiri cemâziyyi'l-âhir sene 1065 bemakamı Kostantiniyye el-mahrûse (BŞS. 379/89)

BELGE NO: 8

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm kebîrû'l-küberâî'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sahibül-izzi ve'l-ikrâm el-muhtas bimezîdi inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Karaman beylerbeyisi dâme ikbâlühû kıdvetü'l-kuzat ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlânâ Bor kadısı zîde fazlühû tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki dârende-i fermân-ı hümâyûn Halîl ordu-yu hümâyûnuma gelüb Niğde sancağında Bor nahiyesinde Ayagözme nam karyede ve gayriden yedi yüz akçe gedik timarile Niğde kal'ası mustahfizlarından Abdurrahman fevt olub timarıyla mustahfizlik gedügi kendüye tevcîh olunub berat itdirüb üzerinde iken âherden Mustafa dahl itmekle elinde olan beratı mûcibince zabt itdirilmek bâbında inayet ricâ itmegin elinde olan berat-ı cedîd mûcibince zabt itdirilmek emrim olmuşdur. Buyurdum ki sâdır olan emrim üzere amel idüb timar-ı mezbûr ile kal'a-i mezbûre mustahfizlığı mezkûrun elinde olan cedîd beratı mûcibince zabt ve tasarruf itdirüb dahl iden mezbûr Mustafa'yı ve taraf-ı âherden bir ferdi dahl ve taarruz itdirmeyesiz. Dahl olunub hidmeti mukabelesinde kendüye ait olan nesnesin her ne ise ba'de's-sübût hükm idüb girü bîkusûr alıviresiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kılarsız. Tahrîren fi evâili şehri saferi'l-hayr sene tis'a ve semânîn ve elf. Be-yurd-ı Sahra-yı Davud Paşa (BŞS. 382/40)

LEVHALAR

Levhâ I

Kale Mahallesi`nde metruk ve susuz bir çeşme üzerine sonradan konulan Mevlevihâneye ait Hicrî 760 târihli kitâbe.

عمر هذه العمارة المباركة المولوية في أيام الدولة السلطان العظيم شهنشاہ العظیم
سلطان الصلاطين العرب و العجم ابو الفتح محمد ابن ارتنا خلد(الله) ملكه على يد
اضعف عبادالله سلطان شاه المولى سنة ستين و سبعماء

Levhâ II

Sarı Saltuk Türbesi`nde Selçuklu tarzı iki mermer taşta ait Hicrî 762 ve Hicrî 779 târihli kitâbeler.

I. Kitâbe:

وفات مرحوم مغفور صاحب طابه تراہ سنہ غرهء محرم اثنین و ستین و سبعماء

II. Kitâbe:

طابه تراہ سنہ تسع و سبعین و سبعماء

Levhâ III

Hacı Muhsin Mahallesi Hicrî 800 târihli Sarı Câmii kitâbesi.

و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا بني عمر هذا المسجد المبارك الحاج
محسن بن الحاج محمود احسنه الله عاقبته في اخر جا سنہ ثمان ماء

Levhâ IV

Orta (Vasatî) Mahalle Câmii`nin Hicrî 811 târihli ilk kitâbesi.

بسم الله الرحمن الرحيم و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا في تاريخ سنہ
احدا عشر و ثمانمء

Levhâ V

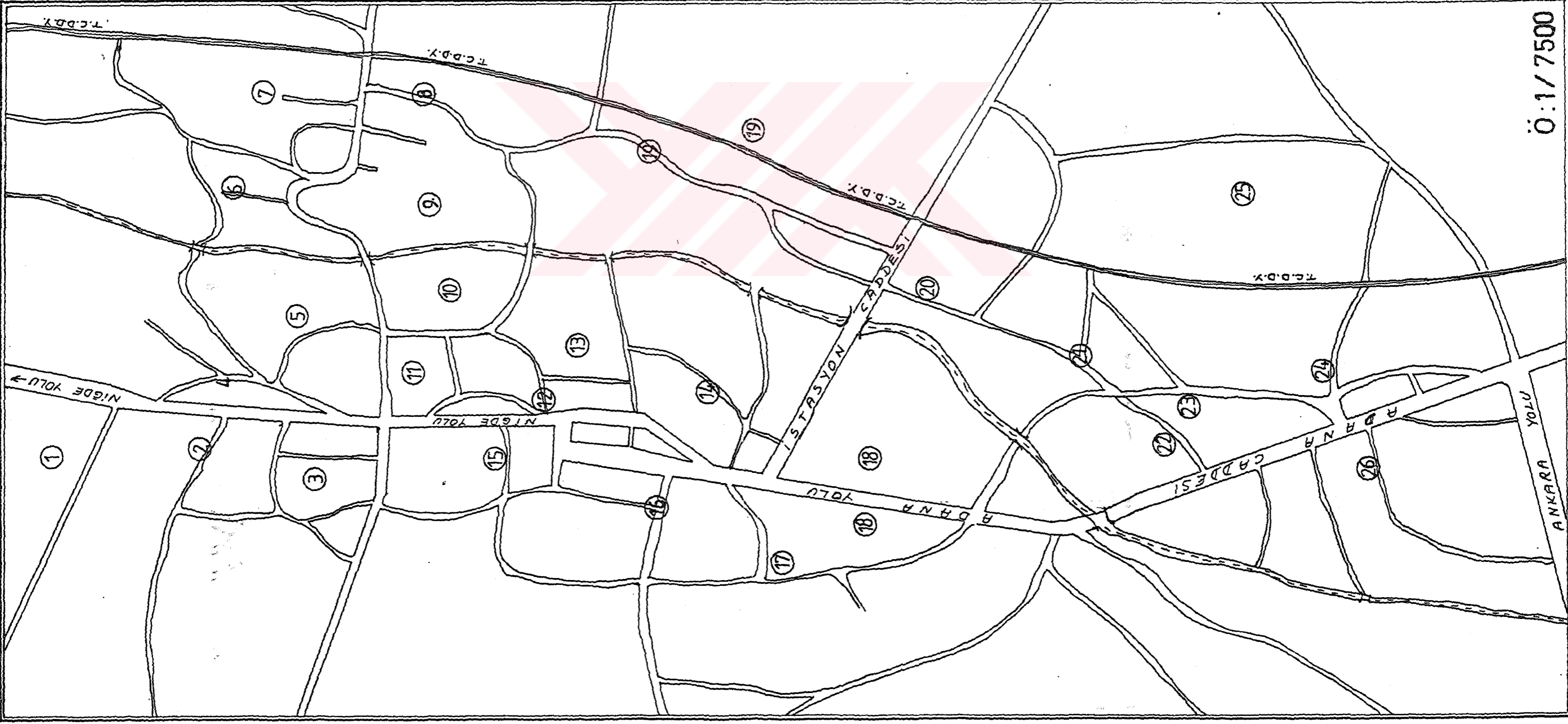
Sultan Alâeddin Câmîi`nin Hicrî 813 târihli ilk kitâbesi.

بسم الله الرحمن الرحيم و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا هذه
البقعة المباركة انشاء في ايام دولة السلطان محمد بن علي بك القراماني الحاج خواجه
في سنة ثالث عشر ثمان ماء

Levhâ VI

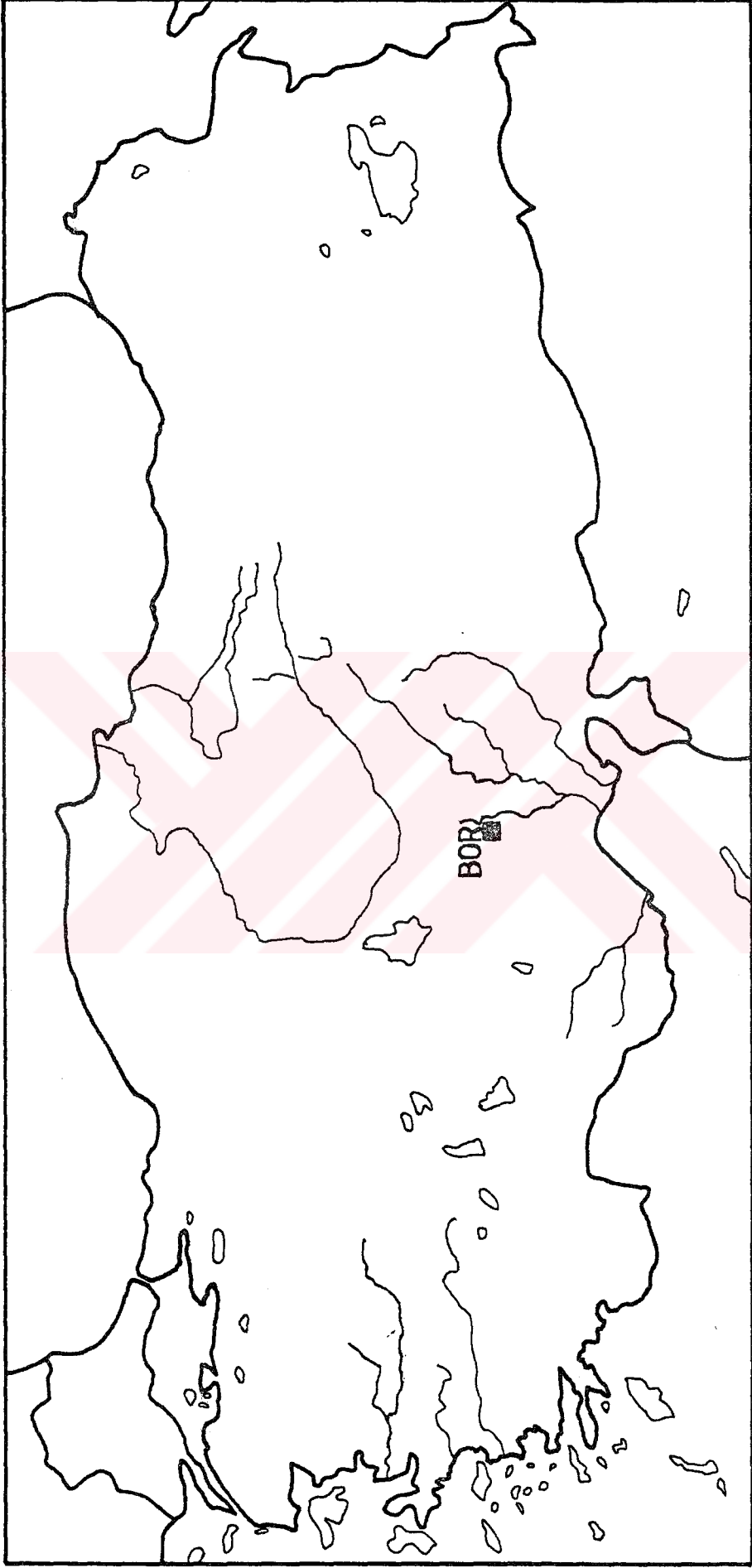
Hacı İsmail Mescidi (Kütüklü Câmîi)`ne âit Hicrî 872 târihli kitâbe.

تاريخه سنة اثنين و سبعون و ثماناء من هجرة النبويه

MAHALLELER		ZAMANIMIZDAKİ ADI
SIRA NO	XVII. YÜZYILDAKİ ADI	ZAMANIMIZDAKİ ADI
1	KIZILYER	KIZILYER
2	İLALDI	BASPINAR
3	EMRULU BAĞ	ARMUTLU
4	HACI MUHSİN	CUMHURİYET
5	HACI MEHMET	DEĞİRMENLER
6	ŞAHİN	ŞAHİN
7		KALEDİSİ
8	KALE	KALE
9		YESİLDERE
10	ÇUKUR	ÇUKUR
11	CAMİ-İ ATIK	SELÇUK
12		ÇARŞI
13	VASATI	ORTA
14		AŞAĞI SOKUBAŞI
15	HACI MAHMUD	KÜNKBAŞI
16		SOKUBAŞI
17	KARACA-ÜÇÜRLÜ	KARACA-ÜÇÜRLÜ
18	KARAKAYA- HACI İSMAIL	KARAKAYA-ÇAY
19	SARI ALİ	DINK
20		YENİYOL
21		HARIM
22	SOFYAN(YAĞLICA)	YAĞLICA
23		ÇİFTÇİ
24		YENİ GÖÇMENLER
25	İFTİYAN	İFTİYAN
26		ACIĞÖL

ANAHTAR HARİTA

Ö:1/600000

XVII. YÜZYILDA BOR KAZASI

225

